
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

О.М. Петрук

Банківська справа

Навчальний посібник

*За редакцією доктора економічних наук,
професора Ф.Ф. Бутиця*

Київ
КОНДОР

2007

УДК 336.71 (075)

ББК 65.262.1 я 75

П 29

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист МОНУ №14/18.2-2023 від 28.11.03)*

Рецензенти:

Г.Г. Кірейцев, доктор економічних наук, професор – відділення фінансів, обліку та інвестицій ІАЕ УААН;

С.В. Івахненко, кандидат економічних наук, доцент – кафедра фінансів Національного університету “Кієво-Могилянська академія”

Петрук О.М.

П 29 Банківська справа: Навчальний посібник / За ред. д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця. – К.: Кондор, 2007. – 466 с.

ISBN 966-7982-83-1

Навчальний посібник укладено як курс лекцій за окремими темами з урахуванням норм законодавства з банківської справи та праць провідних вітчизняних і зарубіжних науковців.

У посібнику розглянуто всі традиційні банківські операції, пов’язані з кредитуванням, розрахунками та фінансуванням інвестицій. Окремі теми присвячені вивченню нетрадиційних банківських операцій, серед яких факторинг, лізинг, банківські гарантії.

Посібник розрахований на студентів економічних спеціальностей, аспірантів, викладачів, практичних працівників у сфері банківської справи.

ISBN 966-7982-83-1

© О.М. Петрук, 2003

© «Кондор», 2003

Зміст

Передмова	6
Лекція 1. Кредитна система	8
1. Поняття і структура кредитної системи	8
2. Банки, їх види, операції та функції	10
3. Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи	22
Лекція 2. Сучасна банківська система України	28
1. Характеристика дворівневої банківської системи України	28
2. Реєстрація та ліцензування банківської діяльності	40
3. Органи та структура управління комерційного банку	46
Лекція 3. Порядок формування пасивів банку	54
1. Поняття і класифікація пасивів комерційного банку	54
2. Зміст і порядок формування власного капіталу банку	58
3. Сутність, форми і методи формування зобов'язань банком	72
Лекція 4. Розрахункові операції банків	93
1. Сутність розрахункових відносин і принципи їх організації в народному господарстві	93
2. Порядок відкриття, ведення та закриття рахунків клієнтів банку	100
3. Організація безготівкових розрахунків комерційними банками	105
Лекція 5. Касові операції банків і організація готівкового обігу	121
1. Готівкові розрахунки в народному господарстві України	121
2. Організація готівкового обігу комерційними банками	131
3. Організація та контроль готівкового обігу установами НБУ ..	143
Лекція 6. Міжбанківські розрахунки і платіжні системи	151
1. Характеристика міжбанківських розрахунків	151
2. Організація розрахунків у системі масових електронних платежів	162

Лекція 7. Кредитні операції банків	182
1. Поняття та класифікація кредитів	182
2. Принципи та правила кредитування	188
3. Оцінка кредитоспроможності позичальника	190
4. Страхування від кредитних ризиків	198
5. Динаміка кредитного процесу	206
6. Особливості консорціумного кредитування	211
Лекція 8. Вексельні операції банків	216
1. Сутність та класифікація векселів	216
2. Вексельні позики	228
3. Операції, направлені на підвищення надійності векселів	236
4. Комісійні операції з векселями	240
Лекція 9. Інвестиційні операції банків	243
1. Сутність і класифікація інвестицій	243
2. Особливості управління реальними інвестиціями	251
3. Методи аналізу інвестиційних проєктів	260
4. Рангування альтернативних інвестиційних проєктів. Врахування додаткових факторів в інвестиційному аналізі	269
Лекція 10. Операції банків із цінними паперами	284
1. Поняття операцій банків із цінними паперами	284
2. Сутність і види інвестицій у цінні папери	286
3. Основи управління інвестиціями банків у цінні папери	294
4. Формування портфеля цінних паперів банку	303
Лекція 11 Операції банків із міжнародних розрахунків	311
1. Роль банків в організації розрахунків при міжнародних економічних відносинах	311
2. Документарний акредитив	320
3. Документарне інкасо	327
4. Банківський міжнародний переказ	334
5. Розрахунки чеками	338
Лекція 12. Валютні операції банків	344
1. Поняття та організаційні засади валютних операцій	344
2. Відкриття та ведення валютних рахунків	350
3. Неторговельні операції в іноземній валюті	357

4. Операції в іноземній валюті за комерційними угодами клієнтів	363
Лекція 13. Нетрадиційні банківські операції і послуги	375
1. Банківські гарантії та поручительства	375
2. Лізингові операції банків	382
3. Факторингові операції банків	393
4. Форфейтинг	398
5. Операції з банківськими металами	402
Лекція 14. Державний контроль за здійсненням банківських операцій	408
1. Форми та види контролю за банківською діяльністю	408
2. Економічні нормативи в системі контролю за банківськими операціями	414
3. Рейтингова оцінка діяльності банку CAMEL	422
Додатки	431

Передмова

Ефективне функціонування економіки країни значною мірою визначається рівнем розвитку банківської системи. В розвинутих країнах банківська система являє собою результат тривалого й складного історичного розвитку в умовах ринкової економіки. Вітчизняна ситуація з трансформацією економіки від планово-адміністративної системи управління до ринкової відбулася за історично короткий період часу, що спонукало до швидкого розвитку банківської системи. Тому сьогодні в Україні завершується формування сучасної банківської системи європейського типу. В контексті таких динамічних подій вища школа повинна своєчасно реагувати на всі зміни, що відбуваються в цій сфері, в т.ч. через видання підручників і посібників, які враховують такі зміни, – це визначає актуальність даного видання.

Мета посібника – допомогти студентам здобути знання з банківської справи та сформувати вміння використовувати ці знання при виконанні банківських операцій і наданні своїм клієнтам інших послуг. Завдання посібника полягає в тому, щоб довести до студентів зміст банківських операцій і навчити їх, користуючись отриманою інформацією, самостійно вирішувати питання організації роботи з основних напрямків банківської діяльності. Досягненню поставлених мети та завдання сприяє правильно, відповідно до типової програми, побудований зміст посібника.

У представленому посібнику комплексно викладено основні питання здійснення банківських операцій в Україні. В той же час діяльність комерційних банків в Україні має значні особливості, які продиктовані участю держави в управлінні економікою країни в цілому та банківською системою зокрема. Так, за «дорученням» держави інститути кредитної системи є уповноваженими на здійснення контролю за валютними та експортно-імпортними операціями своїх клієнтів, операціями з готівкою тощо. Саме тому автори даного навчального посібника вважали за доцільне назвати його «Банківська справа», адже коло питань, що розглядаються в ньому, виходить за межі типової навчальної програми курсу «банківські операції».

Перелічені причини визначили структуру видання, що складається з чотирнадцяти лекцій. У перших двох лекціях – кредитна система, сучасна

банківська система України – розглядаються загальні засади функціонування кредитної системи, зокрема, в Україні.

Третя лекція присвячена формуванню фінансових ресурсів комерційного банку та інструментам їх залучення.

Глибоко аналізуються розрахунково-касові операції банків, які за дохідністю посідають друге місце в банківській діяльності. Їм присвячені четверта, п'ята, шоста лекції посібника: розрахункові операції банків; касові операції банків і організація грошового обігу; міжбанківські розрахунки і платіжні системи.

Детально, з наведенням робочих документів, викладена сьома лекція, присвячена кредитним операціям банків. Значну увагу приділено операціям банків з векселями, які розглядаються у практичному аспекті.

При викладенні матеріалу з інвестиційної діяльності банків і операцій банків із цінними паперами використані загальнометодологічні підходи до інвестиційного процесу.

Про міжнародні операції банків йдеться в одинадцятій лекції, при цьому враховані уніфіковані міжнародні нормативні акти та розкриті особливості проведення даного виду банківських операцій. Операції банків з валютними цінностями розкриті у дванадцятій лекції в контексті чинного в країні валютного законодавства.

Додаткові банківські операції подаються з урахування вимог нових Господарського та Цивільного кодексів, а остання лекція присвячена державному контролю за здійсненням банківських операцій.

Автори сподіваються, що пропонований посібник буде корисним для тих, хто цікавиться проблемами здійснення банківських операцій, і допоможе знайти відповіді на питання, які зустрічаються в практичній діяльності кредитних установ.

Посібник написаний колективом авторів Житомирського державного технологічного інституту із залученням фахівців-практиків під керівництвом і за редакцією доктора економічних наук, професора Ф.Ф. Бутинця.

Укладачі окремих лекцій: *М.М. Александрова*, ст. викл. (лекція 7, тема 4); *Ф.Ф. Бутинець*, докт. екон. наук, проф. (лекції 3 – теми 1,2; 14 – тема 3); *Н.Г. Виговська*, канд. екон. наук, доц. (лекція 14, теми 1,2); *К.І. Вознюк*, -магістр (лекція 8); *Д.О. Дереч*, директор Житомирського РУ «Приватбанк» (лекція 7, теми 1, 2); *С.М. Дячек*, викл. (лекції – теми 3,4; 10 теми 3, 4); *І.В. Жиглей*, канд. екон. наук, доц. (лекція 12, теми 1, 2); *С.О. Маслова*, доц. (лекція 1); *О.М. Петрук*, канд. екон. наук, доц. (лекції 2; 3 – теми 3, 4, 5, 6, 7 – теми 3,6; 9 – теми 1, 2; 10 – теми 1, 2; 11; 12 – теми 1, 3, 4; 13).

Авторський колектив висловлює ширю подяку за корисні поради та допомогу при написанні посібника *А.М. Герасимовичу*, докт. екон. науку, проф., *Г.Г. Кірейцеву*, докт. екон. наук, проф., *С.В. Івахненко*ву, проф., канд. екон. наук, доц.

Лекція 1

Кредитна система

- 1. Поняття і структура кредитної системи.*
- 2. Банки, їх види, операції та функції.*
- 3. Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи.*

1. Поняття і структура кредитної системи

Кредитна система — це сукупність кредитних відносин та інститутів, які реалізують ці відносини. Кредитні відносини виникають із необхідності мобілізації тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій, держави і населення та використання цих коштів на умовах повернення і платності для задоволення економічних і соціальних потреб суспільства.

Кредитна система складається з декількох ланок, кожна з яких виконує специфічні функції з акумуляції та розподілу грошових коштів. Розподіл функцій між ланками кредитної системи об'єктивно зумовлений відмінностями в методах і засобах діяльності та різним значенням у процесі відтворення капіталу.

Як правило, кредитна система має три складові: центральний банк, банківські установи та небанківські кредитно-фінансові інститути.

До банківських установ відносять: комерційні банки, інвестиційні банки, ощадні банки, іпотечні банки, земельні банки, поштово-чекові банки, торгові банки, які є головною ланкою кредитної системи.

Роль лідера серед них відводиться комерційним банкам, що здійснюють переважно кредитування промисловості і торгівлі. Наприклад, у США на комерційні банки припадає близько 40 % активів кредитно-фінансових установ країни. Діяльність комерційних банків доповнюють операції спеціалізованих банківських установ, що здійснюють, як правило, креди-

тування на пільгових умовах малоприбуткових та ризикованих галузей економіки (сільського господарства, житлового будівництва, малого бізнесу та зовнішньої торгівлі).

Кредитна система включає також небанківські фінансові установи, які здійснюють фінансування виробництва і довгострокове кредитування підприємств та держави.

Представниками небанківських кредитно-фінансових інститутів є:

- інвестиційні компанії;
- страхові компанії;
- ощадно-кредитні асоціації та кредитні спілки;
- пенсійні та інші фонди.

Окрім вищезгаданих банківських і небанківських інститутів кредитна система включає ряд ланок, що виконують допоміжну роль в кредитному механізмі, об'єднуючи різноманітні сектори позикових капіталів в єдину систему: фінансові, трастові, брокерські та інші компанії, а також взаємні та інші фонди.

Кредитна структура різних держав неоднакова і відображає, зокрема, стан економіки країни на тому чи іншому етапі її розвитку. Так, кредитна система промислово розвинутих країн характеризується широкою розгалуженістю, наявністю великих універсальних банків, спеціалізацією дочірніх підрозділів банків на окремих видах операцій.

Незважаючи на значні відмінності побудови кредитних систем у різних країнах, можна виділити спільні їх риси:

- ядро будь-якої кредитної системи — центральний банк, як головний орган уряду з аналізу фінансового стану, вироблення та організації грошово-кредитної політики держави;
- державні фінансові органи, які разом із центральним банком виконують регулюючі функції в сфері фінансів;
- фінансові посередники різних типів.

Сучасна кредитна система — це сукупність кредитно-фінансових інститутів, що діють на ринку позикових капіталів і здійснюють акумуляцію та мобілізацію грошового капіталу. Через кредитну систему реалізується сутність та функції кредиту. Тому кредитна система включає в себе два основних поняття:

1) сукупність кредитно-розрахункових і платіжних відносин, які базуються на певних формах і методах кредитування. Вони пов'язані з рухом позикового капіталу у різноманітних формах і видах кредиту;

2) сукупність кредитно-фінансових інститутів, які акумулюють вільні грошові кошти та направляють їх господарюючим суб'єктам, населенню, уряду.

Слід враховувати, що кредитна система функціонує через кредитний механізм. Він становить собою, по-перше, систему зв'язків з мобілізації та

аккумуляції грошового капіталу між кредитними інститутами і секторами економіки; по-друге, відносини, пов'язані з перерозподілом капіталу між кредитно-фінансовими установами в межах ринку позикових капіталів; по-третє, відносини між кредитними інститутами та іноземними клієнтами.

Таким чином, кредитний механізм включає всі аспекти позикової, інвестиційної, засновницької, посередницької діяльності кредитної системи в особі її інститутів.

Сучасна кредитна система характеризується такими важливими процесами:

- концентрацією і мобілізацією банківського капіталу;
- подальшим зростанням конкуренції між різними видами кредитно-фінансових установ;
- продовженням злиття великих кредитно-фінансових інститутів з потужними промисловими, торговими, транспортними корпораціями і компаніями;
- інтернаціоналізацією діяльності кредитно-фінансових інститутів і створенням міжнародних банківських об'єднань і груп.

Отже, сучасна кредитна система забезпечує умови для розвитку науково-технічного прогресу, зростання виробництва, нагромадження капіталу, підтримки високої норми народногосподарського накопичення. Кредитна система сприяє вирішенню проблеми реалізації товарів та послуг на ринку, поглибленню соціальної та майнової диференціації між різними верствами населення.

Найбільш розвинутою вважається кредитна система США, яка представлена Федеральною резервною системою (виконує функції центрального банку), мережею банківських установ і небанківських кредитно-фінансових інститутів різних форм власності.

В Україні кредитна система перебуває на стадії перебудови відповідно до потреб ринкової економіки і включає НБУ, комерційні банки та систему фінансових посередників (інвестиційні фонди та компанії, страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, ломбарди).

Найбільш активною і потужною ланкою у системі кредитно-фінансових інститутів України є комерційні банки.

2. Банки, їх види, операції та функції

Комерційний банк – установа, що акумулює грошові кошти і заощадження та здійснює кредитно-розрахункові й інші операції.

Банки виникають на підставі товарно-грошових відносин і тому існують при різних суспільно-економічних формаціях. Історія капіталістич-

них банків починається з XVII ст., хоча в деяких європейських країнах вони з'явилися значно раніше. В 1171 р. був заснований Банк Венеції, але за сутністю він не був банком у справжньому розумінні слова, так як його функції зводились до мобілізації грошових коштів для міста шляхом продажу своїх зобов'язань і купівлі зобов'язань міської влади. В економічній літературі поширена думка, що слово «банк» виникло у Венеції в XIVст. і походить від італійського слова «банко» – стійка, лавка, за якою стояв торговець грошима. Однак є й інша думка, яка зводиться до того, що слово «банк» пов'язане з кредитним інститутом, який був створений у Венеції в 1171 р. В той час Венеція підтримувала тісні зв'язки з німецькими містами. Італійці запозичили німецьке слово «банк», що дослівно означало «маса», «купа», і назвали створений кредитний інститут «*Banca di Venezia*». Ця назва використовувалась для того, щоб підкреслити роль кредитного інституту як накопичувача грошей.

Відносно широкий розвиток внутрішньої і зовнішньої торгівлі в XV–XVII ст. у багатьох країнах Західної Європи викликав необхідність організації торговцями банків, де вони могли б зберігати грошові накопичення і проводити розрахунки безготівковим шляхом. Здійснення розрахунків через банк було викликано не тільки зручністю, але й прагненням уникнути труднощів при розрахунках готівкою, які були поширені на той час, і втрат, які були неминучі через псування монет, що становили тоді основну форму грошей.

З цією метою були організовані банки в Барселоні (1401 р.), Валенсії (1407 р.), Неаполі (1539 р.), Венеції (1587 р.), Амстердамі (1609 р.), Гамбурзі (1619 р.) та інших містах Західної Європи. Головними їх функціями були прийом вкладів від торговців і здійснення безготівкових розрахунків між ними, а також надання кредитів повноцінними грошима. Їм не були властиві такі функції, як випуск банкнот і здійснення внесків, використання яких побудовано на обігу чеків. Ці функції, як і багато інших, з'явилися пізніше, але саме вони і свідчать про появу банків у повному розумінні цього поняття.

Становлення та розвиток капіталізму супроводжувались розширенням розрахунків і кредитних відносин між суб'єктами господарювання, що об'єктивно викликало необхідність їх централізації. Централізація попиту і пропозиції на кредит полегшувала для кредитора перетворення грошей у позиковий капітал, а для позичальника – задоволення попиту на кредит. Необхідність у централізації розрахунків і кредиту призвела до утворення банків.

В Англії банки виникли в XVII ст. Першими банкірами в Лондоні були міняйли, а на периферії – торговці. Ще в середньовіччя розвиток зовнішньої торгівлі, а в країнах, де поряд з королем правом карбування монет

користувались і окремі феодали, також і розвиток внутрішньої торгівлі викликали необхідність обміну зливків грошових металів на монети або монети одного карбування на монети іншого карбування. Особи, які спеціалізувались на такому обміні, називались мінйялами. Як правило, це були золотих справ майстри. Ці банкіри приймали гроші на зберігання і надавали кредити. Вони практикували випуск своїх зобов'язань як додаткові джерела кредитних ресурсів і на підставі письмових розпоряджень вкладників переводили внески на рахунки їх кредиторів.

Поряд з індивідуальними банками наприкінці XVII ст. з'явилися перші акціонерні банки. В XVIII ст. вони поширюються і в інших країнах. Однак у мануфактурний період розвитку капіталізму зростання кількості банків було повільним. Початок швидкому зростанню кількості банків було покладено промисловим переворотом, який викликав бурхливий розвиток капіталізму. Так, в Англії в 1750 р. периферійних банків було не більше 12, в 1790 р. – від 300 до 400, а в 1810 р. – більше 700.

На практиці в сучасних умовах функціонує велика кількість банків. Важливо від того або іншого критерію їх можна класифікувати таким чином.

За формою власності розрізняють акціонерні, неакціонерні, кооперативні, муніципальні, комунальні, державні, змішані та міждержавні (міжнародні) банки.

Акціонерні банки організуються у формі акціонерних компаній. У сучасних умовах акціонерна форма є головною формою організації банків у промислово розвинутих країнах.

Неакціонерні банки знаходяться у власності партнерів або індивідуальних осіб.

Кооперативні банки – кредитно-фінансові інститути, що створюються товаровиробниками на ділових засадах для задоволення взаємних потреб; виникли в першій половині XIX століття. Кооперативні банки створювалися на умовах добровільного об'єднання грошових коштів фізичних та юридичних осіб. Основне завдання їх діяльності – надання кредитів та здійснення інших банківських операцій на пільгових умовах для членів банку. Широкого розвитку вони набули в Німеччині, Великобританії, Франції, Італії, США, Японії та інших країнах. За обсягом операцій вони схожі з комерційними банками.

Муніципальні банки – різновид ощадних установ, першочергова діяльність яких зводилась до залучення заощаджень населення і виконання функцій скарбника муніципалітету. В сучасних умовах вони здійснюють практично всі види банківських операцій, а роль муніципалітетів зводиться до гарантії їх зобов'язань і призначення керівних органів. Найбільшого поширення муніципальні банки набули в Німеччині, де їх частка складає близько 40 % балансу кредитної системи країни.

Комунальні банки – спеціалізовані кредитні установи, призначені для кредитування та фінансування житлового і комунального господарства. Більша частина їх акцій належить місцевим органам влади.

Державні банки становлять кредитні установи, що знаходяться у власності держави. В Європі вони з'явилися в XVI–XVII ст.. Найбільшого розвитку державні банки набули в умовах державно-монополістичного капіталізму в зв'язку з посиленням тенденції до усунування виробництва. Вони виникали в результаті націоналізації кредитних установ, а також шляхом створення державних кредитних інститутів. Існують три види державних банків: центральні, комерційні, спеціальні кредитні установи.

Змішані банки – банки за участю державного і приватного капіталу.

Міждержавні (міжнародні) банки – міжнародні кредитні організації, створені на підставі міждержавних договорів з метою регулювання валютних і кредитно-фінансових відносин. Міжнародні банки виникли в ході інтернаціоналізації господарських зв'язків і розвитку міждержавних форм державно-монополістичного капіталізму та призначені для стабілізації світової економіки. До числа найбільших міждержавних банків входять: Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку і його філії (Міжнародна асоціація розвитку і Міжнародна фінансова корпорація), Банк міжнародних розрахунків тощо.

За терміном надання кредитів виділяють банки короткострокового, середньо- та довгострокового кредитування.

Банки короткострокового, середньо- і довгострокового кредитування – банки, що спеціалізуються на наданні кредитів різної терміновості. На відміну від короткострокового кредитування, яке здійснюється депозитними банками і ощадними касами, спеціалізовані кредитні інститути надають середньо- та довгострокові кредити. Це характерно, наприклад, для Італії, де законодавство поділяє всі кредитні інститути на банки короткострокового кредитування і довгостроково-інвестиційні банки.

За національною належністю – національні та іноземні банки.

Національні банки – це банки, що належать повністю або частково національним інвесторам і діють в їхніх інтересах. Діяльність цих банків здійснюється в межах законодавства країни, в якій функціонує їх материнська компанія. Згідно з законодавством більшості країн, банки підпадають під категорію національних, якщо 51 % акцій і більше належить інвесторам даної країни.

Іноземні банки – банки, які повністю або частково належать іноземним інвесторам. Їх діяльність в країні перебування регламентується особливим національним законодавством. У сучасних умовах вони функціонують у вигляді закордонних відділень та філій великих банків.

За функціями та характером діяльності виділяють депозитні, універсальні та спеціалізовані банківські установи.

Депозитні банки – банки, які здійснюють кредитно-розрахункові та довірчі операції за рахунок залучених депозитів. Депозитними банками називають комерційні банки, які уповноважені приймати вклади населення.

Універсальні банки – кредитні установи, що здійснюють всі основні види банківських операцій: депозитні, кредитні, розрахункові, фондові, довірчі та інші.

Спеціалізовані банки – банки, що спеціалізуються на кредитуванні певної галузі економіки або господарської діяльності чи групи населення або на формах залучення коштів у вклади; характеризуються вузькою спеціалізацією. Різновидами спеціалізованих кредитних банків є:

- *інвестиційні банки*, що мобілізують ресурси та надають позики шляхом випуску і розміщення облігацій та інших зобов'язань. Інвестиційні банки виступають посередниками між інвесторами і тими, кому потрібна позика, а також у ролі гаранта емісій та організаторів гарантійних банківських синдикатів, здійснюють купівлю-продаж акцій та облігацій за свій рахунок, надають кредити покупцям цінних паперів;

- *ощадні банки* – банківські установи, основною функцією яких є залучення заощаджень і тимчасово вільних коштів населення; як правило, невеликі кредитні установи, що діють у регіональному масштабі;

- *банки розвитку* здійснюють кредитування промисловості в масштабах всієї країни або ж окремих галузей економіки. Серед цих банків переважають державні банківські інститути, але існують і змішані – за участю приватного національного та іноземного капіталу. Банки розвитку спеціалізуються на кредитуванні промисловості та інфраструктури. Поруч з ними функціонують державні і сільськогосподарські банки розвитку, діяльність яких пов'язана з кредитною кооперацією. Банки такого типу створюються переважно в країнах, що розвиваються.

Особливе місце у кредитній системі та на фінансових ринках займають комерційні банки. У більшості країн (у тому числі в Україні) це найчисельніша група фінансових посередників. **Комерційний банк** – це кредитна установа, що здійснює універсальні банківські операції та надає різноманітні банківські послуги фізичним та юридичним особам всіх галузей народного господарства.

Діяльність комерційних банків полягає в залученні грошових коштів і наданні їх у позику або інвестуванні за більш високими відсотковими ставками. Вони виступають посередниками між тими, хто має тимчасово вільні грошові кошти, і тими, кому вони потрібні. Метою та рушійним мотивом такого посередництва є отримання **банківського прибутку**.

Виконуючи функцію *мобілізації вільних грошових коштів і перетворюючи їх у капітал*, банки акумулюють грошові доходи і заощадження у вигляді вкладів. Вкладник отримує винагороду у вигляді відсотка або наданих банком послуг. Сконцентровані у вкладах заощадження перетворюються на позиковий капітал, що використовується банками для надання кредитів підприємствам і підприємцям. Користувачі позик вкладають кошти в розширення виробництва, купівлю нерухомості, споживчих товарів. Використання кредитів забезпечує розвиток виробничих сил країни в цілому.

Важливе економічне значення має *функція кредитування підприємств, держави та населення*. Пряме надання в борг вільних грошових капіталів їх власниками користувачам позик у практичному господарському житті ускладнено. Банк виступає як фінансовий посередник, отримуючи грошові кошти у кінцевих кредиторів і передаючи їх кінцевим користувачам кредитів.

В останні роки зростає попит на кредит. Підприємствам необхідні додаткові грошові кошти для оновлення капіталу та розширення виробничих потужностей. Для задоволення попиту з боку підприємств комерційні банки розробляють нові форми кредитування, удосконалюють його механізм.

Емісія кредитних грошей є специфічною функцією, що відрізняє банки від інших фінансових інститутів. Сучасний механізм грошової емісії пов'язаний з двома поняттями: банкнотна та депозитна емісії. Відповідно грошова маса виступає в готівковій (банківські білети та розмінна монета) і безготівковій (грошові кошти на рахунках і депозитах у комерційних банках та інших кредитних установах) формах. Частка готівкових грошей складає в промислово розвинутих країнах близько 10 %, причому спостерігається її подальше зменшення. Банкнотну емісію здійснює емісійний (центральный) банк, який має монопольне право випуску грошей. У структурі грошового обороту переважає безготівковий оборот, а основними емітентами грошей є не центральні, а комерційні банки.

Комерційні банки здійснюють депозитну емісію – випуск кредитних інструментів обігу на підставі створення банком вкладів (депозитів), які утворюються в результаті видачі позик клієнту. Грошова маса збільшується, коли банки видають позики своїм клієнтам, і зменшується, коли повертаються позики, отримані від банків.

Позика, що надається клієнту, зараховується на його рахунок у банку, тобто банк створює депозит – вклад до запитання. При цьому збільшуються боргові зобов'язання банку. Власник депозиту може отримати в банку готівкові кошти у розмірі вкладу: таким чином, банк створює гроші проти вимог клієнта і відбувається збільшення грошей в обігу. Разом із тим економіка потребує необхідної, але не надлишкової кількості грошей, тому

комерційні банки функціонують в рамках обмежень, передбачених державою в особі центрального банку.

Однією з основних функцій банків є *забезпечення розрахунково-платіжного механізму*. Більша частина розрахунків між підприємствами здійснюється безготівковим шляхом. Виступаючи як посередники у платежах, банки виконують для своїх клієнтів операції, пов'язані з проведенням розрахунків і платежів. Необхідність виконання у встановлений строк кожного документа, безперервність розрахунків та їх прискорення вимагають від банків розробки методології організації розрахунків з метою їх вдосконалення та відповідного контролю. Для прискорення розрахунків, зменшення витрат і підвищення надійності операцій впроваджуються електронні системи розрахунків.

Емісійно-засновницька функція виконується банками шляхом випуску та розміщення цінних паперів (акцій, облігацій). Виконуючи цю функцію, банки стають каналом, що забезпечує спрямування заощаджень на виробничі цілі. Ринок цінних паперів доповнює систему банківського кредиту і взаємодіє з нею. Наприклад, комерційні банки надають посередникам ринку цінних паперів (компаніям-засновникам) позики для підписки на цінні папери нових випусків, а ті продають банкам цінні папери для перепродажу в роздріб. Якщо компанія-засновник, на ім'я якої зареєстровані цінні папери, сама продає їх, то банк може забезпечувати передплатників на випущені цінні папери. Як правило, при цьому банк організує консорціум з розміщення цінних паперів. Зобов'язання на значні суми, випущені великими компаніями, можуть бути розміщені банком шляхом продажу своїм клієнтам (в основному, інституціональним інвесторам), а не шляхом вільного продажу на фондовій біржі.

Маючи можливість постійно контролювати економічну ситуацію, банки надають клієнтам *економічну інформацію* з широкого кола проблем (злиття та поглинання, нові інвестиції, реєстрація підприємств, складанню річних звітів).

Розширення діяльності клієнтів на міжнародних ринках спонукало банки більше уваги приділяти послугам *консультаційного характеру*, включаючи складання детальних фінансово-економічних звітів про стан економіки в країні, пошук потенційних партнерів, надання інформації юридичного характеру тощо. У 80-х роках у промислово розвинутих країнах почали створюватися філії і представництва так званого «комплексного обслуговування» за кордоном.

На сучасному етапі в сфері діяльності банків спостерігається тенденція до універсалізації, що пояснюється впливом конкуренції. В рамках даної тенденції (при паралельному збереженні і розвитку спеціалізації) змінюється концепція взаємовідносин банків з клієнтами, створюються

принципово нові напрямки розвитку банківської справи. Це виражається не тільки у збільшенні кількості пропонованих клієнтам послуг, а і в якісних змінах структури операцій, зниженні питомої ваги позико-зберезних операцій та збільшенні обсягів операцій з цінними паперами.

В останній час у банківській практиці з'явилися операції, пов'язані із страхуванням: надання клієнтам гарантії погашення заборгованості, збільшення суми вкладу при хворобі або нещасному випадку, мобілізація грошових коштів шляхом продажу населенню страхових полісів. Банки придбають вже функціонуючі страхові компанії, що є вигідним як для комерційних банків, що отримують стабільно прибуткові страхові компанії, так і для страхових компаній, яким надається можливість використовувати широко мережу банківських філій та відділень на території своєї країни та за кордоном.

Таким чином, у сучасних умовах триває розвиток тенденції розширення функцій комерційних банків, які для покращання банківської ліквідності, отримання доходів, утримання позицій на ринку розвивають не характерні раніше для банків операції та послуги.

Банківські ресурси – сукупність грошових коштів, що знаходяться в розпорядженні банків та використовуються ними для виконання активних та інших операцій. Акумуляуючи грошові накопичення, доходи і заощадження фізичних та юридичних осіб, банки перетворюють їх на позиковий капітал, тобто грошовий капітал, який надається в позику власникам на умовах повернення за плату у вигляді відсотків. Тому банківські ресурси називають *банківським капіталом*.

За своїм економічним змістом ресурси комерційних банків досить різноманітні.

Власні кошти комерційних банків складаються із статутного фонду, а також створюваних у процесі банківської діяльності резервного та інших фондів. До власних коштів прирівнюється прибуток, який до розподілу знаходиться в обігу комерційного банку та використовується як банківські ресурси.

Власні ресурси – лише відправна точка для організації банківської справи, і їх роль значною мірою зводиться до гарантування прибутковості та фінансової стійкості комерційного банку.

Тимчасово вільні кошти бюджетів на рахунках у комерційному банку (якщо він залучається до касового виконання державного бюджету) утворюються в результаті їх поточного використання, тобто від моменту надходження доходів на рахунок у банку до моменту їх використання.

Важливим банківським ресурсом є кошти клієнтів на рахунках у комерційному банку та кошти в розрахунках: залишки на розрахункових та поточних рахунках підприємств, організацій та установ усіх форм власності; залишки фондів економічного стимулювання та спеціального призначен-

ня клієнтів, що зберігаються в банку на окремих рахунках; кошти, депоновані з метою забезпечення гарантій платежу при акредитивній формі розрахунків, розрахунках чеками та акцептованими платіжними дорученнями; кошти в розрахунках між установами одного комерційного банку; кошти бюджетних та громадських організацій; кошти спеціальних фінансово-кредитних інститутів.

До банківських ресурсів відносяться грошові заощадження населення, які формуються за рахунок скорочення поточного особистого споживання і призначаються для забезпечення його потреб у майбутньому.

Ресурсами комерційних банків є також кредити, надані іншими банками, включаючи іноземні, а також кошти інших банків, що знаходяться на їх кореспондентських рахунках у комерційному банку. І нарешті, до ресурсів комерційних банків відносяться інші грошові кошти, які утворюються в результаті проведення ними інших видів пасивних операцій.

Ресурси комерційного банку можна класифікувати за можливістю прогнозування їх величини. При цьому виділяють ресурси, які піддаються прямому та непрямому прогнозуванню. До ресурсів прямого прогнозування відносять фонди банку та нерозподілений прибуток. Непрямому прогнозуванню підлягають кошти в розрахунках, залишки тимчасово вільних коштів на поточних рахунках підприємств та організацій, деякі інші джерела банківських ресурсів.

У залежності від часу використання банківські ресурси поділяють на постійні та тимчасові. Постійні – це грошові кошти, динаміка або оборотність яких може бути спрогнозована комерційним банком, або певна частина (стабільні залишки), яка використовується для здійснення активних операцій. Тимчасові банківські ресурси створюють грошові кошти, які утворюються періодично в результаті здійснення деяких банківських операцій і динаміку яких важко спрогнозувати.

Операції, шляхом яких комерційні банки формують свої ресурси, називаються *пасивними*. Суть пасивних операцій полягає в залученні різних видів вкладів у межах депозитних операцій, отриманні кредитів від інших банків, емісії різноманітних цінних паперів, а також проведенні інших операцій, у результаті яких збільшуються грошові кошти в пасиві балансу комерційного банку.

На сучасному етапі більша частина операцій комерційних банків базується на залучених ресурсах, що не зменшує ролі власного капіталу.

Розвиток комерційної діяльності банків пов'язаний з розширенням сфери **банківських послуг для клієнтів**.

Банківськими послугами можна вважати також дії банку, які супроводжують його основні функції і направлені на зростання доходності діяльності банку.

Розрахунково-касові операції комерційного банку з перерахування коштів і з готівкою пов'язані з такими послугами, як відкриття клієнту поточного рахунка, відправлення запитів (телеграм) на прохання клієнта, видача дубліката із особистого рахунка, довідки про відкриття рахунка в банку, наведення довідок у архівах про проведення розрахункової операції на прохання клієнта, видача чекових книжок, аваль простих та переказних векселів, зберігання в банку цінностей, попередня підготовка готівкових грошей та їх доставка клієнту.

Операції з кредитування, тобто видачі та погашення кредиту, нарахування та сплати відсотків неможливі без таких послуг, як підготовка пакета документів для видачі кредиту, оформлення пролонгації дії умов кредитного договору, участь у підготовці договору застави матеріальних цінностей або цінних паперів клієнта.

Важливе місце займають і **активні операції**, шляхом яких банки розміщують наявні ресурси для отримання прибутку і підтримання ліквідності. За економічним змістом активні операції поділяються на обліково-позикові (кредитні), розрахункові, касові, інвестиційні, фондові і гарантійні.

Кредитні операції — це операції з надання вільних ресурсів позичальнику на умовах платності, терміновості та повернення, причому банки можуть виступати в цих операціях як у ролі кредиторів, так і в ролі позичальників.

Розрахункові операції — зберігання коштів клієнтів, рух, переміщення їх за допомогою обігу платіжних інструментів. Для здійснення цих операцій клієнт відкриває в банку відповідний рахунок.

Касові операції — операції банку з приймання та видачі грошей і цінностей клієнтам банку через операційну касу банку.

Міжбанківські операції згідно з чиним законодавством передбачають розрахунки між банками та іншими кредитними установами. Розрахунки між банками можуть здійснюватись через розрахунково-касові центри, клірингові установи та кореспондентські рахунки банків.

Вексельні операції комерційний банк здійснює як із власними векселями, так і з векселями інших підприємств: проводить облік векселів, видачу позик до запитання за спеціальним позиковим відсотком під забезпечення векселів, прийняття векселів на інкасо для отримання платежів та оплати їх у строк.

Операції комерційного банку з цінними паперами різноманітні. Банк може випускати власні цінні папери, фінансові інструменти для збільшення статутного фонду банку, для залучення позикових коштів і здійснювати акти купівлі-продажу з цінними паперами інших підприємств або банків.

Операції з іноземною валютою полягають у купівлі в місцевих та іноземних юридичних і фізичних осіб та продажу їм готівкової валюти, що знаходиться на рахунках і вкладах.

Комісійні (посередницькі) операції досить різноманітні і відносяться до різного роду операцій з купівлі і продажу, здійснення та прийняття платежів. Банки виступають у ролі посередників та консультантів із різних угод: переказ грошей, оформлення цінних паперів, управління майном тощо.

Фінансові операції банк здійснює при реалізації державних, комунальних, акціонерних, облігаційних позик, тобто бере на себе зобов'язання виплачувати капітал держателям облігацій.

Комерційні банки можуть здійснювати *засновницькі операції* з заснування нових підприємств.

Основним **джерелом доходів** більшості комерційних банків є **відсотки**, що стягуються за користування кредитами. Це пояснюється тим, що банки є фінансовими посередниками, які здійснюють перерозподіл грошових коштів між тими, у кого вони вивільнилися, і тими, у кого з'явилася тимчасова потреба в цих коштах.

Розмір відсоткової ставки за користування кредитом визначається в процесі переговорів між банком та позичальником при укладанні кредитного договору. Причому він неоднаковий не тільки в різних банках, а й в одному і тому самому банку для різних позичальників.

При встановленні розміру відсоткової ставки враховують такі фактори: розмір базової відсоткової ставки (ставки рефінансування), встановленої банком; вартість залучення кредитних ресурсів на ринку позикових капіталів; співвідношення попиту і пропозиції на кредит; рівень ризику, притаманний даному кредиту; розмір і строк погашення позики; рівень витрат банку, пов'язаних з оформленням кредиту та здійсненням контролю за його погашенням; перспектив розвитку економіки і перш за все інфляційного процесу.

Зі свого боку, позичальник, здійснюючи переговори про отримання кредиту, оцінює, перш за все, розмір прибутку, що може отримати від здійснення комерційної угоди при запропонованому банком рівні відсоткової ставки за кредит. Для цього він створює техніко-економічне обґрунтування або бізнес-план на здійснення угоди. Ці документи повинні ретельно аналізуватися банком. Не менш важливими факторами для позичальника є доступність кредиту і рівень відсоткових ставок в інших банках.

Значні доходи банки отримують від операцій з іноземною валютою. Доходи від цих операцій виступають у вигляді як комісійних за виконання операцій для клієнтів, так і у вигляді курсової різниці.

Банки також можуть отримувати доходи від операцій з цінними паперами, але оскільки ринок цінних паперів в Україні в стані формування, то і доходи банків від цих операцій у нашій країні поки що незначні. Операції з іноземною валютою та цінними паперами проводять банки, що мають на це ліцензії, видані відповідно НБУ та Міністерством фінансів України.

Банки пропонують своїм клієнтам широкий спектр послуг: надання гарантій і поручительств клієнтам, розрахункове, касове обслуговування, довірчі (трастові), консультаційні, аудиторські, лізингові, факторингові послуги, операції з монетарними металами. Ці операції приносять банку доходи, як правило, у вигляді винагороди та інших видів оплати послуг. Частка цих видів у валовому доході кожного банку неоднакова і залежить від виконуваних операцій та їх обсягів.

Більшість банків беруть плату зі своїх клієнтів за здійснення розрахункових операцій: переказних, акредитивних, інкасових. Ця плата повинна покривати витрати банку на здійснення розрахункових операцій, у тому числі плату банку регіональній розрахунковій палаті за здійснення електронних платежів, касово-регіональному центру регіонального управління НБУ за ведення ним кореспондентського рахунка банку та інші операції.

Велика кількість банків бере плату зі своїх клієнтів за здійснення касових операцій з готівковими коштами – інкасацію готівки та її видачу. Розмір цієї плати в різних банках неоднаковий і залежить від можливостей банку та його зацікавленості у збільшенні або зменшенні кількості клієнтів.

Витрати комерційних банків можна поділити на відносно постійні та змінні. Банківська справа відрізняється високоіндивідуальним характером обслуговування. Тому витрати банків у значній мірі постійні. Банківські операції та послуги в будь-який момент повинні бути доступні для клієнтів. У зв'язку з цим банки в короткостроковому періоді не можуть призупиняти операції або різко скорочувати штати, як це робиться у виробничих галузях. Це звичайно не означає, що керівництво банку позбавлене можливості регулювати витрати в довгостроковому плані за рахунок вдосконалення організаційної структури, автоматизації робіт, розширення або звуження кола здійснюваних операцій.

Відносно постійними є витрати банків на заробітну плату і нарахування на неї, бланки та канцелярські товари, утримання приміщень, охорони, охоронної та протипожежної сигналізації, амортизаційні відрахування та деякі інші.

До змінних витрат відносять виплати відсотків по вкладах, депозитах та міжбанківському кредиту. Вони залежать як від обсягів залучених банком кредитних ресурсів, так і від їх вартості. До цих витрат відносять також плату за послуги регіональної рахункової палати та регіонального розрахунково-касового центру за здійснення розрахункових операцій, забезпечення готівкою. Змінними можуть бути витрати банку на рекламу, відрядження, поштово-телеграфні витрати тощо.

У відповідності з діючою методикою комерційні банки визначають прибуток або збиток від своєї діяльності щоквартально, в останній операційний день кварталу. Протягом кварталу доходи та витрати враховуються

наростаючим підсумком. Розподіл прибутку банку здійснюється за підсумками діяльності за рік згідно з рішенням загальних зборів акціонерів банку. Протягом року прибуток, як правило, розподіляється у вигляді авансу на підставі встановлених зборами акціонерів пропорцій.

У залежності від податкового законодавства банки сплачують податки з прибутку в державний та місцеві бюджети. Звичайно, методика стягнення податків, що застосовується, впливає як на розмір, так і на порядок розподілу прибутку.

Одне з основних завдань банків — це отримання прибутку, що є джерелом виплати дивідендів акціонерам, створення фондів банку, базою підвищення добробуту співробітників банку. Прибуток є найважливішим показником діяльності комерційних банків. Він використовується аналітиками для визначення рейтингів банків на підставі їх балансів.

Таким чином, комерційний банк — це перш за все кредитна установа, яка будує свою діяльність на таких принципах:

- прибутковість. Прибуток банку утворюється з різниці відсотків, які стягуються з клієнтів та які виплачуються ним за банківськими операціями, а також за рахунок комісійних зборів за надані послуги. Показник прибутку офіційно вважається основним показником діяльності банку. Значення цього принципу полягає в тому, що без доходності банк не може існувати;
- стратегія банку повинна полягати в найдешевшому придбанні капіталу і продажу його за найвищою ставкою;
- комерційний банк — ризикове підприємство, але ризикувати він може лише величиною свого капіталу, тобто повинно діяти правило: все для клієнта, для його безпеки на основі партнерських відносин, за принципом взаємної зацікавленості.

3. Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи

В останні роки на національних ринках позикових капіталів розвинутих країн важливу роль почали відігравати спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові інститути, які посіли важливе місце в накопиченні та мобілізації грошового капіталу. До числа цих установ слід віднести страхові компанії, пенсійні фонди, позиково-ощадні асоціації, будівельні товариства, інвестиційні та фінансові компанії, благодійні фонди, кредитні спілки. Ці інститути суттєво потіснили банки в акумуляції заощаджень населення та стали важливим постачальником позикового капіталу.

Зростанню впливу спеціалізованих небанківських установ сприяли три основні передумови: зростання доходів населення в розвинутих країнах,

активний розвиток ринку цінних паперів, надання цими установами спеціальних послуг, які не можуть надавати банки. Крім того, коло спеціалізованих небанківських установ (страхові компанії, пенсійні фонди), на відміну від банків, можуть акумулювати грошові заощадження на довготривалі строки, а значить здійснювати довгострокові інвестиції.

Основні форми діяльності цих установ на ринку позикових капіталів зводяться до акумуляції заощаджень населення, надання кредитів через облігаційні позики корпораціям та державі, мобілізації капіталу через всі види акцій, надання іпотечних та споживчих кредитів, а також кредитної взаємодопомоги. Вказані інститути ведуть гостру конкуренцію між собою як за залучення грошових коштів, так і в сфері кредитних операцій.

Інвестиційні компанії здійснюють кредитування малих та середніх фірм. Їх інвестиційні програми розраховані, як правило, на недовготривалий період і здійснюються в невеликих масштабах на відміну від інвестиційних банків. Інвестиційні компанії бувають двох видів: відкритого та закритого типу. В першому випадку інвестиційні компанії зобов'язуються викупити свої акції у акціонерів, у другому – ні.

Фінансові компанії здійснюють кредитування клієнтів шляхом купівлі їх боргових зобов'язань. Серед фінансових компаній важливе місце посідають холдинг-компанії. Купівля зобов'язань дозволяє їм тримати великі пакети акцій компаній і здійснювати контроль за їх діяльністю. До фінансових компаній відносяться і кредитні установи, що обслуговують гуртову та роздрібну торгівлю, зокрема, діючі у сфері споживчого кредиту.

Пенсійні фонди створюються фірмами для виплати пенсій працівникам і службовцям. Створення таких фондів дозволяє зменшити податкові платежі фірми та використовувати їх для купівлі акцій інших компаній, що забезпечує зміцнення фінансової потужності даної компанії. У західних країнах пенсійні фонди створюються приватними та державними корпораціями, фірмами та підприємствами для виплат пенсій та допомоги працівникам і службовцям. Кошти цих фондів утворюються за рахунок внесків робітників, службовців, підприємств, а також прибутків від інвестицій самих пенсійних фондів. У пенсійних фондах західних країн акумулюються значні кошти, які інвестуються переважно в акції акціонерних компаній як на національному, так і на міжнародному ринках позикових капіталів. Профспілкові фонди є самостійною ланкою західної кредитної системи. Уряд заохочує розвиток пенсійних фондів, тому що частина їх резервів розміщується у короткострокові і довгострокові цінні папери.

В Україні існує пенсійний фонд, який до проголошення незалежності був відділенням пенсійного фонду Радянського Союзу. Кошти пенсійного фонду формуються за рахунок обов'язкових строкових внесків підприємств, установ і організацій, осіб, які займаються індивідуальною

діяльністю, в тому числі на підставі індивідуальної (кооперативної) оренди або в особистому селянському господарстві, обов'язкових строкових внесків громадян, коштів, направлених на виплату пенсій військовослужбовцям строкової служби та особам, які входять до органів внутрішніх справ і національної безпеки. Цей фонд включає кошти на фінансування виплати допомоги з догляду за дітьми до досягнення ними віку від 1,5 до 6 років, передбачених централізованими програмами.

У бюджет пенсійного фонду спрямовуються й добровільні внески підприємств, громадських організацій та громадян, інші грошові надходження.

Особливо багаточисельною групою є ощадні установи. Ощадні каси — це державні установи, які належать місцевим органам влади (муніципалітетам) або створюються при державних поштових установах. Вони залучають вклади дрібних вкладників, купуючи на них облігації державних позик. Так, наприклад, у США існують три види ощадних установ: ощадні банки, ощадно-позикові асоціації та кредитні спілки.

Особливістю ощадних банків є те, що вони купують цінні папери (облігації державних та місцевих органів влади). Ощадні банки можуть бути власністю клієнтів (взаємоощадні банки) або функціонувати як акціонерні товариства (фондові ощадні банки). В США існують також гарантійні ощадні банки, вкладники яких або отримують стабільний відсоток закладами («звичайні вкладники»), або відсоток, що коливається в залежності від результатів діяльності банку («спеціальні вкладники»).

Ощадно-позикові асоціації продають сертифікати своїм клієнтам. Вони приймають на свої рахунки ощадні вклади та інші чекові депозити і видають позики під заставу нерухомості. Ощадно-позикові асоціації можуть бути організовані або як кооперативи (взаємні компанії), або як акціонерні товариства (фондові компанії).

Кредитні спілки є різновидом кооперативів, створюваних окремими групами населення з метою об'єднання коштів для вирішення практичних проблем. Кредитні спілки створюються на паях для короткострокового кредитування їх учасників (для будівництва або ремонту будинку, купівлі автомобіля тощо).

Страхові компанії здійснюють страхування життя або майна. В нашій країні існує майнове і особисте страхування. Майнове страхування розрізняють залежно від категорії та виду застрахованого майна — страхування будівель та споруд, сільськогосподарських культур та тварин, засобів автотранспорту і рибальських суден, домашнього майна тощо.

Особисте страхування поділяють на страхування життя, яке включає змішане страхування, страхування дітей, шлюбне, страхування пенсій, на випадок смерті та втрати працездатності (довічне і на певний строк), стра-

хування від нещасних випадків, в якому розрізняють особисте страхування, страхування за рахунок підприємств і організацій, страхування пасажирів.

Кошти страхових організацій складаються із статутного фонду, поточних надходжень від страхових операцій та фондів спеціального призначення.

У міру розвитку в нашій країні ринкових відносин виникають нові форми страхування, альтернативні державному. За аналогією із західними державами утворюються страхові компанії, які бувають двох видів: акціонерні та взаємні.

Кошти акціонерної страхової організації формуються шляхом об'єднання індивідуальних капіталів окремих підприємств, організацій та приватних осіб. При створенні акціонерного товариства кожний акціонер повинен внести певну суму грошей. Участь окремого акціонера в акціонерній компанії виражається у володінні ним акціями, які дають право на одержання пропорційної частки доходу. Акціонерні компанії на відміну від взаємних застосовують тверді тарифи.

Взаємні страхові компанії становлять собою кооперативну форму організації. Їх капітал утворюється за рахунок платежів окремих осіб. Кожний застрахований згідно з правилами організації компанії стає частковим її співвласником. Тарифи взаємних компаній вищі, ніж у акціонерних. Капітал цих компаній утворюється за рахунок продажу полісів, які дають право на участь у прибутках. Кожний застрахований вносить страхові платежі залежно від припустимої суми збитків компанії. Якщо в результаті здійснення страхових операцій у компанії залишається прибуток, він розподіляється між її членами або спрямовується на рахунок майбутніх платежів чи на збільшення страхової суми.

В Україні до небанківських кредитних установ належать також каси взаємної допомоги та ломбарди.

Каси взаємної допомоги – громадські кредитні установи, які об'єднують на добровільних засадах громадян для надання взаємної матеріальної допомоги. Вони створюються при профспілкових організаціях для робітників та службовців – членів профспілки: у відділах соціального забезпечення місцевих рад народних депутатів – для пенсіонерів. Кошти каси взаємної допомоги формуються за рахунок вступних і членських внесків, пені за несвоєчасне повернення довгострокових позик, дотації профспілкових органів та інших грошових надходжень. За рахунок цих коштів надаються довгострокові (до шести, в окремих випадках до десяти місяців) та короткострокові (до чергового одержання заробітної плати) позички. За рішенням правління каси її членам може бути надана відстрочка повернення довгострокових позик до трьох місяців. Граничні розміри позичок

встановлюються правлінням каси, причому довгострокових позичок — за- лежно від суми внесків, нагромаджених членом каси.

Позики надаються без стягнення відсотків. При їх несвоєчасному по- верненні стягується пеня в розмірі 1 % від суми залишку боргу за кожний прострочений місяць. Члену, який вибув із каси, повертаються його вне- ски за мінусом його заборгованостей за позиками.

Ломбарди — це кредитні установи, які надають грошові позики під за- ставу рухомого майна. В нашій країні вони виникли на початку 20-х років. Ломбарди є державними госпрозрахунковими підприємствами. Вони пе- ребувають у розпорядженні місцевих Рад у системі установ побутового об- слуговування. Ломбарди були створені з метою надання можливості насе- ленню зберігати предмети особистого користування і домашнього вжит- ку, а також брати позику під заставу цих речей.

Ломбарди видають позики на строк до трьох місяців у розмірі 75 % від вартості оцінки заставлених речей і до 90 % вартості виробів з дорогоцін- них металів, каміння, годинників у золотій оправі тощо. Оцінка речей, що здаються на зберігання або під заставу для одержання позики, здійснюється за домовленістю сторін, а вироби з дорогоцінних металів — за державними розцінками. Для розвитку своїх операцій ломбарди можуть користуватися банківським кредитом.

Використана та рекомендована література

1. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121 — III // Урядовий кур'єр. — 2001. — №8. — 17 січня.
2. Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 14 жовтня 1992 р. № 2680 — XII // Закони України. — 1999. — Т.2. — С. 3—17.
3. *Александрова М.М., Кірейцев Г.Г., Маслова С.О.* Гроші. Фінанси. Кре- дит: Навч.-метод. посібник. — Житомир: ЖІТІ, 2001. — 312 с.
4. *Гетьман В.* Банківська система України: діяльність і проблеми // Бан- ківська справа. — 1995. — № 1.
5. Гроші та кредит / Авт. кол. під кер. М.І. Савлука. — К.: Либідь, 1992.
6. Деньги, кредит, банки / Авт. колл. под рук. Г.И. Кравцовой. — Минск: Меркванне. 1994. — 270 с.
7. *Мороз. А.М.* Чи достатньо в економіці України платіжних засобів? // Вісник НБУ. — 1996. — № 3.
8. Основы банковского дела / Авт. колл.; Под ред. А.Н. Мороза. — К.: Либра, 1994. — 330 с.
9. *Федоренко В.М., Федоренко А.В.* Денежное обращение и кредит ка- питалистических стран.— К.: «Высшая школа», 1989. — 288 с.

10. Ющенко В.А. Банківська система України у ринковій економіці // Економіка України. – 1994. – № 3.

Лекція 2

Сучасна банківська система України

- 1. Характеристика дворівневої банківської системи України.*
- 2. Реєстрація та ліцензування банківської діяльності.*
- 3. Органи та структура управління комерційним банком.*

1. Характеристика дворівневої банківської системи України

Банк – юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України (далі НБУ) здійснювати операції, що віднесені суто до банківських:

- 1) приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;
- 3) розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Банк, крім перелічених, має право здійснювати такі операції та угоди:

- 1) операції з валютними цінностями;
- 2) емісію власних цінних паперів;
- 3) організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- 4) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);
- 5) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;

б) придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та приймання платежів (факторинг);

7) лізинг;

8) послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;

9) випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;

10) випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток;

11) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

За умови отримання письмового дозволу НБУ банки також мають право здійснювати такі операції:

1) здійснення інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб;

2) здійснення випуску, обігу, погашення (розповсюдження) державної та іншої грошової лотереї;

3) перевезення валютних цінностей та інкасацію коштів;

4) операції за дорученням клієнтів або від свого імені:

з інструментами грошового ринку;

з інструментами, що базуються на обмінних курсах та відсотках;

з фінансовими ф'ючерсами та опціонами;

5) довірче управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами;

б) депозитарну діяльність і діяльність із ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

НБУ встановлює порядок надання банкам дозволу на здійснення зазначених операцій, якщо:

1) рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам НБУ, що підтверджується незалежним аудитором;

2) банк не є об'єктом застосування заходів впливу;

3) банком подано план, за яким він буде здійснювати таку діяльність, і цей план схвалений Національним банком України;

4) НБУ дійшов висновку, що банк має достатні фінансові можливості і відповідних спеціалістів для здійснення такої діяльності.

Банк має право здійснювати інші угоди згідно із законодавством України.

НБУ має право встановити спеціальні вимоги, включаючи вимоги щодо підвищення рівня регулятивного капіталу банку чи інших економічних нормативів, стосовно певного виду діяльності.

Комерційні банки самостійно встановлюють процентні ставки та комісії у винагороду за своїми операціями.

Банківська система України складається з Національного банку України та інших комерційних банків, тобто є **дворівнева**.

Національний банк України (перший рівень) є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, який має статутний капітал у розмірі 10 мільйонів гривень, що є державною власністю.

Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а в окремих випадках – також за рахунок Держбюджету України. Одержання прибутку не є метою його діяльності. НБУ за підсумками року у разі перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами, затвердженими на поточний бюджетний рік, вносить до Держбюджету України наступного року за звітним позитивну різницю на покриття дефіциту бюджету, а перевищення витрат над доходами відшкодовується за рахунок Держбюджету наступного за звітним року.

Сутність і призначення центрального банку конкретизуються в основних завданнях, які держава висуває перед банком, у функціях, які держава йому делегує, та в операціях, які здійснює центральний банк. Відповідно до Конституції України основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Тобто розуміння завдань НБУ як органу грошово-кредитного регулювання та інституту банківської системи слід пов'язувати, з одного боку, з реалізацією основних стратегічних цілей регулювання (низькою інфляцією, економічним зростанням, високою зайнятістю), а з іншого – з підтриманням стабільності і забезпеченням ефективного функціонування банківських установ країни.

У цілому Національний банк виконує такі основні завдання:

- 1) визначає та проводить грошово-кредитну політику;
- 2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг;
- 3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;
- 4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
- 5) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;
- 6) визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;
- 7) визначає напрямки розвитку сучасних електронних банківських технологій;

- 8) здійснює банківське регулювання та нагляд;
- 9) веде Реєстр банків, їх філій та представництв, валютних бірж, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій;
- 10) складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;
- 11) представляє інтереси України у центральних банках інших держав, у міжнародних банках та інших кредитних установах;
- 12) здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення платежів в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за комерційними банками та іншими кредитними установами;
- 13) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;
- 14) аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінних та валютних відносин;
- 15) організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право їх інкасації та перевезення;
- 16) реалізує державну політику з питань захисту державних таємниць у системі Національного банку;
- 17) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;
- 18) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції.

Зазначені конкретні завдання дозволяють здійснити економічну оцінку базових функцій центрального банку. Традиційно їх виділяють чотири (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Базові функції центрального банку країни¹

Функція емісії готівки та організації грошового обігу пов'язана з монополічним правом центрального банку на випуск банкнот, які є єдиним законним платіжним засобом, обов'язковим для приймання в оплату боргів на території даної країни. Зосередження цієї функції в одному, уповноваженому на це кредитному інституті країни, стало першоосновою діяльності центрального банку як такого у сучасному розумінні цього поняття.

¹ Дзюблюк О. Генезис функцій центрального банку в ринкових умовах господарювання. // Вісник НБУ. – 2002. – № 7. – С. 18–23.

Функція «банку банків» полягає у кредитно-розрахунковому обслуговуванні центральним банком усіх інших банківських установ країни. Зазначена функція передбачає діяльність центрального банку в ролі міжбанківського розрахункового центру та кредитора інших банківських установ. Річ у тім, що центральні банки в більшості країн не вступають у безпосередні взаємовідносини з підприємствами, організаціями і населенням, а впливають на економічні процеси опосередковано через систему комерційних банків, здійснюючи відповідне обслуговування останніх. Це обслуговування передбачає застосування таких основних елементів функції «банку банків»: зберігання резервів комерційних банків; надання їм короткострокових кредитів для поповнення коштів, яких тимчасово не вистачає; організація міжбанківських розрахунків у загальнонаціональному масштабі; здійснення нагляду і контролю за банківською діяльністю.

Функція «банкіра уряду» полягає в організації центральним банком кредитно-розрахункового обслуговування урядових структур, а також у проведенні операцій, пов'язаних із касовим виконанням державного бюджету, обслуговуванням державного боргу та зберіганням золотовалютних резервів країни. Зміст кредитно-розрахункового обслуговування держави визначається веденням центральним банком поточних рахунків уряду, а також наданням коротко- і довгострокових кредитів шляхом придбання державних цінних паперів або, як виняток, прямого кредитування бюджетних витрат.

Реалізація грошово-кредитної політики як функція центрального банку визначає, по суті, його місце і роль у ринковій системі організації господарських процесів. Центральний банк вживає регулятивних заходів у грошово-кредитній сфері з метою ефективного впливу на господарську активність, темпи економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення зайнятості робочої сили. Основним об'єктом грошово-кредитного регулювання з боку центрального банку є кредитна діяльність комерційних банків, що безпосередньо позначається на сукупній грошовій масі, від обсягу якої, у свою чергу, залежить динаміка основних показників розвитку економіки. Власне, самі заходи, спрямовані на регулювання попиту і пропозиції на кредит, у підсумку позначаються на динаміці грошових агрегатів, оскільки всі гроші у широкому розумінні цього поняття мають кредитну природу, а їх джерелом є кредитні операції банківської системи.

Попри важливість розглянутих функцій центрального банку, які формують своєрідний критеріальний рівень для оцінки розвитку верхнього рівня банківської системи та її відповідності ринковим умовам дворівневої організації діяльності кредитних установ країни, ці функції слід розглядати у розвитку.

Власне, із прийняттям у березні 1991 року Верховною Радою України Закону «Про банки і банківську діяльність», відповідно до якого на бази

Української республіканської контори Державного банку СРСР було утворено Національний банк України, у нашій державі започатковано функціонування центрального банку в ринковому розумінні цього поняття. Проте, на відміну від розвинутих країн, де з прийняттям законодавчих актів про створення центральних банків відповідні функції остаточно закріплювалися за певним комерційним банком, який уже виконував їх раніше, або передавалися новоствореному інституту від інших банківських установ, в Україні для діяльності центрального банку необхідно було закласти нові підвалини, оскільки існуюча до того часу централізована кредитна система, як і вся планово-керована економіка, не потребували наявності інституту з функціями, притаманними центральним банкам у країнах із ринковою формою господарювання. Зрештою, успішне реформування банківської системи загалом і створення центрального банку зокрема значною мірою залежали від ефективного виконання ним чотирьох базових функцій, які власне і визначають суть самого центрального банку.

Національний банк для забезпечення виконання покладених на нього функцій здійснює такі операції:

1) надає кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування НБУ та в порядку, що ним же визначається;

2) здійснює дисконтні операції з векселями і чеками;

3) купує та продає на вторинному ринку цінні папери згідно з чинним законодавством України;

4) відкриває власні кореспондентські та металеві рахунки у закордонних банках і веде рахунки банків-кореспондентів;

5) купує та продає валютні цінності з метою монетарного регулювання;

6) зберігає, а також купує та продає банківські метали, дорогоцінні метали та камені, пам'ятні та інвестиційні монети з дорогоцінних металів на внутрішньому і зовнішньому ринках без квотування і ліцензування;

7) розміщує золотовалютні резерви самостійно або через банки, уповноважені ним на ведення валютних операцій, виконує операції з золотовалютними резервами України з банками, рейтинг яких за міжнародною класифікацією відповідає вимогам до першокласних банків не нижче категорії А;

8) приймає на зберігання та в управління державні цінні папери або інші цінності;

9) видає гарантії і поруки відповідно до положення, затвердженого Радою Національного банку;

10) веде рахунок Державного казначейства України без оплати і нарачування відсотків;

11) виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними;

12) веде особові рахунки працівників Національного банку;

13) веде рахунки міжнародних організацій;

14) здійснює безспірне стягнення коштів з рахунків своїх клієнтів відповідно до законодавства України, в тому числі за рішенням суду.

Національний банк має право здійснювати й інші операції, необхідні для забезпечення виконання своїх функцій.

Вищим керівним органом Національного банку є Рада Національного банку:

1) відповідно до загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку розробляє Основні засади грошово-кредитної політики і вносить їх Верховній Раді для інформування, здійснює контроль за виконанням Основних засад грошово-кредитної політики;

2) здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку країни та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї;

3) затверджує Регламент Ради Національного банку України;

4) затверджує кошторис доходів та витрат НБУ і подає Верховній Раді та Кабінету Міністрів України (КМУ) до 1 вересня поточного року прогнозовані відомості про сальдо кошторису для включення до проекту Держбюджету України на наступний рік;

5) приймає рішення про збільшення розміру статутного капіталу Національного банку;

6) визначає аудиторську компанію для проведення перевірки Національного банку, розглядає аудиторський висновок та затверджує бухгалтерський баланс НБУ, публікує його в офіційних друкованих засобах масової інформації;

7) затверджує щорічно до 1 липня звіт про виконання кошторису Національного банку та розподіл прибутку за звітний бюджетний рік;

8) затверджує рішення Правління Національного банку про участь у міжнародних фінансових організаціях;

9) вносить рекомендації Правлінню Національного банку в межах розроблених Основних засад грошово-кредитної політики стосовно:

- методів та форм прогнозування макропоказників економічного і соціального розвитку України, а також грошово-кредитної політики;
- окремих заходів монетарного і регулятивного характеру та їх впливу на економічний і соціальний розвиток України;
- політики курсоутворення та валютного регулювання;
- розвитку банківської системи та окремих нормативних актів з питань банківської діяльності;

- вдосконалення платіжної системи;
- інших питань, віднесених законом до компетенції Ради НБУ;

10) вносить рекомендації КМУ стосовно впливу політики державних заповищень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України;

11) з метою забезпечення виконання Основних засад грошово-кредитної політики має право застосування відкладального вето щодо рішень Правління Національного банку з питань:

- а) диверсифікації активів Національного банку та їх ліквідності;
- б) лімітів позабалансових зобов'язань;
- в) формування резервів, покриття фінансових ризиків;
- г) порядку відрахувань доходів до Державного бюджету України;
- г) мінімального розміру золотовалютних резервів;
- д) з інших питань, віднесених до її компетенції.

Комерційні банки в Україні можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані. За спеціалізацією банки можуть бути (рис. 2.2):

Рис 2.2. Види комерційних банків за спеціалізацією

Банк самостійно визначає напрями своєї діяльності та спеціалізацію за видами операцій. Національний банк України здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій.

Банк набуває статусу спеціалізованого банку у разі, якщо більше 50 відсотків його активів є активами одного типу. Банк набуває статусу спеціалізованого *ощадного* банку у разі, якщо більше 50 відсотків його пасивів є вкладами фізичних осіб.

Банки в Україні створюються у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або кооперативного банку, причому законодавство про господарські товариства поширюється на банки у частині, що не суперечить Закону про банки і банківську діяльність.

Банки можуть бути *державними*, коли сто відсотків статутного капіталу належать державі. Такий банк засновується за рішенням КМУ. При цьому в законі про Державний бюджет України на відповідний рік передбача-

ються витрати на формування статутного капіталу державного банку. Уряд зобов'язаний отримати позитивний висновок НБУ з приводу наміру заснування державного банку.

Держава здійснює та реалізує повноваження власника щодо акцій (паїв), які їй належать у статутному капіталі державного банку, через відповідні органи управління.

Наглядова рада є вищим органом управління державного банку, що здійснює контроль за діяльністю правління банку з метою збереження залучених у вклади грошових коштів, забезпечення їх повернення вкладникам та захисту інтересів держави як акціонера державного банку та інших функцій, визначені цим Законом.

Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний кооперативні банки. Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки.

До функцій центрального кооперативного банку належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

Органи управління кооперативних банків є такими самими, як і за інших форм власності.

Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Рівень мінімального розміру статутного капіталу кооперативного банку встановлюється НБУ. Кожний учасник кооперативного банку незалежно від розміру своєї участі у капіталі банку (паю) має право одного голосу. Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю.

Банки мають право створювати банківські *об'єднання* таких типів: банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група. Банки можуть бути учасниками промислово-фінансових груп з дотриманням вимог антимонопольного законодавства України.

Банківське об'єднання створюється за попередньою згодою Національного банку України та підлягає державній реєстрації шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків.

Типи банківських об'єднань

<i>№</i>	<i>Тип об'єднання</i>	<i>Характеристика</i>
1	2	3
1	Банківська корпорація	Юридична особа (банк), засновниками та акціонерами якої можуть бути виключно банки. Банківська корпорація створюється з метою концентрації капіталів банків-учасників корпорації, підвищення їх загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення координації та нагляду за їх діяльністю. Банківська корпорація підлягає реєстрації у НБУ і заноситься до Державного реєстру банків. Статутний капітал банківської корпорації повинен відповідати загальним вимогам НБУ щодо статутного капіталу новостворюваного комерційного банку. Банки, що увійшли до банківської корпорації, передають корпорації повноваження на здійснення окремих операцій та забезпечують централізацію виконання окремих функцій
2	Банківська холдингова група	Банківське об'єднання, до складу якого входять виключно банки. Материнському банку банківської холдингової групи має належати не менше 50 відсотків акціонерного (пайового) капіталу або голосів кожного з інших учасників групи, які є його дочірніми банками. Дочірній банк не має права володіти акціями материнського банку. У разі, якщо дочірній банк набув право власності на акції материнського банку, він зобов'язаний відчужити їх у місячний термін. Банківські холдингові групи дозволяється створювати лише за умови, що угода про їх створення передбачає покладання на головний банк групи додаткових організаційних функцій стосовно банків – членів групи, а також створення системи управління спільною діяльністю
3	Фінансова холдингова група	Має складатися переважно або виключно з установ, що надають фінансові послуги, причому серед них повинен бути щонайменше один банк, і материнська компанія має бути фінансовою установою. Материнській компанії має належати більше 50 відсотків акціонерного (пайового) капіталу кожного з учасників фінансової холдингової групи. Материнська компанія фінансової холдингової групи при здійсненні своєї діяльності з управління та координації діяльності його членів на виконання законодавства і нормативно-правових актів НБУ має право встановлювати правила, що є обов'язковими для членів фінансової холдингової групи

Висвітлюючи кількісну та структурну характеристику банків України, доцільно використати дані рисунка 2.3, де наведена ця інформація. У 2002 році кількість банків, внесених до Державного реєстру, зменшилася

зі 189 до 182. Водночас збільшилася кількість діючих банків, які мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій, – із 152 до 157.

Із них 136 банків – акціонерні товариства (у тому числі: 94 – відкриті, серед яких 2 банки державні; 42 – закриті), 21 банк – товариства з обмеженою відповідальністю. З іноземним капіталом створено 20 банків (12,7 % від загальної кількості діючих банків), у тому числі 7 банків (4,5 %) – зі 100-відсотковим іноземним капіталом.

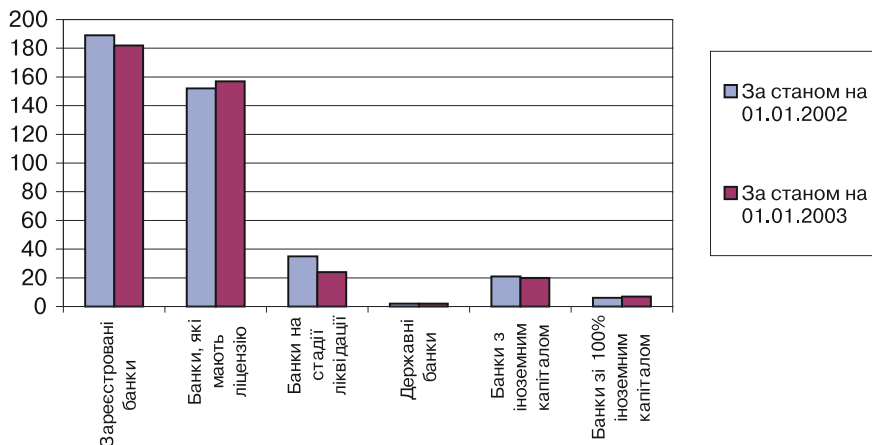

Рис. 2.3. Кількість і структура банків України за формою власності¹

Протягом 2002 року з Державного реєстру вилучено 12 банків, у тому числі 10 – у зв'язку з ліквідацією, 2 – в результаті реорганізації. Було зареєстровано 5 нових банків. Кількість філій за рік збільшилася з 1350 до 1401, що свідчить про розширення обсягу та видів банківських послуг і більшу їх доступність для клієнтів.

У 2002 році в стадії ліквідації перебували 24 банки (13,2% від загальної кількості банків, занесених до Державного реєстру), з них 11 ліквідуються за рішенням Національного банку України, 12 – господарських судів, один банк – за рішенням зборів акціонерів.

У 2002 році було прийнято рішення про ліквідацію одного банку – АБ «ІНКО» (у 2001 р. – про ліквідацію 4 банків, у 2000 р. – 7).

У розрізі груп за обсягом активів банки розподілилися так.

До групи I (активи перевищують 1300 млн грн) входить 10 банків (6,4% від загальної кількості діючих банків), групи II (активи становлять понад

¹ Шлапак О., Пушкар'єв В., Карчева Г. Фінансовий стан, тенденції та проблеми функціонування і розвитку банків у 2002 році // Вісник НБУ. – № 3. – 2003. – С. 2.

500 млн грн) – 12 (7,6%), групи III (активи – понад 200 млн грн) – 34 (21,7%), групи IV (активи – менше, ніж 200 млн грн) – 101 банк (64,3%).

З вищеведеного аналізу випливає, що сучасній банківській системі властиві процеси концентрації капіталів, які відбуваються у тих чи інших формах реорганізації фінансових установ.

Реорганізація банку здійснюється добровільно за рішенням його власників або примусово за рішенням НБУ. Реорганізація може здійснюватися шляхом злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення (рис. 2.4):

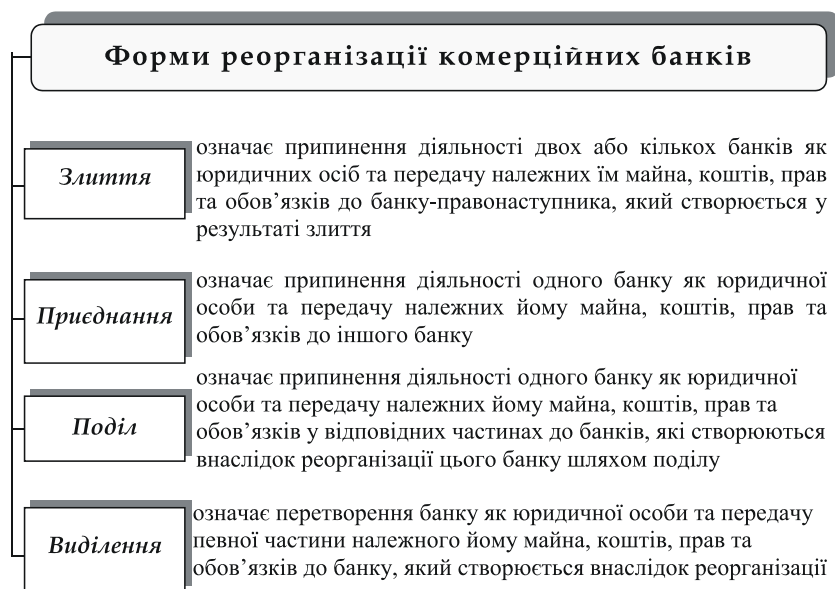

Рис. 2.4. Форми реорганізації комерційних банків

Перетворення передбачає зміну організаційно-правової форми товариства.

Реорганізація за рішенням власників банку здійснюється згідно із законодавством України про господарські товариства за умови попереднього дозволу НБУ. Для одержання дозволу на реорганізацію необхідно подати заяву з доданням необхідного обґрунтування та розрахунків, які б засвідчували настання позитивних наслідків для вкладників та інших кредиторів банку.

НБУ не дає дозволу на реорганізацію банку у разі, якщо є достатні підстави вважати, що реорганізація загрожує інтересам вкладників та інших

кредиторів і банк, створений у результаті реорганізації, не буде відповідати вимогам щодо економічних нормативів його діяльності, порядку реєстрації банків, ліцензування тощо.

Примусова реорганізація здійснюється у разі істотної загрози платоспроможності банку.

Рішення про реорганізацію банку, крім перетворення, має містити інформацію про:

- 1) угоду про реорганізацію у разі злиття або приєднання;
- 2) призначення персонального складу комісії для проведення реорганізації;
- 3) призначення персонального складу ревізійної комісії для проведення інвентаризації та ревізії матеріальних цінностей, що перебувають на обліку банку (банків);
- 4) призначення незалежного аудитора, кандидатура якого погоджена з НБУ;
- 5) строки проведення реорганізації;
- 6) склад правління (ради директорів) після реорганізації.

Реорганізація розпочинається після затвердження НБУ плану реорганізації, який крім інших необхідних заходів повинен передбачати подання Національному банку України відповідних документів, необхідних для державної реєстрації нового банку або для реєстрації змін і доповнень до установчих документів існуючого банку.

Банк вважається реорганізованим з моменту внесення Національним банком України змін до Державного реєстру банків.

2. Реєстрація та ліцензування банківської діяльності

У зв'язку з тим, що банк є комерційною установою, то участь певних фізичних осіб у його створенні є обмеженою. Не допускається заняття підприємницькою діяльністю таких категорій громадян: військовослужбовців, службових осіб органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного арбітражу, державного нотаріату, а також органів державної влади та управління, які покликані здійснювати контроль за діяльністю підприємств. Особи, яким суд заборонив займатися певною діяльністю, не можуть бути зареєстровані як підприємці з правом здійснення відповідного виду діяльності до закінчення терміну, встановленого вироком суду. Особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини, не можуть бути зареєстровані як підприємці, не можуть виступати співзасновниками підприємницької організації, а також займати в підприємницьких товариствах та їх спілках керівні посади і посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю.

Термін «банк» та похідні від нього дозволяється використовувати у назві лише тим юридичним особам, які зареєстровані НБУ як банк і мають відповідну ліцензію. Виняток становлять міжнародні організації, що діють на території України відповідно до міжнародних договорів, затверджених Верховною Радою України.

Не дозволяється використовувати для найменування банку назву, яка повторює вже існуючу назву іншого банку або вводить в оману щодо видів діяльності, які здійснює банк.

Державна **реєстрація банків** здійснюється НБУ, для чого уповноважені засновниками банку особи подають такі документи:

- 1) заяву про реєстрацію банку;
- 2) установчий договір (крім державного банку);
- 3) статут банку, який обов'язково має містити інформацію про:

- найменування банку;
- його місцезнаходження;
- організаційно-правову форму;
- види діяльності, які має намір здійснювати банк;
- розмір та порядок формування статутного капіталу банку, види акцій банку, їх номінальну вартість, форми випуску акцій (документарна або бездокументарна), кількість акцій, що купуються акціонерами;
- структуру управління банком, органи управління, їх компетенцію та порядок прийняття рішень;
- порядок реорганізації та ліквідації банку відповідно до глав 5 та 16 цього Закону;
- порядок внесення змін та доповнень до статуту банку;
- розмір та порядок утворення резервів та інших загальних фондів банку;
- порядок розподілу прибутків та покриття збитків;
- положення про аудиторську перевірку банку;
- положення про органи внутрішнього аудита банку;

4) рішення про створення банку (протокол установчих зборів) або постанову Уряду про створення державного банку;

5) бізнес-план, що визначає види діяльності, які банк планує здійснювати на найближчий рік, та стратегію діяльності банку на найближчі три роки згідно із встановленими НБУ вимогами;

6) інформацію про фінансовий стан учасників, які матимуть істотну участь у банку¹. У разі, коли засновником банку є юридична особа, на-

¹ Істотна участь – пряме або опосередковане, самостійно або спільно з іншими особами володіння 10-ма і більше відсотками статутного капіталу або права голосу придбаних акцій (паїв) юридичної особи або незалежна від формального володіння можливість вирішального впливу на керівництво чи діяльність юридичної особи.

дається інформація про членів ради директорів і осіб, які мають істотну участь у цій юридичній особі;

7) бухгалтерську і фінансову звітність за останні чотири звітних періоди (квартали) – для учасників–юридичних осіб, які матимуть істотну участь у банку, довідку ДПА про доходи за останній звітний період (рік) – для учасників–фізичних осіб, які матимуть істотну участь у банку;

8) відомості про кількісний склад спостережної ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії;

9) копію платіжного документа про внесення плати за реєстрацію банку, що встановлюється НБУ;

10) нотаріально завірені копії установчих документів учасників, які є юридичними особами та матимуть істотну участь у банку;

11) копії звіту про проведення відкритої підписки на акції – для банку, який створюється у формі відкритого акціонерного товариства;

12) відомості про професійну придатність та ділову репутацію голови та членів правління (ради директорів) і головного бухгалтера банку. Керівниками банку є голова, його заступники та члени ради банку, голова, його заступники та члени правління (ради директорів), головний бухгалтер, його заступник, керівники відокремлених структурних підрозділів банку.

Керівниками банку мають бути дієздатні фізичні особи, які відповідають таким вимогам:

- наявність вищої економічної, юридичної освіти чи освіти у галузі управління залежно від посади, що обіймається (ця вимога не застосовується до членів спостережної ради банку);
- стаж роботи у банківській системі за відповідним фахом не менше трьох років (ця вимога не застосовується до членів спостережної ради банку);
- бездоганна ділова репутація.

Голова правління (ради директорів) та головний бухгалтер заступають на посаду після надання письмової згоди на це Національним банком України.

Голова правління (ради директорів) банку та головний бухгалтер повинні мати попередній досвід керівної роботи у банках.

НБУ у тижневий термін з дати подання документів для державної реєстрації банку відкриває тимчасовий рахунок для накопичення підписних внесків засновників та інших учасників банку.

Рішення про державну реєстрацію банку або про відмову в державній реєстрації банку приймається НБУ не пізніше тримісячного строку з моменту подання повного пакета документів.

Реєстрація банків здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків, після чого банк набуває статусу юридичної

особи і отримує свідоцтво про його державну реєстрацію за встановленою ним формою.

Філії банків відкриваються за згодою НБУ, яка надається на підставі таких документів:

- 1) клопотання банку про відкриття філії із зазначенням місцезнаходження та основних видів діяльності філії;
- 2) рішення спостережної ради банку про відкриття філії;
- 3) положення про філію, затвердженого спостережною радою банку;
- 4) інформації про керівника та головного бухгалтера філії.

НБУ перевіряє відповідність приміщення і обладнання філії встановленим вимогам.

Реєстрація філій банку здійснюється Національним банком України протягом одного місяця з моменту надання усіх необхідних документів шляхом внесення відповідної інформації до Державного реєстру банків.

Банки зобов'язані надавати інформацію НБУ про відкриття представництва, яка вноситься до Державного реєстру банків.

У разі створення **банку з іноземним капіталом** його засновники зобов'язані отримати попередній дозвіл НБУ. Для набуття діючим банком статусу банку з іноземним капіталом його правління (рада директорів) має отримати попередній дозвіл Національного банку України.

Для отримання попереднього дозволу для створення банку з іноземним капіталом або для набуття банком статусу банку з іноземним капіталом до НБУ необхідно подати такі документи:

- 1) клопотання про надання попереднього дозволу;
- 2) інформацію про склад засновників, їх ділову репутацію та наявність необхідних коштів для заснування банку;
- 3) дозвіл іноземного контролюючого органу на участь у створенні банку в Україні або письмове запевнення іноземного засновника про відсутність у законодавстві країни його походження вимог щодо отримання такого дозволу;
- 4) інформацію про андерайтера та його ділову репутацію, угоду з андерайтером, якщо банком прийнято рішення про продаж акцій банку на міжнародних ринках шляхом андерайтингу.

Клопотання розглядається НБУ протягом одного місяця з дня його отримання. Відмова ж у наданні дозволу має бути у письмовій формі із зазначенням відповідних мотивів.

При будь-якому набутті банком статусу *банку з іноземним капіталом*, за умови, що іноземний інвестор набуває істотної участі, для державної реєстрації банку з іноземним капіталом додатково до зазначених документів іноземний інвестор або за його дорученням банк-емітент акцій, андерайтер чи будь-яка інша юридична або фізична особа, що має доручення від іноземного інвестора, подає такі документи:

1) нотаріально засвідчену за місцем видачі копію рішення уповноваженого органу управління іноземного інвестора про участь у банку в Україні;

2) письмову згоду на участь іноземного інвестора у банку в Україні, видану державним або іншим уповноваженим контролюючим органом країни, в якій зареєстровано головний офіс іноземного інвестора, якщо законодавством такої країни вимагається одержання зазначеного дозволу на здійснення інвестиції за кордон;

3) нотаріально засвідчений за місцем видачі витяг з торгового (банківського) реєстру або інший офіційний документ, що підтверджує реєстрацію іноземного учасника в країні, в якій зареєстровано головний офіс іноземного інвестора;

4) нотаріально засвідчену за місцем видачі копію висновку іноземної аудиторської організації про фінансовий стан іноземного інвестора на кінець останнього повного календарного року.

Документи повинні бути легалізовані у встановленому порядку, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У разі, якщо іноземний інвестор є фізичною особою, він подає:

1) письмову згоду на участь іноземного інвестора у банку в Україні, видану державним або іншим уповноваженим контролюючим органом країни, якщо законодавством такої країни вимагається отримання зазначеного дозволу на здійснення інвестиції за кордон. Письмова згода має бути легалізована в консульській установі України, якщо інше не передбачено чинним міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;

2) анкети, яка повинна містити, зокрема, інформацію про відсутність судимості.

Якщо документи складені іноземною мовою, вони повинні супроводжуватися нотаріально завіреним перекладом українською мовою.

НБУ має право відмовити у державній реєстрації банку з істотною іноземною участю за умови відсутності принаймні одного з документів, визначених вище, або неналежного оформлення будь-якого з них. Відмова надається в письмовій формі із зазначенням відповідних підстав.

Банк має право здійснювати банківську діяльність тільки після отримання **банківської ліцензії**.

Без отримання банківської ліцензії не дозволяється здійснювати одночасно діяльність із залучення вкладів та інших коштів, що підлягають поверненню, і наданню кредитів, а також вести рахунки. Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без банківської ліцензії, несуть відповідальність згідно із законами України.

Банківська ліцензія надається Національним банком України на підставі клопотання банку за наявності документів, що підтверджують:

- наявність сплаченого та зареєстрованого підписного капіталу банку у встановленому розмірі;
- забезпеченість банку належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, приміщеннями відповідно до вимог НБУ;
- наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів) банку, які мають відповідну освіту та досвід, необхідний для управління банком.

Національний банк України може відмовити у наданні ліцензії, якщо зазначені умови не виконані банком протягом одного року з дати державної реєстрації банку. В такому разі державна реєстрація банку скасовується і банк ліквідується.

Рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову у її наданні приймається НБУ протягом одного місяця з дня отримання повного пакета документів. Банківська ліцензія не може передаватися третім особам.

Національний банк України може *відкликати банківську ліцензію* виключно у таких випадках:

- 1) якщо було виявлено, що документи, надані для отримання ліцензії, містять недостовірну інформацію;
- 2) якщо банк не виконав жодної банківської операції протягом року з дня отримання банківської ліцензії;
- 3) у разі порушення банківського законодавства, що спричинило значну втрату активів і настання неплатоспроможності банку;
- 4) на підставі висновку тимчасового адміністратора про неможливість приведення банку у правову відповідність з вимогами законодавчих та нормативно-правових актів НБУ;
- 5) недоцільності виконання плану тимчасової адміністрації щодо реорганізації банку.

НБУ негайно повідомляє банк про відкликання у нього банківської ліцензії. Останній протягом трьох днів з моменту отримання рішення зобов'язаний повернути свою ліцензію.

У день отримання рішення про відкликання банківської ліцензії банк припиняє здійснення усіх банківських операцій та вчиняє дії, що забезпечують виконання ним своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами відповідно до укладених договорів та законодавства.

Рішення Національного банку України про відкликання банківської ліцензії публікується в газетах «Урядовий кур'єр» або «Голос України» і є підставою для звернення до суду з позовом про ліквідацію банку.

3. Органи та структура управління комерційного банку

Структура управління будь-якого комерційного банку залежить від форми власності та спеціалізації даного банку.

За першим критерієм органами управління банку є загальні збори учасників, спостережна рада, правління (рада директорів) банку.

Органом контролю банку є ревізійна комісія та внутрішній аудит банку.

Вищим органом управління банку є **загальні збори учасників**.

До компетенції загальних зборів банку належить прийняття рішень щодо:

- 1) визначення основних напрямів діяльності банку та затвердження звітів про їх виконання;
- 2) внесення змін та доповнень до статуту банку;
- 3) зміни розміру статутного капіталу банку;
- 4) призначення та звільнення голів та членів спостережної ради банку, ревізійної комісії;
- 5) затвердження річних результатів діяльності банку, включаючи його дочірні підприємства, затвердження звітів та висновків ревізійної комісії та зовнішнього аудитора;
- 6) розподілу прибутку;
- 7) припинення діяльності банку, призначення ліквідатора, затвердження ліквідаційного балансу.

Статутом банку до компетенції загальних зборів учасників можуть бути віднесені інші питання. Повноваження, визначені вище, належать до виключної компетенції загальних зборів учасників. Інші повноваження банку можуть бути делеговані до компетенції спостережної ради банку.

Спостережна рада банку обирається загальними зборами з числа учасників банку або їх представників. Члени спостережної ради банку не можуть входити до складу правління (ради директорів) банку та ревізійної комісії банку.

Функції спостережної ради банку є такими:

- 1) призначає і звільняє голову та членів правління (ради директорів) банку;
- 2) контролює діяльність правління (ради директорів) банку;
- 3) визначає зовнішнього аудитора;
- 4) встановлює порядок проведення ревізій та контролю за фінансово-господарською діяльністю банку;
- 5) приймає рішення щодо покриття збитків;
- 6) приймає рішення щодо створення, реорганізації та ліквідації дочірніх підприємств, філій і представництв банку, затвердження їх статутів і положень;

7) затверджує умови оплати праці та матеріального стимулювання членів правління банку;

8) готує пропозиції щодо питань, які виносяться на загальні збори учасників;

9) здійснює інші повноваження, делеговані загальними зборами учасників банку.

Повноваження та порядок роботи спостережної ради банку визначаються статутом банку чи положенням про раду банку, що затверджуються загальними зборами учасників банку.

Правління (рада директорів) банку є виконавчим органом банку, здійснює управління поточною діяльністю банку, формування фондів, необхідних для статутної діяльності банку, та несе відповідальність за ефективність його роботи згідно з принципами та порядком, встановленими статутом банку, рішеннями загальних зборів учасників і спостережної ради банку.

У межах своєї компетенції правління діє від імені банку, підзвітне загальним зборам учасників та спостережній раді банку.

Правління банку діє на підставі положення, що затверджується загальними зборами учасників чи спостережною радою банку.

Голова правління (ради директорів) банку керує роботою виконавчого органу та має право представляти банк без доручення.

Ревізійна комісія здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю банку, наприклад:

1) контролює дотримання банком законодавства та нормативно-правових актів НБУ;

2) розглядає звіти внутрішніх і зовнішніх аудиторів та готує відповідні пропозиції загальним зборам учасників;

3) вносить на загальні збори учасників або спостережній раді банку пропозиції щодо будь-яких питань, віднесених до компетенції ревізійної комісії, які стосуються фінансової безпеки, стабільності банку та захисту інтересів клієнтів.

Ревізійна комісія обирається загальними зборами учасників банку з числа учасників або їх представників та підзвітна загальним зборам.

Членами ревізійної комісії не можуть бути особи, які є працівниками банку.

Ревізійна комісія здійснює перевірку фінансово-господарської діяльності банку за дорученням загальних зборів учасників, спостережної ради банку або на вимогу учасника (учасників), які володіють у сукупності більше ніж 10 відсотками голосів.

Ревізійна комісія має право залучати до ревізій та перевірок зовнішніх та внутрішніх експертів і аудиторів.

Вона доповідає про результати ревізій та перевірок загальним зборам учасників чи спостережній раді банку. Ревізійна комісія готує висновки до

звітів і балансів банку. Без висновку ревізійної комісії загальні збори учасників не мають права затверджувати фінансовий звіт банку.

Члени ревізійної комісії можуть брати участь з правом дорадчого голо-су у засіданнях спостережної ради та правління банку.

Засідання ревізійної комісії проводяться за необхідністю, але не рідше одного разу на рік.

Позачергові засідання ревізійної комісії можуть скликатися спостережною радою банку чи за ініціативою акціонерів, які володіють більше ніж 10-ма відсотками голосів.

Рішення приймається більшістю голосів членів ревізійної комісії.

Повноваження ревізійної комісії банку визначаються статутом банку, а порядок її роботи – положенням про ревізійну комісію, що затверджується загальними зборами учасників (акціонерів) банку.

Структура **функціональних підрозділів** комерційного банку не є суворо визначеною, а передбачає врахування таких факторів, як розмір банку та його спеціалізацію.

Нині в українських банках простежується тенденція до збільшення професійного навантаження на кожного працівника, до поглиблення спеціалізації. Тож не дивно, що часом працівники одного управління мало, а то й зовсім не знають, чим саме займаються співробітники іншого. Професійну замкнутість посилює і специфіка роботи у банківській установі, зокрема, необхідність зберігати службову та комерційну таємницю¹.

Головним керівним органом будь-якого вітчизняного комерційного банку є його правління на чолі з головою. Якщо банк – акціонерне товариство, то голова правління обирається на зборах акціонерів, які відбуваються, як правило, раз на рік. Голову правління приватного банку призначає власник установи. В українських банках до складу правління, як правило, входять усі заступники голови.

Кредитний комітет створюється та скликається для прийняття остаточного рішення щодо надання кредиту. Складається з усіх членів правління та начальників кредитного, юридичного відділів та служби безпеки.

Кадрова комісія – це консультативний орган, який діє при правлінні. Висновки кадрової комісії мають лише рекомендаційний характер. До її складу входять усі члени правління і начальники всіх відділів. Основні завдання кадрової комісії: проведення конкурсів на заміщення вакансій; проведення (як правило, раз на рік) атестацій співробітників.

Організаційну структуру та основні функції інших підрозділів банківської установи в загальних рисах відображено в таблиці 2.2².

¹ *Гладких Д.* Типова структура та основні функції підрозділів банківської установи // Вісник НБУ. – № 11. – 2000. – С. 20–22.

² Там само.

Таблиця 2.2

Характеристика виконавчих органів комерційного банку

Управління		Відділ	
Назва	Функції	Назва	Функції
1	2	3	4
Активно-пасивних операцій	Традиційно є основним підрозділом будь-якого комерційного банку. До його складу входять відділи: кредитний; цінних паперів; валютних операцій; відділ роботи з населенням.	Кредитний	залучення строкових депозитів підприємств; кредитування підприємств, населення, співробітників; міжбанківське та міжфіліїне кредитування; аналіз платоспроможності позичальників; розрахунок і формування страхових резервів під можливі втрати від неповернених кредитів; нарахування відсотків за кредитами; контроль позичальника; ведення рахунків овердрафту; формування звітності за кредитними операціями
		Цінних паперів	купівля та продаж державних, недержавних, корпоративних цінних паперів; інші інвестиції; нарахування доходів за ними; облік акцій банків; нарахування і виплата дивідендів за результатами роботи банку; обчислення і формування страхових резервів під можливі втрати від інвестиційної діяльності; формування звітності щодо цінних паперів
		Валютний	купівля і продаж безготівкової валюти для клієнтів; обов'язковий продаж валюти експортерів; формування курсової політики банку; контроль за роботою обмінних пунктів; продаж дорожніх чеків; відправлення, отримання і виплата валютних переказів клієнтів; термінові перекази системою Western Union; контроль за дотриманням встановлених законодавством термінів експортно-імпортних операцій; стягнення із клієнтів комісій за валютні операції
		Роботи з фізичними особами	обслуговування розрахункових рахунків населення; залучення строкових депозитів населення; нарахування і сплата відсотків вкладникам; виплата пенсій; ведення інвестиційних рахунків населення – на купівлю житла; продаж пластикових карток; стягнення з клієнтів комісійних за надані послуги; формування звітності щодо операцій з населенням

1	2	3	4
<p>Бухгалтерського обліку, звітності та операцій</p>	<p>Всі банківські операції повинні знайти відповідне бухгалтерське відображення. Для цього створюється управління бухгалтерського обліку, звітності та касових операцій. Воно складається з таких відділів: операційний; касових операцій; зведеної звітності та економічного аналізу; внутрібанківського обліку; грошового обігу; обліку валютних операцій.</p>	<p>Операційний</p>	<p>виконання платіжних доручень клієнтів; контроль за наявністю коштів на рахунок; контроль за використанням печатки й підпису керівника підприємства в платіжному дорученні; ведення розрахунків за безкаштовими та безспірними вимогами; видача довідок і виписок з клієнтських рахунків; стягнення з клієнтів комісій за надані послуги; формування звітності щодо операцій клієнтів</p>
		<p>Касових операцій</p>	<p>перевірка отриманих від клієнтів грошей для виявлення серед них фальшивих; перерахунок і пакування купюр; видача готівки з рахунків клієнтів; стягнення комісій за касові операції; контроль за залишками готівки у національній та іноземній валютах; купівля та продаж готівки; формування звітності щодо касових операцій</p>
		<p>Планово-фінансовий</p>	<p>формування, аналіз, контроль і надсилання в НБУ форм банківської звітності; складання платіжного календаря, розрахунок розміру обов'язкового резервування залучених коштів; планування бюджету банку; аналіз фактичного виконання бюджету; планування інвестиційного бюджету; аналіз діяльності територіально відокремлених безбалансових відділень (ТВБВ); складання рекламних звітів для клієнтів та акціонерів</p>
		<p>Банківська бухгалтерія</p>	<p>відкриття рахунків; облік основних засобів, матеріальних цінностей і нематеріальних активів; нараховування заробітної плати; сплата податків та інших обов'язкових внесків; облік і контроль банківських витрат; формування бухгалтерської звітності</p>
		<p>Грошового обігу</p>	<p>контроль за дотриманням касової дисципліни підприємствами; контроль за використанням підприємствами готівки за цільовим призначенням; встановлення лімітів залишку готівки в касі підприємства; контроль за своєчасністю виплати зарплати; формування звітності щодо грошового обігу</p>
		<p>Обліку валютних операцій</p>	<p>бухоблік валютних операцій згідно з діючими планами рахунків; щоденна переоцінка залишків на рахунках клієнтів відповідно до коливань валютних курсів; формування звітності за валютними операціями</p>

1	2	3	4
<p>Адміністративно-господарське</p>	<p>Здебільшого до нього входять: відділ автоматизації та інформаційно-технічного забезпечення; юридичний відділ, служба безпеки (вона входить до сектору інкасації та перевезення цінностей); відділ кадрів; господарський відділ; відділ розвитку та роботи з клієнтами; територіально відокремлені безбалансові відділення</p>	<p>Автоматизації та інформаційно-технічного забезпечення</p> <p>Юридичний відділ</p> <p>Служба безпеки</p> <p>Сектор інкасації та перевезення цінностей</p> <p>Кадрів</p> <p>Господарський</p> <p>Розвитку та роботи з клієнтами</p>	<p>підтримка комп'ютерів і програмного забезпечення банку в робочому стані; ведення операційного дня банку (ОДБ), який містить інформацію щодо всіх рахунків і всіх клієнтів банку; відправлення та приймання електронних платежів, електронної пошти; пошук і знешкодження комп'ютерних вірусів; ведення системи "Банк-клієнт"; стягнення з клієнтів комісій за надані послуги</p> <p>контроль за дотриманням законності у процесі укладення всіх угод банку, юридична оцінка заставного майна, ведення претензійної роботи; участь у судових та арбітражних засіданнях</p> <p>робота з клієнтами у випадку невиконання ними своїх зобов'язань; співробітництво з правоохоронними органами; контроль за дотриманням співробітниками режиму роботи; інструктаж співробітників із питань банківської таємниці та техніки безпеки; формування звітності щодо прострочених кредитів</p> <p>перевезення готівки; обслуговування ТВБВ</p> <p>оформлення прийому та звільнення співробітників, відпусток, додаткових робочих днів тощо; контроль за дотриманням законодавства про працю; ведення архіву</p> <p>організація капітального та поточного ремонту; купівля автомобілів, оргтехніки, меблів, рекламної продукції та канцелярських товарів; організація урочистих подій</p> <p>пошук і залучення нових клієнтів; розробка тарифів на послуги банку; контроль за діяльністю ТВБВ; професійкова діяльність</p>

1	2	3	4
<p>Внутрішнього аудита</p>	<p>Основний контролюючий підрозділ банку. Серед його функцій: контроль за відповідністю всіх банківських операцій чинному законодавству; координація відносин банку із зовнішніми ревізорами, аудиторами, податковими органами тощо; виконання функцій третейського судді – розв’язання всіх бухгалтерських та юридичних дискусій у межах банку; перевірка достовірності інформації, що надається керівництву банку; управління ризиками; контроль за законністю відносин з інсайдерами</p>	<p>Територіально відокремлених безбалансових відділень</p>	<p>виконання платіжних доручень клієнтів; касові операції; валогообмінні операції; стягнення комісійних за надані послуги</p>

Використана та рекомендована література

1. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121 – III // Урядовий кур’єр. – 2001. – №8. – 17 січня.

2. Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 14 жовтня 1992 р. № 2680 – XII // Закони України. – 1999. – Т.2. – С. 3–17.

3. Закон України «Про господарські товариства» // <http://www.kmu.gov.ua>

4. Закон України «Про національний банк України» // <http://www.kmu.gov.ua>

5. Закон України «Про підприємництво» // <http://www.kmu.gov.ua>

6. Положення НБУ «Про порядок створення і реєстрації комерційних банків» // <http://www.kmu.gov.ua>

7. *Дзюблюк О.* Генезис функцій центрального банку в ринкових умовах господарювання // Вісник НБУ. – 2002. – № 7. – С. 18–23.

8. *Шлапак О., Пушкарьов В., Карчева Г.* Фінансовий стан, тенденції та проблеми функціонування і розвитку банків у 2002 році // Вісник НБУ. – № 3. – 2003. – С. 2-10.

9. *Гладких Д.* Типова структура та основні функції підрозділів банківської установи // Вісник НБУ. – № 11. – 2000. – С. 20–22.

Лекція 3

Порядок формування пасивів банку

1. *Поняття і класифікація пасивів комерційного банку.*
2. *Зміст і порядок формування власного капіталу банку.*
3. *Сутність, форми і методи формування зобов'язань банком.*

1. Поняття і класифікація пасивів комерційного банку

Аналіз літературних джерел показує, що на практиці часто змішуються поняття «банківські ресурси», «банківський капітал» і «капітал банку», таблиця 3.1. Причому така підміна понять зустрічається не тільки в поточній практичній діяльності банківських працівників, де вона не спричиняє ніяких наслідків, але часто і в багатьох інших випадках. Розділення цих трьох, у багатьох аспектах схожих, понять є принципово важливим для більш повного розуміння їх суті, з'ясування їх функцій і ролі та, як наслідок, визначення їх впливу на роботу банку.

Таблиця 3.1

Визначення пасивів комерційного банку в літературних джерелах

<i>з/п</i>	<i>Літературне джерело</i>	<i>Зміст визначення “пасиви комерційного банку”</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1	Банківська енциклопедія/ За редакцією д.е. н., проф. А.М. Мороза	Банківський капітал — сукупність грошових капіталів, залучених банком, які використовуються ним у вигляді банківських ресурсів для кредитно-розрахункових та інших операцій. Власний (акціонерний і резервний) капітал банку складає меншу частку банківського капіталу

№ з/п	Літературне джерело	Зміст визначення “пасиви комерційного банку”
1	2	3
2	Васюренко О.В. Банківські операції	Капітал банку – це фонд ресурсів, що були внесені засновниками, акціонерами (учасниками) банку, і належать їм. Він складається з статутного та резервного фондів, інших фондів, загальних та спеціальних резервів, нерозподіленого прибутку
3	Основы банковского дела / Под ред. д.э.н., проф. А.Н. Мороза	Банковские ресурсы – совокупность денежных средств, находящихся в распоряжении банков и использующихся ими для выполнения активных и других операций
4	Банківська справа: Навчальний посібник / За ред. проф. Р.І. Тиркала	Банківські ресурси – це сукупність грошових коштів, що знаходяться в розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення активних та інших операцій
5	Національний банк і грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. д.е.н., проф. А.М. Мороза та к.е.н., доц. М.Ф. Пуховкіної	Капітал банку складається із суми основного капіталу та додаткового капіталу за мінусом відвернень з урахуванням основних засобів
6	Организация и планирование кредита: Учебник / Под ред. Н.Д. Барковского	Под банковскими ресурсами понимается совокупность всех денежных средств, находящихся в распоряжении банков и используемых им для кредитных и других операций

Таким чином, у теорії банківської справи розрізняють поняття «банківські ресурси», «банківський капітал» і «капітал банку». Поняття «банківські ресурси» тотожне «банківському капіталу» – найбільш загальне, включає всі джерела фінансових ресурсів, створених у процесі внутрішньої та зовнішньої діяльності банку. Іншою традиційною назвою для джерел формування фінансових ресурсів банку є *пасиви*. В динаміці структури пасивів усієї банківської системи України наведено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Питома вага зобов'язань і капіталу у пасивах банків України

Показники	За станом на 01.01.2001 р.		За станом на 01.01.2002 р.		За станом на 01.01.2003 р.	
	Сума	Відсотки	Сума	Відсотки	Сума	Відсотки
1	2	3	4	5	6	7
Пасиви	36827,3	100,0	47203,8	100,0	63896,0	100,0
Капітал	6502,1	17,7	7908,9	16,8	9983,4	15,6
Зобов'язання	30325,2	82,3	39294,9	83,2	53912,6	84,4

Як бачимо, за своїм походженням пасиви неоднорідні і складаються з капіталу та зобов'язань банку перед вкладниками та кредиторами.

У нормативних актах залежно від структури, способів формування та оцінки виділяють інші поняття банківського капіталу:

- капітал банку – залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань;

- капітал підписний – величина капіталу, на яку отримано письмові зобов'язання акціонерів (пайовиків) банку на внесення коштів за підпискою на акції (паї);

- капітал статутний – сплачений та зареєстрований підписний капітал;

- капітал регулятивний (власні кошти) – складається з основного та додаткового капіталу, зваженого на ризику, що визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України.

Основним елементом капіталу банку є фонди, створені відповідно до законодавства, і резерви, утворені за рахунок внутрішніх джерел з метою підтримки діяльності банку. Останні входять до капіталу банку, якщо вони відповідають принципам стабільності їх утворення, субординації стосовно до прав кредиторів, відсутності фіксованих норм їх нарахувань.

Інша складова – зобов'язання, згідно з визначенням НБУ, це «вимоги до активів банківської установи, що становлять її зобов'язання сплатити фіксовану суму коштів у визначений час у майбутньому».

Таким чином, зобов'язання – це теперішнє зобов'язання банку, що виникає з його минулої діяльності, розрахунок за яким повинен закінчитися впливом із банку ресурсів, які втілюють економічні вигоди.

Зобов'язання комерційного банку стосуються коштів клієнтів та інших банків, тимчасово залучених у вигляді кредитів і депозитів за відповідну плату, та іншої кредиторської заборгованості комерційного банку, що утворюються в процесі його діяльності.

У комерційних банках зобов'язання і капітал групуються за економічним змістом та за строками залучення фінансових ресурсів.

За економічним змістом зобов'язання розподіляються на: кредити, отримані від НБУ; кошти інших банків (залишки на коррахунках, кредити та депозити); кошти клієнтів (кошти до запитання і строкові кошти); кошти бюджету, позабюджетних фондів та інші кошти клієнтів, що утримуються з бюджету; боргові цінні папери, емітовані банком; чисті нереалізовані витрати від похідних фінансових інструментів; нараховані витрати до сплати; субординована заборгованість та інші зобов'язання.

Кошти НБУ – це переважно кошти, надані НБУ у вигляді стабілізаційних кредитів. Наявність залишків на коррахунках і на депозитах, як правило, свідчить про довіру до банку з боку інших банків. Зовсім інакше слід підходити до заборгованості за кредитами, отриманими від інших банків.

Значна питома вага цієї заборгованості може свідчити про надмірну залежність банку від міжбанківського ринку кредитів, які здебільшого є дорогими. Звичайно, сам факт наявності такої заборгованості ще не є негативною ознакою, але стала тенденція до її збільшення справді може сигналізувати про потенційні негаразди в банку.

Кошти клієнтів (заборгованість перед юридичними і фізичними особами) – це залишки за депозитними, поточними, картковими рахунками відповідної категорії клієнтів.

Кошти бюджетних установ мають місце у тих банках, які мають право на здійснення касового обслуговування державного бюджету.

За терміном залучення розрізняють такі групи пасивів (рис. 3.1).

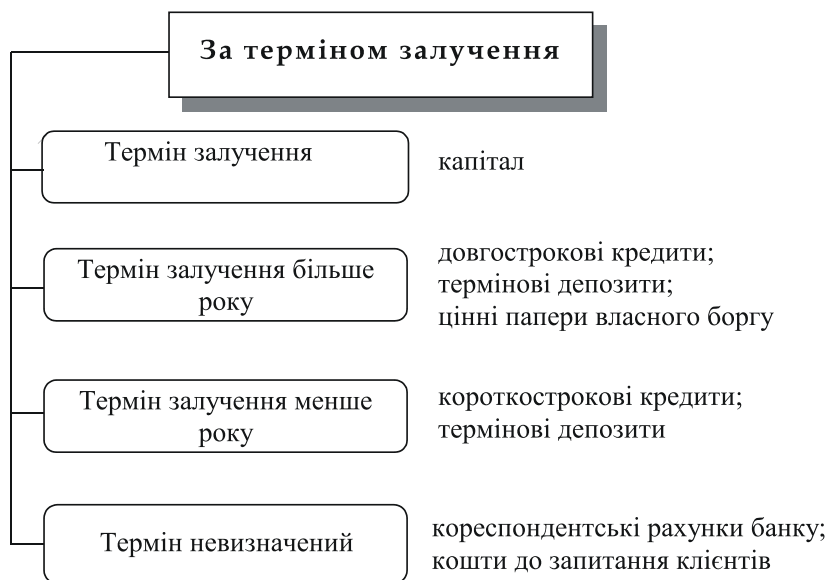

Рис. 3.1. Класифікація пасивів за терміном залучення¹

У ринковій економіці джерелами поповнення фінансового капіталу комерційного банку є: прибутки, отримані за минулі періоди; кошти, залучені шляхом випуску простих і привілейованих акцій; позики, отримані за рахунок кредитів і випуску облігацій. Отже, джерелами фінансових ресурсів є власні, залучені та позикові кошти, структура яких визначає фінансову незалежність і платоспроможність банку.

¹ Аналіз діяльності комерційного банку: Навч. посібник / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця та проф. А.М. Герасимовича. – Житомир: ПП «Руга», 2001. – С. 24.

2. Зміст і порядок формування власного капіталу банку

Капітал (власні кошти) у фінансовій звітності банку є різницею між активами та зобов'язаннями. Капітал банку визначається як сума основного капіталу (капітал першого рівня) та додаткового капіталу (капітал другого рівня), виключаючи відвернення.

Основний капітал банку включає сплачений і зареєстрований статутний капітал і розкриті резерви, які створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку, надбавок до курсу акцій і додаткових внесків акціонерів у капітал, загальний фонд покриття ризиків, що створюється під невизначений ризик при проведенні банківських операцій, за винятком збитків за поточний рік і нематеріальних активів. Розкриті резерви включають й інші фонди такої ж якості, які повинні відповідати таким критеріям:

1) відрахування до фондів мають здійснюватися з прибутку після оподаткування або з прибутку до оподаткування, скоригованого на всі потенційні податкові зобов'язання;

2) фонди та рух коштів до них (від них) повинні окремо розкриватись в опублікованих звітах банку;

3) фонди повинні бути у розпорядженні банку для покриття збитків з метою необмеженого та негайного використання у разі появи збитків;

4) збитки не можуть безпосередньо покриватись з фондів, а повинні проводитись через рахунок прибутків і збитків.

Додатковий капітал банку складається з таких елементів:

1) резерви під стандартну заборгованість інших банків;

2) резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями;

3) результат переоцінки статутного капіталу з врахуванням індексу девальвації чи ревальвації гривні;

4) результат переоцінки основних засобів;

5) прибуток поточного року;

6) субординований борг (звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти, які за умовою контракту не можуть бути заборговані з банку раніше, ніж через 5 років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій всіх інших кредиторів). При цьому сума таких коштів, включених у капітал, не може перевищувати 50 відсотків розміру основного капіталу зі щорічним зменшенням на 20 відсотків від його первинної вартості протягом п'яти останніх років угоди.

НБУ має право визначати своєю постановою інші статті балансу банку для включення до додаткового капіталу, а також умови і порядок такого включення. При розрахунку загальної суми капіталу *розмір додаткового*

капіталу не повинен перевищувати розмір основного капіталу. Під загальною сумою капіталу розуміють величину капіталу, не скориговану на величину основних засобів. Відвернення банку включають до себе такі елементи: вкладення банку в акції та боргові зобов'язання інших банків як із метою продажу, так і з метою інвестування, а також резерви, що утворюються для покриття збитків від знецінених цінних паперів і боргових зобов'язань; вкладення в асоційовані та дочірні компанії.

Одночасно розмір капіталу коригується на суму основних засобів, що перевищує розрахункову суму капіталу, тобто якщо сума основних засобів перевищує розрахункову суму капіталу, то розрахункова сума капіталу зменшується на суму даного перевищення. У випадку, коли сума основних засобів не перевищує розрахункову суму капіталу, розрахункова сума капіталу не змінюється.

Алгоритм розрахунку нормативного розміру власного капіталу комерційного банку має такий вигляд:

$$HBK = OK + DK + SK - B - OZ, \quad (3.1)$$

де *HBK* – нормативний власний капітал комерційного банку;

OK – основний капітал, зменшений на суму недосформованих резервів за активними операціями комерційного банку;

DK – додатковий капітал комерційного банку;

SK – субординований капітал комерційного банку;

B – відвернення;

OZ – перевищення основних засобів над невідкоригованою на основні засоби сумою власного капіталу.

При цьому слід враховувати такі основні підходи, характерні для зазначеної методики Національного банку України².

1. Основний капітал виступає постійним джерелом коштів, яке не може бути вилученим у комерційного банку, а його розмір ґрунтується на консервативному підході до оцінки активів банку. Мова йде про виключення «виявлених» збитків, оскільки недосформований резерв фактично вже є оціненим збитком банку, а тому в наступних періодах він обов'язково зменшить розмір власного капіталу. Таке зменшення може бути у вигляді витрат на формування резервів для покриття ймовірних збитків від активних операцій або у вигляді збитків від списання активів.

2. Відрахування з основного капіталу нематеріальних активів пов'язано з тим, що вартість зазначених активів має тенденцію до зникнення по мірі того, як банк наближається до неплатоспроможності.

² Аналіз діяльності комерційного банку: Навч. посібник. – С. 41.

3. Додатковий капітал не обов'язково виступає постійним джерелом банківських ресурсів, його вартість є менш надійною, оскільки може включати «невиявлені», «приховані» збитки від банківської діяльності.

4. Включення до додаткового капіталу резервів під стандартну кредитну заборгованість пов'язано з тим, що відносно цієї заборгованості на даний період часу не виникає сумнівів щодо повернення кредитів, однак практика свідчить про можливість неповернення частини стандартних кредитів. У фінансовому обліку резерви під стандартні кредити обліковуються на контраktivних рахунках, які виключаються із балансової суми кредитного портфеля та із власного капіталу (шляхом віднесення на валові витрати), але для розрахунку нормативного власного капіталу враховуються.

5. Зменшення розрахункової суми нормативного власного капіталу на придбані капітальні та боргові цінні папери, які випущені іншими банками, в портфелях банку на продаж та інвестиції пов'язано з необхідністю упередження ланцюгового банкрутства комерційних банків. Фактично мова йде про недопущення ситуації, коли комерційні банки купуватимуть акції один одного з метою штучного збільшення своїх статутних капіталів.

6. Зменшення розміру нормативного власного капіталу на здійснені комерційним банком інвестиції в асоційовані компанії та банки та/або дочірні компанії і банки пов'язано із ризиками, які несе комерційний банк, а також з тим, що джерелом таких інвестицій повинен бути чистий прибуток.

7. Коригування нормативного власного капіталу на надлишок основних засобів, тобто їх перевищення над загальною сумою власного капіталу банку пов'язано з особливостями та призначенням таких засобів. Банки не повинні вкладати значні суми коштів в основні засоби, оскільки вони мають низьку ліквідність, безпосередньо не приносять банку доход, мають несталу вартість. Крім того, джерелом придбання основних засобів повинен бути чистий прибуток комерційного банку.

8. По-різному враховуються прибутки та збитки поточного року. При розрахунку збитки виключаються з основного капіталу, а доходи включаються до додаткового капіталу. Це пов'язано з тим, що прибутки поточного року не є стабільним джерелом капіталу, їх сума часто коригується аудиторами чи іншими уповноваженими особами, причому, як правило, в бік зменшення. Натомість сума збитків практично ніколи не коригується у бік зменшення.

9. З погляду фінансового обліку субординований капітал є зобов'язаннями комерційного банку, однак йому властиві окремі ознаки власного капіталу: виплата відсотків інвесторам може призупинятись (якщо це зазначено в угоді) у разі погіршення фінансового стану банку-боржника; у разі ліквідації комерційного банку власники субординованого капіталу отримують свої кошти лише після погашення претензій вкладників та кре-

диторів, але перед розрахунками з акціонерами; дозволяється переведення (конвертація) субординованого капіталу до розряду статутного капіталу у порядку, встановленому чинним законодавством.

Залучення коштів на умовах субординованого боргу має для комерційних банків деякі переваги порівняно з іншими способами збільшення їх власного капіталу. По-перше, сплата відсотків за субординованим боргом здійснюється за рахунок збільшення валових витрат. По-друге, боргові зобов'язання не надають їх власникам права на управління банком. По-третє, механізм залучення коштів на умовах субординованого боргу простіший, ніж той, що застосовується, зокрема, при емісії акцій. По-четверте, придбання акцій можливе лише за рахунок власних коштів акціонерів (засновників). В умовах економічної нестабільності, значної інфляції, спаду виробництва, збитковості значної кількості підприємницьких структур банкам вельми складно розмістити акції на прийнятних умовах. Більш прийнятним є залучення коштів на умовах субординованого боргу.

Виходячи з форми інвестування, виокремлюють формування власного капіталу в грошовій, матеріально-речовій формі та у формі фінансових активів. У вітчизняній практиці формування та збільшення статутного капіталу банку дозволено виключно шляхом грошових внесків. Грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу банку резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти – в іноземній вільноконвертованій валюті або у гривнях.

Грошова форма є найбільш поширеною, універсальною і ліквідною, тобто легко трансформується в інші форми. Власний капітал в матеріально-речовій формі формується у вигляді будівель, споруд, обладнання тощо. Власний капітал у формі фінансових активів формується у вигляді внесків до нього акцій, облігацій тощо. У вітчизняній банківській практиці формування власного капіталу комерційних банків у цій формі не здійснюється.

Мінімальний розмір **статутного капіталу** на момент реєстрації банку не може бути меншим:

- 1) для місцевих кооперативних банків – 1-го мільйона євро;
- 2) для комерційних банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області, – 3-х мільйонів євро;
- 3) для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України, – 5-ти мільйонів євро.

Перерахування розміру статутного капіталу у гривнях здійснюється за офіційним курсом гривні до іноземних валют, встановленим НБУ на день укладення установчого договору.

За підсумками року на основі фінансової звітності банки зобов'язані коригувати розмір статутного капіталу на індекс девальвації чи ревальвації

гривні за рахунок та в межах валових доходів або валових витрат банку відповідно до методики, встановленої НБУ.

НБУ має право встановити для окремих банків залежно від їх спеціалізації диференційований мінімальний статутний капітал на момент реєстрації банку, але не нижче вищенаведених розмірів.

Статутний капітал банку не повинен формуватись з непідтверджених джерел. Забороняється використовувати для формування капіталу банку бюджетні кошти, якщо такі кошти мають інше цільове призначення.

Банк має право збільшувати статутний капітал після того, як усі учасники повністю виконали свої зобов'язання щодо оплати паїв або акцій і підписний капітал, попередньо оголошений, оплачений повністю.

Банк не має права без згоди НБУ зменшувати розмір регулятивного капіталу нижче мінімально встановленого рівня. Капітал банку не може бути меншим суми статутного капіталу, необхідного для заснування банку.

У залежності від організаційно-правової форми діяльності комерційного банку його власний капітал поділяється на *акціонерний* та *пайовий*.

Банки здійснюють емісію власних акцій та оголошують підписку на паї відповідно до законодавства України про господарські товариства та цінні папери з урахуванням особливостей банківського законодавства. Банкам забороняється випуск акцій на пред'явника.

Згідно з чинним законодавством термін відкритої підписки на акції не може перевищувати 6 місяців. Якщо до закінчення цього строку не вдалося покрити підпискою 60 % акцій, акціонерний банк вважається не заснованим. До дня установчих зборів засновники, що підписались на акції, повинні оплатити не менше 30 % номінальної вартості акцій, а якщо всі акції розподіляються між засновниками – не менше 50 %. Взагалі засновники повинні бути держателями акцій на суму не менше 25 % статутного капіталу, строком не менше двох років. Акціонери у строки, встановлені установчими зборами, але не пізніше року після реєстрації акціонерного банку, повинні оплатити повну вартість акцій. Привілейовані акції можуть бути випущені на суму, що не перевищує 10 % статутного капіталу банку.

Наявність збитків у банку не є перешкодою для оголошення підписки на акції або паї банку та збільшення статутного капіталу банку.

Банки мають право придбавати власні акції або паї за умови письмового повідомлення НБУ. Банкам не дозволяється придбання власних акцій, якщо це може призвести до падіння регулятивного капіталу нижче за мінімальний рівень, або якщо це може призвести до погіршення фінансового стану банку.

Комерційні банки можуть продавати акції первинного розміщення за ціною, не нижчою від номінальної вартості. У разі продажу таких акцій

інвестору за ціною вищою, ніж номінальна вартість, виникає емісійна різниця, яка використовується як власний капітал комерційного банку.

Комерційний банк може викупувати у акціонера акції, що належать йому, для їх подальшого перепродажу, розповсюдження серед своїх працівників, дарування. Ці акції повинні бути реалізовані або анульовані у термін не більше одного року з моменту їх придбання. Протягом цього періоду розподіл прибутку, а також голосування і визначення кворуму на загальних зборах акціонерів проводиться без урахування придбаних банком акцій. Здійснювати придбання власних акцій до повної оплати всіх раніше випущених акцій не дозволяється.

Комерційний банк має право викупити у акціонера оплачені ним акції тільки за рахунок сум, що перевищують статутний капітал.

Інколи викуп банком власних акцій пов'язаний з метою реінвестування дивідендів. Суть полягає в тому, що банк викупує частину акцій, що дозволяє йому збільшити розмір прибутку на одну акцію. Це пов'язано з тим, що викуплені акції не враховуються при розподілі прибутку комерційного банку.

Збільшення статутного капіталу акціонерного комерційного банку здійснюється шляхом випуску нових акцій, збільшення номінальної вартості акцій або обміну облігацій на акції, переведення субординованого боргу до розряду статутного капіталу. Збільшення статутного капіталу акціонерного банку не більше, як на $1/3$, може бути здійснено за рішенням правління, якщо таке передбачено статутом.

При збільшенні статутного капіталу шляхом обміну облігацій існуючої номінальної вартості на акції цього емітента, статутний капітал збільшується на загальну номінальну вартість облігацій, що обмінюються на акції. В даному випадку номінальна вартість облігацій, умовами випуску яких передбачається їх обмін на акції, повинна дорівнювати номінальній вартості акцій.

Зауважимо, що збільшення статутного капіталу допускається за умови, що всі раніше випущені акції повністю сплачені за вартістю не нижче, ніж номінальна.

Збільшення статутного капіталу пайового банку відбувається за рахунок додаткових внесків учасників, причому вони можуть не впливати на розмір частки учасників в статутному капіталі, зазначеної в установчих документах, якщо інше не передбачено цими документами.

Джерелами збільшення статутного капіталу є власні кошти акціонерів (засновників, учасників), а також дивіденди, які направляються на його збільшення у разі прийняття рішення вищим органом управління банку про капіталізацію дивідендів.

Зменшення статутного капіталу здійснюється шляхом зменшення номінальної вартості акцій або зменшення кількості акцій шляхом викупу їх частини у власників з метою анулювання.

Банк-емітент продає свої акції на первинному ринку безпосередньо або через андерайтерів. Банку дозволяється виступати посередником для купівлі-продажу власних акцій або паїв.

Пайовий власний капітал початково формується за рахунок внесків коштів у вигляді паїв у статутний капітал банку. Пайові комерційні банки організуються на засадах товариств з обмеженою відповідальністю, в яких відповідальність кожного учасника обмежена розміром його вкладу. При виході учасника з пайового комерційного банку йому виплачується вартість частини майна банку, пропорційна його частці у статутному капіталі. За кожним з учасників зберігається право власності на його частку в капіталі. До моменту реєстрації пайового банку кожен з учасників зобов'язаний внести не менше 30 % вкладу, а повністю внесення вкладу повинно відбутися не пізніше року після реєстрації пайового банку.

Значною складовою власного капіталу комерційного банку є **резервний капітал** та інші спеціальні фонди і резерви. Чинним законодавством регулюється порядок створення та використання лише статутного і резервного капіталу. Інші фонди, призначені для розширення матеріально-технічного забезпечення діяльності банку, вирішення соціальних питань та матеріального стимулювання його працівників, комерційні банки мають право створювати самостійно з урахуванням вимог чинного законодавства.

Резервний капітал формується в процесі основної діяльності комерційного банку. Він призначений для покриття можливих втрат за операціями та послугами, які виконує чи надає комерційний банк, а також якщо недостатньо прибутку для виплати дивідендів за привілейованими акціями. Наявність резервного капіталу забезпечує фінансову стійкість комерційного банку, що, в свою чергу, позитивно впливає на підвищення його платоспроможності і зменшує вірогідність банкрутства. Резерви, створені під виявлене погіршення якості певних видів активів або визнаних зобов'язань, не повинні входити до складу власного капіталу комерційного банку. Загальні резерви формуються за рішенням і в порядку, визначеному вищим органом управління комерційного банку з урахуванням вимог чинного законодавства. Відрахування до таких резервів здійснюється з чистого прибутку комерційного банку.

Резервний капітал формується в порядку, встановленому загальними зборами учасників, засновників (акціонерів). Мінімальний розмір резервного капіталу визначений законодавством і не може бути меншим 25 % статутного капіталу, а розмір відрахувань – меншим 5 % чистого прибутку.

Коли резервний капітал досягає встановленого розміру, то відрахування до нього припиняються. У випадку використання коштів з резервного капіталу відрахування від чистого прибутку на його формування поновлюються. Використання коштів резервного капіталу повинно бути цільовим і оформлене відповідним чином, зокрема, рішенням правління комерційного банку.

Актуальним є питання про розмір відрахувань від чистого прибутку до резервного капіталу комерційного банку. Прискорені розміри відрахувань з метою найшвидшого створення резервного капіталу можуть суттєво знизити розмір прибутку, що використовується на виплату дивідендів. Це може негативно вплинути на вартість акцій та подальший процес формування статутного капіталу комерційного банку. Занадто низькі розміри відрахувань від прибутку збільшать термін формування резервного капіталу та можуть негативно вплинути на фінансову стійкість банку. Тому банки, виходячи з їх власних потреб, застосовують, як правило, змішаний порядок формування резервного капіталу, коли протягом кількох років здійснюються підвищені розміри відрахувань від прибутку, а потім встановлюються помірні чи невеликі розміри відрахувань до досягнення встановленої величини цього капіталу.

До складу власного капіталу комерційного банку входять спеціальні фонди та резерви. Згідно з чинним законодавством комерційні банки мають право створювати спеціальні фонди, призначені для розширення і розвитку банківської діяльності та її матеріально-технічної забезпеченості, вирішення питань матеріального стимулювання працівників та соціального розвитку колективу банку. Кількість, назва, порядок створення, формування та використання таких фондів встановлюється загальними зборами учасників, засновників (акціонерів) з урахуванням вимог чинного законодавства. Джерелом формування спеціальних фондів виступає чистий прибуток комерційного банку.

Власний капітал комерційного банку включає такий компонент, як результати переоцінки окремих активів, зокрема основних засобів. Резерви переоцінки виникають двома способами. По-перше, в деяких країнах банкам дозволяється час від часу зі зміною ринкової вартості здійснювати переоцінку своїх фіксованих активів. Такі переоцінки відображаються у балансі комерційного банку як резерв переоцінки. По-друге, нереалізована вартість «прихованих» резервів переоцінки може бути присутньою у балансі в результаті довгострокового володіння деякими активами, відображеними у балансі за історичною вартістю їх придбання.

Переоцінена первісна вартість та сума зносу об'єкта основних засобів визначається множенням первісної вартості і суми зносу об'єкта основних засобів на індекс переоцінки, який визначається діленням справедливої вартості об'єкта, що переоцінюється, на його залишкову вартість.

Сума дооцінки залишкової вартості об'єкта основних засобів включається до складу додаткового капіталу, а сума уцінки – до складу витрат, крім певних випадків.

Нерозподілений прибуток – це частина чистого прибутку, яка не розподіляється, а залишається у комерційного банку, як правило, з метою реінвестування в його діяльність. Зазначений прибуток є джерелом власного капіталу внутрішнього походження. Він створюється як залишок чистого прибутку після нарахування дивідендів, відрахувань у загальні резерви, резервний капітал та інші фонди (резерви), створені відповідно до рішень загальних зборів акціонерів (засновників, учасників) банку або чинного законодавства. У фінансовому обліку нерозподілений прибуток включає результат минулих років, результат минулого року, що очікує затвердження зборами акціонерів (засновників), та результат поточного року.

Оскільки розмір усіх відрахувань (крім дивідендів) завчасно визначено, то залишок нерозподіленого прибутку за минулий рік залежить, головним чином, від розміру дивідендів, які повинні сплачуватися акціонерам. З метою додержання встановленого Національним банком України співвідношення між «власним капіталом і активами» комерційні банки часто змушені обирати між збільшенням розміру нерозподіленого прибутку та емісією нових акцій. Однак акціонери комерційного банку є його власниками і неохоче йдуть на розширення кола акціонерів через нову емісію акцій. Частина прибутку, що залишається у розпорядженні комерційного банку, замість того, щоб бути розподіленою на дивіденди, дає підставу власникам банку вважати, що ці утримані кошти в майбутньому дадуть необхідну ринкову доходність звичайних акцій. Збільшення власного капіталу за рахунок нерозподіленого прибутку вигідно також тому, що з ним не пов'язані ніякі витрати. Однак тривале стримування виплати дивідендів може призвести до зниження ринкової вартості акцій.

НБУ рекомендовані обмеження щодо капіталу, які залежать від категорії капіталу, до якої належить конкретний комерційний банк:

- банкам, капітал яких віднесено до категорії 1, не рекомендується в будь-якій формі здійснювати виплату дивідендів (крім виплати дивідендів власними акціями) та викупати власні акції;
- банкам, капітал яких віднесено до категорії 2, виплата дивідендів (крім виплати дивідендів власними акціями) не повинна перевищувати 50% понаднормативного капіталу;
- банкам, капітал яких віднесено до категорії 3, виплату дивідендів можна здійснювати в межах понаднормативного капіталу;
- банкам, капітал яких відноситься до категорій 2 і 3, рекомендується викуп власних акцій здійснювати тільки в тому разі, якщо такий викуп не

приведе до порушення банком нормативів капіталу, платоспроможності і достатності капіталу.

До складу нормативного власного капіталу включаються кошти, залучені на умовах **субординованого боргу**, тобто боргу, який виникає у комерційного банку в разі залучення коштів інвестора з метою включення їх до капіталу банку. Мета такого залучення – підвищення рівня капіталізації комерційних банків.

До субординованого капіталу включаються кошти, залучені від юридичних і фізичних осіб як резидентів, так і нерезидентів, у національній або в іноземній валюті. Сума залучених коштів на умовах субординованого боргу для включення їх у розрахунок власного капіталу банку повинна бути не меншою: 50 тис. грн – від фізичних осіб; 100 тис. грн – від юридичних осіб.

Кошти на умовах субординованого боргу залучаються на строк не менше п'яти років і повинні мати первинний строк погашення не менше п'яти років. Якщо строк погашення боргу не фіксований, то ці кошти сплачуються лише після повідомлення інвестора не раніше, ніж через 5 років, якщо такі кошти більше не враховуються як субординований капітал. НБУ може надати дозвіл на дострокове погашення субординованого боргу за умови, що запит на таке погашення зроблено за ініціативою позичальника і це не вплине на платоспроможність банку. Крім того, за спільним зверненням інвестора та банку-боржника, Національний банк України може надати дозвіл на переведення субординованого капіталу до розряду статутного капіталу.

Угода про залучення коштів на умовах субординованого боргу не повинна включати ніяких положень, які передбачають, що у випадку особливих обставин, окрім згортання діяльності банку, борг буде сплачений до погодженої дати його погашення.

Процентна ставка за субординованим боргом не має перевищувати розміру облікової ставки НБУ на весь період дії угоди. Капіталізація процентів за таким боргом не допускається.

Сплата процентів за субординованим боргом здійснюється за рахунок збільшення валових витрат і може бути призупинена у разі:

- погіршення фінансового стану банку-боржника;
- прийняття банком програми фінансового оздоровлення;
- за ініціативою банку-боржника.

Порівнюючи значення питомої ваги субординованого капіталу у власному капіталі комерційного банку, необхідно враховувати притаманні йому позитивні сторони, що роблять його привабливим джерелом власного капіталу.

Таким чином, для банку роль капіталу та прирівняних до нього статей у структурі фінансових ресурсів є значною, коли мова йде про забезпечення стійкості банку та ефективної діяльності. Він є незамінним джерелом

фінансових ресурсів для банку на початкових етапах діяльності, коли засновники здійснюють ряд першочергових витрат, без яких банк просто не може розпочати свою діяльність (витрати на придбання будівлі, обладнання приміщення, виплата заробітної плати персоналу тощо).

Не менш важливою є роль власного капіталу як джерела фінансування витрат банку на подальших етапах розгортання банківських операцій. Ці кошти частково вкладаються в довгострокові активи (земля, будівлі, обладнання – на такі цілі йде $1/5^1$ частини капіталу), крім того, за рахунок відрахувань у капітал створюються різні резерви. Хоча основним джерелом покриття витрат на розширення операцій служить прибуток, що накопичується, банки часто здійснюють новий випуск акцій і розміщення довгострокових позик при проведенні великих заходів структурного характеру – розширенні мережі відділень, злитті тощо.

Проте економічна суть власного капіталу банку має певну специфіку в порівнянні з іншими сферами підприємницької діяльності. Традиційно, що власним капіталом і резервами комерційні банки покривають біля 10% загальної потреби в коштах, тоді як у нефінансових корпорацій це відношення становить близько 50 %².

Така специфічна риса банків та інших фінансових установ пов'язана з рядом обставин, серед яких: по-перше, банки внаслідок своєї посередницької ролі на фінансових ринках залучають великі суми стороннього грошового капіталу, по-друге, банківські активи, представлені різними видами грошових вимог і зобов'язань, як правило, є більш ліквідними та швидко реалізуються на ринку, ніж активи нефінансових компаній, заморожені в матеріальних об'єктах (обладнання, будівлі, товарні запаси тощо). Це забезпечує банкам можливість більш швидкої мобілізації грошових ресурсів і, відповідно, знижує їх потребу у власному капіталі.

Функціями, які покладаються на власний капітал, є: захисна, оперативна і регулююча.

Враховуючи, що значна частка активів банку фінансується вкладниками, основною функцією власного капіталу є захист інтересів вкладників. Капітал відіграє також роль своєрідного захисного бар'єра і дозволяє банку продовжувати операції у разі виникнення великих непередбачених збитків або витрат.

Оперативна функція включає виділення власних коштів на придбання будівель, обладнання, а також створення фінансового резерву на випадок непередбачених збитків.

¹ Бондаренко В.В. Власні кошти (капітал) банку // Вісник ЖІТІ. – 2002. – № 22. – С. 346.

² Банківські операції: Підручник / За ред. д.е.н., проф. А.М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2000. – С. 31.

Регулююча функція капіталу пов'язана виключно з особливою зацікавленістю суспільства в успішному функціонуванні банків. За допомогою показника капіталу центральний банк (НБУ) здійснює оцінку і контроль за діяльністю комерційних банків. Так, від банків вимагається підтримувати їх регулятивний капітал на рівні, що становить не менше восьми відсотків, зважених до ризику активів і позабалансових зобов'язань. НБУ має також право встановлювати мінімальний коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів.

У разі, коли рівень регулятивного капіталу банку досягне рівня, нижчого від встановленого нормативами, банк зобов'язаний протягом одного місяця, починаючи з дня встановлення факту зменшення рівня капіталу, подати на розгляд Національного банку план заходів щодо порядку і строків відновлення рівня регулятивного капіталу банку.

Окремі автори до названих функцій додатково виділяють інші функції, наприклад, капітал забезпечує доступ до ринків фінансових ресурсів і захищає банки від проблем ліквідності або капітал стримує зростання та обмежує ризик.

Дійсно, банківський капітал, адекватний його активам, зменшує операційні проблеми, забезпечуючи вільний доступ до фінансових ринків. Значний капітал надає банку можливість отримувати позики з традиційних джерел за звичайними ставками, не здійснюючи при цьому значних витрат у вигляді сплати відсотків за користування залученими ресурсами за підвищеною ставкою. Великий власний капітал забезпечує стабільну репутацію комерційного банку на фінансовому ринку, упевненість у ньому корпоративної клієнтури, вкладників і партнерів по бізнесу.

Також капітал стримує непродумане зростання та зменшує ризик обмеженням розміру нових активів, які банк може придбати через фінансування за допомогою позикових коштів. Ця функція тісно пов'язана з нормативом капіталу, що встановлюється державними органами до активів. Якщо банки вирішують збільшити розмір позик або придбати інші активи, то вони повинні підтримувати зростання за допомогою додаткового фінансування акціонерного капіталу. Це стримує спекулятивне зростання активів, оскільки банки завжди повинні залишатися в межах своїх можливостей успішного управління активами.

Ці функції капіталу сприяють зниженню ризиків. Подібний підхід має більшу практичну цінність і пристосований для цілей управління комерційним банком.

Розглянуті функції доводять, що власний капітал — основа комерційної діяльності банку. Він забезпечує його самостійність і гарантує його фінансову стійкість, виступаючи джерелом зменшення наслідків різних ризиків, які несе банк.

Як показує аналіз практичної діяльності українських комерційних банків, величина власних коштів кредитної організації залежить від багатьох чинників¹, таблиця 3.3.

На жаль, структура балансового капіталу банків України не є оптимальною, оскільки значну частину в ньому становлять платні кошти. В той же час упродовж 2002 року тривала тенденція до збільшення балансового, статутного, регулятивного капіталу банків. Причому темпи зростання зазначених показників були порівняно з 2001 роком вищими (табл. 3.4).

Таблиця 3.3

Фактори, що впливають на розмір капіталу банку

<i>№ з/п</i>	<i>Фактор</i>	<i>Характеристика впливу</i>
1	Граничний розмір активних операцій банку	Банки, що орієнтовані на певне коло клієнтів, повинні мати власні кошти в такому розмірі, щоб задовольняти всі обґрунтовані потреби своїх постійних клієнтів у позикових коштах, не порушуючи встановлених нормативів
2	Специфіка клієнтів банку	Переважання серед клієнтів банку великих кредитосмних підприємств вимагає від нього більшого розміру власних коштів при тому ж загальному об'ємі активних операцій у порівнянні з банком, що орієнтується на обслуговування більшого числа дрібних позичальників, оскільки в першому випадку у банку будуть великі ризики на одного позичальника, які, як відомо, обмежуються
3	Характер і міра ризику активних операцій банку	Орієнтація банку на проведення операцій, пов'язаних з великим ризиком, з використанням нових фінансових технологій, вимагає відносно більшого розміру власних коштів. І навпаки, переважання в кредитному портфелі банку позик з мінімальним ризиком допускає відносне зниження власних коштів банку
4	Розвиток ринку кредитних ресурсів і кредитної політики НБУ	Лібералізація кредитної політики при розвинутому ринку полегшує доступ комерційного банку до кредитних ресурсів і знижує рівень необхідних банку власних коштів. Навпаки, посилення кредитної політики в поєднанні з недостатньо розвинутим фінансовим ринком зумовлює необхідність постійного нарощування власних коштів

Балансовий капітал за підсумками року зріс на 26,1% (за 2001 р. – на 21,6%) і на 01.01.2003 р. дорівнював 9 983,4 млн грн. За групами банків капітал розподілився так: I група банків володіє 39,2% капіталу, II – 11,2%, III – 21,8%, IV – 27,8%.

¹ Кочетков В.М., Андрушко Н.Ю. Вдосконалення формування власних коштів комерційного банку для забезпечення його фінансової стійкості // Вісник ЖІТІ. – 2001. – № 15. – С. 295-299.

Статутний капітал банків збільшився на 31,2% і на 01.01.2003 р. становив 5 998,1 млн грн. Частка іноземного капіталу в зареєстрованому статутному капіталі українських банків зросла з 12,5 до 13,7%.

Середні значення нормативів адекватності капіталу в цілому по системі такі: Н2 – 18,0%, Н3 – 12,7%. Як бачимо, вони у кілька разів перевищують нормативні значення (Н2 – 8%, Н3 – 4%), що свідчить про значний запас достатності та платоспроможності вітчизняних банків, про здатність більшості з них своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями грошового характеру.

Регулятивний капітал збільшився на 25,8 % і становив 10098,7 млн грн. Нині більше 5 млн євро регулятивного капіталу мають 112 банків.

Таблиця 3.4

Динаміка структури балансового капіталу вітчизняних банків¹

Показники	За станом на						Темп зростання за рік, %		Структурні зміни за рік	
	01.01.2001		01.01.2002		01.01.2003		2001	2002	2001	2002
	Млн грн.	%	Млн грн.	%	Млн грн.	%				
Балансовий капітал банків <i>У тому числі</i>	6506,8	100	7915,3	100	9983,4	100	21,7	26,1	х	х
Статутний капітал	3670,9	56,4	4573,2	57,8	5998,1	60,1	24,6	31,2	1,4	2,3
Емісійні різниці	189,8	2,9	186,7	2,4	264,9	2,7	-1,6	41,9	-0,5	0,3
Загальні резерви	42,7	0,7	78,3	1,0	82,9	0,8	83,4	5,9	0,3	-0,2
Резервний фонд	366,1	5,6	488,8	6,2	602,5	6,0	33,5	23,3	0,6	-0,2
Результат минулих років	1589,2	24,4	1525,4	19,3	1560,2	15,6	-4,0	2,3	-5,1	-3,7
Результат поточного року	-27,3	-0,4	531,7	6,7	684,5	6,9	Х	28,7	Х	0,2
Результати переоцінки основних засобів та нематеріальних активів	675,3	10,4	531,2	6,6	790,3	7,9	-21,3	48,8	-3,8	1,3

Протягом 2002 року структурні зміни балансового капіталу були (порівняно з попереднім роком) менш інтенсивними. Узагальнюючий коефіцієнт структурних зрушень дорівнює 1,17 в. п. (в 2001 р. – 1,95 в. п.).

Незважаючи на позитивні тенденції, проблема підвищення рівня капіталізації залишається однією з найактуальніших. Про це свідчить зменшення із 16,6 до 15,6% питомої ваги балансового капіталу в пасивах банків, а також – відношення капіталу до ВВП, яке становить лише 4,5%, відсутність

¹ Шлапак О., Пушкарьов В., Карчева Г. Фінансовий стан, тенденції та проблеми функціонування і розвитку банків у 2002 році // Вісник НБУ. – 2003. – № 3. – С. 7.

кореляційного зв'язку між нормативом адекватності регулятивного капіталу Н2 та рентабельністю капіталу ($r = 0,0$).

Таким чином, банкам необхідно вживати заходів щодо зменшення ризиків, збільшення обсягу власного капіталу, що поліпшуватиме результативність діяльності.

3. Сутність, форми і методи формування зобов'язань банком

Зобов'язання — це акумульовані банком кошти, які посідають важливе місце в структурі банківських ресурсів. У світовій банківській практиці всі зобов'язання за способом їх акумуляції поділяють на залучені (депозити) і позикові (кредити) кошти. Вони становлять собою тимчасово вільні кошти фізичних і юридичних осіб за відповідну плату, мобілізовані банком на певних умовах і на певний термін чи до запитання.

Збільшення частки термінових депозитів поліпшує ліквідність банку, але не сприяє підвищенню його прибутковості. Збільшення частки депозитів до запитання призводить до зворотних результатів. Особливу увагу потрібно звернути на депозити до запитання, які є найбільш дешевим видом ресурсів, але їх надмірна частка в загальній масі банківських ресурсів призводить до зниження ліквідності банку. З урахуванням світового досвіду їх частка не повинна перевищувати 30 % суми всіх залучених коштів.

Збільшення частки депозитів юридичних і фізичних осіб призводить до здешевлення ресурсної бази банку та підвищення прибутковості банківських операцій.

Частка великих депозитів визначає стабільність ресурсної бази, оскільки вплив дострокового вилучення депозиту на ресурсну базу зростає зі збільшенням його розмірів. Підвищення частки великих депозитів знижує стабільність ресурсної бази банку.

Основними видами зобов'язань банків в Україні є депозити юридичних і фізичних осіб, а також міжбанківські кредити. На прикладі розглянемо зобов'язання комерційних банків України¹.

Структура зобов'язань банків на початок 2003 р. була такою: кошти суб'єктів господарювання — 19 702,9 млн грн (36,5% від загальної суми зобов'язань банків); вклади фізичних осіб — 19 092,4 млн грн (35,4%); міжбанківські кредити та депозити — 6 404,8 млн грн (11,9%); кошти бюджету та позабюджетних фондів — 1 749,4 млн грн (3,2%); кошти НБУ — 1 302,2 млн грн (2,4%); коррахунки інших банків — 1 090,3 млн грн (2,0%); субординований борг — 858,0 млн грн (1,6%); цінні папери власного боргу

¹ За даними Вісника НБУ станом на 01.01.2003 р.

– 743,3 млн грн (1,4%); кредити, отримані від міжнародних та інших фінансових організацій – 8 17,0 млн грн (1,5%); нараховані витрати до сплати – 399,2 млн грн (0,7%); інші зобов'язання – 1 753,2 млн грн (3,4%). Основна частина зобов'язань банків – це кошти суб'єктів господарювання та вклади фізичних осіб – 38 795,3 млн грн, або 72,0% від загальної суми зобов'язань. Структура зобов'язань банків наведена на рисунку 3.2.

Останнім часом у структурі зобов'язань відбуваються певні позитивні зміни. Зокрема збільшується (з 47,5 на початку року до 52,3% на 01.01.2003 р.) частка строкових зобов'язань юридичних та фізичних осіб, що свідчить про певне підвищення стабільності ресурсної бази банків і зростання можливостей довгострокового кредитування економіки.

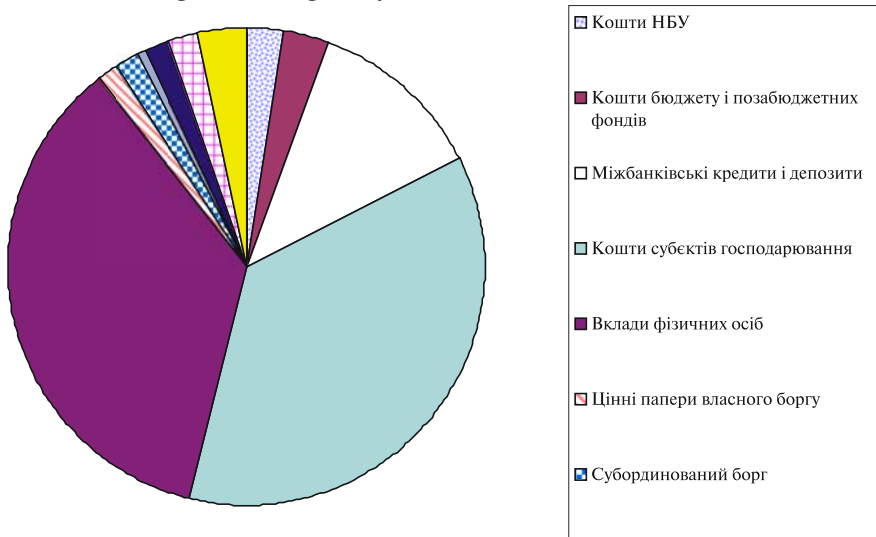

Рис. 3.2. Структура зобов'язань банків України¹

Також знижується рівень процентних ставок за депозитами (рис. 3.3). Починаючи з 1998 року він зменшився у 2,6 разу. У 2000 році середня процентна ставка за депозитами становила 13,5%, у 2001 р. – 9,9%, у 2002 р. – 7,4%. Зниження процентних ставок – один із чинників зменшення процентних витрат банків.

¹ Шлапак О., Пушкар'єв В., Карчева Г. Фінансовий стан, тенденції та проблеми функціонування і розвитку банків у 2002 році // Вісник НБУ. – 2003. – № 3. – С. 9.

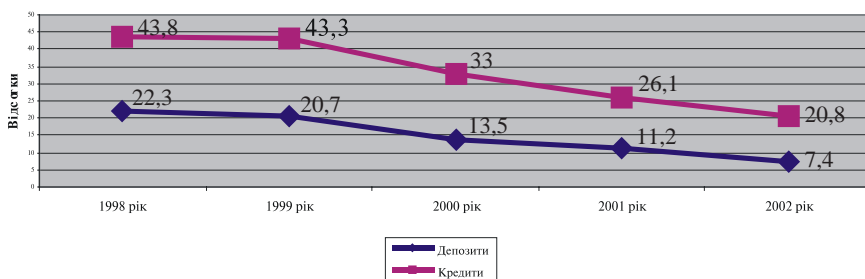

Рис. 3.3. Процентні ставки банків України за кредитами та депозитами¹

Щоб у подальшому поліпшити свою діяльність банки повинні постійно вживати заходи щодо збільшення обсягів залучених коштів (передусім – довгострокових зобов’язань юридичних і фізичних осіб), підтримання на належному рівні показників ліквідності (чого можна досягти шляхом узгодження строків залучених коштів і вкладень), забезпечення оптимального співвідношення між власними та залученими коштами, що сприятиме зменшенню витрат і підвищенню прибутковості діяльності.

Основним джерелом банківських ресурсів у складі зобов’язань виступають **вклади**.

Депозит (вклад) – кошти, що надаються фізичними чи юридичними особами в управління резиденту, визначеному фінансовою організацією згідно із чинним законодавством України, або нерезиденту на чітко визначений строк та під процент і оформлюються відповідною угодою.

Депозитна операція – операція із залучення коштів на вклади та розміщення ощадних (депозитних) сертифікатів.

Суб’єктами депозитних операцій є як комерційні банки, які виступають як позичальники, так і кредитори-власники коштів. Об’єктом депозитних операцій є кошти, що передані комерційному банку на умовах, визначених двосторонньою угодою.

¹ Там само.

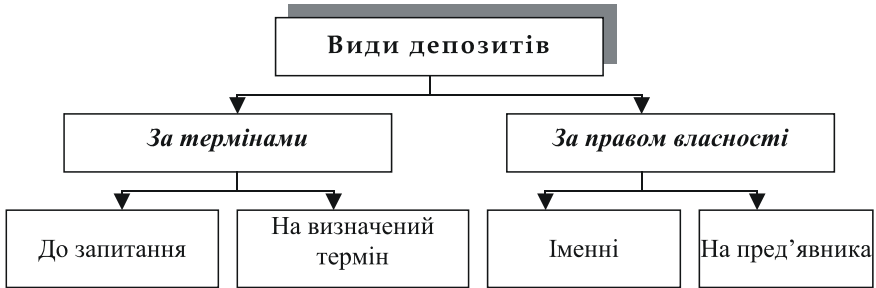

Рис. 3.4. Види депозитів

Депозити до запитання — це кошти, що знаходяться на поточних, бюджетних або кореспондентських рахунках комерційних банків і використовуються власниками залежно від потреби в цих коштах. Умови сплати процентів за залишками коштів за цими рахунками визначаються у двосторонніх угодах при відкритті цих рахунків.

Вклади до запитання призначені для здійснення поточних розрахунків, розміщуються в банках на відповідних рахунках і можуть у будь-який час за вимогою клієнта бути поповнені або вилучені, причому як частково, так і повністю. При розміщенні коштів на поточному рахунку вкладник може вилучити кошти в межах кредитового залишку, а при розміщенні коштів на контокорентному рахунку — не лише вилучити свій вклад, але й отримати на визначений строк банківський кредит.

Вклади до запитання мають як переваги, так і вади для усіх, хто ними користується. Переваги для вкладника полягають у їх високій ліквідності, можливості безпосереднього використання як засобу платежу. Вадою для вкладника є те, що по вкладах до запитання банками виплачується низький депозитний процент або не виплачується зовсім. Нестабільність вкладів до запитання обмежує можливість сфери їх використання комерційними банками. Водночас це безоплатний банківський ресурс. Не дивлячись на те, що кошти до запитання дуже ліквідні, сумарні стабільні залишки коштів на таких рахунках дозволяють банкам їх використовувати з вигодою для себе. Це досягається за допомогою різних схем, що розробляють банки, зокрема надання короткострокових кредитів, придбання власниками коштів до запитання ощадних сертифікатів на пред'явника тощо. З метою стимулювання природу вкладів до запитання в умовах відсутності плати за них банки пропонують вкладникам додаткові послуги та підвищують рівень якості їх обслуговування.

Депозити на визначений термін — це кошти, що зберігаються на окремих депозитних рахунках у банку протягом конкретно зазначеного термі-

ну, який визначається при відкритті цих рахунків. Строковими депозитами є також кошти, що отримані від інших комерційних банків як депозит на конкретний строк. Сума, строки та умови приймання строкових депозитів визначаються банком-позичальником відповідно до його фінансових можливостей за погодженням із вкладником.

Строкові вклади – це грошові кошти, розміщені у банку на чітко визначений строк, тобто можуть бути вилучені вкладником, як правило, після закінчення обумовленого строку. Вони використовуються вкладниками для одержання більш високих відсотків, ніж по вкладах до запитання. Для строкових вкладів характерне стрибкоподібна зміна розмірів, а також залучення банками коштів на них круглими сумами. Ці вклади не призначені для розрахунків з третіми особами, їм притаманна невелика швидкість обертання. Банки зацікавлені у залученні коштів на строкові вклади, оскільки вони переважно мають стабільний та довгостроковий характер. Це дозволяє банку здійснювати планування розмірів залучених коштів, оптимально їх використовувати і, таким чином, збільшити банківські доходи.

Строкові вклади можуть бути двох видів:

власне строкові вклади, коли кошти повертаються вкладнику тільки після закінчення встановленого строку, до цього вони знаходяться у повному розпорядженні банку;

вклади з попереднім повідомленням про вилучення коштів. Вони передбачають надходження до банку повідомлення вкладника про дострокове вилучення коштів. Строк надання повідомлення завчасно обумовлюється в угоді між вкладником і банком. У такому випадку депозитний процент знижується до рівня, передбаченого за вкладами до запитання.

Залучення депозитів юридичних і фізичних осіб оформляється банком шляхом відкриття строкового депозитного рахунка з укладенням договору банківського вкладу (видачею ощадної книжки), або видачі ощадного (депозитного) сертифіката.

За договором про банківський депозит комерційний банк, який прийняв кошти від вкладника або кошти, що надійшли на рахунок вкладника від іншої сторони як у національній, так і в іноземній валюті, зобов'язується виплатити вкладнику суму депозиту (вкладу) та нараховані проценти у відповідній валюті на умовах та в порядку, що передбачені договором. Договір банківського вкладу має бути укладений письмово.

Особливості залучення вкладів на строкові депозитні рахунки і випуску ощадних (депозитних) сертифікатів комерційних банків регулюються внутрішніми положеннями цих банків.

Комерційні банки зобов'язані оприлюднити умови укладання депозитного договору, відкриття депозитних рахунків та випуску ощадних (депозитних) сертифікатів шляхом розміщення такої інформації або в друкова-

них засобах масової інформації чи в загальнодоступному для клієнтів місці в установі банку, або обома способами одночасно.

Краще зрозуміти сутність вкладу дозволяє їх класифікація за різними ознаками. Одна з найбільш повних класифікацій банківських депозитів здійснена М.Д. Алексеєнко, яка наводиться нижче з певними скороченнями¹.

У залежності від категорії вкладника виділяють вклади фізичних та юридичних осіб. Зазначені категорії вкладників за своїм складом теж неоднорідні, а тому їх, у свою чергу, можна класифікувати в залежності від форми власності, виду підприємства, організаційно-правових форм підприємства, резидентності, галузі економіки, сектору економіки, виду економічної діяльності тощо.

Щодо секторів економіки розрізняють вклади: фінансових корпорацій; нефінансових корпорацій; органів державного управління та підвідомчим ним некомерційних організацій, що утримуються за рахунок бюджету; домашніх господарств; некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

За ознакою резидентності розрізняють вклади резидентів та нерезидентів.

Залежно від форми власності виокремлюють вклади, що належать вкладникам з державною та недержавною формами. Останні, в свою чергу, можуть бути вкладами приватними, колективними, юридичних та фізичних осіб-нерезидентів.

У залежності від виду підприємства розрізняють депозити підприємств: приватних; колективних; господарських товариств; комунальних; державних; підприємств, заснованих на власності об'єднання громадян.

Виходячи із належності вкладника до галузі економіки, виокремлюють вклади підприємств: промисловості; сільського господарства; будівництва; транспорту; зв'язку; торгівлі та громадського харчування; культури та мистецтва; освіти тощо.

Залежно від можливості одержання вкладником додаткових послуг та пільг від розміщення коштів на вклади розрізняють: чисті вклади, коли вкладник не одержує ніяких додаткових послуг чи пільг; вклади з правом одержання пільгового кредиту або використання вкладу як застави; вклади з можливістю одержання додаткових безоплатних послуг; вклади з іншими послугами та пільгами.

За формою доходу від депозитного розміщення коштів розрізняють вклади з доходами в грошовій та грошово-речовій формах. У першому ви-

¹ *Алексеєнко М.Д.* Економічна природа банківських вкладів // Вісник ЖІТІ. – 2000. – № 11. – С. 172–177.

падку вкладник одержує дохід у вигляді депозитного процента в грошовій формі. У другому випадку дохід виплачується як грошима, так і товарами, що користуються підвищеним попитом у населення. Виплата вкладникам доходів товарами відбувається, як правило, за умов товарного дефіциту, коли існує невідповідність між платоспроможним попитом населення на окремі товари, з одного боку, і обсягами їх виробництва та роздрібного товарообороту — з іншого.

Виходячи з оподаткування доходів по вкладах, виокремлюють неоподатковані та оподатковані вклади. В першому випадку податки з одержаних доходів вкладником не сплачуються, а в другому — сплачуються згідно з чинним законодавством.

Зважаючи на вік вкладника, розрізняють вклади: на дітей (до 16 років); молодіжні (від 16 років до 30 років); осіб зрілого віку (від 30 до 45 років); осіб передпенсійного віку (від 45 років до 55-60 років); осіб пенсійного віку.

Залежно від виду валюти, в якій залучаються кошти у вклади, розрізняють вклади в національній та іноземній валютах. В останньому випадку слід враховувати чинне валютне законодавство.

Виходячи із можливостей капіталізації нарахованих відсотків, виокремлюють вклади з простими та складними відсотками. За характером визначення процента вклади бувають: з фіксованою процентною ставкою; з плаваючою процентною ставкою; безпроцентні.

Залежно від періодичності виплати процентів за вкладами їх поділяють на вклади з виплатою процентів: за період, тобто через певний час після залучення банками коштів; авансом, тобто одночасно із внесенням коштів на вклад; за запитом, тобто у зв'язку із закриттям вкладного рахунка.

За характером вилучення коштів вклади поділяються на такі, як: з попереднім повідомленням про вилучення; без попереднього повідомлення про вилучення; з обмеженнями у вилученні коштів.

Ощадні вклади призначені для нагромадження та вкладання грошових заощаджень. Для цих вкладів характерним є повільне, плавне зростання, а також те, що використання ощадних вкладів у більшості випадків відбувається через тривалий проміжок часу.

Зберігання заощаджень юридичних та фізичних осіб на ощадних вкладах викликано різними мотивами, може мати за своєю економічною сутністю різне призначення. В принципі можна розрізнити цільове зберігання і зберігання без чітко вираженого цільового призначення. Банки, зокрема, можуть приймати цільові вклади на дітей, для придбання автомобілів, житла, інших товарів тривалого користування, що дорого коштують, пенсійні вклади. Останні призначені для акумулювання персоніфікованої частини внесків громадян з метою одержання ними за досягненням пенсійного віку додаткової пенсії.

Суттєво впливає на класифікацію вкладів за різними ознаками порядок встановлення розміру депозитного процента. Чинним законодавством України передбачено, що комерційні банки самостійно встановлюють процентні ставки за своїми операціями.

При цьому правомірно відносити до складу валових витрат банку витрати, пов'язані з виплатою або нарахуванням процентів за депозитними вкладками у повному обсязі, незалежно від рівня процентної ставки, якщо вони пов'язані з веденням господарської діяльності платника податку. При сплаті процентів за вкладками пов'язаним особам комерційний банк має право віднести до складу валових витрат суми, які не перевищують звичайні процентні ставки за депозитними вкладками у даному банку. Витрати по сплаті процентів у сумі, що перевищує звичайні процентні ставки, мають бути віднесені за рахунок прибутку банку.

Вилучення коштів з ощадного вкладу регламентується у депозитному договорі, як правило, здійснюється після подачі вкладником до банку попереднього повідомлення. Строк повідомлення про вилучення коштів може визначатись законодавчо або в індивідуальному порядку в депозитній угоді.

З метою залучення коштів юридичних і фізичних осіб комерційні банки можуть відкривати строкові депозитні рахунки як у національній, так і в іноземній валюті. У разі їх відкриття між комерційним банком і власником коштів укладається депозитний договір у письмовій формі.

Депозитний договір засвідчує право комерційного банку управляти залученими від юридичних і фізичних осіб коштами та право вкладників отримати в чітко визначений строк суму депозитного вкладу і процентів за його користування. Основними реквізитами та умовами депозитного договору повинні бути:

назва та адреса банку, який приймає депозит (вклад);

назва та адреса власника коштів;

дата внесення депозиту;

сума депозиту;

дата вимоги вкладником своїх коштів;

процентна ставка за користування депозитом (комерційний банк може залишити за собою право змінювати процентну ставку відповідно до зміни облікової ставки НБУ з відповідним повідомленням про це вкладника. У разі незгоди вкладника договір може бути змінений або розірваний згідно з чинним законодавством України);

зобов'язання банку повернути суму, яка внесена на депозит;

підписи сторін: керівника виконавчого органу банку або уповноваженої на це особи та вкладників (для юридичної особи – керівника або уповноваженої на це особи; для фізичної особи – власника коштів або уповноваженої на це особи).

Однією з форм строкового вкладу є **ощадний сертифікат**. Ощадний (депозитний) сертифікат (далі – сертифікат) – це письмове свідоцтво банку про депонування коштів, яке засвідчує право вкладника або його правонаступника на отримання після закінчення встановленого строку суми депозиту (вкладу) та процентів за ним. Відповідно до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» ощадні сертифікати визнаються цінними паперами. В закордонній практиці депозитні та ощадні сертифікати різняться між собою: перші надаються юридичним особам, а другі – фізичним особам.

Ощадні сертифікати бувають різних видів, мають низку суттєвих переваг над строковими вкладами, оформленими депозитними договорами¹.

По-перше, сертифікати органічно поєднують у собі позитивні властивості вкладу та цінного папера. З одного боку, вони приносять вкладнику дохід, а з іншого – можуть використовуватись ним як платіжний засіб і обертатися на вторинному ринку цінних паперів.

По-друге, завдяки обігу на вторинному ринку цінних паперів сертифікати, у разі потреби, можуть бути достроково продані власником іншій особі з одержанням деякого прибутку чи з можливістю уникнути втрат, яких неможливо уникнути при достроковому розірванні депозитного договору.

По-третє, реалізація власниками сертифікатів на вторинному ринку цінних паперів не призводить до вилучення коштів, тобто втрати банком частини своїх ресурсів, тоді як дострокове розірвання депозитного договору означає для банку втрату частини його ресурсів.

По-четверте, використання ощадних сертифікатів, особливо на пред'явника, значно полегшує можливість фізичним особам одержувати основну суму вкладу і відсотків.

По-п'яте, сертифікати можуть бути способом забезпечення виконання зобов'язань перед кредитором. Використання сертифікатів у такій ситуації більш доцільно, що пов'язано з простотою передавання їх (особливо сертифікатів на пред'явника) та оперативністю одержання коштів.

Ощадні сертифікати класифікуються за різними ознаками, що дозволяє краще зрозуміти їх сутність. Сертифікати можуть бути номіновані як у національній, так і в іноземній валюті. Погашення сертифікатів, що номіновані в національній валюті, юридичним та фізичним особам здійснюється банками тільки в національній валюті. Погашення сертифікатів, що номіновані в іноземній валюті, юридичним та фізичним особам здійснюється банками за бажанням їх власників як в іноземній валюті, так і в національній валюті за курсом Національного банку України на дату їх погашення, зазначену в депозитному сертифікаті.

¹ Ричаківська В.І., Олексієнко М.Д. Ощадні (депозитні) сертифікати: суть та фінансовий облік // Вісник НБУ. – 1999. – № 5. – С. 28–31.

Сертифікати можуть випускатися: одноразово або серіями, іменними або на пред'явника, строковими або до запитання.

У залежності від форми випуску, ощадні сертифікати поділяють на емітовані в документарній та в бездокументарній формі. Емісія ощадних сертифікатів у безпаперовій формі передбачає наявність відповідної матеріальної бази та розвинутої інфраструктури ринку цінних паперів.

З огляду на особливості випуску та способу сплати доходів розрізняють процентні та дисконтні ощадні сертифікати. За процентними дохід обчислюється відсотками, нарахованими на номінал. У свою чергу, процентні ощадні сертифікати залежно від умов сплати процентів поділяються на сертифікати зі сплатою процентів у день їх погашення та з регулярною виплатою процентів після закінчення розрахункового періоду, обумовленого умовами випуску.

Дисконтні ощадні сертифікати розміщуються зі знижкою (тобто вони оцінені нижче їх номінальної вартості), однак погашаються за номінальними цінами. Відтак власники дисконтних сертифікатів одержують процентний дохід у вигляді знижки (дисконту).

Строк обігу сертифіката встановлюється від дати видачі сертифіката до дати, коли власник сертифіката отримує право вимоги депозиту за сертифікатом.

Бланки сертифікатів мають містити обов'язкові реквізити:

- назву «ощадний (депозитний) сертифікат»;
- порядковий номер сертифіката та його серію (якщо випуск є серійним);
- дату внесення депозиту;
- розмір депозиту, який оформлений сертифікатом (літерами та цифрами);
- зобов'язання банку повернути суму, яка внесена на депозит;
- дату вимоги вкладником суми за сертифікатом;
- процентну ставку за користування депозитом;
- умови сплати процентної ставки – у разі вимоги вкладника про повернення вкладу до обумовленого строку;
- назву та адресу банку-емітента, а для іменного сертифіката – назву (ім'я) вкладника;
- місце для підпису особи, яка уповноважена банком підписувати зобов'язання, та місце для печатки банку.

Банк, який випускає сертифікат, може додати до його реквізитів та умов інші додаткові умови та реквізити, які не суперечать законодавчим актам України.

Сертифікат має містити також умови випуску, сплати та обігу сертифіката.

Виготовлення бланків сертифікатів здійснюється тільки на державних спеціалізованих підприємствах відповідно до вимог Правил виготовлення бланків цінних паперів і документів суворого обліку.

Бланк сертифіката заповнюється банком друкованим способом або від руки – чорнилом чи кульковою ручкою. Жодні виправлення при заповненні сертифіката не допускаються. Якщо при заповненні бланка сертифіката допущені помилки, то він вважається зіпсованим і підлягає знищенню.

Сума депозиту записується літерами і має починатися з великої літери на початку рядка. Слово «гривні» у відповідному відмінку пишеться після суми, зазначеної літерами, без залишення вільного місця. У разі виникнення розбіжностей у прочитанні сум, зазначених літерами та цифрами, дійсною вважається сума, зазначена літерами. Сертифікат має підписувати керівник банку або уповноважена на це особа.

Іменні сертифікати можуть мати корінці за відповідною формою. У разі випуску іменного сертифіката банк заповнює всі реквізити корінця сертифіката, який підписується вкладником або уповноваженою ним особою, відривається від сертифіката, обліковується і зберігається в банку окремо. Якщо до бланка сертифіката корінець не передбачений, то банк веде реєстраційний журнал випущених іменних сертифікатів, до якого заносяться реквізити, що відповідають реквізітам, передбаченим для корінця.

Видача і погашення сертифікатів здійснюється лише емітентом. До погашення приймаються тільки оригінали сертифікатів. Сертифікат, який виписаний на користь юридичної особи, отримує в комерційному банку керівник підприємства або уповноважена на це особа. А сертифікат, який виписаний на користь фізичної особи, отримує особа, яка внесла кошти на депозит, або інша уповноважена на це особа.

У разі настання строку вимоги депозиту банк здійснює платіж проти пред'явлення сертифіката на підставі заяви власника або уповноваженої ним особи, в якій зазначається рахунок для зарахування коштів.

Комерційний банк перевіряє справжність сертифіката і його відповідність записам на корінці та в реєстраційному журналі. Якщо дані збігаються, у реєстраційному журналі власників сертифікатів робиться позначка про погашення. Після цього виписується розпорядження для бухгалтерії про перерахування коштів на зазначений рахунок або про видачу готівки фізичним особам та здійснюється погашення сертифіката шляхом проставлення напису «погашено» в правому верхньому куті.

Розрахунки за придбання сертифікатів та виплати сум за ними (для юридичних осіб) здійснюються тільки в безготівковій формі, а для фізичних осіб – як у готівковій, так і в безготівковій формі.

Банк має передбачити можливість дострокового подання строкового сертифіката до сплати. У такому разі банк сплачує власнику сертифіката

його суму та проценти за зниженою процентною ставкою, яка визначається при видачі сертифіката.

Якщо термін отримання вкладу за строковим сертифікатом прострочено, то такий сертифікат вважається документом до запитання, за яким на банк покладається зобов'язання сплатити зазначену в ньому суму вкладу та відсотків на дату вимоги, вказану в сертифікаті.

Таким чином, вклади є важливим джерелом формування банківських ресурсів. Однак їм притаманні окремі вади¹. По-перше, депозитне залучення коштів пов'язане із значними маркетинговими зусиллями, грошовими та матеріальними витратами банків. Це не дозволяє їм при необхідності оперативно залучати грошові кошти для здійснення активних операцій та передбачених платежів. По-друге, одну частину залучених коштів комерційні банки повинні зберігати в НБУ, а за іншу здійснювати платежі до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. По-третє, депозитне залучення коштів, в основному, залежить від ініціативи потенційних вкладників, а не від комерційного банку, якому часто буває тяжко або навіть неможливо здійснити оперативне залучення коштів у вклади. Нарешті, слід враховувати обсяги тимчасово вільних грошових коштів у межах окремо взятого регіону та країни в цілому.

Вище згадували, що зобов'язання можна поділити за способом їх акумулювання на залучені та позикові кошти. До **позикових** коштів відносяться ресурси, які банк отримує у вигляді позик або шляхом продажу на грошовому ринку власних боргових зобов'язань, а також кореспондентські рахунки банків, міжбанківські кредити, кошти інвесторів, вкладені в боргові зобов'язання банку. Адже позикові кошти — це грошові кошти кредиторів та інвесторів, мобілізовані банками на певних умовах на міжбанківському та фондовому ринках (див. рис. 3.5).

Одним із джерел банківських ресурсів, які відносяться до позикових коштів, є кошти інвесторів, вкладені в довготермінові незабезпечені боргові зобов'язання банку. Згідно з діючим законодавством, банки можуть емітувати цінні папери, облігації, сертифікати тільки після повної сплати заявленого статутного фонду і в обсязі, що не перевищує 25 % його розміру². Якщо ж у складі позикових коштів переважають міжбанківські кредити як один із найбільш дорогих видів ресурсів, то це призведе до залежності банку від ситуації на грошовому ринку. Тому за розрахунками науковців, частка міжбанківських кредитів у ресурсній базі банку не повинна перевищувати 20 %.

¹ *Алексєєнко М.Д.* Економічна природа банківських вкладів // Вісник ЖІТІ. — 2000. — № 11. — С. 172-177.

² Закон України “Про цінні папери і фондову біржу” від 14 жовтня 1992 р. № 2680 — XII // Закони України. — 1999. — Т.2. — С. 3—17.

Рис. 3.5. Структура зобов'язань комерційних банків

Серед форм формування пасивів комерційних банків, що отримали поширення у 90-ті роки необхідно виділити кредитні аукціони НБУ і операції з державними цінними паперами.

Комерційні банки можуть позичити кошти, тобто одержати кредити у НБУ через закриті кредитні аукціони. Загальне керівництво і відповідальність за проведення кредитних аукціонів покладено на Аукціонний комітет, персональний склад якого визначається і затверджується правлінням НБУ. Єдиним продавцем кредитів на кредитному аукціоні є НБУ.

Кредитні аукціони проводяться періодично. Дату аукціону, обсяг кредитів, строк та цілі, на які вони продаються, а також початкову процентну ставку визначає правління НБУ.

До участі в кредитних аукціонах допускаються комерційні банки, що виконують установлені НБУ економічні нормативи, своєчасно подають йому необхідну звітність і повертають раніше отримані кредити. Філії комерційних банків до участі в кредитних аукціонах не допускаються. Це обмеження поширюється і на комерційні банки, котрі діяли менше одного року від дати їхньої реєстрації.

Для участі в кредитному аукціоні комерційні банки подають до Аукціонного комітету заявку встановленої форми. Умовою, що дає право комерційному банку брати участь у кредитному аукціоні, є дотримання ним

такої вимоги: сума заборгованості за кредитами НБУ з урахуванням поданої заявки на купівлю кредитів на даному кредитному аукціоні не може перевищувати п'ятикратного розміру власного капіталу банку, розрахованого на основі останнього балансу.

Зауважимо, що один банк не може одержати більше, ніж 50 % запропонованого обсягу кредитів на кредитному аукціоні.

Повідомлення про проведення кредитного аукціону надсилаються комерційним банкам не пізніше, ніж за 10 робочих днів до дня його проведення. У повідомленні вказуються день, умови проведення кредитного аукціону, цільовий напрям кредитів або його відсутність, термін і початкова процентна ставка, а також мінімальна сума кредиту для одного банку.

На кредитному аукціоні заявки задовольняються в міру зниження запропонованої на них процентної ставки, починаючи з найвищої. Якщо два або кілька учасників кредитного аукціону пропонують однакову процентну ставку, а обсяг кредитів, що залишилися на продаж, недостатній для задоволення усіх заявок з однаковою процентною ставкою, рішення про задоволення тієї або іншої заявки приймає Аукціонний комітет.

Комерційним банкам, чії заявки задоволені, на підставі затверджених Головою правління НБУ результатів кредитного аукціону видається офіційне свідоцтво про купівлю кредитів.

Приклад 3.1¹

Варіант 1. Початкова процентна ставка НБУ за кредитами – 30% річних. Обсяг ресурсів, що пропонується для продажу, становить 4 млрд грош. од. Надійшло 15 заявок на 3,5 млрд грош. од., в яких указані процентні ставки від 40% до 20 %, причому найнижчу процентну ставку запропонував тільки один банк із заявкою на 0,5 млрд грош. од. У цьому разі Аукціонний комітет задовольнить заявки всіх банків.

Варіант 2. Умови ті ж самі, що і в першому варіанті, однак заявок надійшло на 4,5 млрд грош. од. У цьому разі Аукціонний комітет задовольнить заявки 14 банків.

Офіційне свідоцтво про купівлю й усі необхідні для оформлення кредитної угоди документи комерційний банк подає регіональному управлінню НБУ. Після оформлення такої угоди регіональне управління НБУ переказує гроші на рахунок банку, що отримав даний кредит НБУ.

Банки-позичальники мусять своєчасно повертати кредити, куплені на закритих кредитних аукціонах. Для контролю за цим між позичальником і

¹ Національний банк і грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. д.е.н., проф. А.М. Мороза та к.е.н., доц. М.Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 1999.

кредитором укладається угода про забезпечення повернення отриманих кредитів.

Придбані на аукціоні кредити не повинні призводити до порушення встановлених для комерційних банків економічних нормативів. Вони не підлягають пролонгації.

Національний банк здійснює регулювання міжбанківського ринку кредитних ресурсів. З впровадженням в Україні ринку державних цінних паперів значна частина операцій з купівлі-продажу міжбанківських ресурсів відбувається під забезпечення ОВДП (поширена назва – *ломбардний кредит*) і операції РЕПО. Всі аукціони НБУ з продажу ресурсів, що проводяться останнім часом, здійснюються тільки за умови укладання РЕПО-угод. Згідно з цими угодами комерційні банки на строк користування кредитами НБУ передають йому свої державні облігації.

Ломбардний кредит надається на строк до тридцяти днів у межах лімітів, встановлених на квартал НБУ для своїх регіональних управлінь.

Право на отримання ломбардного кредиту мають комерційні банки, котрі:

- отримали ліцензію на здійснення банківської діяльності, включені до Республіканської книги реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ, що працюють не менше одного року;
- дотримуються встановлених НБУ економічних нормативів, правил ведення бухгалтерського обліку, своєчасно і в повному обсязі звітуються перед регіональним управлінням НБУ;
- не мають простроченої заборгованості за кредитами НБУ та за процентами за ними.

Як забезпечення ломбардного кредиту використовуються державні цінні папери, випущені Мінфіном України, їх список затверджується (а в разі потреби може змінюватися) правлінням НБУ і доводиться до відома комерційних банків. Як виняток, за рішенням Правління НБУ під забезпечення ломбардного кредиту можуть використовуватися інші цінні папери.

Державні цінні папери, що виступають як забезпечення ломбардного кредиту, повинні відповідати таким вимогам:

- вони занесені НБУ до ломбардного списку як такі, що перебувають на балансі комерційного банку і що до них немає претензій;
- строк їх погашення не припадає на термін користування ломбардним кредитом (строк погашення настає не раніше, як через 35 днів з моменту переказування їх відповідної кількості на рахунок ДЕПО в НБУ).

У загальний комплект документів, які необхідно подати комерційному банку до регіонального управління НБУ для одержання ломбардного

кредиту, входять: кредитна угода, заявка на кредит, доручення на право реалізації НБУ цінних паперів, прийнятих як забезпечення ломбардного кредиту.

Після того, як регіональне управління НБУ ухвалило рішення про надання ломбардного кредиту, комерційний банк переказує портфель цінних паперів, які є забезпеченням кредиту, зі свого ДЕПО-рахунка на ДЕПО-рахунок у депозитарії НБУ. Одночасно регіональне управління НБУ зараховує кошти ломбардного кредиту на кореспондентський рахунок банку-позичальнику.

Заборгованість комерційного банку за ломбардним кредитом не може перевищувати 75 % вартості портфеля цінних паперів, наданих як забезпечення ломбардного кредиту. Після закінчення терміну погашення ломбардного кредиту регіональне управління НБУ списує його суму з кореспондентського рахунка комерційного банку. Одночасно погашаються проценти за користування цим кредитом.

Після погашення ломбардного кредиту і процентів відбувається розблокування рахунків ДЕПО комерційного банку, і цінні папери знову переходять у власність комерційного банку.

У разі відсутності або недостатності коштів на кореспондентському рахунку комерційного банку залишок заборгованості за ломбардним кредитом і його проценти по ньому погашаються за рахунок коштів від реалізації НБУ цінних паперів, наданих банку як забезпечення кредиту.

Операції репо є інструментом оперативного управління ліквідністю банківської системи та регулювання обсягів грошової маси в обігу при здійсненні Національним банком грошово-кредитної політики.

Учасниками операцій репо можуть бути банки, які мають ліцензію на здійснення банківських операцій та письмовий дозвіл НБУ на:

операції за дорученням клієнтів або від свого імені;

депозитарну діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів. Інші обмеження на участь в операціях репо не встановлюються.

Національний банк у межах визначених на відповідний період основних монетарних показників для регулювання ліквідності банківської системи може проводити з банками операції «прямого» та «зворотного» репо на визначену суму та на відповідний строк.

Операція репо – це операція з цінними паперами, що складається з двох частин і для здійснення якої укладається договір між учасниками ринку (НБУ та банками) про продаж (купівлю) державних цінних паперів на певний строк із зобов'язанням зворотного їх продажу (купівлі) у визначений строк за обумовлену договором ціну;

«Зворотне» репо – це договір про продаж НБУ із свого портфеля державних цінних паперів з одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу в банків за обумовленою ціною на обумовлену дату.

«Пряме» репо – це договір про купівлю НБУ державних цінних паперів із портфеля банку з подальшим зобов'язанням цього банку викупити ці державні цінні папери за обумовленою ціною на обумовлену дату.

Банки, які потребують підтримки своєї короткострокової ліквідності, можуть звертатися з ініціативою до НБУ щодо здійснення операції «прямого» репо.

При рефінансуванні банків за операцією «прямого» репо ціною купівлі Національним банком державних цінних паперів із портфеля банків є ринкова або балансова вартість державних цінних паперів.

Ціна зворотного продажу Національним банком державних цінних паперів залежить від суми отриманих банком коштів, строку дії операції репо, ставки рефінансування НБУ, яка діяла у відповідному періоді, процентних ставок за кредитами та депозитами на міжбанківському ринку.

У разі накопичення надлишкової ліквідності в банківській системі, зростання грошової маси значно вищими темпами, ніж передбачалося монетарною програмою, Національний банк може продавати з власного портфеля державні цінні папери шляхом операцій «зворотного» репо на відповідний період за умови викупу цих самих державних цінних паперів надалі в установленний строк.

Ціною продажу Національним банком державних цінних паперів зі свого портфеля за операцією «зворотного» репо є ринкова або балансова (у разі відсутності активного фондового ринку) їх вартість.

Ціна зворотного викупу банками державних цінних паперів залежить від суми залучених Національним банком коштів, строку дії операції репо, процентних ставок за борговими зобов'язаннями Національного банку.

Національний банк може здійснювати операції на відкритому ринку з купівлі (продажу) державних цінних паперів як шляхом безпосередньої домовленості з банками, так і шляхом проведення тендера заявок.

У разі проведення тендера щодо участі банків в операціях репо Департамент монетарної політики НБУ надсилає банківській системі відповідне повідомлення про проведення тендера із зазначенням умов його проведення та строку операції репо.

Банки подають до Департаменту монетарної політики за допомогою засобів відповідного програмного забезпечення заявки на участь у тендері, у яких пропонують свої умови щодо ціни купівлі (продажу) державних цінних паперів.

Якщо Національний банк є покупцем державних цінних паперів, то заявки банків задовольняються залежно від потреби в підтримці їх

ліквідності; якщо НБУ є продавцем державних цінних паперів, то заявки банків задовольняються, виходячи з потреби вилучення відповідної надлишкової суми коштів із грошового обігу на певний період.

У першу чергу задовольняються ті заявки, які є найбільш привабливими для НБУ за ціновими параметрами, або за потреби мати у своєму портфелі конкретні державні цінні папери.

Після розгляду заявок банків НБУ надсилає банкам, які за результатами тендера мають право або отримати кошти за куплені Національним банком державні цінні папери, або перерахувати кошти за продані Національним банком державні цінні папери, повідомлення-підтвердження про намір укласти договір про здійснення операцій репо.

Якщо НБУ здійснює операції «прямого» репо шляхом безпосередньої домовленості з банками, то відповідальні працівники Департаменту монетарної політики Національного банку обирають тих учасників ринку, що пропонують найвищий процентний дохід, мають у своєму портфелі відповідні цінні папери і погоджуються на участь в операції репо на відповідний строк.

Якщо Національний банк здійснює операції «зворотного» репо, то відбір заявок здійснюється між тими учасниками, які пропонують найнижчу ціну зворотної купівлі.

Національний банк залежно від строку може здійснювати такі види операцій «прямого» та «зворотного» репо:

- нічне репо (термін дії один день). Процентний дохід (витрати) є фіксованим на весь строк проведення операції;
- відкрите репо (строк операції в договорі не визначається, кожна з сторін договору може вимагати виконання операції репо в будь-який час, але з обов'язковим повідомленням про дату завершення дії цього договору). Процентний дохід (витрати) не є фіксованим і перераховується залежно від того, скільки днів триває операція репо;
- строкове репо (термін операції чітко визначений). Процентний дохід (витрати) обумовлений та є фіксованим на час її проведення.

У разі досягнення згоди на проведення операції репо між її учасниками укладається договір, який має містити такі необхідні умови:

- термін дії договору;
- суму купівлі (продажу) державних цінних паперів;
- обумовлення ціни купівлі (продажу) державних цінних паперів за операцією репо;
- обумовлення ціни зворотного продажу (купівлі) державних цінних паперів за операцією репо;
- перелік та ознаки державних цінних паперів за операцією репо;

- зобов'язання продати державні цінні папери зі зворотним викупом має кореспондуватись із зобов'язанням викупити ці державні цінні папери зі зворотним продажем;
- розмір та порядок установаження процентного доходу (витрат);
- порядок передавання державних цінних паперів до кредитора, у тому числі в разі невиконання позичальником своїх зобов'язань під час проведення операції репо;
- порядок здійснення НБУ дострокового викупу державних цінних паперів;
- інші умови.

У договорі про здійснення операції репо між Національним банком і банками має передбачатися блокування державних цінних паперів, що є предметом договору про здійснення операції репо на відповідних рахунках депо-обліку в депозитарії, відповідно до нормативно-правових актів Національного банку.

Після підписання договору про здійснення операції репо банк-продавець на дату продажу подає депо-розпорядження до депозитарію про блокування державних цінних паперів (від дати продажу до дати зворотної купівлі). Банк-покупець відповідно до договору перераховує кошти банку-продавцю і одночасно направляє до депозитарію повідомлення відповідно до нормативно-правових актів Національного банку.

Після отримання від депозитарію довідки про блокування державних цінних паперів на відповідних рахунках депо-обліку НБУ здійснює перерахування коштів банку-позичальнику.

Після повернення банком коштів на підставі депо-розпорядження та депо-повідомлення депозитарій здійснює розблокування державних цінних паперів.

Відповідальність учасників операції репо визначається договором про здійснення даної операції.

Якщо одна із сторін договору не здійснює зворотної купівлі державних цінних паперів у визначений договором термін через відсутність коштів, то інша сторона має право залишити державні цінні папери у своїй власності, про що сторони укладають додаткову угоду.

Комерційні банки для забезпечення своєї ліквідності можуть рефінансуватися в установах Національного банку або в комерційних банках у формі переобліку і перезастави векселів.

Облікові (дисконтні) ставки і заставні операції з вексялями дають банкам можливість з меншим ризиком порушення ліквідності вкладати в ці операції менш сталі депозити (залишки на рахунках клієнтів), так як при неочікуваному вилученні таких коштів комерційні банки для додержання своєї ліквідності можуть рефінансуватись у НБУ або в інших комерційних

банках у формі переобліку або переказави векселів. На первинному етапі розвитку вексельного ринку, ринку цінних паперів, внаслідок нерозвинутості вексельного обігу, Національний банк, як і всі суб'єкти фінансово-господарської діяльності, досить обережно відноситься до переобліку і переказави векселів. Переоблік і переказава векселів здійснюється тільки за таких умов:

- всі надані векселі за терміном оплати не повинні перевищувати 90 днів і бути такими, щоб їх можна було своєчасно отримати на місці платежу;
- надані векселі повинні містити не менше двох підписів, не враховуючи підпису того комерційного банку, який надав ці векселі, переказні векселі – додатково ще акцепт платника;
- наявність ліміту кредитування. При цьому до переобліку приймаються тільки обліковані векселі, а до переказави – як обліковані за дисконтними операціями, так і векселі, що взяті як застави під операції позики.

Використана та рекомендована література

1. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121 – III // Урядовий кур'єр. – 2001. – №8. – 17 січня.

2. Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 14 жовтня 1992 р. № 2680 – XII // Закони України. – 1999. – Т2. – С. 3-17.

3. Інструкція НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» від 28 серпня 2001 року № 368. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 15 травня 1998 р. за № 323/2763.

4. Правила здійснення депозитних операцій для банківських депозитів. Затверджені постановою Правління НБУ від 30 червня 1998 р. № 250 // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 1998. – № 32. – С. 11-13.

5. Положення НБУ «Про порядок здійснення Національним банком України з банками операцій репо» // <http://www.knu.gov.ua>

6. *Алексєенко М.Д.* Економічна природа банківських вкладів // Вісник ЖІТІ. – 2000. – № 11. – С. 172-177.

7. Аналіз діяльності комерційного банку: Навч. посібник / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця та проф. А.М. Герасимовича. – Житомир: ПП «Рута», 2001. – 384 с.

8. Банківська енциклопедія / За ред. д.е.н., проф. Мороза А.М. – К.: «ЕЛЬТОН», 1993. – 328 с.

9. Банківська справа: Навч. посібник / За ред. проф. Р.І. Тиркала. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 314 с.

10. *Бондаренко В.В.* Власні кошти (капітал) банку // Вісник ЖІТІ. – 2002. – № 22. – С. 346-351.
11. *Васюренко О.В.* Банківські операції: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 255 с.
12. *Кочетков В.М., Андрушко Н.Ю.* Вдосконалення формування власних коштів комерційного банку для забезпечення його фінансової стійкості // Вісник ЖІТІ. – 2001. – № 15. – С. 295-299.
13. *Кочетков В.Н.* Анализ банковской деятельности: теоретико-прикладной аспект: Монография. – К.: МАУП, 1999. – 192 с.
14. Національний банк і грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. д.е.н., проф. А.М. Мороза та к.е.н., доц. М.Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 1999.
15. Организация и планирование кредита: Учебник // Н.Д. Барковский, Т.К. Артемова, А.Т. Застрожнева и др./ Под ред. Н.Д. Барковского. – М.: Финансы и статистика, 1990. – 272 с.
16. Основы банковского дела / Под. ред. д.э.н. А.Н. Мороза. – К.: «Либра», 1994. – 336 с.
17. *Ричаківська В.І., Олексієнко М.Д.* Ощадні (депозитні) сертифікати: суть та фінансовий облік // Вісник НБУ. – 1999. – № 5. – С. 28-31.
18. *Шлапак О., Пушкарьов В., Карчева Г.* Фінансовий стан, тенденції та проблеми функціонування і розвитку банків у 2002 році // Вісник НБУ. – № 3. – 2003. – С. 2–10.

Лекція 4

Розрахункові операції банків

- 1. Сутність розрахункових відносин і принципи їх організації в народному господарстві.*
- 2. Порядок відкриття, ведення та закриття рахунків клієнтів банку.*
- 3. Організація безготівкових розрахунків комерційними банками.*

1. Сутність розрахункових відносин і принципи їх організації в народному господарстві

Розрахунки – одне з найбільш масових явищ у господарському житті будь-якого підприємства. Здійснюючи безперервний процес виробництва, кожне підприємство, з одного боку, безперервно отримує від постачальників сировину, матеріали, паливо, тару, товари, а з іншого – безперервно реалізує готові вироби, що виготовляються, або закуплені товари.

Таким чином, розрахунки між підприємствами, організаціями та установами є однією з необхідних ланок розширеного відтворення. Вони опосередковують розподіл та перерозподіл суспільного продукту, перетворення його з товарної форми на грошову та навпаки, яке пов'язане при цьому із зміною форм власності. Розрахунки здійснюються на економічній базі кругообороту засобів у процесі виробництва та є суспільним визнанням того, що продукція підприємства має попит у споживачів.

Розрахунки становлять собою відносини, що виникають між підприємствами, організаціями та підприємцями в процесі реалізації, розподілу та перерозподілу суспільного продукту на підставі здійснення статутної діяльності. Розрахунки базуються на переміщенні товарів у відповідності до укладених договорів. Господарські договори укладають безпосередньо

підприємства, а розрахунки за продукцію, що відпускається за цими договорами, здійснюються, як правило, через банк.

У тих випадках, коли товар надходить на склад покупця до моменту здійснення платежу через банк, на інтервал часу від дати постачання товару до дня його оплати між постачальником та покупцем виникає дебіторська (в іншій сторони кредиторська) заборгованість. Тобто, якщо порівняти рух вантажів і платежів по них, то існує неминучий розрив у часі, який створює матеріальну основу виникнення взаємної заборгованості підприємств у процесі реалізації товарів та послуг – це об'єктивна основа розрахунків (більш точно – платежів).

Розрахунки охоплюють дві сфери грошового обороту: *готівкову і безготівкову*. Головним чином, готівкові кошти обслуговують рух доходів і витрат населення, приватних громадян, що займаються індивідуальною трудовою діяльністю, приватних підприємців. Безготівкові розрахунки використовуються між підприємствами, установами, організаціями та дедалі більшою мірою населенням.

Між обігом готівкових і безготівкових коштів існує тісний зв'язок. Так, безготівкові кошти підприємств конвертуються в готівку при видачі заробітної плати працівникам. Останні обмінюють одержану зарплату в підприємствах торгівлі та сфери побуту на товари і послуги. Після цього виручка, одержана в касу підприємств, знову надходить на їх поточні рахунки і далі рухається у безготівковому порядку. Таким чином, обороти готівкових і безготівкових коштів взаємно доповнюють і обумовлюють один одного.

Переважна кількість міжгосподарських розрахунків здійснюється безготівковим шляхом. Використовують *два методи безготівкових платежів* – це запис по рахунках і залік взаємних боргів, які у підсумку завершують записами по рахунках.

У здійсненні безготівкових розрахунків активну участь бере банківський кредит, коли для здійснення платежів позикові кошти зараховуються на поточний рахунок позичальника або безпосередньо на рахунки постачальників.

Основна маса розрахунків здійснюється через банки і незначна – через підприємства зв'язку. Це визначає певну специфіку безготівкових розрахунків. Так, внаслідок того, що розрахунки здійснюються через фінансові інститути, суб'єкти основних економічних відносин і суб'єкти, що беруть участь у розрахунках, не збігаються. Також грошові відносини, як допоміжна та складова функція основних економічних відносин, відокремлюються від них через спеціальну нормативну регламентацію – банки здійснюють оперативне управління грошовими коштами клієнтів на підставі правових актів і договорів.

Грошові розрахунки характеризуються одноманітністю, базуються на єдиних засадах. Їх організатором і виконавцем виступає банківська система на чолі з Національним банком України.

Основні **принципи та правила** організації безготівкових розрахунків є такими.

Банки здійснюють розрахунково-касове обслуговування підприємств на підставі комерційних або фінансових угод і вимог відповідних нормативно-правових актів.

У випадках, передбачених чинним законодавством, підприємство може здійснювати платежі в інтересах третіх осіб.

Кошти з рахунків підприємств банки списують тільки за дорученнями власників цих рахунків або за розпорядженнями стягувачів – у випадках, передбачених законодавством.

Доручення платників та розпорядження стягувачів про списання коштів із рахунків повинні складатися на відповідних бланках розрахункових документів. Щоправда, платник може давати доручення про списання коштів зі свого рахунка у формі розрахункового документа в електронному вигляді, якщо це передбачено договором між ним і банком. Порядок оформлення, приймання, обробки таких розрахункових документів і здійснення розрахункових операцій з їх застосуванням регулюється окремими нормативно-правовими актами НБУ.

Клієнти банків для здійснення розрахунків самостійно обирають платіжні інструменти (за винятком меморіального ордера) і зазначають їх під час укладання договорів.

Доручення підприємств про списання коштів зі своїх рахунків приймаються банками до виконання виключно в межах наявних на цих рахунках коштів або, якщо договором між банком та платником передбачено їх приймання та виконання, у разі відсутності (недостатності) коштів на цих рахунках.

Списання коштів із рахунка платника, залежно від конкретного випадку, документально оформляється в банку платника розрахунковим документом, а в окремих випадках – меморіальним ордером, реєстром чеків або реєстром документів за акредитивом.

Розпорядження стягувачів про примусове списання коштів із рахунків платників приймаються банками незалежно від наявності на них достатнього залишку коштів та виконуються частково в межах наявного залишку коштів, а у невиконаній сумі повертаються стягувачам.

У разі відсутності коштів на рахунку платника банк не здійснює облік заборгованості платника, не сплаченої в строк, та не веде відповідного реєстру, за винятком здійснення банком таких операцій у межах укладених ним цивільно-правових договорів.

Банк, який не може виконати розрахунковий документ на списання коштів з рахунку клієнта банку в установлений чинним законодавством термін через відсутність коштів на коррахунок, зобов'язаний:

1) взяти розрахунковий документ платника на облік за відповідним позабалансовим рахунком;

2) надіслати письмове повідомлення платнику про невиконання його розрахункового документа із зазначенням причини.

Платник, отримавши повідомлення банку, для забезпечення своїх прав щодо розрахунків може вжити заходів відповідно до чинного законодавства.

Припинення видаткових операцій за рахунками юридичних або фізичних осіб здійснюється уповноваженими державними органами відповідно до законів України та виключно у випадках, передбачених ними. Відновлюються такі операції за рахунками тільки органом, який прийняв рішення про їх зупинення, або за рішенням суду.

У разі надходження до банку рішення суду про стягнення коштів з рахунків клієнтів, за якими уповноваженим державним органом призупинено видаткові операції, воно підлягає негайному виконанню.

Усі учасники розрахунків повинні дотримуватись **платіжної дисципліни**. Платіжна дисципліна – це своєчасне перерахування у встановлені терміни платежів за поставлену (відвантажену) продукцію, виконані роботи чи надані послуги, а також своєчасна і повна сплата податків до бюджету та відрахувань до позабюджетних фондів.

З даного визначення випливає, що платіжна дисципліна залежить безпосередньо від учасників угод: купівлі-продажу, постачання, комісії тощо. Факторами, що підвищують платіжну дисципліну, є укладання оформленого відповідно до вимог чинного законодавства контракту, вибір оптимальної форми розрахунків, контроль за станом дебіторської (кредиторської) заборгованості. Держава лише опосередковано бере участь у даному процесі. Формами такої участі є нормативні вимоги до оформлення платіжних інструментів, порядку документообігу при здійсненні безготівкових розрахунків і контроль за розрахунками готівкою.

Доручення платників про списання коштів зі своїх рахунків і зарахування коштів на рахунки одержувачів банки здійснюють у термін, встановлений чинним законодавством. За несвоєчасне списання (зарахування) коштів з рахунків (на рахунки) підприємств банки несуть відповідальність згідно з чинним законодавством та укладеними договорами.

За необґрунтованість примусового списання (стягнення) коштів, недостовірність даних, зазначених у розрахункових документах, стягувач несе відповідальність згідно з чинним законодавством та відшкодовує збитки, завдані внаслідок безпідставного примусового списання (стягнення) коштів, у порядку, передбаченому чинним законодавством.

Платники самостійно нараховують пеню на несвоєчасно сплачені ними суми податкового боргу, оформляючи та подаючи до банку окреме платіжне доручення про сплату пені. Відповідальність за правильність визначення суми пені, повноту і своєчасність її сплати несе платник.

У платіжному документі про сплату пені в реквізиті «Призначення платежу» зазначається: «Пеня за прострочення... (вид платежу)», а також номер, дата і сума розрахункового документа про сплату податкового боргу, за прострочення якого нарахована пеня. Крім того, у цьому реквізиті платіжного доручення платник може наводити розрахунок суми пені з посиланням на закон, згідно з яким встановлено її розмір.

Законодавством і договорами можуть бути передбачені додаткові санкції за окремі порушення під час виконання грошових зобов'язань або здійснення примусового списання коштів.

Банк не несе відповідальності за достовірність змісту розрахункового документа, оформленого клієнтом, а також за повноту і своєчасність сплати клієнтом податків, зборів та обов'язкових платежів, за винятком випадків, передбачених нормативно-правовими актами НБУ.

Всі суперечки, які можуть виникнути з цих питань між учасниками розрахунків, а також спірні питання між банками та їх клієнтами вирішуються ними відповідно до чинного законодавства. Претензії за розрахунками, що виникають між клієнтами, розглядаються сторонами без участі обслуговуючих банків.

Безготівкові розрахунки здійснюються тільки на підставі письмових (електронних) документів, які характеризуються суворого стандартизацією, кодифікацією та уніфікацією.

Розрахункові документи, що надійшли до банку протягом операційного часу¹, він виконує в день їх надходження, а ті, що надійшли після операційного часу, банк виконує наступного робочого дня.

Якщо платіжні вимоги надійшли до банку протягом операційного часу, але на час надходження на рахунку платника недостатньо коштів для їх виконання, то в день надходження такі документи виконуються частково, а в разі відсутності коштів на рахунку платника такі документи цього самого дня повертаються без виконання.

Платіжні вимоги, які надійшли до банку після операційного часу, банк виконує наступного операційного дня. Якщо на початок наступного операційного дня на рахунку платника буде недостатньо коштів для виконання платіжних вимог, то вони цього самого дня виконуються частково. За

¹ Час роботи установи банку з клієнтами, протягом якого банк приймає розрахункові документи, що мають бути оброблені, передані та виконані цією установою банку протягом цього робочого дня. Тривалість операційного часу встановлюється установою банку самостійно та зазначається в її внутрішніх нормативних документах.

відсутності коштів для виконання платіжних вимог, такі документи повертаються без виконання.

Якщо до банку надійшло разом кілька розрахункових документів, то при їх виконанні додержується такий пріоритет: спочатку виконуються платіжні вимоги, оформлені на підставі рішень судів, потім – розрахункові документи на сплату платежів до бюджетів, після цього – платіжні вимоги, оформлені на підставі інших виконавчих документів. Усі інші документи виконуються у порядку їх послідовного надходження.

Розрахункові документи, надані клієнтом обслуговуючому банку для інкасування¹, надсилаються цим банком до банку платника в день їх надходження або, якщо документи надійшли після операційного часу, – наступного робочого дня. Строки відсилення документів, передбачених договором про відкриття акредитива, визначаються цим договором.

Списання коштів з рахунка платника здійснюється на підставі першого примірника розрахункового документа, який залишається на зберіганні в банку платника.

Платежі з рахунків клієнтів банк здійснює в межах залишків коштів на цих рахунках на початок операційного дня. У разі технічної можливості врахування коштів, що надходять на рахунки клієнтів протягом операційного дня, банк може здійснювати платежі з їх рахунків із врахуванням цих сум.

Банк платника може робити в розрахункових документах виправлення реквізитів лише у двох випадках:

- часткового виконання розрахункового документа;
- зміни з ініціативи банку платника номера рахунку платника, назви та коду банку платника.

У разі надходження до банку рішення органу, який згідно з законом виконує функції з ліквідації або реорганізації підприємства, банк платника не пізніше наступного робочого дня припиняє приймання доручень платника та розпоряджень стягувачів про списання коштів.

Платіжну вимогу стягувач може відкликати в будь-який час до списання коштів з рахунка платника шляхом подання до банку, що обслуговує стягувача, листа про відкликання.

Банк платника в такому разі повертає без виконання платіжну вимогу, що надходить у банк після отримання ним листа про її відкликання. Ця платіжна вимога повертається з усіма супровідними документами, що надавались разом із нею.

Банк одержувача зобов'язаний зарахувати кошти на рахунок підприємства за розрахунковими документами в електронному вигляді в день от-

¹ Одержання банком грошей за дорученням клієнта й зарахування цих грошей на його банківський рахунок на підставі розрахункових документів.

римання їх від НБУ, якщо під час здійснення контролю реквізитів цих документів не було виявлено розбіжностей. Під час зарахування коштів за розрахунковим документом у електронному вигляді банк одержувача обов'язково перевіряє відповідність номера рахунка одержувача, що зазначений у цьому документі, номера рахунка, що відкритий у банку, і зараховує кошти лише тоді, коли ці рахунки збігаються. Додатковий контроль за зарахуванням коштів на рахунки своїх клієнтів за розрахунковими документами в електронному вигляді банк здійснює, якщо це передбачено договором про розрахунково-касове обслуговування одержувача коштів.

У разі виявлення розбіжностей у реквізитах перевірених розрахункових документів банк зараховує кошти на спеціальний рахунок. Якщо кошти зараховані на такий рахунок внаслідок відсутності в банку рахунка, зазначеного в розрахунковому документі, або його закриття, то кошти повертаються не пізніше наступного робочого дня після їх надходження. В іншому випадку не пізніше наступного робочого дня відповідними каналами зв'язку надсилається запит до банку платника для з'ясування (уточнення) реквізитів розрахункового документа. Якщо протягом трьох робочих днів з дня надсилання запиту відповідь від банку платника не одержана, то нез'ясована сума повертається на рахунок, з якого кошти надійшли.

Кошти, що помилково зараховані на рахунок неналежного одержувача, мають повертатися ним у строки, встановлені чинним законодавством, за порушення яких неналежний одержувач несе відповідальність відповідно до чинного законодавства. У разі невиконання даної вимоги за будь-яких причин у зазначений строк їх повернення здійснюється у судовому порядку. Банк, що обслуговує неналежного одержувача, не несе відповідальності за своєчасність подання ним розрахункового документа на повернення помилково зарахованих на його рахунок коштів.

Безготівкові розрахунки здійснюються в різних формах, кожній з яких властиві певний порядок і місце проведених розрахунків (іншими умовами), обов'язкових для банку та контрагентів за господарською операцією.

За формами безготівкові розрахунки поділяються на: *розрахунки за товарними операціями і розрахунки за нетоварними операціями*. У першому випадку розрахунки завершують угоди, пов'язані з товарооборотом та послугами. У другому – розрахунки з бюджетом, установами банків, біржами тощо.

Здійснюються безготівкові розрахунки за такими *видами розрахункових документів*:

- платіжними дорученнями;
- платіжними вимогами-дорученнями;
- чеками;
- акредитивами;
- векселями;

- інкасовими дорученнями.

Використання банківських платіжних карток та векселів як платіжних інструментів регулюється чинним законодавством, у тому числі окремими нормативно-правовими актами Національного банку.

2. Порядок відкриття, ведення та закриття рахунків клієнтів банку

Передумовою існування різних форм розрахунків є можливість відкриття та ведення операцій за рахунками юридичних і фізичних осіб в установах банків.

Учасники безготівкових розрахунків відкривають у будь-яких банках України за власним вибором і за згодою цих банків у порядку, що встановлюється нормативно-правовими актами НБУ¹ та іншими актами чинного законодавства, рахунки. Особливістю даного виду розрахунків є те, що вони, з одного боку, є засобом проведення розрахунків, а з іншого — методом ведення бухгалтерського обліку в банках.

Рахунки для обліку коштів у розрахунках за конкретними операціями (акредитиви, розрахункові чеки тощо) відкриваються підприємству на підставі заяви про відкриття рахунка.

Рахунки відкриваються відповідно до нормативної бази, що регулює цей вид правовідносин, і договору між банком та власником рахунка. Також необхідно підкреслити, що підприємства відкривають рахунки для зберігання грошових коштів і здійснення банківських операцій у *будь-яких банках* за умови згоди останніх.

Суб'єкти господарювання незалежно від форми власності, а також їх відокремлені підрозділи, **мають право відкрити поточні, бюджетні, кредитні та депозитні рахунки.**

Поточні рахунки відкриваються підприємствам усіх видів та форм власності, а також їх відокремленим підрозділам для зберігання грошових коштів та здійснення усіх видів банківських операцій відповідно до чинного законодавства України.

Бюджетні рахунки відкриваються підприємствам (їх відокремленим підрозділам), яким виділяються кошти за рахунок державного або місцевого бюджету для цільового їх використання.

Кредитні рахунки відкриваються на договірній основі як юридичним, так і фізичним особам у будь-якій установі банку, яка має право видавати

¹ Інструкція “Про порядок відкриття та використання рахунків у національній та іноземній валюті”.

кредити з дотриманням вимог чинного законодавства України. Нерезидентам – юридичним та фізичним особам – кредитні рахунки в національній валюті не відкриваються.

Кредитні рахунки призначені для обліку кредитів, які надані шляхом оплати розрахункових документів чи перерахування на поточний рахунок позичальника відповідно до умов кредитної угоди.

Депозитні рахунки підприємствам та їх відокремленим підрозділам відкриваються на підставі укладеного депозитного договору між власником рахунка та установою банку на визначений у договорі строк. Кошти на депозитні рахунки перераховуються з поточного рахунка і після закінчення строку зберігання повертаються на поточний рахунок.

Відсотки за депозитними вкладками перераховуються в такому ж порядку або зараховуються на поповнення депозиту. Проведення розрахункових операцій та видача коштів готівкою з депозитного рахунка забороняється.

При цьому додержуються наступних загальних вимог щодо порядку відкриття рахунків.

Оформляють заяву на відкриття рахунка встановленого зразка, разом з якою подають до установи банку:

- свідоцтво (засвідчену нотаріально копію) про державну реєстрацію в органі державної виконавчої влади, іншому органі, уповноваженому здійснювати державну реєстрацію;
- належним чином зареєстрований статут або положення, засвідчене нотаріально чи реєструючим органом;
- довідку, що підтверджує взяття підприємства на податковий облік;
- картку із зразками підписів осіб, яким відповідно до чинного законодавства чи установчих документів підприємства надано право розпорядження рахунком та підпису розрахункових документів. У картку включається також зразок відбитка печатки, присвоєної підприємству;
- копію документа про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України, засвідчену нотаріально або органом, що видав відповідний документ.

Господарські товариства, договірні об'єднання, товарні біржі, друковані засоби масової інформації (редакції, видавництва), крім зазначених документів, надають нотаріально засвідчену копію установчого договору.

Договір на відкриття та обслуговування банківського рахунка укладається відповідно до Типового договору на обслуговування комерційним банком.

Фізичним особам – суб'єктам підприємницької діяльності, які здійснюють свою діяльність без створення юридичної особи, поточний та

інші рахунки відкриваються на їх ім'я. За довіреністю підприємця, що засвідчена нотаріально, рахунком підприємця можуть розпоряджатися інші особи.

Особливості та перелік документів для відкриття рахунків у інших випадках наведено в таблиці 4.1.

У разі відкриття поточного рахунка для ведення спільної діяльності без участі іноземних інвесторів, копія документа про реєстрацію договору про спільну діяльність не подається, а в картці із зразками підписів ставиться зразок відбитка печатки учасника договору, якому за довіреністю усіх учасників договору про спільну діяльність надано право розпорядчого підпису при проведенні грошових операцій за цим рахунком.

Відмітка установи банку про відкриття рахунка ставиться на титульній сторінці першого примірника договору.

У договорі між банком та фізичною особою зазначається номер, дата та ким виданий документ, що засвідчує фізичну особу, адреса постійного місця проживання, а також ідентифікаційний номер фізичної особи.

При реорганізації підприємства (злитті, приєднанні, поділі, перетворенні, виділенні) подаються такі самі документи, як і для відкриття рахунка вперше.

Виконання операцій на поточних рахунках здійснюється на підставі розрахункових документів у безготівковій та готівковій формах. У розрахункових документах зазначається підстава для перерахування коштів.

При проведенні операцій у безготівковій формі фізичні особи дотримуються вимог, передбачених Інструкцією НБУ «Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України» й іншими нормативними актами Національного банку України.

На поточні рахунки в національній валюті фізичних осіб-резидентів зараховуються:

- оплата праці, пенсії, допомоги, авторські гонорари за літературні роботи, музичні твори, витвори образотворчого мистецтва, за артистичну діяльність, наукові роботи та винаходи;
- виплати страхових та викупних сум, позичок з особистого страхування, страхове відшкодування за майновим страхуванням;
- орендна плата за наймання житлових помешкань, рухомого і нерухомого майна;
- відшкодування шкоди, заподіяної робітникам та службовцям каліцтвом або у разі втрати годувальника;
- кошти в національній валюті за продану іноземну валюту;
- кошти за реалізоване власне майно та за здану сільгосппродукцію;
- інші надходження у випадках, що не суперечать чинному законодавству України.

Таблиця 4.1
Перелік документів, що подаються банку для відкриття рахунків окремих клієнтам

Види клієнтів банку	Відокремлені підрозділи підприємств	Виробнича кооперація, спільне виробництво за участю іноземних інвесторів без створення юридичної особи	Фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності	Фізична особа
<p>Документи, що подаються для відкриття рахунків</p>	<p>а) заява на відкриття поточного рахунка встановленого зразка; б) копія свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи, засвідчена нотаріально чи органом, який видає свідоцтво про державну реєстрацію; в) копія належним чином оформленого положення про відокремлений підрозділ, засвідчена нотаріально чи органом, що створив відокремлений підрозділ; г) картка з відбитком печатки та зразками підписів службових осіб підрозділу, який згідно з чинним законодавством та відповідними документами підприємства надано право розпорядження рахунком та підписування розрахункових документів; д) клопотання підприємства або відповідного органу організації до банку, в якому відкривається поточний рахунок відокремленому підрозділу, про відкриття рахунка із зазначенням місцезнаходження підприємства</p>	<p>а) заява про відкриття рахунка, підписана особою, якій надано право розпорядчого підпису при проведенні грошових операцій за цим рахунком; б) копія договору про ведення спільної діяльності, засвідчена нотаріально; в) копія документа про реєстрацію такого договору (контракту), засвідчена нотаріально або органом, що видав документ про реєстрацію; г) рішення учасників договору про визначення осіб, яким надається право розпорядчого підпису при проведенні грошових операцій за цим рахунком, що оформлюється у вигляді довіреності; д) картка із зразками підписів та відбитком печатки</p>	<p>а) заява про відкриття рахунка, підписана підприємцем; б) копія свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності; в) картка із зразком підпису, засвідчена нотаріально</p>	<p>а) заява; б) документ, що засвідчує особу (паспорт або документ, що замінює його); в) договір на відкриття та обслуговування рахунка між банком та громадянином; г) картка із зразком підпису, який здійснюється в присутності працівника банку, що відкриває рахунок, та засвідчується цим працівником і головним бухгалтером або керівником установи банку</p>

З поточних рахунків у національній валюті фізичних осіб-резидентів за розпорядженням власника чи за його дорученням проводяться такі операції:

- розрахунки за надані послуги юридичними та фізичними особами;
- розрахунки за придбані в підприємствах торгівлі товари;
- відрахування до державного та місцевих бюджетів, обов'язкових та інших платежів;
- розрахунки за участь у створенні підприємств різної форми власності;
- розрахунки за купівлю та продаж цінних паперів на біржовому або позабіржовому ринку;
- розрахунки за купівлю готівкової іноземної валюти;
- інші операції – у випадках, що не суперечать чинному законодавству України;
- розрахунки за купівлю іноземної валюти за дорученням фізичної особи, яка виїжджає на постійне місце проживання за кордон, для подальшого зарахування на її поточний рахунок в іноземній валюті.

Забороняється перерахування коштів на будь-який рахунок фізичних осіб-нерезидентів.

У разі проведення перереєстрації суб'єкта підприємницької діяльності, викликаній змінами назви, організаційно-правової форми, форми власності, рахунок закривається. Для відкриття нового рахунка суб'єкт підприємницької діяльності зобов'язаний подати до установи банку заяву, нову копію свідоцтва про державну реєстрацію, зміни до установчих документів, копію документа, що підтверджує взяття підприємства на податковий облік, картку із зразками підписів та відбитком печатки, засвідчені в установленому порядку відповідно до чинного законодавства України, а також довідку про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України.

У разі ліквідації підприємства для проведення ліквідаційної процедури використовується один поточний рахунок підприємства, що ліквідується, визначений ліквідатором (ліквідаційною комісією). Для цього до банку подаються рішення про ліквідацію підприємства і нотаріально засвідчена картка із зразками підписів ліквідатора (уповноважених членів ліквідаційної комісії) і відбитком печатки підприємства, що ліквідується. Інші рахунки, виявлені при проведенні ліквідаційної процедури, підлягають закриттю ліквідатором.

Поточні рахунки закриваються в установах банку:

- а) на підставі заяви власника рахунка;
- б) на підставі рішення органу, на який законом покладено функції щодо ліквідації або реорганізації підприємства;
- в) на підставі відповідного рішення суду або господарського суду про ліквідацію підприємства;

г) на інших підставах, передбачених чинним законодавством України чи договором між установою банку та власником рахунка.

Закриття поточного рахунка за бажанням власника здійснюється на підставі його заяви. Банк здійснює остаточні операції за рахунком, у тому числі – за перерахуванням залишку коштів на підставі платіжного доручення власника рахунка на інший, відкритий цим підприємством рахунок, зазначений у заяві. Датою закриття рахунка вважається день, наступний за днем останньої операції за рахунком.

Справа з юридичного оформлення рахунка залишається в установі банку.

Операції на рахунках у банках можуть бути тимчасово припинені на підставі рішення державних, податкових, судових, правоохоронних та інших органів, якщо це передбачено законодавчими актами України. У разі тимчасового припинення операцій по рахунках такі рахунки не закриваються до отримання повідомлення відповідного органу про відміну рішень про припинення операцій на рахунках.

Як вже зазначалося вище, виконання операцій на поточних рахунках здійснюється на підставі розрахункових документів у безготівковій та готівковій формах. У документах зазначається підстава для перерахування коштів.

3. Організація безготівкових розрахунків комерційними банками

Форма безготівкових розрахунків – це регламентований державою документооборот розрахункових документів певної форми при здійсненні платежів між суб'єктами господарювання.

При проведенні операцій у безготівковій формі фізичні особи дотримуються вимог, передбачених Інструкцією НБУ «Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України».

Розрахункові документи складаються на бланках із суворо визначеною формою. Реквізити розрахункових документів заповнюються згідно з вимогами, викладеними в Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті.

Бланки розрахункових документів (крім суворого обліку), виготовляються на папері формату А4 або А5 будь-яким способом за умови обов'язкового забезпечення наявності та схематичного розташування усіх елементів, згідно із зразками, наведеними у додатках до Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті.

Усі текстові елементи бланків мають бути виконані українською мовою.

Відповідальність за правильність заповнення реквізитів розрахункового документа, у тому числі номерів рахунків і кодів банків, суми податку на додану вартість і кодів бюджетної класифікації, несе особа, яка оформила цей документ і подала його до обслуговуючого банку.

Банки перевіряють відповідність заповнення реквізитів розрахункових документів клієнтів вимогам вищевказаної Інструкції:

- банк платника перевіряє заповнення таких реквізитів: «Платник», «Код платника», «Рахунок платника», «Банк платника», «Код банку платника», а також «М. П.» та «Підписи платника»;
- банк одержувача – заповнення таких реквізитів: «Одержувач», «Код одержувача», «Рахунок одержувача», «Банк одержувача», «Код банку одержувача», а також «М. П. одержувача» та «Підписи одержувача»;
- банк стягувача – заповнення таких реквізитів: «Стягувач», «Код стягувача», «Рахунок стягувача», «Банк стягувача», «Код банку стягувача», а також «М. П. стягувача» та «Підписи стягувача».

Розрахункові документи, в яких перевірені реквізити заповнено з порушенням вимог нормативних документів, повертаються банком, що здійснив їх перевірку, без виконання.

Також банки повертають без виконання розрахункові документи, якщо:

- у розрахунковому документі не заповнено хоча б один із реквізитів, заповнення якого передбачено його формою;
- відсутні супровідні документи, надання яких разом із розрахунковим документом передбачено цією Інструкцією, або закінчився строк дії цих супровідних документів;
- порушено інші вимоги Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті.

Розрахунковий документ (за винятком розрахункового чека) випи-сується в кількості примірників, необхідних для всіх учасників безготівкових розрахунків, з використанням технічних засобів, за один раз із використанням копіювального паперу. Якщо використання копіювального паперу неможливе, то на всіх тотожних примірниках розрахункового документа в правому верхньому куті проставляються їх порядкові номери.

Дозволяється заповнення розрахункового документа від руки (кульковою ручкою, чорнилом темного кольору). Перший примірник розрахункового документа має містити відбиток печатки (якщо наявність печатки передбачена) та підписи відповідальних осіб.

Під час підписування розрахункового документа не дозволяється використання факсиміле, а також виправлення та заповнення розрахункового документа в кілька прийомів. Банк не має права робити виправлення в розрахунковому документі клієнта.

Підприємство, виходячи з власних технічних можливостей та можли-

востей обслуговуючого банку, може подавати до банку розрахункові документи як на паперових носіях, так і у вигляді розрахункових документів в електронному вигляді, використовуючи програмно-технічний комплекс «клієнт-банк». Спосіб подання клієнтом документів до банку передбачається в договорі між банком та клієнтом про розрахунково-касове обслуговування.

Розрахункові документи приймаються банками без обмеження їх максимальної або мінімальної суми, крім випадків, передбачених чинним законодавством.

Банки приймають до виконання тільки розрахункові документи:

- своїх клієнтів, які подають їх у банк у порядку, передбаченому договорами про розрахунково-касове обслуговування цих клієнтів;
- клієнтів інших банків або органів державного казначейства, якщо документи надсилають безпосередньо інші банки або органи державного казначейства.

Платіжні вимоги на примусове списання коштів, що оформлені державними виконавцями або податковими органами і на яких є підпис відповідального виконавця та відбиток штампа банку, що обслуговує їх, також приймаються до виконання, якщо їх надсилає в банк платника безпосередньо державний виконавець або податковий орган.

Розрахункові документи, оформлені своїми клієнтами, банк приймає протягом часу, визначеного в договорах про розрахунково-касове обслуговування цих клієнтів. Розрахункові документи, оформлені клієнтами інших банків або органів державного казначейства, банк приймає протягом операційного дня.

Банк платника на всіх примірниках прийнятих розрахункових документів і на реєстрах обов'язково заповнює реквізити «Дата надходження» і «Дата виконання», а банк стягувача – «Дата надходження в банк стягувача», засвідчуючи їх підписом відповідального виконавця та відбитком штампа банку. На документах, прийнятих банком після закінчення операційного часу, крім того, ставиться штамп «Вечірня». Якщо дата складання розрахункового документа збігається з датою його виконання, то реквізит «Дата надходження» може не заповнюватись.

Відміткою про дату реєстрації банком платіжного доручення платника про сплату платежів до бюджету є заповнення в ньому реквізиту «Дата надходження», який банк заповнює незалежно від дати складання платником цього платіжного доручення.

Порядок повернення банком підприємствам супровідних документів та оформлених ними розрахункових документів визначається в договорах про розрахунково-касове обслуговування клієнтів. Якщо такий порядок у договорі не визначено, то документи клієнту повертаються в день їх над-

ходження із зазначенням причин повернення.

У разі відмови виконати розрахунковий документ, оформлений клієнтом іншого банку чи органу державного казначейства, банк в день надходження документа має зробити на його зворотному боці напис про причину повернення документа без виконання, зазначити дату його повернення та не пізніше наступного робочого дня надіслати цей розрахунковий документ і всі супровідні документи у банк чи орган державного казначейства, від якого вони надійшли.

Платіжні вимоги на примусове списання коштів, що надіслали в банк платника самі державні виконавці або податкові органи, банк повертає рекомендованим листом безпосередньо їм.

Платіжне доручення становить собою наказ підприємства установі банку переказати певну суму грошей зі свого рахунка на рахунок інших підприємств або організацій у цій чи іншій установі банку (див. дод. 1). Платіжні доручення використовуються: при розрахунках за отримані товари і надані послуги, якщо є посилання на документи, що підтверджують відвантаження товару або надання послуг; при погашенні кредиторської заборгованості; при перерахуванні авансів і попередній оплаті товарів та послуг; для платежів до бюджету та органам соціального страхування; для здійснення інших нетоварних операцій. Платіжні доручення приймаються банком до виконання залежно від наявності коштів на рахунку платника, тобто якщо коштів недостатньо або вони відсутні, доручення повертаються без оплати. Доручення можуть подаватись у банк протягом 10 календарних днів з дня виписки.

Перевага розрахунків платіжними дорученнями полягає в тому, що вони є універсальною формою розрахунків і застосовуються при розрахунках у межах країни і міждержавних постачаннях, за товарними і нетоварними операціями, для оплати отриманого товару і попередньої оплати, авансів тощо. У цій формі закладена можливість максимального наближення моментів відвантаження товару, виконання робіт, надання послуг та їх оплати, якщо доручення негайно здано в банк для перерахування коштів. Однак при використанні даної форми розрахунків немає гарантії належного платежу. Своєчасне надходження платежу залежить не тільки від платоспроможності покупця, але й від своєчасності виписки ним доручень банку на переказ коштів.

Схема документообігу при розрахунках платіжними дорученнями наведена нижче:

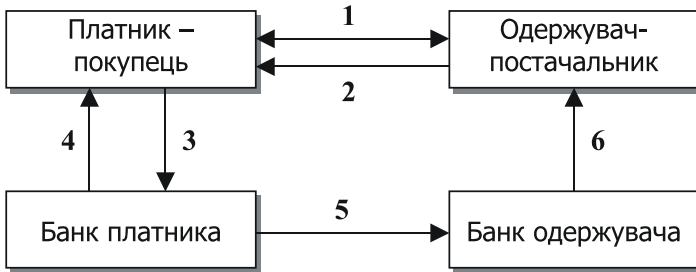

Рис. 4.1. Порядок здійснення розрахунків платіжними дорученнями

1 – укладання комерційної угоди-контракту; 2 – відвантаження продукції, товарів, здача робіт, послуг; 3 – передача платіжного доручення на право списання суми платежу; 4 – виписка з поточного рахунка про списання грошових коштів; 5 – платіжне доручення (повідомлення) про зарахування платежу на поточний рахунок одержувача; 6 – виписка з поточного рахунка про зарахування платежу.

Поряд із звичайними дорученнями приймаються доручення, гарантовані банком.

Розрахунки гарантованими дорученнями застосовуються тоді, коли одержувач не має рахунку в установі банку або розрахунки безпосередньо з одержувачем коштів платіжними дорученнями неможливі та їх можна перераховувати тільки через підприємства зв'язку.

При цьому до всіх примірників гарантованого доручення додається відповідно оформлений список одержувачів переказів із зазначенням мети переказу. Крім того, підприємство подає відділенню зв'язку заповнені бланки переказів.

Після перевірки правильності оформлення такого доручення його сума списується банком з рахунка платника і депонується на рахунку «Кошти в розрахунках суб'єктів господарської діяльності», аналітичний рахунок «Розрахунки гарантованими платіжними дорученнями».

Платіжна вимога-доручення може застосовуватись у розрахунках усіма учасниками безготівкових розрахунків. Вона складається з двох частин: верхньої – вимоги одержувача безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів; нижньої – доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунка визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок одержувача.

Верхня частина вимоги-доручення оформляється одержувачем коштів згідно з вимогами до заповнення реквізитів розрахункових документів і передається безпосередньо платнику не менше, ніж у двох примірниках.

Доставку вимог-доручень до платника може здійснювати банк одержувача через банк платника на договірних умовах.

У разі згоди оплатити вимогу-доручення платник заповнює її нижню частину згідно з вимогами (від руки чи із застосуванням технічних засобів – незалежно від того, як заповнено верхню частину цього розрахункового документа) і подає до банку, що його обслуговує.

Сума, яку платник погоджується сплатити одержувачу та зазначає в нижній частині вимоги-доручення, не може перевищувати суму, яку вимагає до сплати одержувач і яка зазначена у верхній частині вимоги-доручення.

Банк платника приймає вимогу-доручення від платника протягом 20 календарних днів з дати оформлення її одержувачем.

Платіжна вимога-доручення повертається без виконання, якщо сума, що зазначена платником, перевищує суму, що є на рахунок платника.

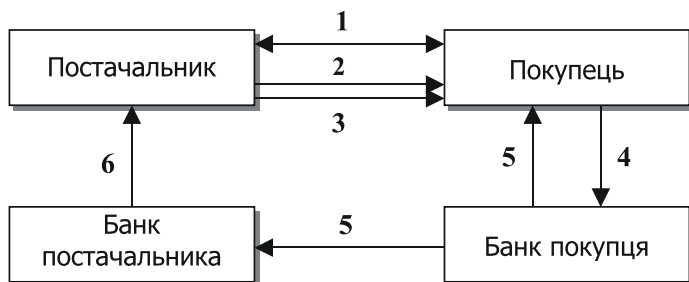

Рис.4.2. Порядок здійснення розрахунків із платіжними вимогами-дорученнями

Де: 1 – комерційна угода із зазначенням форми розрахунків – платіжними вимогами-дорученнями; 2 – відвантаження товару, продукції або передача робіт, послуг; 3 – документи на відвантаження або передачу і платіжні вимоги доручення, відправлені або вручені покупцю; 4 – покупець дооформлює платіжні документи і здає в свій банк на оплату; 5 – банк покупця здійснює платіж із врученням виписки про це із його поточного рахунка і надсилає документи до банку постачальника; 6 – банк постачальника здійснює зарахування коштів на рахунок свого клієнта з врученням виписки про це з його поточного рахунка.

Оплата ПДВ може бути з акцептом і без акцепту. Платник повністю відмовляється від оплати ПДВ у таких випадках: 1) коли надійшли товари, які не було замовлено; 2) коли не погоджено ціни товару; 3) коли товари надійшли не на погоджену адресу тощо. Можливі випадки часткової відмови від оплати: 1) коли поряд із замовленими надійшли товари, що не було

замовлено; 2) коли частина товарів, що надійшли, є недоброякісною та некомплектною тощо. Про відмову від акцепту платник повинен повідомити банк і постачальника з зазначенням причин. Якщо причини відмови від акцепту є недостатньо обґрунтованими, банк може її не прийняти.

Причини неоплати платником вимоги-доручення з'ясовуються безпосередньо між платником та одержувачем коштів.

Розрахунковий чек – розрахунковий документ, що містить письмове доручення власника рахунка (чекодавця) банку-емітента, в якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів (див. дод. 2).

Розрахункові чеки використовуються у безготівкових розрахунках підприємств та фізичних осіб з метою скорочення розрахунків готівкою за отриманими товарами (виконані роботи та надані послуги). Розрахункові чеки використовуються тільки для безготівкових перерахувань із рахунка чекодавця на рахунок одержувача коштів і не підлягають сплаті готівкою.

Чеки виготовляються на замовлення комерційного банку Банкотно-монетним двором НБУ на спеціальному папері з дотриманням усіх обов'язкових вимог і брошуруються у чековій книжці по 10, 20, 25 аркушів. Розрахункові чеки та чекові книжки є бланками суворого обліку.

Для гарантованої оплати розрахункових чеків чекодавець бронює кошти на окремому рахунку «Розрахунки чеками» у банку-емітенті. Для цього разом із заявою на видачу чекової книжки чекодавець подає до банку-емітента платіжне доручення для перерахування коштів на рахунок «Розрахунки чеками».

Строк дії чекової книжки – один рік з дати видачі. День оформлення чекової книжки не враховується. Строк дії невикористаної чекової книжки може продовжуватись за погодженням з банком-емітентом, про що він робить відповідну відмітку на обкладинці чекової книжки.

Розрахунковий чек із чекової книжки пред'являється до оплати в банк чекодержателя протягом 10-ти календарних днів (день виписки розрахункового чека не враховується).

Чекова книжка може видаватися для розрахунків із будь-яким конкретним постачальником або з різними постачальниками.

Розрахунковий чек приймається чекодержателем до оплати безпосередньо від чекодавця, на ім'я якого оформлені документи, що підтверджують отримання ним товарів (виконання робіт, надання послуг).

Забороняється передавання розрахункового чека (чекової книжки) його власником будь-якій іншій юридичній або фізичній особі, а також підписання незаповнених бланків розрахункового чека і проставлення на них відбитка печатки юридичними особами.

Також не проводиться видача розрахункових чеків на пред'явника.

Підприємствам не дозволяється здійснювати обмін розрахункового чека на готівку та отримувати здачу з суми чека готівкою.

Повернути чекову книжку з невикористаними розрахунковими чеками її власник може з одночасним поданням до банку-емітента платіжного доручення на перерахування коштів, що заброньовані на рахунок «Розрахунки чеками», на свій поточний рахунок.

Розрахунковий чек із чекової книжки чекодавець випишує під час здійснення платежу та видає за отримані ним товари (виконані роботи, надані послуги). При цьому чекодавець переписує залишок ліміту з корінця попереднього розрахункового чека на корінець випишеного та зазначає новий залишок ліміту.

Розрахунковий чек підписує службова особа чекодавця, яка має право підписувати розрахункові документи, та скріплює відбитком печатки чекодавця. Якщо розрахунковий чек підписує службова особа чекодавця за дорученням керівника підприємства, то право підпису розрахункового чека обумовлюється в цьому дорученні.

Приймаючи розрахунковий чек до оплати за товари (виконані роботи, надані послуги), чекодержатель перевіряє: відповідність його встановленому зразку; правильність заповнення; відсутність виправлень; відповідність суми корінця чека сумі, зазначеній на самому чеці; строк дії; достатність залишку ліміту за чековою книжкою для оплати чека; наявність на ньому чіткого відбитка штампів або печатки банку та даних чекодавця.

Розрахунковий чек, оформлений з порушенням вимог, до оплати не повинен прийматися.

Після цього чекодержатель встановлює особу пред'явника розрахункового чека за документом, що її посвідчує.

Після зазначеної перевірки чекодержатель відокремлює розрахунковий чек від корінця, ставить на звороті чека та на корінці календарний штампель і підписує цей чек, а також робить відмітку у відомості про прийняття до оплати розрахункові чеки.

Якщо на корінці розрахункового чека, який був сплачений раніше, є напис «Зіпсований», а зіпсованого розрахункового чека немає, то оплата за товари (виконані роботи, надані послуги) не проводиться і чекодавцю рекомендується звернутися до банку-емітента для підтвердження залишку на рахунок за чековою книжкою.

Чекодержатель здає в банк розрахункові чеки разом із трьома примірниками реєстру чеків, — якщо рахунки чекодавця і чекодержателя відкриті в одному банку, і в чотирьох примірниках, — якщо рахунки чекодавця і чекодержателя відкриті в різних банках.

Банк чекодержателя зобов'язаний перевірити заповнення реквізитів реєстру чеків згідно з вимогами та своєчасність пред'явлення їх до оплати.

Суми розрахункових чеків, що оформлені з порушенням вимог, викреслюються з реєстру чеків із виправленням його загального підсумку та повертаються чекодержателю.

Якщо чекодавець і чекодержатель обслуговуються в одному банку, то після перевірки правильності заповнення реквізитів розрахункових чеків і реєстру чеків банк на підставі першого примірника реєстру чеків списує кошти з відповідного рахунка чекодавця та зараховує їх на рахунок чекодержателя.

У разі здійснення клієнтами різних банківських платежів розрахунковими чеками банк чекодержателя приймає чеки з реєстром чеків і разом з другим та третім примірниками цього реєстру інкасує їх до банку-емітента. У цьому разі кошти на рахунок чекодержателя зараховуються банком, що його обслуговує, тільки після отримання їх від банку-емітента.

Умови інкасування розрахункових чеків мають зазначитися в договорі про розрахунково-касове обслуговування підприємства.

Останній примірник реєстру чеків повертається чекодержателю з відміткою про оплату, якщо клієнти обслуговуються в одній установі банку, або з відміткою про дату прийняття його на інкасо, якщо клієнти обслуговуються в різних банках.

Зробивши перевірку, банк-емітент на підставі першого примірника реєстру чеків списує кошти з рахунка чекодавця та перераховує їх на рахунок чекодержателя. Сплачений розрахунковий чек разом із примірником реєстру чеків залишається в банку-емітенті. На розрахунковому чеку ставиться штамп банку «Проведено».

У разі відмови за цих причин оплатити розрахунковий чек банк-емітент викреслює цей чек з реєстру чеків, виправляє загальний підсумок і не пізніше наступного робочого дня надсилає його до банку чекодержателя. Одночасно банк-емітент повідомляє електронною поштою банк чекодержателя про причини неоплати розрахункового чека.

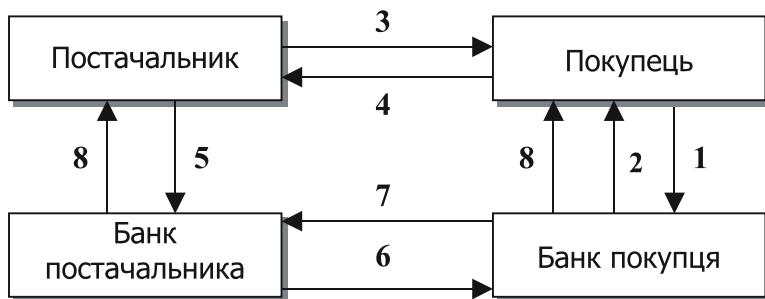

Рис. 4.3. Порядок розрахунків чеками

Де: 1 – подача заявки на придбання чекової книжки; 2 – видача чекової книжки з депонуванням суми ліміту; 3 – відвантаження продукції, товарів, робіт, послуг; 4 – передача чека на оплату продукції, товарів, послуг; 5 – документи на оплату і реєстр чеків; 6 – передача документів до банку покупця; 7 – зарахування грошей на рахунок постачальника; 8 – надання виписок з рахунків постачальнику та покупцю.

При ненадходженні коштів банк чекодержателя після закінчення 10 календарних днів від дати інкасування розрахункового чека здійснює запит електронною поштою до банку-емітента щодо причин неоплати цього чека. Банк-емітент, отримавши запит, не пізніше наступного робочого дня має дати відповідь банку чекодержателя, який повідомляє про це чекодержателя. У разі неотримання відповіді банк чекодержателя повідомляє про це чекодержателя і після закінчення 20 календарних днів від дати інкасування розрахункового чека списує його суму як нереальну щодо отримання.

Невикористані розрахункові чеки після закінчення строку дії чекової книжки або використання ліміту підлягають поверненню банку-емітенту, який їх погашає. За бажанням клієнта банк може продовжити строк дії чекової книжки або клієнт може поповнити її ліміт у разі його використання. Якщо після повного використання розрахункових чеків із чекової книжки її ліміт буде невикористаним, то чекодавцю може надаватися нова чекова книжка на суму невикористаного ліміту.

Чекодавець має звіряти суми на корінцях розрахункових чеків з отриманими від банку-емітента виписками з рахунка чекодавця, з якого здійснювалась оплата цих розрахункових чеків. У разі втрати чекової книжки (розрахункового чека) чекодавець має подати до банку-емітента заяву із зазначенням номерів невикористаних розрахункових чеків. Кошти в сумі невикористаного ліміту чекової книжки повертаються клієнту на підставі його платіжного доручення.

У разі відмови банку-емітента оплатити розрахунковий чек чекодержатель має право пред'явити чекодавцю у встановленому порядку претензію, а в разі її часткового або повного відхилення чекодавцем — звернутися з позовом до суду.

Чекодавець, якому видана чекова книжка, відповідає за неправильне використання розрахункових чеків, за збитки у разі передавання чекової книжки або окремих розрахункових чеків іншій особі, втрати або крадіжки, а також через зловживання осіб, уповноважених на підписання розрахункових чеків.

Акредитивна форма розрахунків. Акредитив — це грошове зобов'язання банку за дорученням свого клієнта здійснити третій особі (постачальнику, бенефіціару) безпосередньо або через інший уповноважений банк платежі за поставлені товари, виконані роботи та надані послуги за умовами, передбаченими в акредитиві.

Також акредитив за своєю сутністю є договором, що відокремлений від договору купівлі-продажу або іншого контракту, на якому він може базуватися, навіть якщо в акредитиві є посилання на них.

За операціями з акредитивами всі зацікавлені сторони мають справу тільки з документами, а не з товарами, послугами або іншими видами виконання зобов'язань, з якими можуть бути пов'язані ці документи.

Банк-емітент може відкривати такі види акредитивів:

покритий — акредитив, для здійснення платежів за яким завчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або у виконуючому банку — «Розрахунки за акредитивами»;

непокритий — акредитив, оплата за яким, у разі тимчасової відсутності коштів на рахунку платника, гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту.

Акредитив може бути відкличним або безвідкличним. Це зазначається на кожному акредитиві. У разі відсутності такої позначки акредитив вважається безвідкличним.

Відкличний акредитив може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення бенефіціара. Усі розпорядження про зміни умов відкличного акредитива або його анулювання заявник може надати бенефіціару тільки через банк-емітент, який повідомляє виконуючий банк, а останній — бенефіціара.

Якщо виконуючий банк не є банком-емітентом, то зміна умов відкличного акредитива або його анулювання відбувається тільки після отримання від виконуючого банку відповідного повідомлення, яким підтверджується те, що до часу зміни умов або анулювання акредитива документи за акредитивом не були подані.

Документи за акредитивом, що відповідають умовам акредитива та подані бенефіціаром і прийняті виконуючим банком до отримання останнім повідомлення про зміну умов або анулювання акредитива, підлягають оплаті.

Безвідкличний акредитив – це акредитив, який може бути анульований або умови якого можуть бути змінені тільки за згодою на це бенефіціара, на користь якого він був відкритий, і банка-емітента.

Такий акредитив становить собою тверде зобов'язання банка-емітента сплатити кошти в порядку та в строки, визначені умовами акредитива, якщо документи, що передбачені ним, подано до банку, зазначеного в акредитиві, або банку-емітенту і дотримані строки та умови акредитива.

Умови акредитива є дійсними для бенефіціара, поки він не повідомить банк про згоду на внесення змін до них, який авізував йому ці зміни. Бенефіціар має письмово повідомити про погодження або відмову щодо внесення змін.

Акредитив може бути авізований бенефіціару через інший (авізуючий) банк. Авізуючий банк, якщо він не є виконуючим банком, не несе зобов'язань щодо сплати за акредитивом.

Для відкриття акредитива клієнт подає банку-емітенту заяву на акредитив (див. дод. 3) не менше, ніж у трьох примірниках, та в разі відкриття покритого акредитива – відповідні платіжні доручення. Заява повинна містити умови акредитива, які складаються так, щоб, з одного боку, вони давали змогу банкам без ускладнень їх проконтролювати, з іншого – забезпечували б інтереси сторін, які використовують акредитив. Акредитив має містити лише ті умови, які банк може перевірити документально. Реквізити, що передбачені формою заяви, є обов'язковими і тому в разі відсутності одного з них акредитив не відкривається і заява повертається заявнику без виконання.

Банк-емітент, прийнявши заяву, визначає спосіб виконання акредитива, авізуючий і виконуючий банки та здійснює відповідні бухгалтерські записи.

Якщо відкривається покритий акредитив, депонований у виконуючому банку, то заявник подає до банку-емітента, крім заяви, платіжне доручення на перерахування коштів для їх бронювання.

Акредитив вважається відкритим після того, як здійснено відповідні бухгалтерські записи за рахунками і надіслано повідомлення про відкриття та умови акредитива бенефіціару.

У разі відкриття покритого акредитива клієнт подає заяву, як правило, у чотирьох примірниках. Перший примірник заяви банк-емітент обліковує за відповідним позабалансовим рахунком, що призначений для обліку акредитивів, другий – разом з випискою з рахунку він видає заявнику як

розписку банку про відкриття акредитива, третій та четвертий, як правило, використовуються для інформування виконуючого банку та бенефіціара про умови акредитива.

Банк-емітент інформує виконуючий (авізуючий) банк про відкриття акредитива шляхом надсилання йому електронною поштою або іншими засобами зв'язку заяви або повідомлення. Повідомлення банк-емітент надсилає авізуючому банку не пізніше наступного робочого дня після отримання заяви від клієнта. Воно має містити номер акредитива, усі його умови, спосіб платежу, місце виконання та строк дії акредитива. У повідомленні мають чітко зазначатися повноваження авізуючого банку щодо виду акредитивної операції.

Про відкриття та умови акредитива виконуючий (авізуючий) банк повідомляє бенефіціара (авізує акредитив) протягом 10 робочих днів з дня отримання повідомлення від банку-емітента (авізуючого банку).

Після відвантаження продукції (виконання робіт, надання послуг) бенефіціар подає виконуючому банку потрібні документи, що передбачені умовами акредитива, разом з реєстром документів за акредитивом. Реєстр документів за акредитивом складається за відповідною формою та подається в банк, як правило, у чотирьох примірниках.

Виконуючий банк ретельно перевіряє подані бенефіціаром документи щодо дотримання всіх умов акредитива і в разі порушення хоча б однієї з умов не проводить виплати за акредитивом, про що інформує бенефіціара і надсилає повідомлення банку-емітенту для отримання згоди на оплату документів з розбіжностями. У разі неотримання відповіді протягом семи робочих днів після відправлення повідомлення або надходження негативної відповіді виконуючий банк повертає бенефіціару всі документи за акредитивом.

Не приймаються до оплати за акредитивом документи, які мають розбіжності з умовами акредитива або зміст яких суперечить один одному. Якщо умовами акредитива передбачено акцепт заявника акредитива, то для його здійснення уповноважена особа заявника має подати бенефіціару: документ, що засвідчує її особу; зразок її підпису, засвідчений заявником акредитива; доручення, видані заявником акредитива, щодо його повноважень.

Виконуючий банк під час виконання акредитива, кошти за яким заброньовано в банку-емітенті, перевіряє за дорученням цього банку виконання всіх умов акредитива за поданим бенефіціаром реєстром документів за акредитивом та іншими документами, що передбачені акредитивом. Перший та другий примірники реєстру документів за акредитивом разом з іншими документами надсилаються до банку-емітента.

Банк-емітент, зробивши перевірку виконання всіх умов акредитива, на підставі першого примірника реєстру документів за акредитивом спи-

сує кошти з рахунка «Розрахунки за акредитивами» і перераховує їх на рахунок бенефіціара.

У всіх акредитивах обов'язково має передбачатися дата закінчення строку і місце подання документів для платежу. Дата, яку зазначено в заяві, є останнім днем для подання бенефіціаром до оплати реєстру документів за акредитивом та документів, передбачених умовами акредитива.

Акредитив, кошти за яким заброньовані в банку-емітенті, закривається ним після закінчення строку, зазначеного в акредитиві, з додаванням нормативного строку проходження документів спецзв'язком від виконуючого банку до банку-емітента або після отримання від виконуючого банку підтвердження про невиконання акредитива.

Схема здійснення розрахунків покритими акредитивами з депонуванням коштів покупця в банку-емітенті наведена нижче:

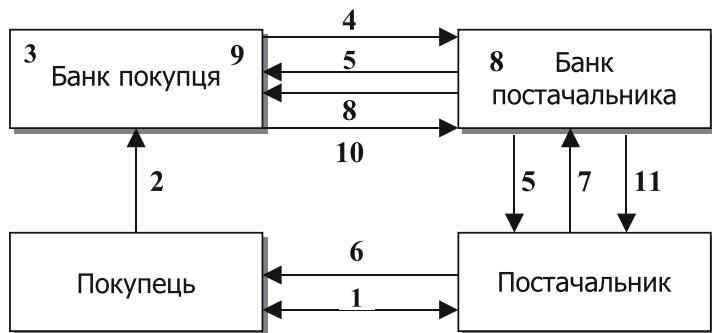

Рис. 4.4. Порядок здійснення розрахунків покритими акредитивами з депонуванням коштів покупця в банку-емітенті

1 – укладання комерційного договору з визначенням форми розрахунків; 2 – покупець-платник передає до свого банку заяву на відкриття акредитива; 3 – банк депонує кошти на рахунку «Розрахунки акредитивами»; 4 – банк покупця авізо повідомляє банк постачальника про відкриття акредитива; 5 – банк постачальника (виконуючий), одержавши повідомлення, інформує постачальника і його банк (емітент) про відкриття акредитива, який виконавець обліковує на позабалансовому рахунку «Акредитиви до сплати»; 6 – постачальник відвантажує товар покупцю; 7 – постачальник передає товарно-транспортні та платіжні документи своєму банку для сплати; 8 – банк постачальника, одержавши зазначені документи, надсилає їх спецзв'язком до банку покупця; 9 – банк-емітент після перевірки документів із умовами акредитива перераховує гроші банку постачальника; 10 – банк-емітент передає товарно-транспортні та платіжні документи покупцю; 11 – банк постачальника зараховує кошти на рахунок постачальника.

Нижче наведено схему документообігу при розрахунках покритими акредитивами з депонуванням коштів покупця в банку постачальника:

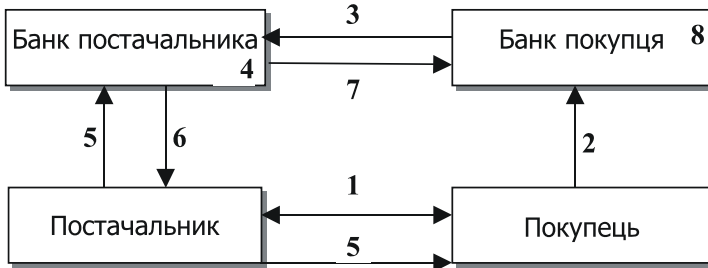

Рис. 4.5. Порядок здійснення розрахунків покритими акредитивами з депонуванням коштів покупця в банку постачальника

1 – укладання комерційного договору з визначенням форми розрахунків; 2) покупець-платник подає своєму банку заяву на відкриття акредитива; 3) банк платника (емітент) прийняту до виконання заяву зараховує на позабалансовому рахунку «Акредитиви до оплати» і перераховує гроші з поточного рахунку в банк постачальника; 4) авізо з доданою заявою на акредитив передається в банк постачальника, який одержані гроші зараховує на рахунок «Кошти в розрахунках суб'єктів господарської діяльності»; 5) постачальник відвантажує товар і передає реєстри рахунків та транспортні документи в свій (виконуючий) банк; 6) банк постачальника перевіряє документи останнього на відповідність умовам, передбаченими акредитивом, і сплачує їх; 7) банк постачальника повідомляє банк покупця про проведений платіж; 8) банк покупця-платника, одержавши повідомлення, списує суму акредитива з позабалансового рахунку «Акредитиви до сплати».

Таким чином, відмінна риса акредитивів полягає в тому, що платіж, як правило, здійснюється не за місцем знаходження покупця, а за місцем знаходження постачальника. Акредитивна форма розрахунків гарантує постачальнику платіж за рахунок попереднього депонування в банку певної суми засобів покупця.

Вказана форма розрахунків до певного часу не отримала широкого впровадження. Застосовується ця форма тоді, коли за умовами постачання продукції або надання послуг вона економічно доцільна, необхідна і технічно зручна (наприклад, якщо прийом товарів покупцем здійснюється за місцем знаходження постачальника). Акредитивна форма розрахунків виступає також одним із заходів контролю за платежами покупця, коли постачальник застосовує санкції до покупця, що затримує платежі при розрахунках платіжними дорученнями, вимогами-дорученнями або чеками.

Використана та рекомендована література:

1. Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» (від 5 квітня 2001 року № 2346-III) // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. Додаток до журналу «Вісник Національного банку України». – 2001. – № 6. – С. 3–22.

2. Інструкція НБУ «Про порядок відкриття та використання рахунків у національній та іноземній валюті» від 18.12.1998 р. № 527.

3. Інструкція НБУ «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» від 29.03.2001 р. № 135 // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. Додаток до журналу «Вісник Національного банку України». – 2001. – № 5. – С. 43-104.

4. *Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С.* Фінансовий словник. – 2-ге видання, виправлене і доповнене. – Львів: Видавництво «Центр Європи», 1997. – 576 с.

5. Облік та аудит у комерційних банках / А.М. Герасимович, Т.В. Кривов'яз, О.А. Мазур та ін. / За ред. д. е. н., проф. А.М. Герасимовича. – Львів: Видавництво «Фенікс», 1999. – 512 с.

6. Банківська енциклопедія / За редакцією д.е.н., проф. Мороза А.М. – К.: «ЕЛЬТОН», 1993. – 328 с.

Лекція 5

Касові операції банків і організація готівкового обігу

- 1. Готівкові розрахунки в народному господарстві України.*
- 2. Організація готівкового обігу комерційними банками.*
- 3. Організація та контроль готівкового обігу установами НБУ.*

1. Готівкові розрахунки в народному господарстві України

Рух грошей здійснюється в двох формах: готівковій і безготівковій. Готівковий обіг — це одна із складових грошового обороту, в якій рухаються державні грошові знаки, що представляє собою сукупність платежів, здійснюваних готівкою. Він опосередковує, в основному, оборот грошових доходів населення та в меншій мірі — внутрішньогосподарський оборот.

Взагалі сфера застосування готівкових коштів у більшості розвинутих країн із ринковою економікою є обмеженою. Там основна частина розрахунків і платежів (93–95 %) здійснюється без використання готівки і лише незначна (5–7 %) — готівкою¹. Такий стан речей пояснюється тим, що застосування безготівкових розрахунків, тобто переказування грошових коштів із рахунка платника в установі банку на рахунок одержувача, дає змогу:

- значно зменшити витрати обігу, пов'язані з готівковими розрахунками;
- звести до мінімуму суму грошей, що перебувають в обігу;

¹ Національний банк і грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. д.е.н., проф. А.М. Мороза та к.е.н. М.Ф. Пуховкіної. — К.: КНЕУ, 1999. — С. 60.

- раціонально використовувати тимчасово вільні кошти на банківських рахунках для надання кредитів суб'єктам господарювання, які потребують цього;
- істотно прискорити розрахунки внаслідок запровадження найновіших засобів електронного зв'язку;
- посилити контроль за виконанням договірних зобов'язань як одержувачами грошей, так і платниками.

Водночас у загальній грошовій системі України готівковий обіг продовжує відігравати значну роль, пов'язану, в основному, з обслуговуванням населення в процесі формування і розподілу його грошових доходів. Економіку України в період ринкових перетворень характеризує різке зростання питомої ваги готівки в загальній грошовій масі (до 40–50 %)¹. Це пояснюється передусім різким збільшенням кількості суб'єктів господарювання, особливо в сфері торгівлі і наданні послуг, і, відповідно, зростанням кількості розрахунків готівкою між ними і населенням. Крім того, зростання потреби в готівці пов'язане також з кризовими явищами в економіці в цей період, загостренням інфляційних процесів, намаганням багатьох суб'єктів господарювання зменшувати наявні доходи і ухилятися від сплати податків, а також певною недовірою населення до банківських установ та безготівкових платежів, породженою знеціненням заощаджень громадян.

Наприкінці 1997 р. всім суб'єктам господарювання було надано право здійснювати розрахунки між собою готівкою, що також вплинуло на збільшення її потреби.

Здійснення операцій з готівкою на підприємствах і в організаціях всіх форм власності і видів діяльності, а також в установах банків регламентується прийнятим НБУ «Порядком ведення касових операцій у національній валюті України» та низкою положень «Інструкції про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України». Вони визначають єдині підходи до ведення касових операцій, порядок приймання і видачі готівки з кас підприємств та організацій із застосуванням необхідних касових документів для оформлення цих операцій, передбачають забезпечення збереження цінностей, здійснення контролю за дотриманням касової дисципліни, встановлюють відповідальність суб'єктів господарювання за її порушення тощо.

Вказані документи регламентують також основні принципи організації обігу готівки суб'єктами господарювання:

- обов'язковість для всіх підприємств і організацій зберігання власних грошових коштів у банківських установах;

¹ Там же.

- вільне одержання всіма клієнтами готівки з власних банківських рахунків без подання обґрунтовуючих документів;
- здійснення розрахунків як у безготівковому порядку, так і в готівковій формі;
- обмеження розмірів готівки, що перебуває в касах підприємств, через встановлення лімітів залишку готівки в касі;
- можливість використання касового виторгу (поточних надходжень).

При організації готівкового обігу установи банків вирішують такі завдання (рис. 5.1):

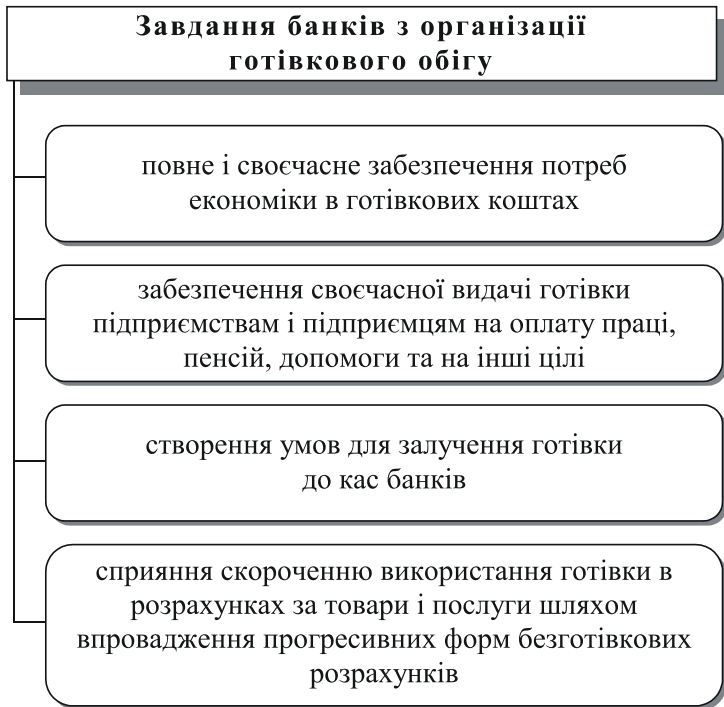

Рис. 5.1. Основні завдання банків з організації готівкового обігу

Територіальні управління НБУ:

- здійснюють аналіз і прогнозування готівкового обігу у відповідному регіоні. На підставі прогнозів касових оборотів визначають потрібний обсяг готівки для нормального та безперебійного функціонування економіки регіону;

- контролюють роботу установ комерційних банків з питань дотримання вимог нормативно-правових актів НБУ;
- беруть участь у опрацюванні пропозицій щодо скорочення готівкового обігу в позабанківській сфері, розвитку та розширення безготівкових розрахунків, у тому числі в сфері обслуговування населення;
- інформують місцеві органи виконавчої влади про стан готівкового обігу в регіоні.

Установи комерційних банків:

задовольняють потреби підприємств, підприємців і фізичних осіб – своїх клієнтів – у готівці;

систематично аналізують стан надходжень і видачі готівки;

сприяють залученню вільних коштів населення на вклади та розширенню безготівкових перерахувань доходів громадян за їх бажанням на поточні (вкладні) рахунки в установах банків;

сприяють подальшому розвитку безготівкових розрахунків за товари і послуги;

встановлюють підприємствам ліміти залишку готівки в їх касах, порядок і строки здавання готівкової виручки.

Порядок розрахунків готівкою. Підприємства можуть здійснювати розрахунки готівкою як за рахунок коштів, одержаних з кас банків, так і за рахунок готівкової виручки і здійснюються через касу підприємств з веденням касової книги встановленої форми.

Підприємці здійснюють облік операцій з готівкою у книзі обліку доходів і витрат, форма та порядок заповнення якої встановлені Державною податковою адміністрацією України.

Сума готівкового платежу одного підприємства іншому не повинна перевищувати десять тисяч гривень протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами. Платежі понад установлену граничну суму проводяться виключно в безготівковому порядку. Кількість підприємств, з якими проводяться розрахунки, протягом дня не обмежується.

У разі здійснення підприємствами готівкових розрахунків понад встановлену граничну суму кошти в розмірі перевищення додаються до фактичних залишків готівки в касі платника на кінець дня з подальшим порівнянням одержаної розрахункової суми із затвердженим лімітом каси.

Розрахунки готівкою проводяться із застосуванням прибуткових та видаткових касових ордерів, касових і товарних чеків, розрахункових квитанцій, проїзних документів тощо, які підтверджували б факт продажу товарів, надання послуг, отримання коштів, а також рахунків-фактур, договорів, актів закупівлі товарів тощо.

Розрахунки готівкою підприємств сфери торгівлі, громадського харчування та послуг здійснюються із застосуванням реєстратора розрахункових операцій (РРО).

Усі підприємства та підприємці, які відкрили поточні рахунки в установах банків, зберігають на них свої кошти на договірних умовах.

Готівкова виручка, що надійшла до кас підприємств, має здаватися ними до установ банків для зарахування на їх поточні рахунки. Здавання готівкової виручки здійснюється підприємствами (підприємцями) у денні та вечірні каси установ банків самостійно або через інкасаторів, Державну службу охорони при МВС України та пошту для переказу на поточні рахунки в банках. Здавання готівкової виручки може здійснюватися на будь-який поточний рахунок господарюючого суб'єкта за його вибором.

Відокремлені підрозділи, що входять до складу підприємств – юридичних осіб, можуть здавати готівкову виручку до будь-якої установи банку на користь юридичних осіб для зарахування на їх поточні рахунки.

Установи банків, виходячи з потреби в прискоренні обігу готівкових коштів і своєчасного їх надходження до кас банків, встановлюють підприємствам такі строки здавання готівкової виручки, що відображаються в заявці-розрахунку для встановлення лімітів залишку готівки в касі, порядку і строків здавання готівкової виручки:

- для підприємств, що розташовані в населених пунктах, де є установи банку і готівкова виручка здається до установ банків (пошту), – щодня в день надходження до кас;
- для підприємств, які через специфіку діяльності чи режим роботи не можуть щодня здавати готівкову виручку, – наступного дня;
- для підприємств, що знаходяться в населених пунктах, де немає банків чи пошти, – не рідше ніж один раз за п'ять робочих днів.

Певні особливості встановлені для страхових організацій, які самостійно визначають строки здавання готівки страховими агентами-фізичними особами до кас страховиків або переказами на рахунок страхової організації в установі банку.

Підприємства, що самостійно встановлюють ліміти готівки в касі, мають здавати готівку до установ банків у зазначені вище строки.

З метою забезпечення максимального і своєчасного здавання виручки підприємствами до установ банків та дотримання ними лімітів залишку готівки в касі установи банків можуть створювати вечірні каси для приймання готівкової виручки в робочі, вихідні та святкові дні.

Якщо підприємства працюють у вихідні та святкові дні та не мають змоги через відсутність відповідної домовленості з установою банку на інкасацію чи здавання виручки до вечірньої каси банку, то ця виручка має здаватися до каси банку протягом операційного часу наступного робочого дня банку та підприємства.

Якщо підприємство в окремі дні не має перевищення ліміту каси, то воно може в ці дні не здавати в установлені строки готівкову виручку до кас установ банків.

Всі підприємства, які здійснюють операції з готівкою в національній валюті та мають поточні рахунки в банках, можуть тримати в своїй касі на кінець дня готівку в межах установлених їм банками лімітів каси.

При укладанні договору на розрахунково-касове обслуговування підприємство-юридична особа має подати до банку заявку-розрахунок у двох примірниках для встановлення загального ліміту каси (з урахуванням потреби його відокремлених підрозділів), строків та порядку здавання готівкової виручки, яка є невід'ємною частиною цього договору і оформляється як додаток до цього договору, або копію заявки-розрахунку, засвідчену підписом уповноваженого працівника та відбитком печатки установи банку, що встановила ліміт каси, або копію документа про самостійно встановлений підприємством ліміт каси для внесення розміру цього ліміту в договір на розрахунково-касове обслуговування, що є невід'ємною умовою цього договору (таблиця 5.1). Відповідальність за достовірність даних у заявці-розрахунку даним касової книги та бухгалтерського обліку несе підприємство-юридична особа.

Таблиця 5.1

Заявка-розрахунок для встановлення загального ліміту залишку готівки в касі, порядку і строків здавання готівкової виручки

Найменування підприємства	
Найменування установи банку	
Номер поточного рахунка	
Місцезнаходження підприємства, телефон	

I. Касові обороти

Найменування показників	Фактично за 3 місяці з останніх 12, що передують встановленню (перегляду) ліміту, в яких був найбільший обсяг касових операцій		
	головна каса підприємства	каса відокремлених підрозділів	усього
1	2	3	4
1. Готівкова виручка (надходження до каси підприємства, крім сум, що одержані з установ банків)			
2. Середньоденна виручка (рядок 1 розділити на кількість робочих днів підприємства за три місяці)			

1	2	3	4
3. Виплачено готівкою на різні потреби (крім виплат пов'язаних з оплатою праці, пенсій, дивідендів)			
4. Середньоденна видача готівки (рядок 3 розділити на кількість робочих днів підприємства за три місяці)			

II. Ліміт каси, порядок і строки здавання готівкової виручки

Найменування показників	Пропонується підприємством	Встановлено банком
1	2	3
1. Загальний ліміт залишку готівки в касі підприємства		
2. Порядок здавання виручки		
3. Строки здавання виручки		

У разі звернення підприємства (за наявності обґрунтованих причин) або з ініціативи банку, який установив загальний ліміт каси, він може переглядатися. Для цього підприємство подає до банку заявку-розрахунок, яка і є підставою для перегляду діючого ліміту каси та оформляється додатковою угодою до договору на розрахунково-касове обслуговування.

Керівники підприємств-юридичних осіб наказом повідомляють розмір встановленого ліміту каси, порядок і строки здавання готівкової виручки своїм відокремленим підрозділам, враховуючи при цьому забезпечення своєчасного надходження готівки від відокремлених підрозділів до кас таких підприємств-юридичних осіб і установ банків.

Відповідальність за невстановлення лімітів каси підприємствам згідно з чинним законодавством покладається на банки лише в тому разі, якщо за наявності поданої підприємством заявки-розрахунку ліміт каси не був встановлений. Банки не несуть відповідальності за неповідомлення підприємством своїм відокремленим підрозділам розміру встановленого банком ліміту каси, порядку і строків здавання готівкової виручки тощо.

Ліміт каси для кожного підприємства визначається банками з урахуванням режиму і специфіки роботи підприємства, його віддаленості від установи банку, обсягу касових оборотів за всіма рахунками, встановлених строків і порядку здавання готівкової виручки, тривалості операційного часу установи банку, наявності домовленості підприємства з установою банку на інкасацію та здавання готівкової виручки у вечірню касу банку тощо:

- для підприємств, які мають готівкову виручку зі щоденним строком її здавання, — у розмірах, що потрібні для забезпечення їх роботи ранком наступного дня;

- для підприємств, які мають готівкову виручку зі строком її здавання наступного дня, — у межах середньоденної готівкової виручки;
- для підприємств, що мають готівкову виручку з іншим строком її здавання в банк, — у розмірах, що залежать від установлених строків здавання виручки та її суми;
- для підприємств, ліміти каси яким установлюються згідно з фактичними витратами готівки, — у межах середньоденної видачі готівки.

Ліміт каси підприємствам (крім підприємств торгівлі, громадського харчування та послуг) встановлюється банком за погодженням із керівниками підприємств на підставі розрахунку середньоденного надходження готівкової виручки або середньоденної видачі готівки.

У деяких випадках згідно з особливостями діяльності підприємств та на підставі їх відповідних обґрунтувань за письмовим рішенням керівників банків цим підприємствам може встановлюватися ліміт каси в розмірах більших, ніж середньоденна готівкова виручка чи середньоденна видача готівки.

Під час затвердження ліміту каси установа банку має право вимагати від підприємства подання документів, що обґрунтовують розміри касових оборотів, наведених у заявці-розрахунку підприємства.

Згідно з чинним законодавством контроль за дотриманням підприємствами встановлених їм лімітів каси здійснюють органи державної податкової служби України та інші органи в межах своєї компетенції.

Органам і підприємствам, що відповідно до Бюджетного кодексу України фінансуються з державного та/або місцевих бюджетів, ліміт каси установою банку не встановлюється.

Державне казначейство самостійно визначає потребу та порядок встановлення такого ліміту в його касі та касах підприємств, установ і організацій, що ним обслуговуються.

Селянські (фермерські) господарства самостійно визначають розмір готівки, що постійно перебуває в їх касах, повідомляючи про нього обслуговуючі установи банків. Готівку понад визначені розміри вони мають здавати до установ банків.

Установи банку з урахуванням специфіки виробництва та переробки продукції можуть за пропозицією сільськогосподарських товаровиробників і переробних підприємств встановлювати (переглядати) їм ліміт каси на період заготівлі та переробки сільськогосподарської продукції згідно з фактичними показниками їх касових оборотів за будь-які три місяці сезону виробництва (переробки) сільськогосподарської продукції попереднього року.

Ліміт каси для підприємств грального бізнесу встановлюється з урахуванням особливостей діяльності та режиму роботи цих закладів відповід-

но до переліку та правил ведення азартних ігор та затвердженого підприємством положення про призовий фонд у межах середньоденної видачі готівки, але не більше максимального виграшу відвідувача.

Фінансовим установам і підприємствам поштового зв'язку ліміт каси банком не встановлюється. Зазначені установи самостійно встановлюють ліміт каси.

Зазначені підприємства самостійно встановлюють такий ліміт у їх касах та касах структурних підрозділів, які входять до їх складу.

Для новостворених підприємств на перші три місяці їх роботи ліміт каси має встановлюватися банками, виходячи з наданих цими підприємствами прогнозних розрахунків. Після чого встановлений ліміт каси переглядається та затверджується за фактичними показниками діяльності підприємства за три календарних місяці на загальних підставах.

Релігійним організаціям, які не здійснюють виробничу або інші види підприємницької діяльності, ліміт каси не встановлюється.

Вся готівка, що надходить до кас підприємств, має своєчасно та в повній сумі оприбутковуватися в їх касах.

Оприбуткуванням готівки в касі підприємства є здійснення її обліку в повній сумі фактичних надходжень з оформленням цієї операції прибутковим касовим ордером та відображенням у касовій книзі в той же день.

При проведенні розрахунків підприємств у сфері торгівлі та послуг готівкою із застосуванням РРО таким оприбуткуванням є здійснення обліку готівки через РРО із складанням того самого дня звітів у КОРО та оформлення готівки прибутковим касовим ордером з відповідним записом у касовій книзі.

У разі роботи підприємств у сфері торгівлі (послуг) у вечірні години, вихідні та святкові дні із застосуванням РРО одержана підприємством за цей час готівка вважається оприбуткованою в його касі, якщо вона проведена через РРО та РК у день її фактичного надходження та не пізніше наступного робочого дня підприємства зана до його каси з оформленням у встановленому порядку.

Готівкова виручка підприємств може використовуватися ними для забезпечення потреб, що виникають у процесі їх функціонування, а також для проведення розрахунків за податками і зборами. Підприємства, що мають податковий борг, здійснюють виплати, що пов'язані з оплатою праці, виключно за рахунок коштів, одержаних з установ банків.

Цільове призначення готівки, яку одержують підприємства (підприємці) із своїх поточних рахунків, має зазначатися ними в грошовому чеку з чітким формулюванням суті операцій, що будуть здійснюватися. Установи банків зобов'язані ідентифікувати клієнтів, які здійснюють значні та/або сумнівні операції, та відповідно до вимог чинного законодавства

України повідомляти про ідентифікацію осіб, які їх здійснили, відповідним органам згідно з законодавством, яке регулює питання боротьби з організованою злочинністю.

Надання установами банків кредитів суб'єктам господарської діяльності, а також їх погашення та сплата за ними відсотків мають здійснюватися у безготівковій формі. У готівковій формі може надаватися кредит суб'єктам господарської діяльності лише для розрахунків із здавальниками сільськогосподарської продукції та фізичним особам, а також малим і середнім підприємствам (для їх розвитку) за кредитною лінією Європейського банку реконструкції та розвитку для розвитку малих і середніх підприємств у національній валюті в сумі, яка на дату зарахування готівки не перевищує еквівалент 10000 доларів США за офіційним курсом гривні до іноземної валюти, встановленим Національним банком.

Підприємства не повинні накопичувати готівкову виручку в своїх касах понад встановлений ліміт каси для здійснення потрібних витрат до настання строків цих виплат.

Підприємства, що мають поточні рахунки в банках, одержують готівку з цих рахунків за грошовим чеком у межах наявних коштів і витрачають її виключно на цілі, які визначені в грошовому чеку та не суперечать чинному законодавству.

Для своєчасного одержання в установі банку готівки підприємства у встановлені банком строки мають попередити установу банку про необхідну суму коштів у банкнотах та розмінній монеті.

Підприємства мають право зберігати в своїй касі готівку, що одержана в установі банку для виплат, пов'язаних з оплатою праці, понад встановлений ліміт каси протягом трьох робочих днів, включаючи день одержання готівки в установі банку. Готівка, що одержана в банку на інші виплати, має видаватися підприємством своїм працівникам у той самий день. Суми, що одержані в банку і не використані за призначенням протягом встановлених вище строків, повертаються підприємством до банку не пізніше наступного робочого дня.

Підприємство має право зберігати в касі готівку для виплат, пов'язаних з оплатою праці, що здійснюються за рахунок виручки, понад встановлений йому ліміт каси протягом трьох робочих днів з дня настання строків цих виплат у сумі, що зазначена в переданих до каси платіжних (розрахунково-платіжних) відомостях.

Видача готівки під звіт проводиться з кас підприємств за умови повного звіту конкретної підзвітної особи за раніше виданими під звіт сумами.

Підзвітні особи зобов'язані подати до бухгалтерії підприємства разом із невикористаним залишком готівки авансовий звіт про витрачання одержаних у касі сум у такі строки:

- за відрядженнями – протягом трьох робочих днів після повернення;
- на закупівлю сільськогосподарської продукції та заготівлю вторинної сировини – протягом десяти робочих днів з дня видачі готівки;
- на всі інші виробничі потреби – наступного робочого дня після видачі готівки.

Якщо з каси підприємства підзвітній особі одночасно видана готівка на відрядження та для вирішення у цьому відрядженні виробничих питань, то підзвітна особа незалежно від строку відрядження протягом трьох робочих днів після повернення з відрядження подає до бухгалтерії авансовий звіт.

Фізичні особи, які одержали готівку із застосуванням корпоративної картки для вирішення виробничих питань або на відрядження, використовують її за цільовим призначенням без оприбуткування в касі підприємства. Зазначені особи подають до бухгалтерії авансовий звіт разом з підтверджуючими документами в порядку, що визначений для підзвітних осіб.

До підприємств можуть застосовуватися штрафні санкції згідно з чинним законодавством України за:

- перевищення встановлених лімітів каси;
- неоприбуткування (неповне оприбуткування) у касах готівки;
- перевищення встановлених строків використання виданої під звіт готівки, а також за її видачу під звіт без повного звітування щодо раніше виданих коштів;
- витрачання готівки з виручки на виплати, що пов'язані з оплатою праці, за наявності податкового боргу;
- використання одержаних в установі банку готівкових коштів не за цільовим призначенням;
- проведення готівкових розрахунків без платіжного документа, який підтверджував би сплату покупцем готівки.

2. Організація готівкового обігу комерційними банками

Порядок підготовки та розробки прогнозів касових оборотів. Прогноз готівкового обігу встановлює обсяг і джерела надходжень готівки до кас банків, обсяг і цільове спрямування видачі готівки з кас банків, обсяг випуску готівки або вилучення її з обігу в цілому по країні і регіонах.

Для обґрунтування прогнозних розрахунків касових оборотів здійснюється аналіз:

- змін у тенденціях соціально-економічного розвитку;
- тенденцій, що характерні для готівкового обігу;
- джерел надходжень готівки в каси банків та напрямів видачі її з кас банків;

- швидкості повернення готівки в каси банків;
- рівня інкасації торговельної виручки;
- змін у напрямках використання грошових доходів населення та джерел їх формування.

Порядок і форми складання розрахунків звітного балансу грошових доходів і витрат населення визначаються Державним комітетом статистики України, а прогнозного – Міністерством економіки України.

Для складання звітного балансу грошових доходів і витрат населення територіальні управління Національного банку подають регіональним державним статистичним органам звітну інформацію про касові обороти.

Прогноз касових оборотів по Україні в цілому складається НБУ у розрізі регіонів, а по регіонах – його територіальними управліннями на квартал із розподілом за місяцями.

Прогноз касових оборотів складається за такими джерелами надходжень і напрямками видачі готівки (табл. 5.2):

Таблиця 5.2

***Джерела надходжень і напрями видачі готівки
при прогнозуванні касових оборотів***

<i>№</i>	<i>Назва статті</i>	<i>№ символів</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1	НАДХОДЖЕННЯ ГОТІВКИ	
1.2	Надходження торговельної виручки	02
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1.3	Надходження виручки від усіх видів платних послуг	05
1.4	Надходження на рахунки за вкладами фізичних осіб	16
1.5	Надходження від підприємств поштового зв'язку	17
1.6	Надходження від продажу іноземної валюти	30
1.7	Інші надходження	32
1.8	Перерахування готівки із сховища цінностей до оборотної каси	38
2	ВИДАЧА ГОТІВКИ	
2.1	Видача на виплати, пов'язані з оплатою праці	40
2.2	Видача на закупівлю сільськогосподарської продукції	46
2.3	Видача на виплату пенсій, допомоги та страхових відшкодувань	50
2.4	Видача на купівлю товарів, оплату послуг і за виконані роботи	53
2.5	Видача з рахунків за вкладами фізичних осіб	55
2.6	Видача за придбану іноземну валюту	56
2.7	Видача підкріплення підприємствам поштового зв'язку	59
2.8	Видача на інші цілі	61
2.9	Перерахування готівки з оборотної каси до сховища цінностей	73

Територіальні управління НБУ для складання прогнозів касових оборотів отримують від органів виконавчої влади та від органів статистики такі звітні та прогнозні матеріали:

- розрахунки роздрібного товарообороту і дані про обсяги продажу товарів за безготівковим розрахунком;
- розрахунки доходів за видами платних послуг, що надаються населенню;
- розрахунки про надходження страхових платежів і виплати страхових відшкодувань;
- інформацію про фонд оплати праці;
- дані про обсяги реалізації послуг зв'язку населенню, прогнозні розрахунки реалізації друкованих видань за раніше сплаченою передплатою, а також дані про очікувані в цьому кварталі готівкові надходження за передплатою;
- дані про витрати на виплату пенсій і допомоги.

Територіальні управління Національного банку складають прогнози касових оборотів відповідно до Інструкції про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України.

Комерційні банки для визначення потреби в готівці можуть використовувати методику прогнозних розрахунків касових оборотів за окремими статтями, яка пропонується для територіальних управлінь Національного банку.

Розподіл квартальних прогнозів касових оборотів за місяцями установи Національного банку здійснюють із врахуванням:

- кількості днів кожного місяця та інших особливостей;
- можливих змін (за місяцями) обсягу роздрібного товарообороту, фонду оплати праці, обсягу закупівлі сільськогосподарської продукції і продуктів її перероблення (залежно від сезонності роботи в окремих галузях промисловості, сільського господарства, будівництва, впливу святкових та вихідних днів тощо);
- строків сплати фізичними особами податків, зборів та інших платежів, часу масових відпусток.

Територіальні управління НБУ надсилають прогнози касових оборотів Департаменту готівково-грошового обігу НБУ електронною поштою не пізніше, ніж за десять робочих днів до початку кварталу.

Департамент готівково-грошового обігу складає квартальні прогнози касових оборотів у цілому по країні, регіонах і містах із щомісячним розподілом за два робочих дні до початку наступного кварталу.

Департамент готівково-грошового обігу використовує прогнозні розрахунки касових оборотів для визначення потрібних обсягів готівки та надання замовлення Банкотно-монетному двору НБУ на виробництво банкнот і монет.

Складання прогнозних розрахунків касових оборотів за окремими статтями. Прогнозний розрахунок надходжень *торговельної виручки* складається

за формою таблиці 5.3. За основу розрахунку береться прогноз роздрібно-го товарообороту торговельних підприємств (із врахуванням товарообороту сфери громадського харчування).

Таблиця 5.3

**Прогнозний розрахунок касових оборотів
із надходження торговельної виручки на _____ квартал 200_р.**

Найменування показників	Фактичне виконання за відповідний квартал минулого року	Прогноз на _____ квартал 200_р.
1	2	3
1. Роздрібний товарооборот		
2. Надходження торговельної виручки неторговельних підприємств від продажу товарів (символ 03)		
3. Роздрібний товарооборот, усього (1 + 2)		
4. Надходження готівки за передплату періодичних видань		
5. Виручка, що не інкасується, усього		
у тому числі:		
5.1. Продаж товарів за безготівковим розрахунком		
5.2. Вартість товарів, що продані в кредит населенню, за винятком сум, сплачених готівкою		
5.3. Реалізація газет і журналів у рахунок передплати		
5.4. Виручка, що використана торговельними підприємствами		
5.4.1. На заробітну плату		
5.4.2. На закупівлю сільськогосподарської продукції і продуктів її перероблення		
5.4.3. На інші витрати		
6. Здавання виручки всіма способами (3 + 4 - 5)		
7. Процент інкасації (6 : 3)		
8. Перехідна виручка		
8.1. З минулого періоду (+)		
8.2. На наступний період (-)		
9. Надходження виручки (6 + 8.1 - 8.2)		
у тому числі:		
9.1. На пошту готівкою		
9.2. У банк готівкою		
9.3. У банк розрахунковими чеками і за безготівковими перерахуваннями від населення в оплату за товари		

Визначення фактичних обсягів роздрібно-го товарообороту здійснюється згідно з Інструкцією про облік роздрібно-го товарообороту і товарних запасів, затвердженою наказом.

Прогнозний розрахунок видачі готівки на виплати, пов'язані з *оплатою праці*, здійснюється територіальними управліннями Національного банку з врахуванням фактичних даних фонду оплати праці в цілому по країні, регіону та його динаміки за час, що минув (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Прогнозний розрахунок касових оборотів із видачі готівки на виплати, пов'язані з оплатою праці на _____ квартал 200_р.

(грн.)

Найменування показників	Фактичне виконання за відповідний квартал минулого року	Прогноз на _____ квартал 200_р.
1	2	3
1. Фонд оплати праці – усього		
Мінус		
2. Безготівкові утримання із заробітної плати – усього		
2.1. Прибуткового податку з громадян		
2.2. У Пенсійний фонд України		
2.3. За товари, що придбані в кредит		
2.4. Квартирної плати і плати за комунальні послуги		
2.5. Профспілкових внесків		
1	2	3
2.6. Інші утримання виплати з виручки		
3. Перерахування заробітної плати на рахунки за вкладками в банках		
4. Усього за мінусом (2 + 3)		
Плюс		
5. Повернені до банку суми депонованої заробітної плати		
6. Суми змін простроченої заробітної плати (+, -)		
7. Видача готівки на заробітну плату [1 - 4 + 5 + (-) 6]		
Видача готівки на заробітну плату за вихідні дні за строками, що припадають на інші квартали		
8. Сума, що виплачується у кварталі, що прогнозується (звітному), за строками, що припадають на наступний квартал (+)		
9. Сума, що виплачується у попередньому кварталі за строками, що припадають на квартал, на який розраховується прогноз (звітний) (-)		
10. Усього видачі готівки на виплати, пов'язані з оплатою праці (7 + 8 - 9)		

Необхідно пам'ятати, що видача готівки на заробітну плату збільшується на суми видачі, що здійснюється у ті дні, які припадають на перші числа наступного кварталу в зв'язку з вихідними днями, і зменшується на суми, що виплачені в тому кварталі, який передуватиме прогнозованому.

Якщо місяць закінчується серединою, то платежі в ті строки, які припадають на наступний місяць, не прогножуються.

Прогнозний розрахунок касових оборотів із видачі готівки на виплату пенсій, допомоги і страхових відшкодувань визначається на підставі прогнозних і звітних матеріалів органів Пенсійного фонду України (про виплати трудових пенсій за віком, за інвалідністю, у разі втрати годувальника, за вислугу років та соціальних пенсій, виплати допомоги сім'ям на дітей, доплати, передбачені Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», виплати пенсій та допомоги, які фінансуються за рахунок Державного бюджету України, додаткові грошові виплати, виплати пенсій та допомоги, що передбачені Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», виплати, передбачені Законом України «Про зайнятість населення», Фонду соціального страхування (про виплати у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, виплати допомоги по вагітності та пологах, виплати одноразової допомоги при народженні дитини, виплати на поховання), органів Державного казначейства України (про виплати пенсій військовослужбовцям офіцерського складу) та складається за такою формою.

Таблиця 5.5

Прогнозний розрахунок касових оборотів із видачі готівки на виплату пенсій, допомоги і страхових відшкодувань

(грн.)

<i>Найменування показників</i>	<i>Фактичне виконання за відповідний квартал минулого року</i>	<i>Прогноз на _____ р. квартал 200__ р.</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1. За Пенсійним фондом України:		
1.1. Трудові та соціальні пенсії		
1.2. Пенсії та допомоги військовослужбовцям та їх родинам		
1.3. Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трьохрічного віку		
1.4. Інші пенсії та допомога		
Усього		

Найменування показників	Фактичне виконання за відповідний квартал минулого року	Прогноз на ___ квартал 200__ р.
1	2	3
2. За фондом соціального страхування України:		
2.1. Допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю		
2.2. Допомога при народженні дитини		
2.3. Допомога по вагітності та пологах		
2.4. Допомога на поховання		
2.5. Інша допомога		
Усього		
3. Страхові відшкодування, що сплачуються населенню		
4. Усього пенсій, допомоги і страхових відшкодувань (1 + 2 + 3)		
Виключається при розрахунку		
5. Податки з допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю		
6. Поштовий тариф за переказ пенсій і допомоги через підприємства поштового зв'язку		
7. Виплати пенсій, допомоги і страхових відшкодувань		
Усього (4 - 5 - 6)		
У тому числі:		
7.1. Із кас банку		
7.2. Підприємствами поштового зв'язку		
7.3. За безготівковим перерахуванням на поточні (вкладні) рахунки фізичних осіб		

Із загальної суми всіх видів допомоги і страхових відшкодувань виключають податки, що утримують при виплаті допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, а також суми бюджетних асигнувань на оплату поштових послуг при виплаті пенсій через підприємства поштового зв'язку.

При розподілі виплат пенсій і допомоги за окремими каналами виплат (підприємства поштового зв'язку, каси банків) територіальні управління враховують слідуюче:

- допомога в зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, по вагітності та пологах, при народженні дитини та інші види допомоги за рахунок бюджету соціального страхування виплачуються за місцем роботи одержувачів підприємствами, які одержують на ці цілі готівку в установах банків;

- трудові та соціальні пенсії, інша допомога за рахунок Пенсійного фонду України виплачуються через підприємства поштового зв'язку або за бажанням одержувачів можуть перераховуватися на поточні (вкладні) рахунки в установах банків;
- страхові суми за дорученням органів страхування виплачуються установами банків або перераховуються на поточні (вкладні) рахунки;
- пенсії, що належать пенсіонерам-військовослужбовцям та членам їх сімей, виплачуються установами банків або через підприємства поштового зв'язку.

Прогнозний загальний обсяг пенсій, допомоги і страхових відшкодувань розподіляється за каналами виплат на підставі відсотків фактичних виплат за кожним каналом.

Фактичний обсяг видачі готівки через підприємства поштового зв'язку визначається як різниця між загальною сумою всіх видів пенсій, допомоги, з одного боку, і сумами, що видаються через установи банків, — з іншого.

Враховані в прогнозних розрахунках касових оборотів за пенсіями і допомогою суми видачі готівки через підприємства поштового зв'язку мають збігатися з відповідними показниками прогнозних розрахунків касових оборотів за операціями підприємств поштового зв'язку.

Складання прогнозного розрахунку касових оборотів із надходжень від підприємств поштового зв'язку і видачі підкріплень цим підприємствам наведено в таблиці 5.6.

Підприємства поштового зв'язку здійснюють операції з приймання і видачі готівки. У результаті цих операцій у підприємств поштового зв'язку або створюється надлишок готівки, який має здаватися до банку, або виникає потреба в готівкових підкріпленнях, що надходять із кас банків.

Таблиця 5.6

Прогнозний розрахунок касових оборотів за операціями підприємств поштового зв'язку за _____ квартал 200__ р.

(грн)

Найменування показників	Фактичне виконання за відповідний квартал минулого року	Прогноз на _____ квартал 200__ р.
1	2	3
НАДХОДЖЕННЯ		
1. Реалізація послуг зв'язку населенню		
2. Надходження торговельної виручки, в тому числі надходження готівки в рахунок передплати періодичних видань		
3. Інші надходження		
4. Надходження – усього (крім підкріплень, що одержані в банку)		
ВИДАЧА		
5. Виплата пенсій і допомоги		
6. Інша видача		
7. Видача – усього (крім готівки, що здається в банк)		
8. Здавання надлишків готівки у банк (4 - 7)		
9. Одержання готівкових підкріплень із банку (7 - 4)		

При визначенні прогнозних розрахунків касових оборотів за операціями підприємств поштового зв'язку територіальні управління Національного банку керуються такими положеннями:

- обсяг реалізації послуг зв'язку населенню розраховується на підставі даних підприємств поштового зв'язку;
- надходження торговельної виручки передбачається відповідно до розрахунків за операціями підприємств поштового зв'язку в сумах, що визначені в прогнозному розрахунку касових оборотів із надходжень торговельної виручки;
- видача пенсій і допомоги прогнозується відповідно до розрахунків за пенсіями і допомогою.

Сума інших операцій підприємств поштового зв'язку (за надходженнями або за видачею) розраховується за прогнозними розрахунками, виходячи з фактичного їх рівня за періоди минулих років, аналогічні прогнозованому.

Територіальні управління НБУ одержують від підприємств пошти дані про обсяг реалізації послуг зв'язку населенню (звітні та прогнозні). За інши-

ми операціями, що здійснюються через пошту, розрахунки складаються на підставі звітних даних банків.

Територіальні управління Національного банку при визначенні прогнозних розрахунків касових оборотів за операціями підприємств поштового зв'язку в цілому по регіону забезпечують зв'язок прогнозних розрахунків за відповідними символами касових оборотів (надходження торговельної виручки, на видачу пенсій, допомоги та страхових відшкодувань тощо).

Порядок складання прогнозного розрахунку за *іншими статтями* надходжень та видачі готівки є таким:

а) прогнозування за статтями «Надходження виручки від усіх видів платних послуг», «Надходження на рахунки за вкладами фізичних осіб», «Надходження від продажу іноземної валюти», «Інші надходження», «Видача на закупівлю сільськогосподарської продукції», «Видача на купівлю товарів, оплату послуг і за виконані роботи», «Видача з рахунків за вкладами фізичних осіб», «Видача за придбану іноземну валюту», «Видача на інші цілі» здійснюється на підставі аналізу динаміки фактичних надходжень та видачі готівки за відповідними символами в минулому періоді з урахуванням змін факторів, що можуть вплинути на їх обсяги в періоді, який прогнозується;

б) стаття «Інші надходження» при складанні прогнозних розрахунків касових оборотів включає сукупність сум, які враховуються у звітності про касові обороти за окремими символами: «Надходження податків і зборів», «Повернення заробітної плати», «Надходження від продажу акцій та інших цінних паперів», «Інші надходження»;

в) стаття «Видача на інші цілі» при складанні прогнозних розрахунків включає сукупність сум, що обліковуються у звітності про касові обороти банку за символами: «Видача на стипендії», «Видача на виплати за відрядженнями», «Видача на викуп та погашення цінних паперів», «Видача на інші цілі».

Установи банків одержують від підприємств (включаючи установи та організації, що обслуговуються органами Державного казначейства України) *календар видачі заробітної плати* (табл. 5.7), до якого підприємство включає основну та додаткову заробітну плату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати.

Таблиця 5.7

Календар видачі заробітної плати на 200_р.

Найменування підприємства	
Найменування установи банку	
Номер поточного рахунка	
Місцезнаходження підприємства, телефон	

(тис. грн)

Місяці \ Числа	Числа								

Строки виплати заробітної плати на _____ рік встановлені за другу половину місяця _____ числа, за першу половину місяця _____ числа.

Виплата зарплати передбачається не менше, ніж два рази на місяць згідно зі статтею 115 Кодексу законів про працю України.

Керівник підприємства

Головний (старший) бухгалтер

М.П.

Якщо на підприємстві виплати заробітної плати передбачені не за один, а за кілька днів, то керівник підприємства за погодженням з установою банку встановлює, у які конкретно дні та в яких сумах підприємство одержуватиме готівку на заробітну плату.

Видача готівки на виплату заробітної плати в ті строки, що припадають на вихідні (святкові) дні, проводиться установами банків напередодні (за два робочих дні). У четвер може також проводитися видача готівки, якщо строк виплати заробітної плати припадає на п'ятницю.

Підприємствам, вихідні дні яких не збігаються з суботою і неділею, видача готівки на виплату заробітної плати в ті строки, що припадають на вихідні дні цих підприємств, проводиться напередодні (за два робочих дні).

Видача готівки підприємствам для розрахунків з працівниками, які звільняються або йдуть у відпустку, а також із позаштатними працівниками здійснюється банком незалежно від встановлених строків виплати заробітної плати.

Строки видачі стипендій встановлюються керівниками відповідних навчальних закладів.

Установи банків задовольняють вимоги своїх клієнтів щодо видачі готівки на заробітну плату.

Для регулювання касових ресурсів установи банків складають зведений календар видачі заробітної плати щодо всіх підприємств, що ними обслуговуються (табл. 5.8).

Таблиця 5.8

Зведений календар видачі заробітної плати на 200_р.

Найменування установи банку _____

№ поточних рахунків	Найменування підприємств	1	2	3	4	5	6	7	8	9								
Усього																		

У календарі зазначаються строки видачі готівки на підприємствах і конкретні суми видачі за кожним місяцем.

У календарі видачі заробітної плати зазначаються платежі за всіма числами місяця, включаючи й неробочі дні.

У календар включаются всі суми заробітної плати, премій, постійних надбавок, інших видів оплати праці, які виплачуються готівкою з кас банків.

Не включається в календар заробітна плата, що переказується підприємствами через підприємства поштового зв'язку і для зарахування на поточні (вкладні) рахунки фізичних осіб в установах банків.

За підприємствами, що обслуговуються установою банку, яка не здійснює операцій із готівкою, календарі видачі на заробітну плату складаються і надсилаються установі банку, що здійснює касове обслуговування цих підприємств.

Територіальні управління Національного банку перевіряють роботу установ комерційних банків з організації готівкового обігу з метою виконання ними вимог цієї Інструкції в порядку, передбаченому чинним законодавством України.

За результатами перевірок територіальні управління Національного банку до 12 числа місяця, наступного за звітним кварталом, надають Департаменту готівково-грошового обігу Національного банку відповідну зведену інформацію про перевірені установи комерційних банків за фор-

мою 740-Н (квартальна), розробленою згідно з Правилами організації фінансової та статистичної звітності банків України з пояснювальною запискою, в якій наводяться виявлені факти порушень і вжиті заходи.

3. Організація та контроль готівкового обігу установами НБУ

Територіальні управління Національного банку аналізують статистичну звітність про касові обороти в розрізі установ банків, за потреби здійснюють відповідні перевірки і щоквартально інформують Департамент готівково-грошового обігу про стан готівкового обігу та дотримання банками чинного законодавства України щодо контролю за значними та/або сумнівними операціями з готівкою їх клієнтів.

Видача готівки під звіт працівникам установ банків для проведення операцій з клієнтами банку за межами кас банків забороняється. Видача готівки під звіт працівникам установ банків для здійснення розрахунків, пов'язаних із виробничими (господарськими) потребами, у тому числі на відрядження, проводиться безпосередньо з їх кас або через банкомати із застосуванням корпоративних карток. Підзвітні особи зобов'язані подати до бухгалтерії банку разом із невикористаним залишком готівки авансовий звіт про витрачання одержаних під звіт сум у строки, передбачені Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні.

Порядок складання звіту про касові обороти банків України. Порядок надання та періодичність складання звіту про касові обороти.

Установи комерційних банків, які здійснюють касове обслуговування клієнтів, та територіальні управління Національного банку складають щоденний і місячний звіти про касові обороти відповідно за формами 747 (складається за такою ж формою, як і 748, крім позабалансових показників) і 748 – таблиця 5.9.

Таблиця 5.9

Джерела надходжень і напрями видачі готівки при прогнозуванні касових оборотів

<i>№</i>	<i>Назва статті</i>	<i>№ символів</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1	НАДХОДЖЕННЯ ГОТІВКИ	
1.1	Надходження торговельної виручки споживчої кооперації	01
1.2	Надходження торговельної виручки усіх торговельних підприємств (крім споживчої кооперації)	02
1.3	Надходження торговельної виручки неторговельних підприємств від продажу товарів	03

1	2	3
1.4	Надходження виручки від усіх видів транспорту	05
1.5	Надходження квартирної плати і комунальних платежів	08
1.6	Надходження виручки видовищних підприємств	09
1.7	Надходження виручки підприємств побутового обслуговування	11
1.8	Надходження податків і зборів	12
1.9	Надходження на рахунки колективних сільськогосподарських підприємств	13
1.10	Надходження на рахунок фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності	14
1.11	Надходження на рахунки за вкладами громадян	16
1.12	Надходження від підприємств зв'язку	17
1.13	Надходження на рахунки орендарів та фермерських господарств	19
1.14	Повернення заробітної плати	28
1.15	Надходження від продажу іноземної валюти	30
1.16	Надходження від продажу акцій та інших цінних паперів	31
1.17	Інші надходження	32
<i>Разом за надходженнями (символи 01 – 32)</i>		
	Залишок оборотної каси в установах НБУ на початок звітного періоду	34
	Залишок операційної каси у комерційних банках на початок звітного періоду	35
	Надходження грошей в оборотну касу від інших установ банків	36
	Надходження грошей в операційну касу комерційних банків з оборотної каси установ НБУ, з кас інших комерційних банків (купівля готівки)	37
	Перерахування з резервних фондів до оборотної каси	38
	Надходження готівки в операційну касу установи комерційного банку від його безбалансових структурних підрозділів і до безбалансових структур з операційної каси	39
<i>Баланс (підсумок символів 01 – 39)</i>		
2	ВИДАЧА ГОТІВКИ	
2.1	Видачі на оплату праці, грошові виплати та заохочення	40
2.2	Видачі на інші виплати, що не входять до фонду оплати праці	41
2.3	Видачі на стипендії	42
2.4	Видачі на виплати за відрядженнями	43
2.5	Видачі на закупівлі сільськогосподарських продуктів	46
2.6	Видачі на оплату праці з рахунків колективних сільськогосподарських підприємств	47
2.7	Видачі на інші потреби з рахунків колективних сільськогосподарських підприємств	48
2.8	Видачі на виплату пенсій, допомог і страхових відшкодувань	50
2.9	Видачі з рахунків фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності	51
2.10	Видачі на купівлю товарів, оплату послуг і за виконані роботи	53

Лекція 5. Касові операції банків і організація готівкового обігу

1	2	3
2.11	Видачі позик індивідуальним позичальникам і грошей на операції в ломбардах	54
2.12	Видачі з рахунків закладами громадян	55
2.13	Видачі грошей за придбання іноземної валюти	56
2.14	Видачі з рахунків орендарів та фермерських господарств	58
2.15	Видачі підкріплені підприємствам зв'язку	59
2.16	Видачі на викуп акцій та інших цінних паперів	60
2.17	Видачі на інші цілі	61
<i>Разом за видатками (символи 40 – 61)</i>		
2.18	Пересилання готівки з операційної каси установи комерційного банку до його безбалансових структур і з його структурних підрозділів до операційної каси	66
2.19	Залишок оборотної каси в установах НБУ на кінець звітного періоду	69
2.20	Залишок операційної каси в комерційних банках на кінець звітного періоду	70
2.21	Пересилання грошей з оборотної каси іншим установам банків	71
2.22	Пересилання грошей комерційними банками до оборотної каси установ НБУ, до кас інших комерційних банків (продаж готівки)	72
2.23	Перерахування з оборотної каси до резервних фондів	73
<i>Баланс (підсумок символів 40 – 73 = підсумку символів 1 – 39)</i>		
3	ЗАБАЛАНСОВІ ПОКАЗНИКИ	
3.1	Надходження на оплату за товари розрахунковими чеками і безготівковими перерахуваннями	74
3.2	Надходження торговельної виручки поштою	75
	Надходження членських внесків громадських організацій безготівковими перерахуваннями з заробітної плати робітників і службовців	83
3.3	Безготівкові перерахування на рахунки громадян закладами в установах банків:	84
3.4	а) заробітної плати та інших видів оплати праці робітників та службовців	
3.4	б) грошових доходів колгоспників	85
3.5	в) доходів громадян за здану сільгосппродукцію і продуктів її переробки	86
3.6	г) пенсій та допомог	87
3.7	д) інших сум	88
3.8	Сума торговельної виручки попереднього місяця, що проведена за балансом банку першого робочого дня поточного місяця	89
3.9	Надходження на оплату за цінні папери розрахунковими чеками і безготівковими перерахуваннями	94
3.10	Надходження на оплату за послуги нетоварного характеру розрахунковими чеками і безготівковими перерахуваннями	95
3.11	Видачі на оплату праці (заробітну плату) у поточному місяці за строками, що припадають на наступний місяць	96

1	2	3
3.12	Надходження членських внесків громадських організацій безготівковими перерахуваннями із заробітків працівників колективних сільськогосподарських підприємств	98
3.13	Надходження квартирної плати і комунальних платежів безготівковими перерахуваннями із зарплати робітників і службовців	99

Балансові установи комерційних банків надають територіальним управлінням Національного банку звіти за формами 747, 748, враховуючи дані безбалансових відділень, що здійснюють касове обслуговування клієнтів тієї області, де розташовані балансові відділення, та окремо для звіряння обігу готівки з балансом – звіти в цілому по банку, враховуючи дані безбалансових відділень, які відкриті в інших областях.

Територіально відокремлені безбалансові відділення, що відкриті за межами області, у якій розташовані їх балансові відділення, надають звіт територіальному управлінню Національного банку за своїм місцезнаходженням, а також балансовому відділенню.

Крім того, для аналізу статистичної звітності балансові установи банків надають за запитом територіальних управлінь Національного банку інформацію про касові обороти в розрізі кожного територіально відокремленого безбалансового відділення, відкритого на його балансі.

Установи банків, що здійснюють касове обслуговування клієнтів інших установ комерційних банків, які не мають ліцензії на здійснення операцій з готівкою, обліковують суми, що видані та надійшли від цих клієнтів, за відповідними символами звіту.

Установи комерційних банків, які не здійснюють операцій з готівкою, складають звіт лише за позабалансовими символами. Звіт подається у відповідну установу банку, яка веде касові операції з їх клієнтами, для включення у звітність за формами 747 і 748.

За символами з 02 по 73 відображається обіг готівки, яка проходить через каси всіх установ банків, включаючи їх філії, безбалансові відділення.

За символами, починаючи з 74, поза балансом наводяться додаткові дані, що потрібні для аналізу готівкового обігу і відображаються в звіті формою 748.

Щоденний звіт складається за такою самою номенклатурою символів, крім символів 74-99, які зазначаються в місячному звіті.

Якщо після відправлення звітів установи банків виявлять помилки, то вони негайно повідомляють про виправлення цих помилок (з обов'язковим зазначенням усіх показників) територіальне управління Національного банку, а територіальне управління – Національний банк.

Установи комерційних банків, що здійснюють касове обслуговування клієнтів, складають звіт про касові обороти з врахуванням даних про обіг готівки в безбалансових установах банків, обмінних пунктах, банкоматах, а також установах комерційних банків, які не здійснюють операцій з готівкою за позабалансовими символами.

Звіт (символи 02-72) складається за даними бухгалтерського обліку надходжень і видачі готівки, які фіксуються в касових журналах із зазначенням символів звіту.

Символи звіту за надходженнями визначаються за зазначеним у кожному касовому документі на внесення готівки джерелом походження готівкових коштів (наприклад, торговельна виручка, квартирна плата, повернення заробітної плати тощо). Підприємства, що мають надходження з різних джерел, відображають їх суми за кожним джерелом.

Символи звіту за видачею визначаються за зазначеним клієнтами на звороті грошових чеків цільовим призначенням грошових сум, які одержують у банку, а також у кожному видатковому касовому ордері.

Для складання звіту установ банків відповідальний працівник веде відомість обліку касових оборотів за формою 747 – за номенклатурою щоденного та місячного звіту. Відомість обліку касових оборотів заповнюється щодня згідно з даними касових журналів за надходженнями і видачею в розрізі символів звіту.

Загальні підсумки надходжень і видатків за день (місяць), що зазначені у відомості форми 747 (символи 02-39 і 40-72, за винятком символів 34-36, 38 і 69, 70, 71), мають збігатися з підсумками касових оборотів відповідно за дебетом і кредитом балансових рахунків 1001 «Банкноти та монета в касі банку», 1002 «Банкноти та монета в касі позабалансових установ банків», 1003 «Банкноти та монета в обмінних пунктах», 1004 «Банкноти та монета в банкоматах», 1005 «Банкноти та монета, інкасовані до перерахування».

Залишки кас (символи 35 і 70) мають збігатися із залишками вищезазначених рахунків.

Різниця між даними за символами 66 і 39 має дорівнювати різниці залишків кас за рахунком 1007 «Банкноти та монета в дорозі» на кінець і початок звітної періоду в сумах, що належать до внутрішнього передавання готівки між банком та його безбалансовими структурними підрозділами (безбалансові відділення, обмінні пункти, банкомати).

За операціями безбалансових відділень, обмінних пунктів, банкоматів в установах банків ведеться окрема відомість обліку касових оборотів за формою 747 на підставі звітних касових відомостей і документів, що надаються вищезазначеними структурними підрозділами банку. Записи в цій відомості робляться в день одержання звітності від безбалансових відділень, обмінних пунктів.

Наприкінці останнього робочого дня місяця для складання звіту за формою 748 згідно з відомістю форми 747 підбиваються загальні підсумки касових оборотів за кожним символом надходжень і видачі. При цьому щоденні залишки каси за символами 35 і 70 не підсумовуються. За символом 35 до підсумкової за місяць колонки вноситься залишок каси із першої колонки відомості, тобто на 1 число звітнього місяця, а за символом 70 – залишок каси на 1 число наступного місяця з останньої колонки відомості.

Після перевірки відомостей форми 747 звітні дані за місяць переносяться до звіту за формою 748. Попередньо підсумовуються показники у відомості касових оборотів установ банків, безбалансових відділень, обмінних пунктів, банкоматів за рахунками 1001 «Банкноти та монета в касі банку», 1002 «Банкноти та монета в касі позабалансових установ банків», 1003 «Банкноти та монета в обмінних пунктах», 1004 «Банкнота та монета в банкоматах», 1005 «Банкноти та монета, інкасовані до перерахування», а також дані установ банків, які не здійснюють операцій з готівкою за позабалансовими символами.

У звіті за формою 748 підбиваються передбачені формою підсумки за надходженнями і видачею, підсумки за окремими символами, баланс і контрольні підсумки. Дані за символами 34-39 і 66-72 у підсумки за надходженнями і видачею не включаються.

Надходження на рахунки за вкладками громадян і видача з рахунків за вкладками громадян (символи 16 і 55), від підприємств поштового зв'язку і видача їм підкріплень (символи 17 і 59) записуються у звіті в розгорнутому вигляді так само, як вони записані у відомості обліку касових оборотів форми 747.

В останній робочий день місяця складається звіт за формою 748 за даними відомості обліку касових оборотів форми 747 і на підставі звіту за формою 748 за місяць для надсилання електронною поштою територіальному управлінню Національного банку, а копії – дирекції (управлінню) банку. Відповідальність за достовірність статистичної звітності про касові обороти несе головний бухгалтер установи банку.

Працівник установи банку, який займається аналізом касових оборотів, зобов'язаний один раз на місяць здійснити контрольну перевірку за документами щодо правильності зазначених касових надходжень та видачі за символами звіту, а також правильність ведення обліку для заповнення даних за балансом. У разі потреби він зобов'язаний вжити заходів щодо виправлення помилок в обліку, їх ліквідації, провести інструктаж операційних працівників і повторну перевірку обліку касових оборотів.

Складання звіту про касові обороти в установах Національного банку. Установи комерційних банків надсилають звіти територіальним управлін-

ням Національного банку. Працівники територіальних управлінь Національного банку перевіряють наявність у звітах необхідних даних і підсумків.

Показники звіту за формою 748 перевіряються територіальними управліннями Національного банку в такому порядку:

- залишок оборотної (операційної) каси на початок звітної періоду (символ 34 (35)) у таблиці показників за надходженнями звіряється із залишком оборотної (операційної) каси на кінець звітної періоду (символ 69 (70)), що зазначається у таблиці показників за видачею на попередню дату;

- за всіма символами надходжень і видачі проводиться перевірка, тобто показники касових оборотів щоденного звіту порівнюються з даними за попередній день і за відповідний день попереднього місяця, а щомісячні відповідно з даними за попередні місяці. Якщо за окремими символами спостерігаються значні відхилення, то відповідні показники уточнюються в оперативному порядку з установою комерційного банку;

- місячний звіт перевіряється територіальним управлінням та звіряється із Звітом про рух готівки (ф.760) та Звітом про рух резервних фондів (ф.761) за цей місяць у частині надходжень готівки із сховищ цінностей (резервних фондів) до оборотної каси (символ 38) і видачі готівки з оборотної каси до сховищ цінностей (резервних фондів) (символ 73);

- суми за символами 37, 72 установ банків звіряються з даними територіальних управлінь Національного банку про підкріплення і прийняття залишків операційних кас установ комерційних банків, а також із повідомленнями банків про самостійне передавання готівки в інші установи банків як у цьому регіоні, так і за його межами;

- різниця між даними за символами 66 і 39, 37 і 72, 36 і 71 звіряється з різницею залишків за рахунком 1007 на кінець і початок звітної періоду;

загальні підсумки надходжень і видачі за місяць за символами 02-39 і 40-73, за винятком залишків каси, що відображені за символами 34 (35) і 69 (70), звіряються з підсумками оборотів за дебетом і кредитом балансових рахунків 1001 «Банкноти та монета в касі банку», 1002 «Банкноти та монета в касі позабалансових установ банків», 1003 «Банкноти та монета в обмінних пунктах», 1004 «Банкноти та монета в банкоматах», 1005 «Банкноти та монета, інкасовані до перерахування».

За даними зведеної таблиці показників форми 748 складається зведений звіт по країні, регіону.

Звіт за кожний день і місяць територіальні управління Національного банку надсилають щоденно та щомісяця електронною поштою Департаменту готівково-грошового обігу.

Використана та рекомендована література

1. Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» (від 5 квітня 2001 року № 2346-III) // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. Додаток до журналу «Вісник Національного банку України». – 2001. – № 6. – С. 3–22.

2. Інструкція НБУ «Про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України», затверджена постановою Правління Національного банку України від 19 лютого 2001 р. № 69 // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. Додаток до журналу «Вісник Національного банку України». – 2001. – № 4. – С. 5–35.

3. Положення НБУ «Про ведення касових операцій у національній валюті в Україні», затверджене постановою Правління Національного банку України від 19 лютого 2001 р. № 72 // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. Додаток до журналу «Вісник Національного банку України». – 2001. – № 4. – С. 35–60.

4. Національний банк і грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. д.е.н., проф. А.М. Мороза та к.е.н., доц. М.Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 1999. – 368 с.

Лекція 6

Міжбанківські розрахунки і платіжні системи

- 1. Характеристика міжбанківських розрахунків.*
- 2. Організація розрахунків у системі масових електронних платежів.*

1. Характеристика міжбанківських розрахунків

З метою забезпечення розрахунків для клієнтів банківських установ використовують внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи. Порядок діяльності платіжної системи визначається її правилами, встановленими платіжною організацією відповідної платіжної системи.

Правила платіжної системи (крім внутрішньобанківських платіжних систем – ВПС) мають встановлювати організаційну структуру платіжної системи, умови членства, порядок вступу та виходу із системи, принцип виконання документів на переказ, відкликання документів на переказ, порядок вирішення спорів, управління ризиками в системі, систему страхування, порядок захисту інформації тощо.

Правила відповідної платіжної системи, а також договори, що укладаються між учасниками цієї платіжної системи (крім ВПС), повинні передбачати порядок врегулювання неплатоспроможності та інших випадків нездатності виконання членами платіжної системи своїх зобов'язань.

Банк визначає умови та порядок функціонування власної внутрішньобанківської платіжної системи з урахуванням вимог законодавства та нормативно-правових актів НБУ.

Правила внутрішньодержавної платіжної системи мають бути узгоджені платіжною організацією цієї внутрішньодержавної платіжної системи з Національним банком України.

При проведенні переказу платіжні системи мають право здійснювати взаємозалік на основі клірингу або виконувати кожний документ на переказ окремо.

Для формування та обробки документів за операціями із застосуванням спеціальних платіжних засобів, документів на переказ, документів на відкликання платіжні системи, а також окремі банки мають право використовувати спеціальні платіжні засоби, ідентифікатори держателя спеціального платіжного засобу, програмно-технічні засоби, системи захисту інформації та телекомунікаційні канали зв'язку.

Порядок використання платіжними системами, а також окремими банками перелічених засобів визначається правилами цих систем та відповідними договорами, з врахуванням вимог законодавства та нормативно-правових актів НБУ.

В Україні можуть створюватися внутрішньодержавні банківські та небанківські платіжні системи. До **внутрішньодержавних банківських платіжних систем** відносяться системи міжбанківських розрахунків, системи масових платежів та внутрішньобанківські платіжні системи.

Система міжбанківських розрахунків призначена для переказу грошей у межах України між банками на виконання зобов'язань їх клієнтів, а також власних зобов'язань цих банків.

Внутрішньобанківська платіжна система створюється банком з метою забезпечення найбільш сприятливих умов для проведення переказу грошей між його підрозділами.

Система масових платежів призначена для переказу грошей за операціями, що здійснюються юридичними та фізичними особами із застосуванням платіжних інструментів.

Внутрішньодержавні небанківські платіжні системи мають право здійснювати діяльність, пов'язану із переказом, виключно після їх реєстрації в НБУ та отримання відповідного дозволу, порядок реєстрації та отримання якого визначається НБУ.

Система електронних платежів НБУ (СЕП НБУ) – це державна система міжбанківських розрахунків. Порядок її функціонування, прийняття і виключення з її членів, проведення переказу за допомогою цієї системи та інші питання визначаються НБУ.

Національний банк регламентує та забезпечує функціонування СЕП, гарантує її надійність і безпеку, організовує та бере участь у проведенні через неї міжбанківського переказу.

Передумовою здійснення міжбанківських розрахунків є кореспондентські відносини, які можуть утворюватися між банками та НБУ або безпосередньо між банками.

Кореспондентські відносини представляють собою договірні відносини між банками, метою яких є здійснення платежів, розрахунків та надання

інших банківських послуг за взаємними дорученнями. Основою таких відносин є відкриття кореспондентського рахунку. Кореспондентський рахунок відкривається банку для обліку коштів і проведення розрахунків, що їх виконує один банк за дорученням і на кошти іншого банку на підставі укладеного договору.

Кореспондентські рахунки (коррахунки) відкриваються двох видів ЛОРО (НОСТРО) і технічні рахунки. ЛОРО – це коррахунок, який відкриває банк банку-кореспонденту та здійснює операції списання (зарахування) коштів згідно з чинним законодавством і укладеним договором. У банку-кореспонденті цей рахунок є коррахунком НОСТРО.

Для здійснення міжбанківських розрахунків через СЕП власнику коррахунку на договірних умовах відкривається технічний рахунок у РП або ЦРП¹. *Технічний рахунок* банківської установи в СЕП – інформація в електронній формі, що зберігається в програмно-технічному комплексі АРМ-2, поновлюється під час оброблення електронних розрахункових документів банківської установи та фактично відображає стан коррахунка цієї установи на певний час.

Коррахунок банку (його філії) відкривається на підставі укладеного договору за умови надання правильно оформлених таких документів:

- а) заява про відкриття коррахунка встановленого зразка;
- б) копія належним чином оформленого статуту, що засвідчена нотаріально;
- в) копія документа, що засвідчена нотаріально, яка підтверджує взяття банку на податковий облік;
- г) довідку про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України;
- г) нотаріально засвідчену копію довідки органу державної статистики про включення до ЄДРПОУ;
- д) картку із зразками підписів та відбитка печатки, що засвідчені нотаріально;
- е) копію страхового свідоцтва, що підтверджує реєстрацію банку у Фонді соціального страхування, засвідчену нотаріально або органом, що його видав.

Оформлення відкриття коррахунка філії банку має свої особливості. Так, керівник та головний бухгалтер філії особисто подають до територі-

¹ Розрахункова палата банку – структурний підрозділ банку, що обслуговує філії банку у ВПС та забезпечує взаємодію ВПС із СЕП, у тому числі з ІПС (складова СЕП, що призначена для надання користувачам довідкової інформації про платежі, виконані засобами СЕП).

Центральна розрахункова палата – установа НБУ, яка забезпечує функціонування СЕП у цілому, ведення бази даних для ІПС щодо електронних міжбанківських розрахунків, виконаних через СЕП, а також здійснює функції РП для банківських установ м. Києва та Київської області, обслуговує інші віртуальні банківські регіони.

ального управління НБУ за місцезнаходженням філії вищезазначені документи та додатково:

а) копію належним чином оформленого Положення про філію, що засвідчена нотаріально, замість Статуту;

б) засвідчену нотаріально копію належним чином оформленого дозволу, наданого банком філії на здійснення банківських операцій;

в) клопотання банку за підписом керівника про відкриття кореспондентського рахунка філії із зазначенням інформації, що стосується банку.

Банк письмово повідомляє банк-кореспондент про відкриття кореспондентського рахунка із зазначенням його номера та дати відкриття.

Банки-кореспонденти вільно вибирають спосіб розрахунків, визнаний Національним банком, а також засоби зв'язку для передавання розрахункових документів та повідомлень за умови збереження цілісності та конфіденційності інформації. При цьому способи розрахунків та засоби зв'язку обов'язково мають бути зазначені в договорі про встановлення кореспондентських відносин.

Датою початку здійснення видаткових операцій за кореспондентським рахунком банку-кореспондента є дата отримання банком документально підтвердженого повідомлення органу ДПА про взяття рахунка на облік.

При здійсненні операцій за кореспондентським рахунком ЛОРО банк у той самий робочий день надсилає банку-кореспонденту повідомлення про це з реквізитами розрахункового документа. При списанні коштів з кореспондентського рахунка ЛОРО за розрахунковими документами банку-кореспондента повідомлення може не надсилатися.

Якщо банк із будь-яких причин не може виконати розрахунковий документ банку-кореспондента, то він має повідомити про це банк-кореспондент не пізніше наступного робочого дня після отримання цього документа.

Для підтвердження операцій, здійснених за кореспондентським рахунком, банк надсилає банку-кореспонденту (у визначений договором термін) виписку з коррахунка. Якщо у визначений договором термін банк-кореспондент не надіслав зауваження у письмовій формі, то виписка вважається підтвердженою.

Зупинення відповідно до законів України уповноваженими державними органами власних видаткових операцій банку за кореспондентським рахунком ЛОРО виконується безпосередньо банком, що відкрив та веде рахунок банку-кореспондента, засобами системи автоматизації банку.

За необхідності реорганізації, зміни назви, форми власності) банком подаються такі самі документи, що й при його відкритті. При цьому номер коррахунка та код банку залишаються без змін. У разі внесення до статуту банку змін і доповнень власником рахунка подаються копії документів, засвідчені в установленому порядку, у яких викладено зазначені зміни й доповнення.

Підставою для закриття коррахунка банку є заява його власника або уповноваженого органу, при цьому залишок коштів за таким рахунком попередньо має бути переказаний на рахунок, визначений відповідно до чинного законодавства та нормативно-правових актів НБУ.

Територіальне управління НБУ протягом трьох робочих днів з дня закриття рахунка банку зобов'язане надіслати засобами системи електронної пошти (ЕП¹) з використанням засобів захисту інформації Національного банку повідомлення про закриття коррахунка на адресу відповідного органу державної податкової адміністрації.

Слідуючою умовою для здійснення міжбанківських розрахунків є формування **інформаційно-обчислювальної мережі НБУ** з відповідним довідником банківських установ України. Призначення останнього полягає у використанні при роботі всіх програмно-технічних комплексів, у тому числі й СЕП. До довідника банківських установ України мають бути включені всі банківські установи, що належним чином зареєстровані НБУ.

Для включення банку до довідника банківських установ територіальне управління Національного банку, що його обслуговує, надсилає засобами системи ЕП на адресу НБУ таку інформацію:

- повну та скорочену назву, зазначені у статуті банку;
- повну поштову адресу;
- назву та код району міста;
- прізвища та телефони керівників;
- номер факсу;
- дату та номер реєстрації;
- ідентифікаційний код за ЄДРПОУ;
- форму власності;
- номер коррахунка (за умови його відкриття).

На підставі цієї інформації обчислюється код банку, визначається електронний ідентифікатор банку для роботи в СЕП та із засобами системи ЕП, а також адреса вузла системи ЕП, за якою має обслуговуватися банк.

Національний банк розповсюджує через електронну пошту довідник банківських установ України та зміни до нього на адресу ЦРП, територіальних управлінь НБУ, інших банківських установ, Асоціації українських банків, деяких державних установ тощо.

Міжбанківські розрахунки можуть здійснюватися через: СЕП за коррахунками банків (філій) у територіальних управліннях НБУ або банках-кореспондентах за коррахунками ЛОРО (НОСТРО).

Учасниками СЕП є територіальні управління Національного банку, комерційні банки, які мають технічні рахунки в РП або ЦРП.

¹ ЕП – система електронної пошти Національного банку України, що забезпечує потреби для передачі інформації в межах банківської системи України.

Для роботи в СЕП банк укладає з НБУ договори на інформаційно-розрахункове обслуговування та про використання криптографічних засобів захисту інформації в інформаційно-обчислювальній мережі.

НБУ відповідно до умов договорів забезпечує банки необхідними програмно-технічними комплексами СЕП, програмними засобами електронного зв'язку, апаратно-програмними засобами захисту інформації.

Необхідною умовою включення банку до довідника банків-учасників СЕП є організаційна, функціональна та технологічна готовність банку до роботи, наприклад, включення до довідника банківських установ України, укладення з НБУ необхідних договорів, підключення до системи електронної пошти, наявність необхідних засобів захисту інформації, наявність персоналу, підготовленого до роботи із засобами системи ЕП, СЕП тощо.

Після цього для включення до довідника учасників СЕП банк подає клопотання до територіального управління Національного банку за своїм місцезнаходженням, яке містить назву банку, його код, електронний ідентифікатор, код валюти, модель обслуговування консолідованого кореспондентського рахунка, дату підключення банку до СЕП. У разі потреби включення філії до довідника учасників СЕП клопотання має бути також і від банку, якому належить ця філія.

У разі порушення учасниками СЕП технології роботи та невиконання вимог захисту банківської інформації Національний банк зупиняє видаткові операції такого учасника або виключає його з учасників СЕП. У подальшому учасник СЕП може продовжити свою роботу лише після службового розслідування, проведеного НБУ, та усунення недоліків.

Підставою для *виключення банку* з учасників СЕП є розірвання договору на інформаційно-розрахункове обслуговування між цим банком та НБУ в порядку, передбаченому чинним законодавством. Виключення з учасників СЕП здійснюється шляхом вилучення банку із довідника банків-учасників СЕП. При виключенні банку з учасників СЕП значення його технічного рахунка має дорівнювати нулю.

Операції *зарахування (списання)* коштів за коррахунком банку-учасника СЕП можуть виконуватися тільки після відкриття йому в РП (ЦРП) технічного рахунка, через який здійснюються розрахунки у формі файла, тобто електронного розрахункового документа. Він має вміщувати обов'язкові реквізити, серед яких назва, номер, дата, ознака (дебет/кредит), сума, код, назва та рахунок платника, коди банків платника та одержувача, код, назва, рахунок одержувача, призначення платежу, ЕЦП¹, ідентифікатор ключа, що використаний для накладання ЕЦП.

¹ Електронний цифровий підпис – сукупність даних, отримана за допомогою криптографічного перетворення вмісту електронного документа, які дають змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати особу, яка його підписала.

Відповідно до технології роботи СЕП електронний розрахунковий документ має вміщувати технологічні реквізити, зокрема відмітку про час оброблення цього документа.

Єдиним джерелом формування електронних розрахункових документів для СЕП є система автоматизації банку (САБ). Вона має забезпечити формування електронного розрахункового документа із заповненням усіх обов'язкових реквізитів. Заповнення обов'язкових реквізитів електронного розрахункового документа виконується шляхом перенесення їх значень з паперового документа, крім реквізиту «назва документа», який заповнюється не словами, а умовним числовим кодом.

Електронні розрахункові документи та службові повідомлення СЕП формуються, передаються та приймаються лише з використанням апаратно-програмних засобів захисту інформації, затверджених і наданих НБУ.

Початкові платежі від учасника СЕП приймаються в межах поточного значення його технічного рахунка. Оброблення електронних розрахункових документів та службових повідомлень здійснюється у порядку черговості їх надходження до системи. Електронний розрахунковий документ, прийнятий СЕП, не може бути відкликаний.

Результати розрахунків за відсланими та отриманими електронними розрахунковими документами відображаються на технічних рахунках банків. Інформація про стан цих рахунків надається учасникам розрахунків протягом робочого дня з періодичністю, що визначається діючою технологією міжбанківських розрахунків.

У СЕП упроваджено сім моделей обслуговування банків (філій) за консолідованим рахунком та інформаційну модель, які враховують специфіку роботи та потреби банків. Усі моделі використовуються лише при виконанні міжбанківських розрахунків у гривні. *Моделі обслуговування консолідованих кореспондентських рахунків* банків у СЕП НБУ мають такі характеристики.

Модель 1. Консолідований рахунок обласної дирекції (облдирекція) з відкриттям технічних рахунків філіям. Облдирекція має консолідований рахунок у територіальному управлінні Національного банку, а її філії – не мають.

Облдирекція та філії мають програмно-технічні комплекси АРМ-НБУ, засоби захисту інформації, електронні ідентифікатори та коди банків, обмінюються електронними розрахунковими документами з СЕП незалежно один від одного, і ці розрахунки відображаються на технічних рахунках філій у тій РП, де відкрито технічний рахунок обласній дирекції.

Облдирекція має змогу протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків та початкових оборотів філій, а також отримувати від СЕП підсумкову технологічну інформацію про їх роботу.

Модель 2. Консолідований кореспондентський рахунок обласної дирекції без відкриття технічних рахунків філіям. Обласна дирекція має консолідований коррахунок у територіальному управлінні НБУ. Її філії не мають коррахунків у територіальному управлінні Національного банку.

Обласна дирекція має власну ВПС для обслуговування міжбанківських розрахунків філій.

Філії обласної дирекції мають електронні ідентифікатори та коди банків, але не мають програмно-технічних комплексів для виходу в СЕП. Обмін філій електронними розрахунковими документами з СЕП здійснюється засобами ВПС обласної дирекції з відображенням результатів розрахунків на її технічному рахунку.

Модель 3. Консолідований рахунок банку без відкриття технічних рахунків філіям. Банк має консолідований рахунок у територіальному управлінні НБУ. Філії банку можуть бути розташовані в різних адміністративно-територіальних одиницях, але не можуть мати коррахунків у територіальних управліннях НБУ.

Банк має власну ВПС для обслуговування міжбанківських розрахунків філій.

Філії банку мають електронні ідентифікатори та коди банків, але не мають програмно-технічних комплексів для виходу в СЕП.

Обмін між філіями електронними розрахунковими документами з СЕП здійснюється засобами ВПС банку з відображенням результатів розрахунків на його технічному рахунку.

Модель 4. Консолідований рахунок банку з відкриттям технічних рахунків філіям. Банк має консолідований коррахунок у територіальному управлінні НБУ. Його філії можуть бути розташовані в різних адміністративно-територіальних одиницях, але не можуть мати рахунків у територіальних управліннях Національного банку.

Банк та філії мають програмно-технічні комплекси АРМ-НБУ, засоби захисту інформації, електронні ідентифікатори та коди банків, обмінюються електронними розрахунковими документами з СЕП незалежно один від одного, і ці розрахунки відображаються на технічних рахунках філій у тій РП, де відкрито технічний рахунок банку.

Банк має змогу протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків та початкових оборотів філій, а також отримувати від СЕП підсумкову технологічну інформацію про їх роботу.

Модель 5. Консолідований рахунок банку з відкриттям технічних рахунків обласним дирекціям. Банк може мати консолідований коррахунок у територіальному управлінні НБУ. Його філії можуть бути розташовані в різних адміністративно-територіальних одиницях, але не можуть мати рахунків у територіальних управліннях Національного банку.

Облдирекціям відкриваються технічні рахунки в тій РП, де відкрито технічний рахунок банку, і на кожному з них відображаються розрахунки як обласної дирекції, так і її філій.

Облдирекції мають власні ВПС для обслуговування міжбанківських розрахунків своїх філій.

Банк та обласні дирекції мають програмно-технічні комплекси АРМ-НБУ, засоби захисту інформації СЕП, електронні ідентифікатори та коди банків, обмінюються електронними розрахунковими документами з СЕП незалежно один від одного.

Філії облдирекції мають електронні ідентифікатори та коди банків, але не мають програмно-технічних комплексів для виходу в СЕП і обмінюються електронними розрахунковими документами з СЕП засобами ВПС обласної дирекції.

Банк має змогу протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків та початкових оборотів для обласних дирекцій, а також отримувати від СЕП підсумкову технологічну інформацію про їх роботу.

Модель 6. Консолідований рахунок банку з відкриттям технічних рахунків обласним дирекціям та їх філіям. Банк має консолідований коррахунок у територіальному управлінні НБУ. Філії банку можуть бути розташовані в різних адміністративно-територіальних одиницях, але не можуть мати рахунків у територіальних управліннях Національного банку.

Облдирекціям та філіям відкриваються технічні рахунки в тій РП, де відкрито технічний рахунок банку.

Банк, обласні дирекції та філії мають програмно-технічні комплекси АРМ-НБУ, засоби захисту інформації, електронні ідентифікатори та коди банків, обмінюються електронними розрахунковими документами з СЕП незалежно один від одного.

Розрахунки філії відображаються на технічних рахунках філії, облдирекції, банку. Розрахунки облдирекції відображаються на її технічному рахунку і на технічному рахунку банку.

Банк має змогу протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків та початкових оборотів для обласних дирекцій, а облдирекції – для своїх філій.

Банк отримує від СЕП підсумкову технологічну інформацію про роботу обласних дирекцій та філій, а облдирекції – про роботу своїх філій.

Модель 7. Консолідований рахунок банку з відкриттям технічних рахунків філіям. Банк має консолідований коррахунок у територіальному управлінні НБУ. Його філії можуть бути розташовані в різних адміністративно-територіальних одиницях, але не можуть мати коррахунків у територіальних управліннях НБУ.

Банк та філії мають програмно-технічні комплекси АРМ-НБУ, засоби захисту інформації СЕП, електронні ідентифікатори та коди банків, об-

мінюються електронними розрахунковими документами з СЕП незалежно один від одного, і ці розрахунки відображаються на технічних рахунках філій у тій РП, де відкрито технічний рахунок банку.

Банк має змогу протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків та початкових оборотів філій, виконувати початкові платежі від їх імені та отримувати від СЕП підсумкову технологічну інформацію про їх роботу.

Характерною рисою моделі сьомої є те, що банк має змогу динамічно обмежувати повноваження філій щодо виконання розрахункових та інших операцій. Це реалізується за допомогою операційних правил, які є додатковим механізмом, органічно вбудованим у САБ.

Інформаційна модель (модель 0). Обслуговування в СЕП за такою моделлю виконується без злиття рахунків філій банку і полягає в наданні банку додаткової інформації про роботу його філій у СЕП у межах територіального управління Національного банку.

Для отримання додаткової інформації про роботу філій у СЕП з використанням інформаційної моделі банку необхідно подати клопотання до територіального управління НБУ за місцем обслуговування філій.

Для роботи в СЕП за консолідованим коррахунком банк повинен одержати відповідний дозвіл. Дозвіл на роботу в СЕП за першою моделлю обслуговування консолідованого рахунка надається обласній дирекції територіальним управлінням Національного банку, що її обслуговує.

Для його одержання банк подає пакет документів, що підтверджує його організаційну, функціональну та технологічну готовність до роботи в СЕП за консолідованим коррахунком, а також здатність програмного забезпечення до роботи з ІПС (клопотання банку про перехід банку в цілому або окремих його філій на роботу в СЕП за консолідованим коррахунком; дві належним чином оформлені копії положення банку про порядок здійснення міжбанківських розрахунків банком та його філіями за консолідованим коррахунком).

Положення повинно включати:

- опис технологічної моделі;
- опис моделі бухгалтерського обліку, у тому числі (для моделей із використанням ВПС) порядок проведення операцій за відсутності (недостатності) коштів на кореспондентському рахунку банку;
- опис системи захисту (для моделей із використанням ВПС);
- регламент функціонування платіжної системи банку (для моделей із використанням ВПС).

Рішення щодо можливості обслуговування банку в СЕП за консолідованим рахунком приймається Національним банком у місячний строк.

Не пізніше визначеної дати переходу банк переоформляє з Національним банком договір на інформаційно-розрахункове обслуговування в си-

стемі електронних платежів або вносить до нього необхідні зміни з урахуванням особливостей обслуговування консолідованого коррахунка.

Коррахунки, які були відкриті філіям банку в територіальних управліннях НБУ, у разі розірвання договорів закриваються, залишки коштів на них перераховуються на консолідований кореспондентський рахунок банку згідно з технологією переходу, визначеною НБУ.

У разі потреби переходу з однієї моделі обслуговування консолідованого коррахунку на іншу, банк подає до НБУ пакет документів, а також надсилає повідомлення про це до Національного банку. У разі надання банку дозволу попередній дозвіл втрачає чинність.

Розрахунки за результатами клірингу в певній платіжній системі здійснюються розрахунковим банком, що обслуговує цю систему, згідно з правилами платіжної системи і взаємними угодами між її учасниками, узгодженими з вимогами чинного законодавства та нормативно-правових актів НБУ. Правила платіжної системи та умови договорів, що регулюють відносини сторін при здійсненні розрахунків, з метою мінімізації ризиків у системі, повинні визначати порядок врегулювання випадків неможливості виконання банками-учасниками своїх зобов'язань.

У разі виконання банком функцій розрахункового клірингу здійснюється за рахунками банків-учасників розрахунків, що відкриті в розрахунковому банку. Взаємовідносини розрахункового банку з банками-учасниками, права й обов'язки сторін визначаються установчими документами розрахункового банку та укладеними договорами.

У разі виконання функцій розрахункового банку Національним банком розрахунки за результатами клірингу здійснюються відповідно до бухгалтерської моделі роботи розрахункового банку, визначеної нормативно-правовими актами НБУ, з відображенням остаточних розрахункових сальдо за коррахунками, відкритими в його територіальних управліннях.

Розрахунковий банк згідно із взаємними угодами несе відповідальність перед банками-учасниками розрахунків за своєчасність проведення розрахунків за результатами клірингу.

Порядок здійснення розрахунків через ВПС регулюється відповідними документами банків, яким належать ці системи, і повинен відповідати вимогам чинного законодавства та нормативно-правових актів НБУ. При здійсненні розрахунків через ВПС банк та його філії зобов'язані дотримуватися таких вимог:

- початкові платежі від філії приймаються банком лише в межах коштів на його кореспондентському рахунку;
- філія, початкові платежі якої не можуть бути прийняті банком до виконання через відсутність (недостатність) коштів на рахунку банку, не проводить списання коштів з рахунка платника, а невиконані роз-

рахункові документи платника того самого дня обліковує на відповідному позабалансовому рахунку та надсилає йому письмове повідомлення встановленої форми про невиконання розрахункового документа із зазначенням причини. Платник, отримавши повідомлення філії, для забезпечення своїх прав щодо виконання розрахункових документів, може вжити заходів відповідно до чинного законодавства.

Комерційний банк та його філії, що здійснюють розрахунки через ВПС, повинні:

- а) дотримуватися загальних технологічних вимог та вимог інформаційної безпеки, які встановлюються Національним банком;
- б) щодня надавати до ЦРП агреговану інформацію про внутрішньобанківські міжобласні платежі;
- в) на вимогу ІПС надавати інформацію про проходження платежів від СЕП до філій-отримувачів платежів;
- г) на вимогу ЦРП надавати іншу інформацію про роботу ВПС.

Транспортні потреби філій, які є учасниками ВПС, можуть забезпечуватися системою електронної пошти НБУ. Програмні засоби вузла системи ЕП передаються користувачам на підставі договору.

Міжбанківські розрахунки *виконуються в строк* до трьох операційних днів і вважаються завершеними з часу зарахування коштів на коррахунок банку одержувача.

Внутрішньобанківські розрахунки виконуються в строк, встановлений внутрішніми нормативними актами банку, який не може перевищувати двох операційних днів, та вважаються завершеними з часу зарахування коштів на рахунок філії одержувача.

Відповідальність за порушення строків виконання розрахунків визначається чинним законодавством.

Відповідно до чинного законодавства *безспірне стягнення, безакцептне списання, примусове списання* коштів з кореспондентських рахунків банків здійснюється лише на підставі виконавчих документів, установлених законами України, рішень податкових органів, а також за вимогою Національного банку, основою на здійсненому рефінансуванні банку, якщо таке передбачено угодою.

2. Організація розрахунків у системі масових електронних платежів

Національна система масових електронних платежів (НСМЕП) – це внутрішня багатомітентна платіжна система, в якій розрахунки за товари та послуги, одержання готівки та інші операції здійснюються за допомо-

гою банківських платіжних карток за технологією, що розроблена Національним банком України.

До складу НСМЕП входять: платіжна організація; члени платіжної системи; учасники платіжної системи.

Загальне управління системою здійснює Рада Платіжної організації, яка вирішує питання про прийняття або виключення до НСМЕП нових членів; виконує арбітражні функції; установлює ліміти для кожного платіжного інструмента; установлює загальносистемні комісійні; приймає стратегічні рішення щодо подальшого розвитку НСМЕП тощо.

Членами даної системи можуть бути банки, які одержали ліцензію НБУ на здійснення емісії (еквайрингу)¹ платіжних карток та уклали договір з Платіжною організацією про вступ до НСМЕП.

Учасниками НСМЕП є юридичні або фізичні особи – суб'єкти відносин, що виникають при здійсненні розрахункових операцій за допомогою платіжних карток, банки-члени НСМЕП. Функції Розрахункового банку НСМЕП виконує НБУ.

Платіжна організація визначає організації-учасники НСМЕП, яким надається право виконувати функції процесингових центрів, і наділяє їх відповідними повноваженнями. Оперативне керування НСМЕП у межах повноважень, визначених Платіжною організацією, виконує головний процесинговий центр (ГПЦ). Регіональні центри управляють частиною НСМЕП, яка знаходиться в них на обслуговуванні (підприємства торгівлі та послуг, банки).

ГПЦ через свої підрозділи виконує також функції управління системними ключами та системної підготовки карток для подальшої їх емісії в банках.

Взаємовідносини між учасниками НСМЕП будуються на договірних засадах. Умови договорів між ними мають відповідати чинному законодавству України та нормативно-правовим актам НБУ.

Для вступу до НСМЕП *комерційний банк* надсилає на адресу Платіжної організації відповідну заяву та копію ліцензії НБУ на здійснення емісії (еквайрингу) платіжних карток.

Після цього банк укладає договір з Розрахунковим банком про проведення взаєморозрахунків у НСМЕП і з Головним та/або Регіональним процесинговими центрами про обслуговування розрахунків платіжними картками в НСМЕП. Датою вступу банку до НСМЕП є дата підписання ним договору з Платіжною організацією.

¹ *Еквайринг* – діяльність банку, що включає в себе проведення розрахунків з підприємствами торгівлі (послуг) за операції, які здійснені держателями платіжних карток, і виконання операцій з видачі готівки держателям платіжних карток.

Після включення до НСМЕП банк самостійно *проводить емісію платіжних карток і розширює мережу еквайрингу* (у разі потреби збільшує кількість терміналів і банкоматів). Усі картки, що використовуються в НСМЕП, поділяються на дві групи – платіжні та службові.

Платіжні картки призначені для здійснення їх держателями таких операцій (рис. 6.1).

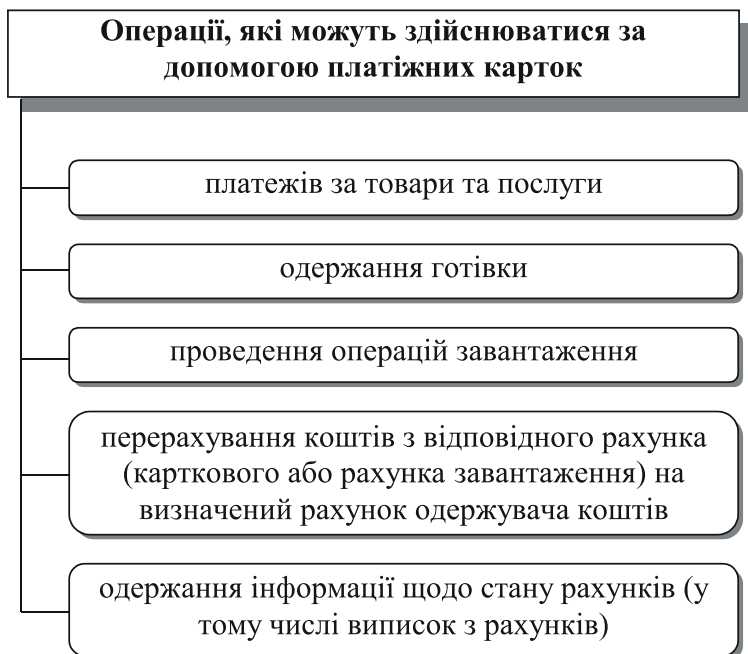

Рис. 6.1. Призначення платіжних карток

Службові картки залежно від їх призначення поділяються на такі типи: модулі безпеки терміналів, трансфертні та картки доступу (рис. 6.2).

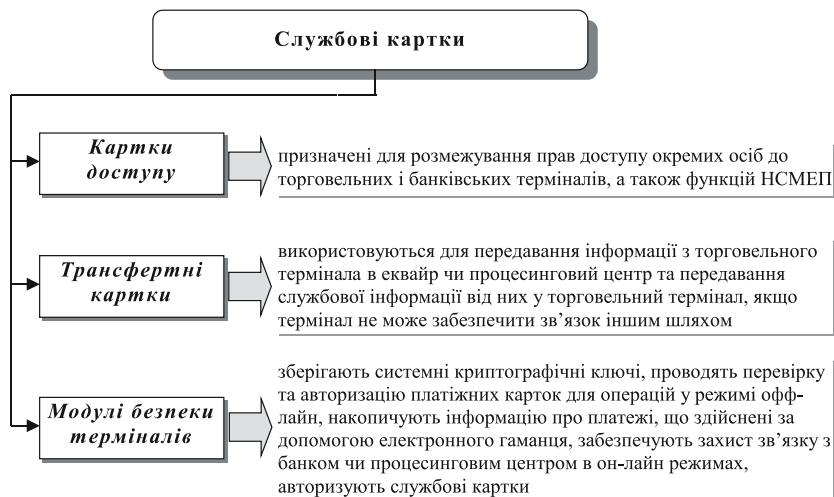

Рис. 6.2. Службові картки

На території України застосовуються платіжні картки, емітовані банками-членами внутрішніх платіжних систем (ВПС), та платіжні картки, емітовані банками, які є членами міжнародних платіжних систем¹.

Банки України можуть самостійно або разом із зацікавленими нефінансовими установами та підприємствами створювати внутрішні одноемітентні чи багатоемітентні платіжні системи, а також поширювати їх сферу діяльності на територію інших країн. Створення та експлуатація ВПС, розрахунки за операції з платіжними картками в яких виконуються небанківськими установами, не допускається.

Положення про ВПС, що визначає правила їх діяльності, має бути узгоджене платіжною організацією цієї системи з НБУ до початку емісії платіжних карток. Емісія платіжних карток ВПС розпочинається після узгодження зазначеного Положення з НБУ.

Вітчизняні банки згідно з чинним законодавством України можуть укладати угоди з організаціями міжнародних платіжних систем (МПС) VISA International та EUROPAY International про членство в них, а також з платіжними організаціями небанківських платіжних систем AMERICAN EXPRESS, DINERS CLUB, JCB та інших про участь у цих системах. Еквайринг на території України здійснюється лише банками-резидентами.

¹ Міжнародна платіжна система – платіжна система, сфера діяльності якої поширюється на територію кількох країн. Платіжною організацією в такій системі може бути як нерезидент, так і резидент України.

Банк, що став принциповим¹ або асоційованим² членом міжнародної чи внутрішньої платіжної системи і має намір здійснювати емісію платіжних карток та/або еквайринг за операціями з платіжними картками, або у разі емісії (еквайрингу) нових типів платіжних карток, зобов'язаний за 15 днів до початку емісії (еквайрингу) повідомити НБУ.

Принципові та асоційовані члени міжнародних і внутрішніх платіжних систем – емітенти платіжних карток можуть укладати угоди з банками-резидентами, які не є членами цих платіжних систем, про виконання останніми функцій з розповсюдження серед своїх клієнтів платіжних карток емітента, а також виконання через каси своїх установ та пунктів обміну валюти уповноважених банків операцій з видачі готівкових коштів за платіжними картками. Принципові та асоційовані члени міжнародних та внутрішніх платіжних систем, які виконують еквайринг, можуть укладати угоди з банками-резидентами, які не є членами цих платіжних систем, про виконання останніми обслуговування поточних рахунків своїх клієнтів-підприємств торгівлі (послуг) за розрахунковими документами еквайра.

Принципові члени та асоційовані члени МПС можуть укладати угоди з банками-нерезидентами про виконання останніми еквайрингу на території країни банку-нерезидента, якщо це дозволено правилами відповідної МПС та законодавством країни банку-нерезидента.

Спільно із зацікавленими нефінансовими установами (компаніями, об'єднаннями покупців, клубами, страховими товариствами тощо) банки-члени платіжних систем можуть емітувати картки, що є одночасно платіжними і містять ознаки дисконтних або клубних карток.

Платіжні картки не підлягають декларуванню при перетинанні та пересиланні через митний кордон України.

Емісія (еквайринг) банками-резидентами платіжних карток можуть здійснюватися тільки за умови одержання ліцензії НБУ на здійснення таких операцій.

Для проведення розрахунків за операціями з платіжними картками МПС, призначених для застосування за межами України, банк повинен мати відповідну ліцензію на здійснення операцій в іноземній валюті.

Платіжна картка видається клієнту (довіреній особі) на підставі та на умовах договору про відкриття картрахунка. Виняток становлять наперед

¹ Принциповий (основний) член платіжної системи – банк, який має ліцензію платіжної системи на здійснення емісії та/або еквайрингу.

² Асоційований член платіжної системи – банк, який має ліцензію платіжної системи на здійснення емісії та/або еквайрингу за гарантіями, що надані платіжній організації іншим банком – принциповим членом.

оплачені платіжні картки¹, які можуть продаватись банками фізичним особам без оформлення договору в письмовій формі.

Клієнти-резиденти можуть відкривати картрахунки за межами України й отримувати платіжні картки, емітовані нерезидентами, з врахуванням обмежень законодавства України з валютного регулювання.

Укладення договорів про відкриття картрахунків здійснюється згідно з чинним законодавством, нормативно-правовими актами НБУ з врахуванням рекомендацій, визначених платіжною організацією.

У договорі мають бути визначені умови обслуговування картрахунка (за дебетовою² чи кредитною³ схемами) та умови їх зміни згідно з умовами банку та платіжної системи, умови обслуговування в разі виникнення овердрафту, розмір згідно з тарифами банку та умови оплати за операції з картрахунком, порядок вирішення спорів та інше залежно від умов банку й правил платіжної системи. У договорі обов'язково має бути обумовлена згода клієнта на виконання банком дебетування картрахунку на суму операцій, виконаних клієнтом або його довіреною особою, за платіжними повідомленнями еквайрів.

Перед укладенням договору емітент або банк, який від імені емітента надає платіжні картки, зобов'язаний ознайомити клієнта з умовами одержання та застосування платіжної картки. Інформація, що надається в письмовій формі, повинна визначати:

- 1) термін дії платіжної картки;
- 2) види операцій, які може здійснювати клієнт (довірена особа клієнта);
- 3) тарифи банку з обслуговування операцій із застосуванням платіжної картки;
- 4) право клієнта на одержання виписок стану його рахунків та умови їх одержання (поштою, особисто тощо);
- 5) порядок подання та розгляду претензій у разі непогодження клієнта з виписками за операціями з картрахунка;
- 6) умови безпеки при користуванні платіжною картою;
- 7) потребу обов'язкового термінового повідомлення про втрату (крадіжку) платіжної картки, номер телефону, адресу установи, в яку слід звернутися з цього приводу та з приводу інших непередбачених ситуацій;
- 8) відповідальність клієнта за втрату картки, яка може бути передбачена в договорі про відкриття картрахунка;

¹ Наперед оплачена платіжна картка – платіжна картка, яка дає змогу виконувати операції в межах витратного ліміту, прописаного в самій картці, а перерахування коштів за операції здійснюється з консолідованого рахунка банку, на якому обліковуються кошти, внесені клієнтами. Ідентичний термін – “електронний гаманець”.

² Дебетова схема – платіжна схема, що передбачає розрахунки за операції з платіжною картою в межах власних коштів клієнта, які обліковуються на картковому рахунку.

³ Кредитна схема – платіжна схема, що передбачає виконання розрахунків за операції з платіжною картою в межах наданого банком кредиту.

9) обставини, за яких банк може згідно з чинним законодавством повідомляти про стан карткового рахунка третім сторонам та інше.

Один із примірників договору між банком і клієнтом має бути переданий клієнту. У разі змін умов обслуговування картрахунків та тарифів банку останній зобов'язаний повідомити клієнта не пізніше, ніж за 21 день до введення цих змін.

Відкриття картрахунків здійснюється відповідно до чинного законодавства та нормативно-правових актів НБУ. Для цього подають до банків документи, які необхідні для відкриття поточних рахунків. На одному картрахунку можуть відображатись операції із застосуванням різних видів платіжних карток однієї або кількох платіжних систем, виданих самому клієнту та/або його довіреним особам.

У разі застосування дебетової схеми обслуговування для фізичних осіб як картковій використовуються їх поточні рахунки або відкриваються окремі картрахунки, що ведуться в режимі поточних рахунків, з врахуванням обмежень, встановлених законодавством. Для юридичних осіб відкриваються окремі картрахунки.

У разі застосування кредитної схеми фізичним і юридичним особам відкриваються окремі картрахунки.

Якщо юридична особа має відкриті рахунки в банках, що не є принциповими або асоційованими членами відповідної платіжної системи, то вона може відкрити картрахунки в інших банках, які є її членами.

Зарахування коштів на картрахунки фізичної особи може виконуватись шляхом внесення готівки через касу свого або іншого банку; шляхом переказу коштів з інших поточних або депозитних рахунків фізичної особи, а також з рахунків (осіб за їх дорученням) і здійснюється з врахуванням обмежень, визначених чинним законодавством. Поповнення коштів на картрахунки юридичних осіб відбувається з їх поточних рахунків за рахунок готівки, що вноситься як відшкодування за кошти, використані держателями корпоративних¹ платіжних карток понад встановлені норми витрат.

У разі застосування банком схеми обслуговування наперед оплачених платіжних карток («електронних гаманців») письмовий договір із клієнтом укладається в обов'язковому порядку тільки в тому разі, якщо передбачається поповнення коштів на консолідованому рахунку банку та перезапис у картку їх нової суми. Для юридичних осіб схема обслуговування наперед оплачених платіжних карток не застосовується.

Обов'язковими реквізитами, що наносяться на картку, є назва або логотип банку та реквізити, які дають змогу ідентифікувати платіжну систе-

¹ Корпоративна картка – платіжна картка, яка дає змогу її держателю провести операції за рахунок коштів, що обліковуються на картковому рахунку юридичної особи.

му та емітента картки. Також платіжні картки ВПС повинні мати нанесений шляхом друку або тиснення ідентифікаційний номер.

Крім зазначених вище реквізитів, платіжна картка може містити дані, що дають змогу ідентифікувати її держателя для доступу до інших (крім карткового) рахунків клієнта в банку при здійсненні операцій з розрахунково-касового обслуговування.

Клієнти банку застосовують платіжні картки відповідно до умов договору з емітентом як засіб для безготівкової оплати за товари (послуги) на підприємствах торгівлі, для перерахування коштів зі своїх картрахунків на рахунки інших осіб, для оплати за товари, купівля яких здійснюється в системах електронної комерції¹, а також як засіб для одержання готівки в касах банків, пунктах обміну іноземної валюти та через банкомати.

Крім виконання вказаних операцій, платіжні картки, держателями яких є фізичні особи, можуть застосовуватись для виконання операцій з внесення готівкових коштів на свої рахунки, сплати комунальних та інших послуг готівкою через банкомати, які підтримують ці функції.

Придбані із застосуванням платіжної картки товари можуть бути повернені особі, яка їх продала. Повернення товару здійснюється згідно із правилами, встановленими відповідними нормативними актами, а повернення коштів за товар — шляхом їх зарахування на картрахунок, або готівкою, якщо це не суперечить правилам платіжної системи.

Операції, що здійснюються на території України держателями платіжних карток, виконуються тільки у гривнях. Виняток становить одержання клієнтами в іноземній валюті зі своїх картрахунків у даній валюті в касах та через банкомати уповноважених банків держателями платіжних карток МПС, які є клієнтами емітентів-нерезидентів.

За здійснені операції банки отримують **комісійну винагороду**, розмір якої встановлюється банками самостійно, виходячи з правил платіжної системи та тарифів банку. Уповноважені банки України можуть встановлювати комісійну винагороду у валюті² видачі готівки.

При виконанні операцій із застосуванням платіжних карток за дебетовою схемою у разі відсутності (недостатності) коштів на картрахунок клієнта допускається виникнення овердрафту. Його умови визначаються при відкритті картрахунка та вказуються в договорі про відкриття картрахунка.

¹ Система електронної комерції — сукупність програмно-технічних засобів, процедур та правил, використання яких дає змогу споживачу здійснити віддалений доступ до преїскурантів підприємств торгівлі (послуг), виконати замовлення на поставку та оплату замовлених товарів (послуг).

² Комісійні винагороди в валюті за операціями з платіжними картками МПС банки отримують у порядку, встановленому Правилами здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку.

Довірені особи юридичних осіб можуть здійснювати операції з безготівкової оплати із застосуванням корпоративних платіжних карток на підприємствах торгівлі та одержувати готівку в таких випадках:

1) одержання готівки у валюті України для здійснення розрахунків, пов'язаних із виробничими (господарськими) потребами, в тому числі для оплати витрат на відрядження в межах України, з врахуванням обмежень, встановлених нормативно-правовими актами НБУ з питань регулювання готівкового обігу;

2) здійснення розрахунків у безготівковій формі у гривнях, пов'язаних із статутною та господарською діяльністю, витратами представницького характеру, а також витратами на відрядження в межах України;

3) одержання готівки в іноземній валюті за межами України для оплати витрат на відрядження;

4) здійснення розрахунків у безготівковій формі в валюті за межами України, пов'язаних з витратами на відрядження та витратами представницького характеру.

Кошти, які списані з картрахунка юридичної особи за вищеперерахованими операціями, вважаються виданими юридичною особою під звіт держателю платіжної картки. Використання коштів має бути підтверджене відповідними звітними документами.

Корпоративні платіжні картки не застосовуються для виплати заробітної плати, інших виплат соціального характеру, а також для оплати в іноземній валюті договорів, що здійснюється від імені резидентів та представництв юридичних осіб-нерезидентів.

У разі здійснення операцій за межами України держателями платіжних карток, яким відкриті картрахунки у гривнях, списання коштів з цих рахунків здійснюється в сумі, еквівалентній сумі платежу в іноземній валюті, яка обчислюється в порядку, визначеному в договорі про відкриття картрахунка.

Операції держателів платіжних карток повинні виконуватись з оформленням **розрахункових документів** на паперових носіях¹, що складаються за місцем проведення операції в кількості примірників, потрібній для всіх учасників розрахунків (див. табл. 6.1). Чек банкомата може друкуватись і надаватись клієнту або довірній особі за його вимогою.

Сліп², квитанція торговельного терміналу, чек касового апарата, оформлені відповідно до вимог НБУ, мають статус первинного платіжного документа клієнта, за яким виконана операція, і можуть бути використані при врегулюванні спірних питань між клієнтом і емітентом.

У разі здійснення операцій на підприємствах торгівлі, у касах банків та в пунктах обміну валюти, обладнаних імпринтерами, на бланку, форма

¹ Сліп, квитанція торговельного терміналу, чек банкомата, чек касового апарата тощо.

² Сліп – документ, який підтверджує здійснення операції з використанням платіжної картки й містить набір даних щодо цієї операції та відбиток реквізитів платіжної картки.

якого визначена платіжною системою, оформлюється розрахунковий документ – сліп. В узгоджені терміни сліпи передаються еквайру для формування й направлення до процесингового центру або розрахункового банку платіжних повідомлень для оброблення та виконання на їх підставі розрахунків за виконані операції.

У разі застосування на підприємствах торгівлі, у касах банків та в пунктах обміну валюти торговельних терміналів оформлюється відповідна квитанція. Тоді платіжне повідомлення формується торговельним терміналом і може бути передане еквайру в процесі авторизації¹ або збереженим у пам'яті терміналу у формі журналу (реєстру) платіжних повідомлень, який передається еквайру в узгоджені терміни для подальшого направлення до процесингового центру чи розрахункового банку.

Таблиця 6.1

Зміст обов'язкових реквізитів розрахункових документів за операціями держателів платіжних карток

<i>Підприємства торгівлі</i>	<i>Каси банків і пунктів обміну валюти</i>	<i>Чек банкомата</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1) ідентифікатор підприємства торгівлі або інші реквізити, що дають змогу його визначити; 2) дата здійснення операції; 3) вид операції (покупка, повернення); 4) сума операції у валюті України; 5) реквізити платіжної картки; 6) код авторизації або інший код, що ідентифікує операцію в платіжній системі; 7) підпис касира в разі оформлення сліпа; 8) підпис держателя платіжної картки (для сліпа – обов'язково, для квитанції торговельного терміналу – якщо це передбачено правилами платіжної системи)	1) ідентифікатор банку або інші реквізити, що дають змогу його визначити; 2) дата здійснення операції; 3) сума та валюта операції; 4) реквізити платіжної картки; 5) код авторизації або інший код, що ідентифікує операцію в платіжній системі; 6) підпис касира; 7) підпис держателя платіжної картки	1) ідентифікатор банку або інші реквізити, що дають змогу його визначити 2) номер банкомата; 3) дата здійснення операції; 4) сума та валюта операції; 5) реквізити платіжної картки; 6) код, що ідентифікує операцію в платіжній системі

¹ Авторизація – процедура отримання дозволу від емітента або особи, яка його заміщує, – члена або учасника платіжної системи – на проведення операції із застосуванням платіжної картки.

Якщо на підприємстві торгівлі застосовується торговельний термінал з'єднаний з ЕККА, то цими засобами роздруковується розрахунковий документ, в якому, крім реквізитів чека касового апарата, присутні додаткові реквізити.

Правилами платіжних систем можуть бути передбачені також інші додаткові реквізити розрахункових документів.

У разі здійснення в касах банків та в пунктах обміну валюти операцій з видачі готівки у гривні за платіжними картками, емітованими нерезидентами, держателю картки має бути видана додатково довідка за формою 377. Вона є підставою для зворотного обміну нерезидентом залишків невикористаної гривні на іноземну валюту.

Емітенти зобов'язані в порядку, визначеному договором про відкриття картрахунка, за вимогою або не рідше ніж один раз на місяць надавати клієнтам виписки про рух коштів на їхніх картрахунках за операціями, виконаними як самими клієнтами, так і їхніми довіреними особами.

Якщо клієнт має заперечення щодо операцій за картрахунком, перелік яких указаний у виписці, то він має право протягом строку, встановленого законодавством, звернутися до емітента із заявою про розгляд спірного питання або до суду.

Фінансові розрахунки банків-членів внутрішніх та міжнародних платіжних систем за операції, що здійснені на території України їхніми клієнтами, здійснюються лише у гривнях незалежно від того, в якій валюті відкритий картрахунок клієнта.

Фінансові розрахунки банків-членів МПС за операції, що здійснені їхніми клієнтами за межами України, а також за операції, що здійснені на території України держателями платіжних карток – нерезидентами України, здійснюються у валюті, визначеній в угодах з платіжними організаціями МПС.

Розрахунки за операції з платіжними картками, виконані на території України як резидентами, так і нерезидентами, між еквайрами й підприємствами торгівлі, а також між платіжними організаціями небанківських платіжних систем і підприємствами торгівлі, здійснюються лише у валюті України згідно з правилами, визначеними Платіжною організацією платіжної системи та в порядку, обумовленому в угоді між підприємством торгівлі та еквайром.

Фінансові розрахунки між членами платіжної системи за операції, що здійснені на території України із застосуванням платіжних карток, емітованих резидентами, здійснюються розрахунковим банком із застосуванням загальних вимог та норм виконання міжбанківських розрахунків в Україні. Такі функції може виконувати уповноважений Платіжною організацією платіжної системи комерційний банк, який має відповідну ліцензію НБУ або безпосередньо НБУ. Перерахування коштів еквайрам

здійснюється з коррахунків банків-членів платіжної системи, відкритих у цьому банку або в територіальних управліннях НБУ.

Фінансові розрахунки між членами МПС за операції, що здійснені на території України із застосуванням платіжних карток, емітованих нерезидентами, та фінансові розрахунки за операції, які здійснені за межами України із застосуванням платіжних карток, емітованих резидентами, виконуються через коррахунки, відкриті в розрахунковому банку міжнародної платіжної системи, і проводяться у валюті, визначеній в угоді між емітентом (еквайром) та платіжною організацією МПС.

Взаєморозрахунки в НСМЕП здійснюються за кліринговою схемою. Виняток становлять лише адресні платежі, що виконані за допомогою платіжних карток. Після завершення сеансів поточного дня регіональні процесингові центри розраховують нетто-позиції кожного з банків регіону, звіряють з нетто-позиціями, що розраховуються самими банками, і передають їх до ГПЦ. Останній зводить і вивіряє кліринг, формуючи остаточні нетто-позиції членів НСМЕП окремо за електронним гаманцем, електронним чеком і комісійними.

Ці дані передаються до Розрахункового банку, який об'єднує клірингові нетто-позиції в одну для кожного банку і через систему електронних платежів НБУ проводить дебетування транзитних і, відповідно, кореспондентських рахунків банків, що мають дебетову клірингову позицію, і після цього кредитує банки, що мають кредитову позицію. Всі розрахунки між банками-членами НСМЕП виконуються лише в банківські дні в СЕП.

Поповнення коррахунків для виконання розрахунків за операціями клієнтів здійснюється за рахунок коштів банку, що складаються із власних коштів банку та коштів, списаних за виконані операції з картрахунків клієнтів. Якщо валюта розрахунків не збігається з валютою, списаною з картрахунків, емітент може виконати операції з купівлі-продажу необхідної валюти на міжбанківському валютному ринку України.

Еквайр має право самостійно встановлювати величину комісійних за еквайринг.

Торговець не має права встановлювати торговельні надбавки за обслуговування карток НСМЕП порівняно з готівковими платежами.

Внутрішні платіжні системи можуть створюватись банками-резидентами разом з іншими фінансово-кредитними та нефінансовими установами шляхом впровадження власних проектів або інших розробників платіжних систем.

Технічні засоби, що використовуються в платіжній системі, мають відповідати вимогам відповідних державних або міжнародних стандартів. Програмне забезпечення, крім програмного забезпечення власної розробки, повинне мати відповідні ліцензії від виробника.

У ВПС мають бути передбачені заходи захисту інформації, що складаються із організаційних заходів та програмно-технічних рішень із застосуванням засобів криптографічного захисту інформації.

Програмно-технічні рішення із захисту інформації мають реалізовувати алгоритми криптографічного захисту інформації, що визначені у відповідних державних стандартах, або мають відповідний дозвіл від уповноважених на його надання організацій.

На етапі впровадження ВПС у промислову експлуатацію має бути визначена її платіжна організація. У разі створення одоемітентної ВПС функції платіжної організації може виконувати банк, що створює систему та є її власником.

Для створеної платіжної системи до початку її промислової експлуатації Платіжна організація має розробити та зареєструвати у встановленому законодавством порядку торговельний знак (логотип) платіжної системи.

З метою зменшення ризиків невиконання зобов'язань у разі фінансової неспроможності емітентів (еквайрів) платіжні організації внутрішніх багатоемітентних платіжних систем повинні сформувати й постійно підтримувати **страховий фонд з покриття ризиків** неплатежів за операціями з платіжними картками. Страховий фонд може використовуватись лише Платіжною організацією цієї системи в разі потреби погашення заборгованості члена платіжної системи перед іншими її членами та учасниками.

Розмір страхового фонду визначається за методикою, виробленою платіжною організацією ВПС. Способи та порядок формування страхового фонду не повинні суперечити чинному законодавству України та відповідним нормативним актам НБУ.

Платіжною організацією має бути розроблене Положення про ВПС, що визначає правила її діяльності. Це Положення має визначати організаційну структуру платіжної системи, умови членства, порядок вступу та виходу із системи, опис платіжних засобів, правила виконання розрахунків за операціями з цими платіжними засобами, управління ризиками та безпекою в системі, порядок вирішення спорів та інше, визначене платіжною організацією. Положення про ВПС має бути узгоджене Платіжною організацією цієї платіжної системи з НБУ.

Контроль за діяльністю банків з виконання операцій емісії та еквайрингу платіжних карток здійснюється Національним банком України.

За порядком обліку підприємствами торгівлі (послуг) операцій, що здійснюються із застосуванням платіжних карток, а також порядком обліку коштів суб'єктами господарювання за операціями з корпоративними платіжними картками здійснюється контроль органами, яким такі повноваження надані законодавством.

Контроль за використанням коштів із картрахунків здійснюється власниками цих рахунків.

У разі порушень банком нормативних актів НБУ, що регулюють здійснення розрахунків із застосуванням платіжних карток, вживаються адекватні допущеному порушенню заходи впливу, передбачені чинним законодавством України.

З метою зменшення ризиків членів та учасників НСМЕП та забезпечення ефективного використання банками залучених коштів у НСМЕП **передбачені відповідні ліміти**.

Ліміт завантаження готівкою в інших еквайрах визначається та встановлюється емітентом і обмежує суму його зобов'язань за можливими платежами картками, що емітовані ним у разі затримки еквайром перерахування йому відповідних сум, що завантажені на його картки готівкою.

Керування цим лімітом здійснює сам емітент. Оскільки схема завантаження карток готівкою в інших банках передбачає пряму авторизацію до емітента, то в разі перевищення цього ліміту АКС емітента забороняє авторизацію операції завантаження готівкою, таким чином знижуючи ризики за зобов'язаннями можливих платежів за такими картками.

Для обмеження фінансових ризиків *платіжні картки та модулі безпеки мають набір відповідних лімітів*. Перевірка цих лімітів відбувається у відповідних картках.

Величини всіх карткових лімітів визначаються Платіжною організацією та надсилаються членам НСМЕП.

Деякі ліміти записуються в платіжні картки під час системної ініціалізації карток і можуть бути змінені тільки Платіжною організацією: ліміти модулів безпеки та ліміти, що обмежують кількість спроб введення відповідних ПІН-кодів. Решту лімітів мають змогу записувати до платіжних карток емітенти, але в межах визначених Платіжною організацією величин. Емітенти можуть їх змінювати згідно із своїми рішеннями. Вони можуть бути типовими для всіх клієнтів або індивідуальними. Для зміни банківських лімітів, що записані в платіжних картках, клієнту потрібно звернутися до свого емітента із заявою.

Для недопущення банком несанкціонованої емісії коштів у НСМЕП передбачений *контроль за завантаженням коштів на картки держателів*. Контроль має форму ліміту, що розміщується в системному модулі безпеки сервера авторизації емітента і розраховується таким чином, щоб не заважати нормальній роботі банку протягом 1 – 3-х днів. При кожному завантаженні ліміт зменшується. У разі досягнення лімітом нульової суми при здійсненні запиту на завантаження модуль безпеки відмовляє у завантаженні. Під час передавання транзакцій до процесингових центрів за результатами роботи та враховуючи фінансовий стан банку, цей ліміт понов-

люється з ГПЦ. У разі погіршення фінансового стану банку ліміт може не поновлюватися, що дає змогу блокувати завантаження карток.

Керування системними лімітами виконує Платіжна організація. Свої розрахунки вона здійснює на підставі чинного законодавства, нормативних актів НБУ щодо обмеження залучення коштів населення, резервування тощо, виконання зобов'язань банку як учасника НСМЕП та згідно з результатами його фінансового стану.

Для обмеження фінансових ризиків *кожна картка клієнта має набір лімітів*. Кожний платіжний інструмент картки має свої ліміти. Наприклад, електронний гаманець має такі ліміти:

- максимальну суму одноразового завантаження. Визначає максимальну суму одноразового завантаження, що може бути здійснена в одній трансакції. Банк має змогу записувати цей ліміт на картку в межах величини, що рекомендується Платіжною організацією. При перевищенні цього ліміту операція не відбувається;

- максимальну суму балансу електронного гаманця. Цей ліміт перевіряється картою при завантаженні, щоб не допустити його перевищення. Банк має змогу записувати цей ліміт на картку в межах величини, що рекомендується Платіжною організацією;

- максимальну суму платежів за добу. Банк має змогу записувати цей ліміт на картку в межах величини, що рекомендується Платіжною організацією. При перевищенні цього ліміту операція не відбувається;

- максимальну суму видачі готівки за добу. Банк має змогу записувати цей ліміт на картку в межах величини, що рекомендується Платіжною організацією. При перевищенні цього ліміту операція не відбувається;

- максимальну суму платежу без ПІН-коду. Банк має змогу записувати цей ліміт на картку в межах величини, що рекомендується Платіжною організацією. При перевищенні цього ліміту картка потребує введення ПІН-коду платежу для виконання операції;

- ліміт кількості спроб уведення ПІН-коду при завантаженні. Якщо кількість послідовних некоректних спроб уведення ПІН-коду перевищує цей ліміт, то картка блокується. Цей ліміт визначається та записується в картку Платіжною організацією (5 спроб).

Комісійні розподіляються між: еквайром; Платіжною організацією; Розрахунковим банком; емітентом.

Джерелом (платником) комісійних можуть бути: держатель картки; торговець; еквайр; емітент.

Розподіл комісійних визначається на основі коефіцієнтів комісійних. Комісійні бувають загальносистемними та банківськими.

Загальносистемні комісійні встановлюються централізовано Платіжною організацією на певний період.

Одержувачем комісійних, що відраховуються Платіжній організації, є процесинговий центр, який обробляє трансакцію.

Банківські комісійні встановлюються окремими банками і є предметом їх фінансової політики у визначенні цін за банківські послуги.

Під час виконання операції завантаження готівкою комісійні утримуються з держателя картки відразу.

При виконанні операцій адресного платежу з рахунка завантаження, видачі готівки з рахунка завантаження комісійні знімаються з рахунка завантаження держателя картки під час проведення операції.

При виконанні операції видачі готівки з відповідного карткового рахунка комісійні знімаються з відповідного карткового рахунка держателя картки під час оброблення відповідної трансакції в емітенті.

Взаєморозрахунки за комісійними між банками-членами НСМЕП та процесинговими центрами проводяться під час клірингу. Інші взаєморозрахунки між членами та учасниками НСМЕП обумовлюються окремими договорами між ними.

Ризики в НСМЕП умовно поділяються на системні, банківські, торговців та держателів карток (рис. 6.3).

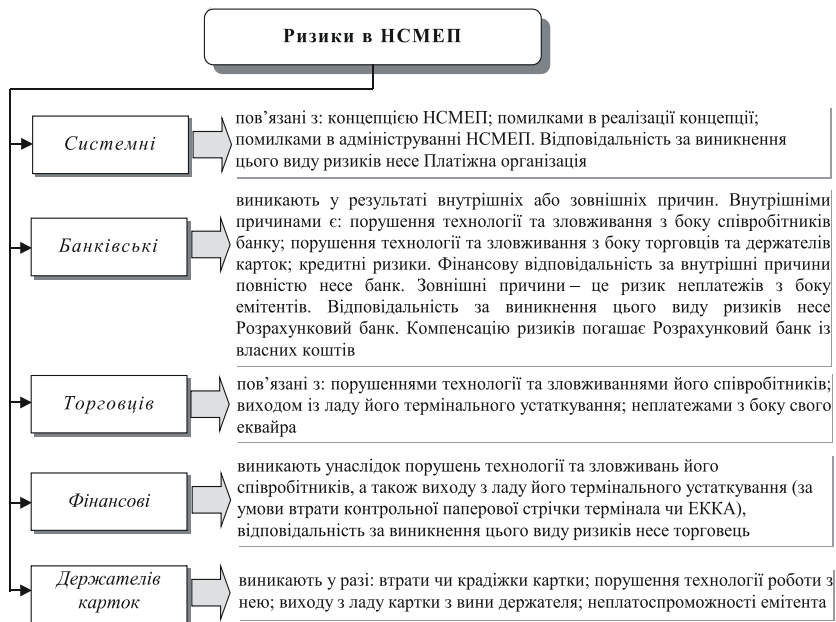

Рис. 6.3. Ризики в НСМЕП

Кожний член та учасник НСМЕП у конфліктних ситуаціях має право звернутися до вищого органу НСМЕП (за такою схемою: держатель картки та торговець => банк (емітент, еквайр) => РПЦ => ГПЦ => Платіжна організація). Вищий орган зобов'язаний оперативно розглянути звернення та прийняти рішення. З цією метою можуть створюватися комісії, які мають право проводити перевірки та пропонувати проекти рішень. Рішення затверджуються установою, що створила комісію. Після цього прийняті рішення стають обов'язковими до виконання конфліктуючими сторонами. Якщо сторони (сторона) не згодні з прийнятими рішеннями, то вони(а) можуть(е) для вирішення спору звернутися до суду.

Оперативне **управління безпекою НСМЕП** виконує ГПЦ, у якому створюється відповідна служба. Аналогічні служби створюються в РПЦ та банках-членах НСМЕП.

Вклади фізичних осіб, що обліковуються на рахунках, захищаються державою згідно з чинним законодавством України. У разі неплатоспроможності емітента в розмірі, встановленому державою, гарантується відшкодування коштів фізичних осіб, залучених на ці рахунки.

Ризики міжбанківських неплатежів банків-членів НСМЕП гарантує Розрахунковий банк, який зобов'язаний стежити за загальним станом кожного банку та оперативно приймати рішення про обмеження його функцій, при потребі – призупинення його членства в НСМЕП.

Розрахунковий банк може приймати рішення про:

- зменшення лімітів завантаження електронного чека та електронного гаманця;
- зменшення лімітів платежів з рахунка завантаження для електронного чека та електронного гаманця;
- припинення обслуговування за операціями завантаження готівкою для чужих клієнтів;
- припинення обслуговування держателів карток – клієнтів ненадійного банку в інших банках;
- повне технічне блокування АКС ненадійного банку.

Крім цього, повне технічне блокування АКС банку може провести служба безпеки ГПЦ у разі несанкціонованого втручання у технологію роботи АКС.

Торговець будує свої відносини з банком, який виконує функції еквайра, на підставі договору.

Еквайр зобов'язаний до визначеного Регламентом роботи НСМЕП часу наступного робочого дня зарахувати кошти на рахунок торговця за операціями поточного дня з платіжними картками, але після відшкодування їх емітентом еквайру.

Еквайр зобов'язаний акцептувати всі трансакції торговельних терміналів торговця, якщо торговцем не були порушені умови договору і технологія роботи з терміналом.

У разі виходу з ладу торговельного терміналу банк зобов'язаний відновити трансакції за контрольною стрічкою торговельного терміналу і акцептувати їх.

Банк зобов'язаний надавати торговцю виписки з його рахунка за операціями з картками у порядку та в строки, установлені в договорі, а також необхідні роз'яснення щодо них.

Ризики з причин втрати картки в сумі вартості самої картки або, що виникають внаслідок порушення її держателем технології роботи з нею, завжди несе держатель картки.

У разі виходу з ладу картки з платіжним інструментом електронний чек сума залишку коштів на такій картці повертається банком її держателю в обсязі залишку коштів на відповідному картрахунку після повідомлення клієнта про це банку та настання відповідальності банку. Витрати на блокування картки, як правило, несе держатель картки.

Для запобігання порушенням, що можуть загрожувати інформаційній безпеці в НСМЕП, передбачені такі засоби:

- чіткий розподіл прав доступу до інформаційних джерел НСМЕП як між юридичними особами, так і обслуговуючим персоналом. Проводиться також персоніфікація здійснення операцій і протоколювання;
- розвинута ключова система, що дає змогу контролювати трансакції та запити двома незалежними шляхами;
- розвинута система стоп-листів;
- апаратні модулі безпеки, що містять важливу інформацію НСМЕП та здійснюють криптографічні операції;
- автоматичне ведення захищених журналів, що містять записи використання компонентів систем, усіх дій АКС банків, процесингу та виконання платіжних і деяких службових операцій для карток і терміналів;
- засоби самодіагностики, що дають змогу визначати порушення цілісності баз даних і програмного забезпечення, відсутність та спроби повторення трансакцій, спроби несанкціонованого доступу до систем.

Під час проходження інформації (службова та фінансові трансакції) на ланках картка – термінал – АКС – процесинговий центр завжди забезпечується її цілісність за допомогою криптографічних сигнатур.

Для захисту держателів карток у НСМЕП передбачені такі стоп-листи: стоп-лист платіжних карток для перевірки в режимі он-лайн;

стоп-лист платіжних карток для перевірки терміналами в режимі оффлайн;

«зелений» лист банків-емітентів.

Припинення участі в НСМЕП держателя картки відбувається після розірвання договору, шляхом виведення картки з обігу та повернення відповідних коштів клієнту/держателю картки або його спадкоємцям (у разі смерті держателя картки). Повернення коштів відбувається згідно з технологією повернення коштів за платіжною картокою, занесеною в стоп-лист.

Сучасний стан функціонування НСМЕП характеризується такими даними¹.

За станом на 01.01.03 р.77 із 157 українських банків, які мають відповідну ліцензію, були емітентами або еквайрами платіжних карток. Тільки протягом 2002 р. число карток, емітованих українськими банками, дорівнювало 6325 тис. штук.

Найбільшу питому вагу на українському картковому ринку має міжнародна платіжна система VIZA — 44 % або 2748 тис. штук; друге місце належить MasterCard — 32 % або 2038 тис. штук; частка ВПС становить 23 % (1455 тис. штук).

Можна прогнозувати, що картковий бізнес розвиватиметься динамічніше, ніж усі сфери банківських послуг, оскільки дедалі більше банків зосереджує увагу на клієнтах — фізичних особах.

Використана та рекомендована література

1. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121 — III // Урядовий кур'єр. — 2001. — №8. — 17 січня.

2. Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» (від 05.04.01 р. № 2346-III) // Додаток до журналу «Вісник НБУ». — 2001. — № 6. — С. 3—22.

3. Інструкція НБУ «Про порядок відкриття та використання рахунків у національній та іноземній валюті» від 18.12.98 р. за № 527.

4. Інструкція НБУ «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» від 29.03.01 р. за № 135 // Додаток до журналу «Вісник НБУ». — 2001. — № 5. — С. 43—104.

5. Інструкція НБУ «Про міжбанківські розрахунки в Україні» від 27.12.99 р. за № 621 // <http://www.kmu.gov.ua>

¹ Харченко В. Підсумки діяльності банків України на ринку платіжних карток у 2002 році // Вісник НБУ. — 2003. — № 4. — С.29—37.

6. Положення НБУ «Про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків-резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривнях» від 25.05.2000 р. за № 209 // <http://www.knu.gov.ua>

7. Положення НБУ «Про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням» від 24.09.99 за № 479 // <http://www.knu.gov.ua>.

8. *Харченко В.* Підсумки діяльності банків України на ринку платіжних карток у 2002 році // Вісник НБУ. — 2003. — № 4. — С.29–37.

Лекція 7

Кредитні операції банків

- 1. Поняття та класифікація кредитів.*
- 2. Принципи та правила кредитування.*
- 3. Оцінка кредитоспроможності позичальника.*
- 4. Страхування від кредитних ризиків.*
- 5. Динаміка кредитного процесу.*
- 6. Особливості консорціумного кредитування.*

1. Поняття та класифікація кредитів

Кредит — це позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строкості, платності та цільового характеру використання. Відповідно кредитні операції банків полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян.

Сучасний стан кредитних операцій вітчизняних банків характеризується даними, наведеними у табл. 7.1:

З таблиці видно, що кредитний портфель банківської системи України за минулий рік збільшився на 45,6 % (за 2001 р. — на 35,8 %) і на 01.01.2003 р. становив 46735,6 млн грн. Зокрема, чистий кредитний портфель (загальний кредитний портфель, скоригований на суму сформованих резервів під кредитні ризики) дорівнював 43160,8 млн грн. Збільшення відбулося, в основному, за рахунок зростання обсягу кредитів, наданих

¹ Шлапак О., Пушкарьов В., Карчева Г. Фінансовий стан, тенденції та проблеми функціонування і розвитку банків у 2002 році // Вісник НБУ. — 2003. — № 3. — С. 5.

суб'єктам господарювання, – на 11625,3 млн грн, іншим банкам – на 1133,9 млн грн, фізичним особам – на 1881,4 млн грн.

Таблиця 7.1

Структура кредитного портфеля¹

Показники	За станом на						Темпи зростання, %		Структурні зміни	
	01.01.2001		01.01.2002		01.01.2003		2001	2002	2001	2002
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%				
<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Кредити органам державного управління	123	0,5	197	0,6	196	0,4	60,6	-0,8	0,1	-0,2
Кредити іншим банкам та НБУ	4357	18,4	3962	12,3	5096	10,9	-9,1	28,6	-6,1	-1,4
Кредити суб'єктам господарювання	18216	77,1	26564	82,8	38189	81,7	45,8	43,8	5,7	-1,1
Кредити фізичним особам	941	4,0	1373	4,3	3255	7	45,9	137,0	0,3	2,7
Узагальнюючий коефіцієнт структурних зрушень	x	x	x	x	x	x	x	x	3,1	1,4

Випереджаючими темпами продовжували зростати обсяги довгострокових кредитів та позичок в інвестиційну діяльність. Обсяги довгострокових кредитів збільшились на 88,1 % і на 01.01.2003 р. становили 10689,7 млн грн або 22,9 % від загального обсягу кредитного портфеля. Обсяги кредитів в інвестиційну діяльність збільшилися на 83,7%.

Протягом 2002 року найвищими темпами зростали обсяги кредитів, наданих фізичним особам, – порівняно з початком року вони збільшилися у 2,4 разу (за 2001 рік – на 45,9%) і на 01.01.2003 р. дорівнювали 3 254,8 млн грн.

Зростанню обсягів кредитування сприяло зниження процентних ставок за кредитами банків, внаслідок чого позички стали доступнішими для суб'єктів господарювання та населення. Якщо у 2001 році середньозважена ставка за кредитами дорівнювала 26,1 %, то у 2002 році – 20,8 %.

¹ Шлапак О., Пушкаръов В., Карчева Г. Фінансовий стан, тенденції та проблеми функціонування і розвитку банків у 2002 році // Вісник НБУ. – 2003. – № 3. – С. 5.

Завдяки позитивним змінам у динаміці активів та кредитного портфеля прогресивні зрушення відбулись і в їх структурі. Збільшилась частка кредитного портфеля в загальних активах – з 63,2 до 68,9 %, довгострокових кредитів у кредитному портфелі – з 17,7 до 22,9 %, кредитів у інвестиційну діяльність – з 3,4 до 4,2%, кредитів, наданих фізичним особам, – з 4,3 до 7,0%. Водночас знизилась частка кредитів, наданих іншим банкам, – з 12,3 до 10,9 %. Покращалась якість кредитного портфеля. Зокрема частка проблемних (прострочених та сумнівних) позичок скоротилася з 5,8 до 4,5%.

У структурі кредитів, наданих суб'єктам господарювання, частка позичок для фінансування поточної діяльності становить 62,3 %, кредити за експортно-імпортними операціями – 15,9 %; за внутрішніми торговельними операціями – 10,5 %; позички в інвестиційну діяльність – 5,2 %; враховані векселі – 3,2 %; овердрафт – 2,3 %; РЕПО – 0,2 %; факторинг – 0,2 %; інші кредити – 0,3 %. Тобто, основна частина позичок спрямовується у поточну діяльність.

За видами діяльності кредити, надані суб'єктам підприємницької діяльності, розподіляються таким чином: позички, спрямовані в оптову торгівлю та посередництво у торгівлі, – 34,1 %; сільське господарство, мисливство і пов'язані з ними послуги – 6,7 %; харчову промисловість – 8,6 %; металургію – 5,4 %; виробництво машин та устаткування – 2,7 %; виробництво електроенергії, газу і води – 3,9 %; хімічне виробництво – 2,4 %; будівництво – 2,3 %; торгівлю транспортними засобами та їх ремонт – 3,0 %; роздрібну торгівлю побутовими товарами та їх ремонт – 2,9 %; в інші види діяльності – 28,0 %.

Незважаючи на перерозподіл кредитних ресурсів зі сфери обслуговування у виробничу сферу, значна частина кредитних коштів, як і раніше, спрямовується у невиробничі галузі, в основному, в торгівлю та посередництво у торгівлі.

Важливе практичне значення має **класифікація кредитів**. Кредити, які надаються банками, класифікуються за такими ознаками:

За строками користування:

- а) короткострокові – до 1 року,
- б) середньострокові – до 3 років,
- в) довгострокові – понад 3 роки.

Короткострокові кредити можуть надаватись банками підприємствам у разі їх тимчасових фінансових труднощів, що виникають у зв'язку із витратами виробництва та обігу, не забезпечених надходженнями коштів у відповідному періоді.

Середньострокові кредити можуть надаватись суб'єктам господарювання на оплату обладнання, поточні витрати, на фінансування капітальних вкладень.

Для формування основних фондів можуть надаватись довгострокові кредити. Об'єктами такого кредитування, як правило, є капітальні витрати на реконструкцію, модернізацію та розширення вже діючих основних фондів, на нове будівництво, на приватизацію та інше.

Строк кредиту, а також відсотки за його користування (якщо інше не передбачене умовами кредитного договору) розраховуються з моменту отримання до повного погашення кредиту та відсотків за його користування. Надання кредиту відбувається переважно, шляхом зарахування на рахунок позичальника або сплати платіжних документів з позичкового рахунка позичальника.

За забезпеченням:

а) забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами);

б) гарантовані (банками, фінансами чи майном третьої особи);

в) з іншим забезпеченням (поручительство, свідоцтво страхової організації);

г) незабезпечені (бланкові).

Комерційний банк може надавати *бланковий* кредит тільки в межах наявних власних коштів (без застави майна чи інших видів забезпечення — тільки під зобов'язання повернути кредит) із застосуванням підвищеної відсоткової ставки надійним позичальникам, які мають стабільні джерела погашення кредиту та перевіреним авторитет у банківських колах.

За ступенем ризику:

а) стандартні кредити;

б) кредити з підвищеним ризиком.

За методами надання:

а) у разовому порядку;

б) відповідно до відкритої кредитної лінії;

в) гарантійні (із заздалегідь обумовленою датою надання, за потребою, із стягненням комісії за зобов'язання).

За строками погашення:

а) водночас;

б) у розстрочку;

в) достроково (за вимогою кредитора або за заявою позичальника);

г) з регресією платежів;

г) після закінчення обумовленого періоду (місяця, кварталу).

В економічній літературі немає єдиної думки щодо кількості ознак класифікації видів кредиту. Наведені вище ознаки є найбільш поширеними. Інколи в літературі та нормативних актах має місце ототожнення понять «види кредиту» та «форми кредиту», що є спірним.

Суб'єкти господарської діяльності можуть використовувати такі **форми кредиту**: банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний, бланковий, консорціумний. Фізичні особи – споживчий кредит.

Комерційний кредит – це товарна форма кредиту, яка визначає відносини з питань перерозподілу матеріальних фондів і характеризує кредитну угоду між двома суб'єктами господарської діяльності. Учасники кредитних відносин при комерційному кредиті регулюють свої господарські відносини та можуть створювати платіжні засоби у вигляді векселів – зобов'язань боржника сплатити кредитору зазначену суму у визначений термін у певному місці.

Об'єктом комерційного кредиту можуть бути реалізовані товари, виконані роботи, надані послуги, щодо яких продавцем надається відстрочка платежу.

У разі оформлення комерційного кредиту за допомогою векселя, інших угод про надання кредиту можна не укладати.

Погашення комерційного кредиту може здійснюватися шляхом:

- сплати боржником за векселем;
- передачі векселя відповідно до чинного законодавства іншій юридичній особі (крім банків та інших кредитних установ);
- переоформлення комерційного кредиту на банківський.

У разі оформлення комерційного кредиту не за допомогою векселя, погашення такого кредиту здійснюється на умовах, передбачених договором сторін.

Лізинговий кредит – це інвестування власних чи залучених фінансових коштів, яке полягає в наданні за договором лізингу однією стороною (лізингодавцем) у виключне користування другій стороні (лізингоодержувачу) на визначений строк майна, що належить лізингодавцю або набувається ним у власність (господарське відання) за дорученням чи погодженням лізингоодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Залежно від особливостей здійснення лізингових операцій лізинг може бути двох видів – фінансовий чи оперативний. За формою здійснення лізинг може бути зворотним, пайовим, міжнародним тощо.

Об'єктом лізингу може бути нерухоме і рухоме майно, призначене для використання як основні фонди, не заборонене законом до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень про передачу його в лізинг.

Майно, яке є державною (комунальною) власністю, може бути об'єктом лізингу тільки за погодженням з органом, що здійснює управління цим майном, відповідно до закону.

Не можуть бути об'єктами лізингу земельні ділянки, інші природні об'єкти, а також цілісні майнові комплекси державних (комунальних) підприємств та їх структурних підрозділів.

Перехід права власності на об'єкт лізингу до іншої особи не є підставою для розірвання договору лізингу.

Іпотечний кредит – це особливий вид економічних відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна.

Кредиторами з іпотеки можуть бути іпотечні банки або спеціальні іпотечні компанії, а також комерційні банки.

Позичальниками можуть бути юридичні та фізичні особи, які мають у власності об'єкти іпотеки або мають поручителів, які надають під заставу об'єкти іпотеки на користь позичальника.

Предметом іпотеки при наданні кредиту доцільно використовувати житлові будинки, квартири, виробничі будинки, споруди, магазини, земельні ділянки, що є власністю позичальника, і не є об'єктом застави за іншою угодою.

Споживчий кредит – кредит, який надається переважно в національній грошовій одиниці фізичним особам-резидентам України для придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і який повертається в розстрочку, якщо інше не передбачене умовами кредитного договору.

Банк надає кредити фізичним особам у розмірах, що визначаються, виходячи з вартості товарів і послуг, які є об'єктом кредитування. Розмір кредиту на будівництво, купівлю і ремонт житлових будинків, садових будинків, дач та інших будівель визначається в межах вартості майна, майнових прав, які можуть бути переданими банку в забезпечення фізичною особою та сумою її поточних доходів, за винятком обов'язкових платежів. Строк повернення кредиту визначається кредитором і позичальником у кредитному договорі та залежить від цілей кредитування, розміру кредиту, платоспроможності позичальника.

Фізичні особи погашають кредити шляхом перерахування коштів з особистого вкладу, депозитного рахунка, переказами через пошту або готівкою.

Кредит може надаватись позичальнику *банківським консорціумом* такими способами:

а) шляхом акумулювання кредитних ресурсів у визначеному банку з подальшим наданням кредитів суб'єктам господарської діяльності;

б) шляхом гарантування загальної суми кредиту провідним банком або групою банків. Кредитування здійснюється в залежності від потреби в кредиті;

в) шляхом зміни гарантованих банками-учасниками квот кредитних ресурсів за рахунок залучення інших банків для участі в консорціумній операції.

У Положенні НБУ «Про порядок формування і використання резерву на можливі втрати за позиками комерційних банків» у залежності від критерію ризику кредити класифікують на стандартні, під контролем, субстандартні, сумнівні та безнадійні.

За кордоном класифікація кредитів здебільшого складається і дотримується самими банками. Систематичний метод контролю за якістю банківського кредитного портфеля полягає в класифікації кредитів у залежності від того, наскільки позичальник дотримується термінів та умов кредитних угод, зокрема щодо умов обслуговування позики. Крім того, термін «класифікований» кредит відноситься до офіційної системи класифікації, що використовують органи нагляду. У кожній країні ці системи неоднакові і часто переглядаються.

2. Принципи та правила кредитування

Банківське кредитування здійснюється за умови дотримання певних **принципів**: терміновість повернення, цільовий характер, забезпеченість та платність кредиту. Ці принципи не є чимось абстрактним, а безпосередньо визначають кредитні взаємовідносини між банками та їх клієнтами шляхом включення у кредитні угоди як істотні умови.

Названі принципи є взаємопов'язаними і означають, що банківський кредит надається суб'єктам кредитування усіх форм власності у тимчасове користування на умовах, передбачених кредитним договором, з відповідною сплатою відсотків за його користування.

Принцип *терміновості* повернення кредиту означає, що він має бути повернений позичальником банку в заздалегідь обумовлений строк. Від дотримання цього принципу залежить можливість надання нових кредитів, оскільки одним із ресурсів кредитування є повернені позички. Порушення даного принципу кредитування призводить до трансформації заборгованості за позичками із термінової у прострочену. У разі порушення строків повернення і наявності прострочених позичок нові кредити, як правило, не надаються.

Цільовий характер використання передбачає вкладення позичкових коштів на конкретні цілі, обумовлені кредитним договором, — у конкретні господарські процеси, проекти, підприємства тощо. Кредит надається позичальнику здебільшого на конкретну ціль, а не тому, що у нього виникла нагальна потреба в коштах. Від дотримання цього принципу значною мірою залежить своєчасність повернення позички, бо тільки реалізація цілі, на яку одержано кредит, може забезпечити необхідні грошові кошти для погашення боргу.

Принцип *забезпеченості* кредиту означає наявність у банку права для захисту своїх інтересів, недопущення збитків від неповернення боргу через неплатоспроможність позичальника. Принцип забезпеченості позичок має за мету захистити інтереси банку і не допустити збитків від неповернення боргу внаслідок неплатоспроможності позичальника. Він передбачає, що заборгованість за позичками, яка відображається в пасиві балансу підприємства-боржника, має бути забезпечена певним майном (товари або цінні папери), що враховується в активі його балансу або зобов'язанням третьої особи погасити борг банку (гарантії, поручительства тощо).

Деякі кредити можуть надаватися і без забезпечення, якщо банк на це дає свою згоду. Відсутність забезпечення може бути викликана як об'єктивними причинами, коли економічна природа кредиту не передбачає вкладання коштів у матеріальні цінності (наприклад, на виставлення акредитивів), так і суб'єктивними, коли банк іде на це свідомо, страхуючи свій підвищений ризик великими позичковими відсотками.

У процесі кредитування підприємств банк не тільки вимагає повернення одержаної позички, а й сплати відсотків за користування нею. В умовах ринкових відносин відсоток є об'єктивним супутником кредиту, його складовою, оскільки кредитна операція — це акт комерційного продажу на певний строк грошових коштів. За рахунок відсотків банки покривають свої витрати й одержують прибуток. Відсоток є також одним із засобів управління сукупним грошовим оборотом, що застосовується Національним банком.

Основними джерелами формування банківських кредитних ресурсів є власні кошти банків, залишки на поточних і валютних рахунках, залучені кошти юридичних і фізичних осіб на депозитні рахунки до запитання чи строкові, міжбанківські кредити та кошти, одержані від випуску цінних паперів.

Окрім наведених принципів, банки повинні враховувати певні обмеження, що існують у кредитному процесі.

Кредитні операції здійснюються банками у межах кредитних ресурсів.

Кредити в іноземній валюті надаються юридичним і фізичним особам-резидентам, які займаються підприємницькою діяльністю, резидентам за операціями, що здійснюються ними з використанням платіжних карток міжнародних платіжних систем, та юридичним особам-нерезидентам — банківським установам.

При проведенні кредитної політики комерційні банки виходять із необхідності забезпечення поєднання інтересів банку, його акціонерів і вкладників та суб'єктів господарської діяльності із врахуванням загальнодержавних інтересів.

Комерційні банки самостійно визначають порядок залучення та використання коштів, проведення кредитних операцій, встановлення рівня відсоткових ставок та комісійних винагород. Вони відповідають за своїми зобов'язаннями перед клієнтами всім належним їм майном та коштами.

Рішення щодо надання кредитів позичальникам, незалежно від заявленого розміру кредиту, приймається колегіально (Правлінням банку, Кредитним комітетом, Комісією тощо) більшістю голосів і оформляється протоколом.

При наданні позичальнику кредиту в розмірі, що перевищує 10 відсотків власного капіталу («великі кредити»), комерційний банк повідомляє Національний банк про кожний такий випадок.

Жоден із виданих великих кредитів не може перевищувати 25 відсотків власних коштів банків. Загальний же обсяг наданих кредитів не може перевищувати восьмикратного розміру власних коштів комерційного банку.

З метою захисту інтересів кредиторів і вкладників банків кредитування позичальників здійснюється згідно з чинним законодавством України з дотриманням встановлених НБУ економічних нормативів діяльності комерційних банків та вимог щодо формування обов'язкових, страхових і резервних фондів.

Забороняється надання кредитів на:

- покриття збитків господарської діяльності позичальника;
- формування та збільшення статутного фонду комерційних банків та інших господарських товариств.

3. Оцінка кредитоспроможності позичальника

Кредитоспроможність – це здатність позичальника в повному обсязі і у визначений кредитною угодою термін розрахуватись за своїми борговими зобов'язаннями.

Установи банку здійснюють оцінку фінансового стану позичальника – юридичної особи перед наданням йому позички, а в подальшому – щоквартально для визначення розміру відрахувань до резерву та контролю за діяльністю позичальника. З'ясування кредитоспроможності ґрунтується на виявленні реального фінансового стану позичальника.

Оцінка фінансового стану позичальника – фізичної особи здійснюється перед наданням йому позички. Подальший аналіз здійснюється у разі змін, які впливають на фінансовий стан позичальника (втрата заробітку, втрата застави з незалежних від позичальника причин, втрата поручителя, виникнення простроченої заборгованості за кредитами або відсотками), про що позичальник повинен інформувати банк.

Оцінка фінансового стану **позичальника – юридичної особи** здійснюється на підставі даних офіційної звітності позичальника та інформації з пакета документів, що надає позичальник при отриманні кредиту.

Оцінка фінансового стану позичальника виконується двома етапами: 1-й етап – обчислення значень показників, які характеризують фінансовий стан позичальника; *2-й етап* – оцінка і узагальнення показників та визначення класу надійності позичальника. *На першому етапі* розраховуються показники, які характеризують фінансовий стан позичальника. Ці показники розподіляються на такі аналітичні групи: I група – попередня оцінка позичальника; II група – показники платоспроможності позичальника; III група – показники фінансової стійкості позичальника; IV група – показники надійності позичальника.

На другому етапі визначається інтегральний показник, розрахунок якого ґрунтується на використанні принципу вагомості показників та коефіцієнтів вагомості аналітичних груп. Залежно від величини інтегрального показника визначають клас надійності позичальника (А, Б, В, Г, Д).

Система показників, що характеризує фінансовий стан позичальника. I група – попередня оцінка позичальника – здійснюється з метою визначення ринкової позиції позичальника, його взаємовідносин із банком у минулому, перспектив розвитку. До цієї групи показників належать:

Період функціонування підприємства (ФП) – кількість років з часу державної реєстрації підприємства. ФП приймає значення, що дорівнює кількості років функціонування підприємства (числове значення може бути з десятковими знаками). *Примітка:* У разі функціонування підприємства 5 і більше років ФП приймає значення 5. По підприємствах, які функціонують менше одного року, $ФП = 0,5$.

Наявність бізнес-плану (БП) – характеризує перспективу розвитку підприємства. Показник БП може набувати одного з таких значень: $БП = 1$ при наявності бізнес-плану; $БП = 0$ при відсутності бізнес-плану.

Прибуткова діяльність (ПД) – свідчить про рентабельну діяльність підприємства. Показник ПД може набувати одного з таких значень:

$ПД = 3$ – прибуткова діяльність за останні 3 роки; $ПД = 2$ – прибуткова діяльність за останні 2 роки; $ПД = 1$ – прибуткова діяльність за останній рік; $ПД = 0$ – відсутність прибутку.

Погашення позичок у минулому (ПП) – характеризує наявність або відсутність фактів неповернення чи несвоєчасного повернення кредитів.

Показник ПП може набувати одного з таких значень:

$ПП = 1$ – кредит погашено без проблем; $ПП = 0,7$ – кредит погашено після відстрочки; $ПП = 0,1$ – кредит прострочений; $ПП = 0$ – позичальник ухиляється від відповідальності. Якщо позичальник не користувався кредитами в минулому, $ПП = 0,1$.

Сплата відсотків за користування кредитом (СВ) – характеризує наявність або відсутність фактів сплати чи несвоєчасної оплати відсотків за користування кредитом.

Показник СВ може набувати одного з таких значень:

СВ=1 – нараховані відсотки сплачено своєчасно; СВ=0,7 – відсотки сплачено із затримкою платежу; СВ=0,1 – відсотки прострочені; СВ=0 – позичальник ухиляється від відповідальності. Якщо позичальник не користувався кредитами в минулому, то СВ = 0,1.

II група – показники платоспроможності позичальника. Коефіцієнт загальної ліквідності (К(з.л.)) характеризує, наскільки обсяг поточних зобов'язань за кредитами і розрахунками може бути погашений за рахунок всіх мобілізованих оборотних активів; чи здатний позичальник взагалі розраховуватися за своїми борговими зобов'язаннями

$$K(з.л.) = \frac{A_0}{Зп},$$

де A_0 – оборотні активи,

$Зп$ – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів і розрахунків з кредиторами. Оптимальне теоретичне значення показника $K(з.л.)$ – не менше, ніж 2,0.

Коефіцієнт ліквідності (К(л.)) – показує, якою мірою оборотні активи покривають короткострокові зобов'язання, а саме наскільки короткострокові зобов'язання можуть бути погашені швидколіквідними активами.

$$K(л.) = \frac{Aл}{Зп},$$

де $Aл$ – ліквідні активи, що складаються з високоліквідних активів, дебіторської заборгованості, векселів одержаних,

$Зп$ – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів і розрахунків з кредиторами. Оптимальне теоретичне значення показника $K(л.)$ – не менше ніж 0,5.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності (К(а.л.)) характеризує, наскільки короткострокові зобов'язання можуть бути негайно погашені швидколіквідними коштами та цінними паперами.

$$K(а.л.) = \frac{Aв}{Зп},$$

де Ав – високоліквідні активи, до яких належать грошові кошти, їх еквіваленти та поточні фінансові інвестиції,

Зп – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів і розрахунків з кредиторами. Оптимальне теоретичне значення показника Ка.л. – не менше ніж 0,2.

III група – показники фінансової стійкості. Коефіцієнт фінансової стійкості ($K(\text{ф.с.})$) – показує співвідношення власних джерел до залучених коштів.

$$K(\text{ф.с.}) = \frac{\text{Власний капітал}}{\text{Залучений капітал}}.$$

Теоретичне значення $K(\text{ф.с.})$ – не менше ніж 0,6.

Коефіцієнт фінансової автономії ($K(\text{ф.а.})$) – показує частку власних коштів у загальній сумі заборгованості підприємства.

$$K(\text{ф.а.}) = \frac{\text{Власний капітал}}{\text{Валюта балансу}}.$$

Теоретичне значення $K(\text{ф.а.})$ – не менше ніж 0,2.

Коефіцієнт фінансової залежності ($K(\text{ф.з.})$) показує частку загальної вартості майна підприємства в розрахунку на 1 гривню власних коштів позичальника.

$$K(\text{ф.з.}) = \frac{\text{Валюта балансу}}{\text{Власний капітал}}.$$

Коефіцієнт оборотності балансу ($K(\text{о.б.})$) показує кількість оборотів, що здійснює майно протягом звітного періоду.

$$K(\text{о.б.}) = \frac{\text{Виручка від реалізації за рік}}{\text{Середня валюта балансу}}.$$

Середня валюта балансу визначається як середнє арифметичне цього показника на початок і кінець року. Позитивним є збільшення даного показника.

Коефіцієнт маневреності власних коштів ($K(\text{м.})$) характеризує ступінь мобільності використання власних коштів.

$$K(м.) = \frac{Вк - Ан}{Вк},$$

де $Вк$ – власний капітал підприємства, $Ан$ – необоротні активи.

Оптимальне теоретичне значення показника $K(м.)$ – не менше ніж 0,5.

IV група – показники надійності підприємства. Коефіцієнт забезпечення кредиту ($K(з.)$) характеризує наявність, обсяг та якість забезпечення повернення кредиту.

$K(з.) = 2$ у випадках, якщо забезпеченням кредиту є :

- гарантії Уряду України;
- гарантії банків, зареєстрованих як юридичні особи у країнах, віднесених до категорії А;
- грошові вклади і депозити позичальника, розміщені у банку, що надає позичку.

$K(з.) = 0,5$ у випадках, коли забезпеченням кредиту є гарантії (поруцительство) чи страхування ризику.

У разі, якщо забезпеченням кредиту є застава майна, коефіцієнт забезпечення визначається так:

$$K(з.) = \frac{\text{Вартість застави}}{\text{Сума кредиту та процентів}}.$$

Вартість застави визначається на підставі договору застави, сума кредиту і процентів – виходячи з кредитного договору. Вартість майна та майнових прав позичальника, оформлених під заставу, визначається за реальною (ринковою) вартістю з урахуванням практичної складності реалізації майна у разі невиконання позичальником своїх зобов'язань.

Оборотність дебіторської заборгованості ($O(д.з.)$). Цей показник розраховується за даними річного звіту і його значення використовуються також на кварталні дати.

$$O(д.з.) = \frac{\text{Виручка від реалізації за рік}}{\text{Середня дебіторська заборгованість}}.$$

Середня дебіторська заборгованість визначається як середнє арифметичне суми цієї заборгованості на початок і кінець року. Показник $O(д.з.)$ оцінюється шляхом порівняння з попереднім періодом і може набувати таких значень:

$O(д.з.) = 2$ – у разі зменшення його розрахункового значення у по-

рівнянні з попереднім періодом; $O(д.з.) = 1$ – у разі, якщо його розрахункове значення знаходиться на рівні попереднього періоду; $O(д.з.) = 0$ – у разі збільшення його розрахункового значення проти попереднього періоду.

Оборотність кредиторської заборгованості ($O(к.з.)$). Цей показник розраховується та оцінюється аналогічно $O(д.з.)$.

$$O(к.з.) = \frac{\text{Виручка від реалізації за рік}}{\text{Середня кредиторська заборгованість}}$$

Оборотність готової продукції ($O(г.п.)$):

$$O(г.п.) = \frac{\text{Виручка від реалізації за рік}}{\text{Обсяг виробництва продукції за звітний період}}$$

Оцінка показника здійснюється шляхом порівняння з попереднім періодом $O(г.п.)$ може набувати таких значень:

$O(г.п.) = 2$ – у разі зменшення його значення у порівнянні з попереднім періодом; $O(г.п.) = 1$ у разі, якщо його значення знаходиться на рівні попереднього періоду; $O(г.п.) = 0$ – у разі збільшення його значення у порівнянні з попереднім періодом.

Примітка: По підприємствах з сезонним циклом виробництва оцінка $O(г.п.)$ здійснюється за даними річного звіту і це значення враховується при оцінці фінансового стану позичальника на кварталні дати.

III. Порядок визначення інтегрованого показника.

1. Попередньо здійснюється оцінка розрахованих фактичних значень $K(з.л.)$, $K(л.)$, $K(а.л.)$, $K(ф.с.)$, $K(ф.а.)$, $K(а.в.)$, $K(з.)$. Оцінка здійснюється згідно з таблицею 1. Залежно від того, в яких параметрах знаходиться фактичне значення коефіцієнта, останній набуває одне із значень (2, 1, або 0).

Оцінка коефіцієнтів

Коефіцієнт \ Оцінка	2	1	0
<i>l</i>	2	3	4
Коефіцієнт загальної ліквідності К(з.л.)	2 і більше	від 1 до 2	менше 1
Коефіцієнт ліквідності К(л.)		0,3 і більше	менше 0,3
Коефіцієнт абсолютної ліквідності К(а.л.)		0,2 і більше	менше 0,2
Коефіцієнт фінансової стійкості К(ф.с.)		0,6 і більше	менше 0,6
Коефіцієнт фінансової автономії К(ф.а.)		0,2 і більше	менше 0,2
Коефіцієнт фінансової залежності К(ф.з.)		менше 5	5 і більше
Коефіцієнт оборотності балансу К(об.)		0,7 і більше	менше 0,7
Коефіцієнт маневреності К(м.)		0,5 і більше	менше 0,5
Коефіцієнт забезпеченості К(з.)	2 і більше	від 1,4 до 2	менше 1,4

2. Усі розраховані фактичні значення коефіцієнтів вносяться до таблиці 2 (колонка 5). В колонку 6 вноситься оцінка кожного коефіцієнта (К(з.л.), К(л.), К(а.л.), К(ф.с.), К(ф.а.), К(а.в.), К(з.)), яка визначена на підставі таблиці 3. Оскільки додаткова оцінка першої та четвертої групи показників (за винятком К(з.)) не передбачена, то в колонці 6 таблиці 2 показуються їх розраховані фактичні значення (кол.5 = кол.6).

3. Одержану оцінку помножити на вагове значення коефіцієнта (кол. 5 × кол.4).

4. Суму значень показників по кожній групі помножити на вагомий коефіцієнт відповідної групи.

5. Знайти суму значень усіх груп (S).

6. Виходячи із суми значень усіх показників, визначається клас позичальника на підставі рейтингової шкали (табл. 3). Залежно від того, в яких параметрах знаходиться значення S, позичальник відноситься до певного класу (А, Б, В, Г, Д).

Таблиця 2

Розрахунок інтегрованого показника фінансового стану позичальника

№	Назва показника	Теоретичне значення показника	Вагоме значення показника	Розрахункове значення показника	Значення показника з урахуванням вагомості (гр. 5 x гр. 4)
1	2	3	4	5	6
I група – попередня оцінка позичальника. Вагомий коефіцієнт – 2					
1	Період функціонування підприємства (ФП)	0,5-5	0,5		
2	Наявність бізнес-плану (БП)	0-1	1,0		
3	Прибуткова діяльність(ПД)	0-3	2		
4	Погашення позичок (ПП)	0-1	6		
5	Сплата відсотків (СВ)	0-1	6		
Разом по I групі					
II група – показники платоспроможності. Вагомий коефіцієнт – 5					
1	Коефіцієнт загальної ліквідності (Кз.л.)	не менше 2,0	8		
2	Коефіцієнт ліквідності (Кл.)	не менше 0,3	7		
3	Коефіцієнт абсолютної ліквідності (Кал.)	не менше 0,2	6		
Разом по II групі					
III група – показники фінансової стійкості. Вагомий коефіцієнт – 4					
1	Коефіцієнт фінансової стійкості (К ф.с.)	не менше 0,6	6		
2	Коефіцієнт фінансової автономії (К ф.а.)	не менше 0,2	5		
3	Коефіцієнт фінансової залежності (К ф.з.)	не більше 5,0	4		
4	Коефіцієнт оборотності балансу (К о.б.)	не менше 0,7	4		
5	Коефіцієнт маневреності (К м.)	не менше 0,5	4		
1		2	3	4	5
Разом по III групі					
IV група – показники “надійності” підприємства. Коефіцієнт вагомості – 2					
1	Коефіцієнт забезпечення кредиту (К з.)	не менше 1,6	8		
2	Оборотність дебіторської заборгованості (О д.з.)	0-2	2		
3	Оборотність кредиторської заборгованості (О к.з.)	0-2	2		
4	Оборотність готової продукції (О г.п.)	0-2	2		
Разом по IV групі					
ВСЬОГО (S)					

Визначення класу позичальника. Залежно від стану платоспроможності, фінансової стійкості, солідності та можливості виконувати свої зобов'язання перед банком підприємство-позичальник повинно бути віднесеним до одного з п'яти класів, які характеризують його надійність:

- Клас А – підприємство з дуже стійким фінансовим станом;
- Клас Б – підприємство зі стійким фінансовим станом;
- Клас В – підприємство має ознаки фінансового напруження;
- Клас Г – підприємство підвищеного ризику;
- Клас Д – підприємство з незадовільним фінансовим станом.

Таблиця 3

Рейтингова шкала для визначення класу позичальника

<i>Значення інтегрованого показника</i>	<i>Клас</i>
Понад 200	А
Від 160 до 200	Б
Від 135 до 160	В
Від 110 до 135	Г
Менше 110	Д

Для визначення класу позичальника визначається інтегрований показник його фінансового стану, який розраховується на підставі наведених вище коефіцієнтів, їх вагових значень та вагових коефіцієнтів аналітичних груп.

При здійсненні оцінки фінансового стану позичальника—фізичної особи мають враховуватися загальний матеріальний стан клієнта (доходи і витрати, майно, право власності на яке засвідчується згідно з чинним законодавством України; відповідні підтверджувальні документи); соціальна стабільність клієнта, тобто наявність постійної роботи, сімейний стан; вік клієнта; інтенсивність користування банківськими кредитами (гарантіями тощо) у минулому та своєчасність погашення їх і відсотків (комісій тощо) за ними, а також користування іншими банківськими послугами тощо; ділова репутація; інша інформація.

4. Страхування від кредитних ризиків

Кредитний ризик – це ймовірність несплати позичальником основного боргу та відсотків, які підлягають сплаті за користуванням кредитом у терміни, визначені у кредитному договорі.

Кредитні ризики можуть мінімізуватися за допомогою відповідного забезпечення, до якого відноситься: неустойка (штрафи, пені), застава, порука (гарантія).

Неустойкою (штрафом, пенєю) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторів у разі порушення боржником зобов'язання.

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання, а пенєю є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Право на неустойку виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

При цьому проценти на неустойку не нараховуються.

Кредитор не має права на неустойку в разі, якщо боржник не відповідає за порушення зобов'язання.

Предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно. Якщо предметом неустойки є грошова сума, її розмір встановлюється договором або актом цивільного законодавства.

Розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений договором.

Сторони також можуть домовитися про зменшення розміру неустойки, крім випадків, передбачених законом.

Суд може зменшити розмір неустойки, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, які мають істотне значення.

Сплата (передання) неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі та не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

За договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку та відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником (див. дод. 4).

Порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі. Поручителем може бути одна особа або кілька осіб.

У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель несуть перед кредитором солідарну відповідальність. Тобто, поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки.

У разі одержання вимоги кредитора поручитель зобов'язаний повідомити про це боржника, а в разі пред'явлення до нього позову – подати клопотання про залучення боржника до участі у справі. Якщо поручитель не повідомить боржника про вимогу кредитора і сам виконає зобов'язання,

боржник має право висунути проти вимоги поручителя всі заперечення, які він мав проти вимоги кредитора. Поручитель же має право висунути проти вимоги кредитора заперечення, які міг би висунути сам боржник, за умови, що ці заперечення не пов'язані з особою боржника. Поручитель має право висунути ці заперечення також у разі, якщо боржник відмовився від них або визнав свій борг.

Після виконання поручителем зобов'язання, забезпеченого порукою, кредитор повинен вручити йому документи, які підтверджують цей обов'язок боржника. Це означає, що до поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять всі права кредитора у цьому зобов'язанні, в тому числі й ті, що забезпечували його виконання. Щодо кожного з кількох поручителів, які виконали зобов'язання, забезпечене порукою, то їм переходять права кредитора у розмірі частини обов'язку, що виконана ним.

Боржник, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, повинен негайно повідомити про це поручителя. Поручитель, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, у зв'язку з ненаправленням йому боржником повідомлення про виконання ним свого обов'язку, має право стягнути з кредитора безпідставно одержані суми, або пред'явити зворотню вимогу до боржника.

Поручитель має право на оплату послуг, наданих ним боржникові.

Порука припиняється із погашенням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності.

Порука припиняється, якщо після настання строку виконання зобов'язання кредитор відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником або поручителем.

Порука припиняється в разі переведення боргу на іншу особу, якщо поручитель не поручився за нового боржника.

Порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя. Якщо строк основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя протягом одного року від дня укладення договору поруки.

За гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку (див. дод. 5). Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

Гарантія діє протягом строку, на який вона видана. Вона є чинною від дня її видачі, якщо в ній не встановлено інше. Гарантія не може бути відкликана гарантом, якщо в ній не встановлено інше.

Зобов'язання гаранта перед кредитором не залежить від основного зобов'язання (його припинення або недійсності), зокрема і тоді, коли в гарантії міститься посилання на основне зобов'язання.

У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредиторowi грошову суму відповідно до умов гарантії.

Вимога кредитора до гаранта про сплату грошової суми відповідно до виданої ним гарантії пред'являється в письмовій формі. До вимоги додаються документи, вказані в гарантії. У вимозі до гаранта або у доданих до неї документах кредитор повинен вказати, в чому полягає порушення боржником основного зобов'язання, забезпеченого гарантією. Кредитор може пред'явити вимогу до гаранта в межах строку, встановленого у гарантії, на який її видано.

Кредитор не може передавати іншій особі право вимоги до гаранта, якщо інше не встановлено гарантією.

Після одержання вимоги кредитора гарант повинен негайно повідомити про це боржника і передати йому копії вимоги разом з доданими до неї документами. Гарант повинен розглянути вимогу кредитора разом з доданими до неї документами в установленій у гарантії строк, а в разі його відсутності – в розумний строк і встановити відповідність вимоги та доданих до неї документів умовам гарантії.

Гарант має право відмовитися від задоволення вимоги кредитора, якщо вимога або додані до неї документи не відповідають умовам гарантії або якщо вони подані гарантові після закінчення строку дії гарантії. Гарант повинен негайно повідомити кредитора про відмову від задоволення його вимоги.

Якщо гарант після пред'явлення до нього вимоги кредитора дізнався про недійсність основного зобов'язання або про його припинення, він повинен негайно повідомити про це кредитора і боржника. Повторна вимога кредитора, одержана гарантом після такого повідомлення, підлягає задоволенню.

Обов'язок гаранта перед кредитором обмежується сплатою суми, на яку видано гарантію. У разі порушення гарантом свого обов'язку його відповідальність перед кредитором не обмежується сумою, на яку видано гарантію, якщо інше не встановлено у гарантії.

Гарант має право на оплату послуг, наданих ним боржникові.

Зобов'язання гаранта перед кредитором припиняється в разі:

- сплати кредиторowi суми, на яку видано гарантію;

- закінчення строку дії гарантії;
- відмови кредитора від своїх прав за гарантією шляхом повернення її гарантові або шляхом подання гаранту письмової заяви про звільнення його від обов'язків за гарантією.

Гарант, якому стало відомо про припинення гарантії, повинен негайно повідомити про це боржника.

Гарант має право на зворотну вимогу (регрес) до боржника в межах суми, сплаченої ним за гарантією кредиторів, якщо інше не встановлено договором між гарантом і боржником.

Гарант не має права на зворотну вимогу (регрес) до боржника, якщо сума, сплачена гарантом кредиторів, не відповідає умовам гарантії, якщо інше не встановлено договором між гарантом і боржником.

В силу застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставаодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави). Заставою може бути забезпечена вимога, яка може виникнути в майбутньому. Застава виникає на підставі договору (див. дод. б), закону або рішення суду.

Іпотекою є застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставаодавця або третьої особи.

Закладом є застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом – у володіння третьої особи.

Правила про іпотеку землі та інші окремі види застав встановлюються законом.

Предметом застави може бути будь-яке майно (зокрема річ, цінні папери, майнові права), що може бути відчужене заставаодавцем і на яке може бути звернене стягнення, а також майно, яке заставаодавець набуде після виникнення застави (наприклад, майбутній урожай, приплід худоби тощо).

Права заставодержателя (право застави) на річ, яка є предметом застави, поширюються на її приналежності. Право застави поширюється на плоди, продукцію та доходи, одержані від використання заставленого майна, у випадках, встановлених договором.

Предметом застави не можуть бути національні, культурні та історичні цінності, які є об'єктами права державної власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національної культурної спадщини.

Не можуть бути предметом застави вимоги, які мають особистий характер, а також інші вимоги, застава яких заборонена законом.

Предмет застави залишається у заставаодавця, якщо інше не встановлено договором або законом.

Якщо предметом застави є нерухоме майно, а також в інших випадках, встановлених законом, договір застави підлягає нотаріальному посвідченню. Застава нерухомого майна підлягає державній реєстрації у випадках та в порядку, встановлених законом. Застава рухомого майна може бути зареєстрована на підставі заяви заставодержателя або заставодавця з внесенням запису до Державного реєстру застав рухомого майна.

Майно, що є у спільній власності, може бути передане у заставу лише за згодою усіх співвласників.

Предмет застави може бути замінений лише за згодою заставодержателя, якщо інше не встановлено договором або законом.

Ризик випадкового знищення або пошкодження предмета застави несе власник заставленого майна. У разі випадкового знищення або випадкового пошкодження предмета застави заставодавець на вимогу заставодержателя зобов'язаний надати рівноцінний предмет або, якщо це можливо, відновити знищений або пошкоджений предмет застави.

Якщо предмет застави не підлягає обов'язковому страхуванню, він може бути застрахований за згодою сторін на погоджену суму. У разі настання страхового випадку предметом застави стає право вимоги до страховика.

Оцінка предмета застави здійснюється у випадках, встановлених договором або законом. Оцінка предмета застави здійснюється заставодавцем разом із заставодержателем відповідно до звичайних цін, що склалися на момент виникнення права застави, якщо інший порядок оцінки предмета застави не встановлений договором або законом.

Як правило, заставодавцем може бути боржник та інколи третя особа (майновий поручитель).

Заставодавцем може бути власник речі або особа, якій належить майнове право, а також особа, якій власник речі або особа, якій належить майнове право, передали річ або майнове право з правом їх застави.

Застава права на чужу річ здійснюється за згодою власника цієї речі, якщо для відчуження цього права відповідно до договору або закону потрібна згода власника.

У договорі застави визначаються суть, розмір і строк виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, подається опис предмета застави, а також визначаються інші умови, погоджені сторонами договору. Опис предмета застави у договорі застави може бути поданий у загальній формі (вказівка на вид заставленого майна тощо).

Право застави виникає з моменту укладання договору застави, а у випадках, коли договір підлягає нотаріальному посвідченню, — з моменту його нотаріального посвідчення. Якщо предмет застави відповідно до договору або закону повинен перебувати у володінні заставодержателя, пра-

во застави виникає в момент передання йому предмета застави. Якщо таке передання було здійснене до укладання договору застави, право застави виникає з моменту його укладання.

Заставадавець може користуватися предметом застави відповідно до його призначення, у тому числі здобувати з нього плоди та доходи, якщо інше не встановлено договором і якщо це впливає із суті застави.

Також заставадавець має право відчужувати предмет застави, передавати його в користування іншій особі або іншим чином розпоряджатися ним лише за згодою заставадержателя, якщо інше не встановлено договором.

Не заборонено заставадавцю заповідати заставлене майно.

Правочин, яким обмежується право заставадавця заповідати заставлене майно, є незначним. Заставадержатель має право користуватися переданим йому предметом застави лише у випадках, встановлених договором. За договором на заставадержателя може бути покладений обов'язок здобувати з предмета застави плоди та доходи.

Особа, яка володіє предметом застави, зобов'язана, якщо інше не встановлено договором:

- 1) вживати заходів, необхідних для збереження предмета застави;
- 2) утримувати предмет застави належним чином;
- 3) негайно повідомляти другу сторону договору застави про виникнення загрози знищення або пошкодження предмета застави.

Заставадавець, який володіє предметом застави, у разі втрати, псування, пошкодження або знищення заставленого майна з його вини зобов'язаний замінити або відновити це майно, якщо інше не встановлено договором.

Заставадержатель, який володіє предметом застави, в разі втрати, псування, пошкодження або знищення заставленого майна з його вини зобов'язаний відшкодувати заставадавцю завдані збитки.

Наступна застава майна, що вже заставлене, допускається, якщо інше не встановлено попереднім договором застави або законом. Наступна застава майна не припиняє право застави попереднього заставадержателя.

Перший заставадержатель має переважне право перед наступними заставадержателями на задоволення своїх вимог за рахунок заставленого майна. Вимоги наступних заставадержателів задовольняються в порядку черговості виникнення права застави. Якщо предметом застави є рухоме майно, заставадержатель зареєстрованої застави має переважне право на задоволення вимог із заставленого майна перед заставадержателями незареєстрованих застав та застав, які зареєстровані пізніше. Заставадержателі, які зареєстрували заставу одного і того ж майна в один день, мають рівні права на задоволення вимог із заставленого майна. Заставадавець незареє-

строваної застави зобов'язаний надати кожному із заставодержателів інформацію про всі попередні застави майна.

Заставодавець зобов'язаний відшкодувати збитки, що виникли у будь-якого із заставодержателів внаслідок невиконання ним цього обов'язку.

В разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, заставодержатель набуває права звернення стягнення на предмет застави. За рахунок предмета застави заставодержатель має право задовольнити в повному обсязі свою вимогу, що визначена на момент фактичного задоволення, включаючи сплату процентів, неустойки, відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, необхідних витрат на утримання заставленого майна, а також витрат, понесених у зв'язку із пред'явленням вимоги, якщо інше не встановлено договором.

Звернення стягнення на предмет застави здійснюється за рішенням суду, якщо інше не встановлено договором або законом.

Заставодержатель набуває права звернення стягнення на предмет застави в разі, коли зобов'язання не буде виконано у встановлений строк (термін), якщо інше не встановлено договором або законом.

У разі ліквідації юридичної особи-заставодавця заставодержатель набуває право звернення стягнення на заставлене майно незалежно від настання строку виконання зобов'язання, забезпеченого заставою.

У разі часткового виконання боржником зобов'язання, забезпеченого заставою, право звернення на предмет застави зберігається в первісному обсязі. Якщо предметом застави є дві або більше речей (два або більше прав), стягнення може бути звернене на всі ці речі (права) або на будь-яку річ (право) на вибір заставодержателя.

Якщо заставодержатель зверне стягнення на одну річ (одне право), але його вимогу не буде задоволено в повному обсязі, він зберігає право застави на інші речі (права), які є предметом застави.

Реалізація предмета застави, на який звернене стягнення, провадиться шляхом його продажу з публічних торгів, якщо інше не встановлено договором або законом. Порядок реалізації предмета застави з публічних торгів встановлюється законом. Початкова ціна предмета застави для його продажу з публічних торгів визначається в порядку, встановленому договором або законом. Якщо звернення стягнення здійснюється за рішенням суду, суд у своєму рішенні може визначити початкову ціну предмета застави.

Якщо публічні торги оголошено такими, що не відбулися, предмет застави може бути за згодою заставодержателя та заставодавця переданий у власність заставодержателя за початковою ціною, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо сума, одержана від реалізації предмета застави, не покриває вимоги заставодержателя, він має право отримати суму, якої не вистачає, з іншого майна боржника в порядку черговості

відповідно до статті 112 Цивільного кодексу, якщо інше не встановлено договором або законом.

Кредитний ризик може забезпечуватися **страхуванням**. У разі застосування страхування кредитного ризику банк має впевнитись у надійності страховика. Сума страхових зобов'язань, які страховик може прийняти на себе, залежить від правового Статусу товариства, у формі якого створена страхова організація. Для більшої надійності вищезазначених видів забезпечення кредиту може укладатися тристороння угода: банк – гарант (поручитель, страхова організація) – позичальник.

5. Динаміка кредитного процесу

У зарубіжній банківській практиці можна виділити два основних методи кредитування. Сутність першого методу полягає в тому, що питання про надання позики вирішується шоразу в індивідуальному порядку. Позику надається на певний строк у декілька тижнів, місяців чи років і пов'язана з потребами позичальника в грошових коштах для фінансування цільової потреби. У загальному обсязі банківських кредитів частка позик суб'єктам підприємницької діяльності перевищує 80 %, що свідчить про їх значимість.

Другий метод кредитування полягає в наданні банком позичальнику кредиту в межах заздалегідь визначеного ліміту кредитування на певний період часу на покриття його потреби в короткострокових фондах фінансування (кредитна лінія). Для банку відкрити кредитну лінію для позичальника означає взяти на себе певне позабалансове зобов'язання про надання грошових коштів.

У сучасних умовах комерційні банки переважно використовують метод індивідуального підходу до клієнта при видачі кожної окремої позики, а метод відкриття кредитної лінії практикують у відносинах із позичальниками, які мають високий кредитний рейтинг.

Метод кредитування, який включає організаційні і технічні умови кредитування, обумовлює форму позичкового рахунка. Форма позичкового рахунка визначає режим функціонування рахунка, тобто порядок документального оформлення операцій щодо видачі і погашення кредиту та їх відображення в облікових регістрах. Для проведення операцій із кредитування банк може відкрити позичальнику простий (окремий) позичковий рахунок, спеціальний позичковий рахунок і поточний рахунок із правом на овердрафт.

Простий позичковий рахунок використовується в банківській практиці для відображення кредитних операцій як при видачі разової позики

на цільову потребу, так і при наданні позик траншами в межах кредитної лінії. Кожна позика може бути видана лише за наявності документа, який містить дозвіл на її видачу. Погашення позики здійснюється з поточного рахунка позичальника за його власні кошти. Підприємству може бути відкрито декілька простих позичкових рахунків. Це залежить від кількості видів кредитів, які він отримує в банку.

Спеціальний позичковий рахунок застосовується, коли позичальник відчуває постійну або сезонну потребу в запозиченні коштів. Рахунок відкривається на весь період кредитування на підставі дозвільного документа, але для виконання операції з видачі позики спеціальний документ не потрібен. Операції з видачі кредиту здійснюються шляхом сплати грошово-розрахункових документів безпосередньо із спеціального позичкового рахунка. Кредит погашається або плановими платежами з поточного рахунка, або через використання строкового зобов'язання з умовними строками погашення. Застосування спеціального позичкового рахунка можливе також при кредитуванні за кредитною лінією.

Поточний рахунок з правом на овердрафт відкривається позичальникам, які укладають з банком спеціальну угоду для отримання такого виду позики, як овердрафт. Право використання овердрафта надається лише надійним клієнтам. В угоді банк визначає максимальну суму овердрафта, або, іншими словами, ліміт за овердрафтом, мету позики, її тривалість, умови надання кредиту і порядок його погашення.

Потреба у банківському овердрафті у прибуткових підприємств може виникнути через те, що він є додатковим джерелом фінансування, яке дозволяє забезпечити безперервність платіжного обігу; овердрафт надається автоматично при відсутності у підприємства коштів на поточному рахунку шляхом здійснення його платежів.

Видача позики здійснюється з окремого позичкового рахунка за овердрафтом шляхом сплати грошово-розрахункових документів. На погашення заборгованості за цим рахунком скеровуються всі суми, які зараховані на поточний рахунок підприємства. Таким чином, по суті, цей рахунок функціонує в режимі спецпозичкового. Як правило, відсоткова ставка за овердрафтом фіксується відносно базової відсоткової ставки банку (наприклад, 5 пунктів понад базову ставку). У випадку перевищення встановленого максимального розміру за овердрафтом банк стягує з клієнта підвищений відсоток і комісійний збір, розмір якого обумовлюється в угоді.

Кредитні взаємовідносини регламентуються на підставі кредитних договорів, що укладаються між кредитором і позичальником тільки в письмовій формі, які визначають взаємні зобов'язання та відповідальність сторін і не можуть змінюватися в односторонньому порядку без згоди обох сторін (див. дод. 7).

Кредитний договір може бути укладений як шляхом складання одного документа, підписаного кредитором та позичальником, так і шляхом обміну листами, телеграмами, телефонограмами, підписаними стороною, яка їх надсилає.

Комерційні банки можуть надавати кредити всім суб'єктам господарської діяльності незалежно від їх галузевої приналежності, статусу, форм власності у разі наявності в них реальних можливостей та правових форм забезпечення своєчасного повернення кредиту та сплати відсотків (комісійних) за користування кредитом. Для отримання кредиту позичальник звертається в банк. Форма звернення може бути у вигляді листа, клопотання, заявки, заяви. У документах зазначається необхідна сума кредиту, його мета, строки погашення та форми забезпечення. Якщо розрахунковий рахунок позичальника відкритий в іншому банку, то він надає в банк установчі документи із зазначенням юридичної адреси, картку із зразками підписів та відбитком печатки, завірену банком та довідку банку про залишки коштів на рахунках і наявності заборгованості за позичками.

Розмір відсоткової ставки за користування кредитом визначається в процесі переговорів між банком та позичальником при укладанні кредитного договору. Причому він неоднаковий не тільки в різних банках, а й в одному і тому самому банку для різних позичальників.

При встановленні розміру відсоткової ставки враховують такі фактори: розмір базової відсоткової ставки (ставки рефінансування), встановленої банком; вартість залучення кредитних ресурсів на ринку позикових капіталів; співвідношення попиту і пропозиції на кредит; рівень ризику, притаманний даному кредиту; розмір і строк погашення позики; рівень витрат банку, пов'язаних з оформленням кредиту та здійсненням контролю за його погашенням; перспективи розвитку економіки (перш за все інфляційного процесу).

Зі свого боку позичальник, здійснюючи переговори про отримання кредиту, оцінює, перш за все, розмір прибутку, що може отримати від здійснення комерційної угоди, при запропонованому банком рівні відсоткової ставки за кредит. Для цього він створює техніко-економічне обґрунтування або бізнес-план на здійснення операції. Ці документи повинні ретельно аналізуватися банком. Не менш важливими факторами для позичальника є доступність кредиту і рівень відсоткових ставок в інших банках.

У разі зміни облікової ставки умови договору можуть переглядатися і змінюватися тільки на підставі взаємної згоди кредитора та позичальника.

Для кредитів, що надаються в іноземній валюті, необхідно враховувати також відсоткові ставки, які діють на міжнародних ринках капіталів.

Позичальник, що отримує одноразовий кредит на придбання товарів чи на оплату товарно-матеріальних цінностей у межах чинного законодав-

ства за контрактами, угодами, надає в банк копії цих контрактів і угод та інші документи, які стосуються заходу, надходженнями від якого передбачається погашення кредиту.

Позичальник, що звертається в банк за отриманням кредиту на сподруження об'єктів для зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, виробництва товарів народного споживання і таке інше, надає в банк проект будівництва (реконструкції) підприємства, що відповідає встановленим законодавством санітарно-гігієнічним, екологічним та іншим нормам, а також висновки експертів щодо проектно-кошторисної документації, які підтверджують дотримання встановлених норм, та інші документи (контракт з будівельною організацією, техніко-економічне обґрунтування, графіки виконання робіт), які необхідні для кредитування.

Позичальник, що отримує кредит на витрати, які не перекриваються надходженнями протягом календарного року, надає прогнозні розрахунки необхідності в короткостроковому кредиті на рік із щоквартальною розбивкою.

Комерційний банк аналізує, вивчає діяльність потенційного позичальника, визначає його кредитоспроможність, прогнозує ризик неповернення кредиту і приймає рішення про надання або відмову у наданні кредиту.

Необхідні відомості про позичальника та інформація, яка отримана банком при оформленні кредиту, систематизується у кредитній справі позичальника.

Документи, що зберігаються у цій справі, групуються таким чином:

- матеріали з надання кредиту (кредитний договір, боргові зобов'язання, гарантійні листи тощо);
- фінансово-економічна інформація (бухгалтерські баланси, звіти про прибутки та збитки, бізнес-плани тощо);
- матеріали про кредитоспроможність позичальника (довідки, отримані від інших банків, запити, листування, звіти аудиторських фірм тощо).

Кредити надаються суб'єктам господарської діяльності у безготівковій формі, шляхом сплати платіжних документів із позичкового рахунка як у національній, так і в іноземній валюті у порядку, визначеному чинним законодавством та нормативними актами НБУ, або шляхом перерахування на розрахунковий рахунок позичальника, якщо інше не передбачено кредитним договором, а також у готівковій формі для розрахунків із здавачами сільськогосподарської продукції та в інших випадках, передбачених чинним законодавством та нормативно-правовими актами НБУ.

Кредити в іноземній валюті надаються комерційними банками за умови мобілізації ними валютних ресурсів на відповідний строк. При цьому допускається часткове або повне конвертування кредитних коштів у гривні на міжбанківському валютному ринку України або в іншу іноземну валю-

ту на міжбанківському валютному ринку України чи на міжнародних валютних ринках згідно з умовами укладених кредитних договорів.

Погашення кредиту і нарахованих за ним відсотків (комісій) здійснюється позичальником із поточного чи валютного рахунків. Якщо розрахунковий рахунок позичальника відкритий в іншому банку, погашення боргу за кредитом та сплата відсотків здійснюються платіжними дорученнями позичальника, а за умови визнання боргу позичальником платіжною вимогою банку у встановленому чинним законодавством порядку. У разі неможливості позичальником сплатити борг він стягується з гарантів (поручителів) у порядку, встановленому чинним законодавством.

Погашення заборгованості за кредитом та відсотків за його користування здійснюється у черговості, яка встановлюється сторонами при укладенні угоди про надання кредиту з врахуванням чинного законодавства.

Відстрочення погашення кредиту з підвищенням відсоткової ставки здійснюється банком у виняткових випадках, у разі виникнення у позичальника тимчасових фінансових ускладнень через непередбачені обставини за умови прийняття позичальником відповідних заходів щодо їх усунення. Це відстрочення має бути оформлене додатковим договором між позичальником та банком, який є невід'ємною частиною кредитного договору.

Банк здійснює контроль за виконанням позичальником умов кредитного договору, цільовим використанням кредиту, своєчасним і повним його погашенням. При цьому банк протягом усього строку дії кредитного договору підтримує ділові контакти з позичальником, зобов'язаний проводити перевірки стану збереження заставленого майна, що повинно бути передбачено кредитним договором. У разі виявлення фактів використання кредиту не за цільовим призначенням банк має право достроково розірвати кредитний договір, що є підставою для стягнення всіх коштів у межах зобов'язань позичальника за кредитним договором у порядку, встановленому чинним законодавством.

У разі несвоєчасного погашення боргу за кредитом та сплати відсотків (комісій), при відсутності домовленості про відстрочення погашення кредиту, банк має право на застосування штрафних санкцій у межах, передбачених договором.

У кредитних угодах передбачається відповідальність позичальника за несвоєчасне повернення кредиту та відсотків за його користування і банку за несвоєчасне перерахування валюти кредиту у вигляді стягнення пені, що встановлюється за згодою сторін.

Також у кредитних договорах передбачається відповідальність позичальника за використання не за цільовим призначенням кредитів у вигляді стягнення з позичальника штрафу в розмірі не менше 25 відсотків від

розміру використаного не за призначенням кредиту у порядку, встановленому чинним законодавством.

Комерційні банки зобов'язані у кожному випадку неповернення кредиту та нарахованих відсотків за користування кредитом вирішувати питання про стягнення заборгованості у встановленому чинним законодавством порядку, а в разі неможливості стягнення порушувати у суді справу про банкрутство.

6. Особливості консорціумного кредитування

З метою акумуляції кредитних ресурсів як у національній, так і в іноземній валюті для здійснення кредитування програм із значними обсягами, зменшення кредитних ризиків, дотримання нормативного показника максимального розміру ризику на одного позичальника комерційні банки можуть об'єднуватися в консорціуми.

Банківські консорціуми – це тимчасові об'єднання банків, які створюються для координації дій при проведенні різного роду банківських операцій або для кредитування однієї, але великої угоди і засновані банками на паритетних засадах.

Консорціуми на постійній основі можуть створюватися для проведення операцій на валютних ринках або для великомасштабних лізингових чи факторингових операцій на ринках позичкових капіталів. При подальшому розвитку ринкових відносин банківські консорціуми можуть стати стабільними об'єднаннями банків для спільного виконання не тільки кредитних, поручительських чи гарантійних операцій, але й операцій із цінними паперами на фондовому ринку.

Банки об'єднуються для надання консорціумного кредиту на взаємовигідних договірних умовах. Банківські консорціуми для надання кредитів можуть створюватися з метою об'єднання кредитних ресурсів, диверсифікації кредитного ризику, підтримання ліквідності балансу банку.

Створення консорціуму банків оформляється шляхом укладання відповідного договору. Кількість учасників консорціуму не обмежується.

Координує дії учасників консорціуму головний банк (лідер), який представляє інтереси консорціуму, але діє в межах повноважень, які отримує від інших учасників консорціуму. За організацію консорціуму головний банк отримує спеціальну винагороду, крім відсотків та комісійних, що покривають його безпосередні витрати.

Банком-координатором, як правило, виступає банк, що обслуговує клієнта, і якому для реалізації проекту необхідні кошти в значних обсягах. Кожний член консорціуму автономно оцінює ефективність проекту і

визначає умови участі в ньому або може пропонувати свій варіант проведення тієї чи іншої операції, для якої створюється консорціум. На підставі цих пропозицій визначаються загальні скоординовані дії, які передбачаються у консорціумному договорі.

Члени консорціуму несуть солідарну відповідальність перед позичальниками.

Основою правових взаємовідносин членів консорціуму є зобов'язання, що виникають на підставі укладеного консорціумного договору.

У договорі констатується факт створення консорціуму, визначаються його учасники, консорціумна участь кожного банку (квоти, співвідношення власності), мета, представництво та керівництво консорціуму, обов'язки, права та відповідальність учасників, форми майнової та іншої відповідальності, фінансові умови консорціумної угоди, зобов'язання членів консорціуму щодо головного банку (сума внесків або відсотків та комісійних за організацію консорціуму).

У договорі обов'язково передбачаються умови припинення дії консорціумної угоди.

У консорціумній угоді можуть брати участь не тільки кілька банків, але й кілька позичальників, які мають причетність до заходу, що кредитується.

Консорціумні кредити ґрунтуються на тих самих принципах, що й інші види банківських кредитів, змінюються тільки механізм акумуляції кредитних ресурсів та процедура надання кредитів.

Надання консорціумного кредиту консорціумом здійснюється на загальних підставах із дотриманням банками-учасниками економічних нормативів.

Позичальник, який бажає отримати кредит у великому розмірі, може самостійно визначити банк, який бере на себе зобов'язання з організації банківського консорціуму та виконання функцій головного банку, у кредитній угоді. Як правило, головним банком визначається один із великих банків з достатніми пасивами, що має досвід проведення кредитних операцій, налагоджені зв'язки з кредитними та фінансовими установами, кваліфікованих працівників і користується високою репутацією у банківських колах.

Умовою прийняття банків до членів консорціуму є згода на мінімальний розмір участі, який залежить від обсягів кредиту, що надається позичальнику, та ступеня ризику за цією операцією. Чим більший ризик за проектом, що кредитується, тим більша кількість банків може брати участь у консорціумі. Тим самим зменшується ризик для кожного банку.

Головний банк виконує такі функції посередника між позичальником та банками-учасниками:

- ведення переговорів про умови кредитної угоди як з позичальником, так і з банками-учасниками;
- вивчення запропонованого до кредитування проекту та пов'язаного з проведенням цієї операції ризиком;
- розробка та узгодження кредитної угоди;
- отримання від банків-учасників коштів у розмірі частки їх участі та надання їх позичальнику;
- отримання від позичальника коштів на сплату основного боргу та відсотків, комісійних, розподіл їх між банками-учасниками;
- узгодження умов кредитної операції між членами консорціуму та позичальником;
- контроль за виконанням умов кредитної угоди між кредиторами і позичальником, а також за розподілом прибутку та збитків;
- розповсюдження між банками-учасниками фінансових звітів інформації позичальника.

Для отримання консорціумного кредиту позичальник готує і подає головному банку, як правило, такі документи:

- клопотання на отримання кредиту із зазначенням характеру діяльності, фінансового стану позичальника;
- дані про мету та призначення кредиту;
- строк, протягом якого планується користування кредитом;
- строки користування кредитом за періодами (якщо кредит надається не за один раз);
- техніко-економічне обґрунтування проекту, що може бути прокредитований;
- інформацію про гаранта;
- інші документи, потрібні для прийняття рішення про кредитування.

Кредитні взаємовідносини між консорціумом та позичальником регулюються кредитною угодою, яка підписується всіма учасниками.

Консорціумна кредитна угода має включати такі основні статті:

- перелік учасників консорціумної угоди;
- сума та термін користування кредитом;
- періодичність та порядок надання кредитів;
- відсоткова ставка, порядок нарахування та сплати відсотків;
- строки та сума внесків у рахунок погашення боргу;
- умови дострокового погашення;
- порядок компенсації позичальником можливого збільшення вартості проекту;
- умови дострокового стягнення заборгованості за наданими кредитами;
- порядок нарахування та сплати штрафних санкцій за затримку повернення кредиту;

- санкції за порушення умов кредитної угоди;
- порядок стягнення та розмір всіх видів комісій та витрат;
- механізм кредитування;
- підписи та печатки всіх учасників угоди.

Після підписання кредитна консорціумна угода набуває юридичної сили і є обов'язковою для виконання всіма учасниками угоди.

Після укладання кредитної угоди головний банк консорціуму акумулює кошти банків-учасників і розпочинає кредитування позичальника у порядку, передбаченому кредитною угодою.

Кредит може надаватися банківським консорціумом таким чином:

- за допомогою акумулювання кредитних ресурсів у визначеному банку;
- шляхом гарантування загальної суми кредиту головним банком або групою банків, а кредитування здійснювати у міру виникнення потреби в кредиті;
- шляхом зміни гарантованих банками-учасниками квот кредитних ресурсів за рахунок залучення інших банків до участі у консорціумній угоді.

Банківські консорціуми для запобігання ризику неповернення кредитів можуть не тільки удосконалювати механізм кредитування, але й вимагати від позичальника надання гарантійних зобов'язань інших банків, державних установ, Уряду, а також страхування ризику неповернення кредитів.

У разі якщо члени консорціуму та позичальник знаходяться у різних регіонах України, консорціум може використати банк позичальника або одну з філій банку-учасника, що знаходиться у цьому регіоні, для кредитування консорціумної угоди і здійснення контролю за цільовим використанням коштів та своєчасним погашенням кредитів.

У разі настання строків погашення зобов'язань позичальник повертає кредиторам не тільки суму позички та відсотки за кредит, але й відшкодовує всі витрати, пов'язані з організацією та здійсненням кредитної операції у сумі та в строк, обумовлені у кредитному договорі.

Повернення кредиту, сплата відсотків, комісійних, які покривають витрати банків-учасників кредитної операції, здійснюються пропорційно їх ролі та частці участі, що передбачена консорціумною угодою.

Після повного погашення кредиту, відсотків та інших платежів, що належать консорціуму, він складає свої повноваження. У разі потреби, в подальшому спільна діяльність банків-учасників може бути відновлена.

Різновидом консорціумного кредиту є паралельний кредит.

При паралельному кредитуванні в угоді беруть участь два або більше банків, які самостійно ведуть переговори з позичальниками.

Банки-кредитори узгоджують між собою умови кредитування, щоб у підсумку укласти кредитний договір із загальними для всіх учасниками умовами.

Кожний банк може самостійно надавати позичальнику визначену частку кредиту, дотримуючись загальних, узгоджених з іншими банками-кредиторами, умов кредитування.

Формами консорціумного кредиту також можуть бути спільні гарантії або поручительства банків за зобов'язаннями оплатити борг. При цьому оформляється угода як кредит із стягненням плати в залежності від виду вимоги, строку та суми кредиту.

Використана та рекомендована література

1. Положення НБУ «Про кредитування» від 28 вересня 1995 р. № 246 / <http://www.knu.gov.ua>

2. Положення НБУ «Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків» від 06.07.2000 р. за № 279 // <http://www.knu.gov.ua>

3. Кредит і кредитні правовідносини: економічна природа і практика законодавчого регулювання / М. Олексієнко, В. Ольшанський, Д. Лилак, Е. Першиков. – К.: «Козаки», 1996. – 144 с.

4. Облік та аудит у комерційних банках / А.М. Герасимович, Т.В. Кривов'яз, О.А. Мазур та ін. / За ред. д. е. н., проф. А.М. Герасимовича. – Львів: Видавництво «Фенікс», 1999. – 512 с.

5. Положення про кредитування / Ситник В.П., Кравець В.М., Міхеєв П.М., Грибков В.Н. та ін. – К.: Банк «Україна», 1998. – 144 с.

6. Цивільний кодекс України // <http://www.knu.gov.ua>

7. Шлапак О., Пушкарьов В., Карчева Г. Фінансовий стан, тенденції та проблеми функціонування і розвитку банків у 2002 році // Вісник НБУ. – 2003. – № 3. – С. 2–10.

Лекція 8

Вексельні операції банків

- 1. Сутність та класифікація векселів.*
- 2. Вексельні позики.*
- 3. Операції, направлені на підвищення надійності векселів.*
- 4. Комісійні операції з вексями.*

1. Сутність та класифікація векселів

Вексель є одним із найстаріших розрахункових засобів, поява якого була зумовлена необхідністю переказу грошей в інші міста, країни та оформленням відстрочки платежу при здійсненні торговельних операцій.

Перші відомості про вексель пов'язані з Стародавньою Грецією, у якій спостерігалися дуже міцні зв'язки між міняйлами в різних містах. Нестача наявних грошей, а також розуміння небезпеки тривалих подорожей призвели до того, що купець одержував розписку від одного міняйла в тому, що він одержить гроші в іншому місті у іншого, а потім за цією розпискою другий міняйло зможе повернути собі гроші у того хто видав розписку.

За своєю суттю така розписка була переказним векселем. Такі вексели широко використовувалися в Італії із середини XII до середини XVII ст., коли вона була центром господарської і фінансової діяльності. Саме тому Італія і вважається батьківщиною векселів. Якщо спочатку вексель гарантував одержання готівки в іншому місці, то пізніше він став виступати фактом обміну товару на гроші, які продавець одержував пізніше з врахуванням (відсотковий вексель) або без врахування (безвідсотковий) затримки.

Взагалі у розвитку вексельних відносин можна виділити три періоди¹.

¹ Викладено за Ю.Н. Морозом. – С. 20–36.

Перший період розвитку векселя можна назвати італійським, і не тільки тому що він відбувався в Італії, а й тому, що контроль над практикою застосування векселів, що проник за межі Італії, знаходився в руках італійських міняйлів-банкiрів. Тому до італійського періоду відносять і наступну епоху в розвитку векселя – епоху ярмарків у Шампані (XIII ст.), Бургундії (у Ліоні), у Безансоні (XIV–XVI ст.).

Протягом італійського періоду, до кінця XVI – початку XVII ст., вексель майже цілком сформувався. Протягом чотирьох століть, шляхом довгого історичного процесу виробилися вексельні звичаї і навіть з'явився перший вексельний статут у Болоньї (1569 р.). Вексель використовувався в основному для переказу грошей, не виходячи з-під контролю італійських банкiрів: ніхто не міг застосувати вексель для своїх тих чи інших цілей не звернувшись до банкiра. Останній виступав у ролі трасанта, ремітента або пред'явника, або ж в декількох з цих ролей. Але в цьому була і сприятлива сторона: вексель та правила його обігу формувались у системі єдиної банкiрської техніки.

Та незважаючи на це, до кінця італійського періоду вексель ще не мав однієї важливої властивості – рухливості, тобто здатності переходити від однієї особи до іншої, змінювати своїх кредиторів. Виражена в ньому сума прикріплена до визначених осіб. До настання терміну платежу вексель залишався незмінно в тих самих руках – у пред'явника, і тільки на момент платежу, при особистій присутності і при участі всіх згодних на це осіб, міг перейти від одного боржника до іншого. Необхідну переказуваність вексель набув уже в новому періоді свого розвитку, коли став надбанням всього торгового, а потім і неторгового люду.

Новий період у розвитку векселя – це період індосаменту, спрощеної форми та своєрідного способу передачі векселя. Аренною нового періоду стала вже не Італія, а центр та північ Європи, насамперед Франція, а також Нідерланди, Німеччина та Великобританія. Перша звітка про індосамент датується початком XVII ст. Після нерішучих коливань французького законодавства, індосамент остаточно визнаний і повноправно закріплений в Ордонансі Людовика XIV (1673 р.) і майже одночасно (у 1682 р.) – Вексельному Статуті Лейпцигу.

Індосамент визволив вексель із рук банкiрів і передав його в розпорядження торговців як знаряддя торгового кредиту. Відтепер головна функція векселя – покривати платежі, відстрочені (кредитовані) при купівлі товарів, і таким чином сприяти розвитку обігу грошей (цінностей).

Третій період називають німецьким, куди вексель був занесений з Італії та Франції. Італійський вплив можна побачити не тільки в термінології старих вексельних статутів Німеччини, а й в тому, що в Лейпцигу ще в 1711 р. біржовий бюлетень вексельних курсів складався італійською мовою. З усіх особливостей тогочасного векселя привертає увагу те, що:

- це було письмове, документоване грошове зобов'язання;
- вексель був наділений особливою швидкістю і суворістю стягнення;
- таку суворість можна було надати будь-якому борговому документу, лише позначивши його векселем.

Отже, вся сила була у позначці «вексель», її було достатньо, щоб перетворити у вексель будь-який письмовий документ, що містив у собі грошове зобов'язання.

У Росії вексель почав діяти за часів Петра I, який через безладдя пошти та небезпечність доріг знайшов можливим застосовувати векселі для переказу казенних грошей із одного міста в інше за участю купців. Вже при Петрові II, у виданому при ньому вексельному статуті, векселі поділяються на казенні та приватні. Зазначений вексельний статут є першим у Росії, введеним за розпорядженням уряду в травні 1729 р. німецькою та російською мовами. В основу цього статуту були покладені сучасні йому німецькі вексельні статuti, із яких запозичено багато визначень і майже вся термінологія векселя.

Основна увага в Статуті 1729 р. приділена переказному векселю, а про простий згадано лише мимохіть. Необхідним визнається вказівка валюти векселя — одержання еквівалента (товарів або грошей) за боргове зобов'язання. Виписувати векселі дозволено купцям і особам, які вступають із ними в договірні відносини.

Вексельний обіг розвивався протягом багатьох століть і відрізнявся великими розбіжностями, часом навіть у країнах, пов'язаних між собою багатотисячними економічними та культурними традиціями. З метою уніфікації вексельного законодавства й усунення колізій вексельних законів було проведено декілька міжнародних конференцій, остання з яких відбулася в 1930 році у Женеві. У результаті її роботи були вироблені три вексельні конвенції:

- 1) конвенція № 358, що встановлює Уніфікований закон про переказний і простий векселі;
- 2) конвенція № 359, що має на меті вирішення деяких колізій законів про переказні і прості векселі;
- 3) конвенція № 360 про гербовий збір стосовно до переказних і простих векселів.

Країни, що приєдналися до першої із зазначених конвенцій (спочатку їх було 25), взяли на себе зобов'язання ввести в дію на своїй території Уніфікований закон про переказний і простий векселі (далі УВЗ), що є першим додатком до зазначеної конвенції, з можливістю включення в національне законодавство застережень до закону, наведених у другому додатку до цієї ж конвенції.

Таким чином, ми бачимо, що вексель, вексельне законодавство та операції з векселями інтенсивно розвивалися з давніх часів, внаслідок того,

що вексель одразу став важливим елементом господарських відносин і розрахунків.

Важливість векселя, його місце в економіці визначається його функціями. Основною *функцією вексельного обігу* є оформлення короткострокового кредиту. Дана функція діє тоді, коли постачальник продукції зацікавлений у її реалізації покупцю, який на час укладання угоди не має належної суми грошей. Тоді постачальник у рахунок майбутнього платежу за свою продукцію бере з покупця вексель, тобто боргове зобов'язання, сума якого з урахуванням строку платежу та відсотків за кредит, як правило, перевищує величину суми товарної угоди.

По-друге, вексель здатний виконувати функцію платежу як платіжний засіб. Він дозволяє отримати гроші, не чекаючи строку платежу. Його можна продати або ж залишити під заставу в комерційному банку. Купівля банками векселів носить назву обліку векселів або дисконту.

Банки ж, купивши векселі, до настання строку оплати утримують їх у себе, сплачуючи при цьому певну суму, що називається обліковим відсотком. У даному випадку банк перебирає на себе функцію кредитора, а при настанні строку оплати стягує борг з векселедавця.

Важливими *функціями векселя* є прискорення розрахунків і грошового обігу. Також вексель здійснює функцію контролю за використанням зобов'язань між суб'єктами господарського життя, скорочення грошової і кредитної маси в обігу, а також стримування темпів інфляції.

Отже, звичайний вексель є знаряддям комерційного кредиту та здатний здійснювати надзвичайно важливі функції.

Розвиток товарно-грошових відносин зумовив появу й інших форм векселів, крім звичайного.

Набули поширення комерційні векселі, які послужили для банків важливим поштовхом для початку виписування своїх власних векселів, що набули назви «банкноти» або «банківські кредитні білети». З часом виникла форма фінансового векселя, який лише оформлює міжбанківські боргові відносини та виписується лише банками.

Нормальна організація вексельного обігу передбачає безумовне дотримання вексельної дисципліни. У зв'язку з цим практикується законодавча заборона звільнення з будь-яких причин будь-якого векселедавця від накладеного протесту, а також від забезпечення платежу державними дотаціями, переписуванням векселів або видачею нових позик. Чинник безумовності платежу, серйозні наслідки протесту підкреслюють перевагу векселя над іншими формами боргових зобов'язань. Законодавче визначення відповідальності векселедавця за вексельними зобов'язаннями спрямоване на зміцнення грошової дисципліни.

Не дивлячись на довготривалу історію розвитку вексельної форми розрахунків, у наш час немає одностайної думки щодо визначення поняття

тя «вексель» в економічній літературі. Більшість авторів вважають вексель письмовим борговим зобов'язанням векселедавця сплатити векселедержателю певну суму грошей. Значна частина авторів визначає вексель як цінний папір, що засвідчує боргове зобов'язання. Існує думка, що вексель — це борговий документ, за яким одна особа зобов'язана сплатити іншій певну суму коштів, а також, що вексель — це документ, який є цінним папером і розрахунковим засобом.

Вексель — це складений за встановленою законодавством формою документ, що є цінним папером і розрахунковим засобом, який засвідчує безумовне зобов'язання однієї особи сплатити іншій певну суму грошей у визначеному місці після настання встановленого строку.

Як не існує одностайності щодо визначення векселя, так і немає чіткої класифікації векселів. Нижче наводяться класифікації векселів за основними ознаками¹.

Першою ознакою класифікації векселів є їх економічна природа, тобто ким і з якою метою виписується вексель. Класифікація векселів за економічною природою наведена на рисунку 8.1.

Комерційні або торгові (товарні) векселі — це векселі, які видані на підставі товарного боргу, наданих послуг, виконаних робіт тощо.

Фінансові векселі, тобто такі, джерелом яких є фінансові операції та в основі видачі яких лежить одержання грошової позики проти видачі боргового зобов'язання.

Казначейські векселі випускаються державними органами управління для покриття дефіциту державного бюджету.

В основі видачі і комерційних, і фінансових векселів завжди є фактична угода, чи то одержання товарного (комерційного) чи грошового (банківського) кредиту.

Серед фінансових векселів виділяються векселі, підставою видачі яких є не будь-яка реальна кредитна угода, а лише мета одержання товарного або переважно грошового кредиту, який не вдалося б одержати іншим способом. До подібних векселів відносять дружні та бронзові векселі. Спільною ознакою і тих й інших є їх безгрошовість (тобто відсутність у вексельному зобов'язанні законної підстави боргу, реальної економічної бази його видачі) і безвалютність (тобто відсутність у вексельному зобов'язанні майнового забезпечення боргу, відплати за його видачу). Оскільки безгрошове зобов'язання юридично мізерне, воно може бути визнане незаконним, але якщо вексель тим часом опиниться в руках сумлінного держателя, який не знав про цей недолік, то такий держатель залишиться законним держателем і буде мати право вимагати повернення боргу за векселем.

¹ *Аваков А.Б., Гаєвої Г.И., Бешанов В.А.* Вексельное обращение. — Харьков, 2001. — С. 18.

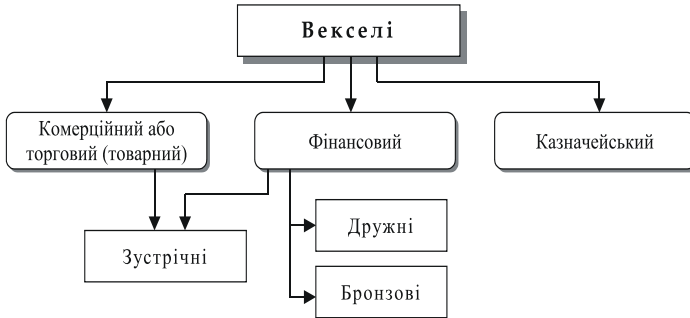

Рис. 8.1. Класифікація векселів за економічною природою

До дружніх векселів відносять векселі, які не мають підставою своєї видачі розрахунки векселедержателя з товарних і грошових угод, і які видаються головним чином з метою одержання грошей від обліку векселів у банку. До таких векселів відносять видані родичами, близькими, членами і пайовиками одного товариства та інші безгрошові векселі.

До бронзових векселів відносяться безгрошові векселі, які видані з метою або поповнення коштів шляхом їхнього обліку в банках, або штучного збільшення боргів шляхом видачі векселів на користь фальшивих кредиторів. На відміну від дружніх векселів, за векселями фіктивними, особи, причетні до їх виникнення, не приймають на себе відповідальність за векселем, оскільки вексель створюється лише з однією метою – ввести в оману кредиторів і шахрайським шляхом отримати у них кошти.

До зустрічних векселів відносять дружні та бронзові векселі, в яких дві юридичні особи виступають по чергові то векседавцем (платником), то векселедержателем (набувачем). Такі векселі визнаються зустрічними, навіть якщо б їхні терміни сплати та суми не збігалися. Зустрічні векселі можуть бути не тільки дружніми та бронзовими, але і комерційними, коли вони виникають у торгових відносинах між двома особами, що мають зустрічні вимоги.

Класифікація векселів за кількістю учасників, зазначенням одержувача, місцем оплати наводиться у нормативних актах із вексельного обігу (рис. 8.2).

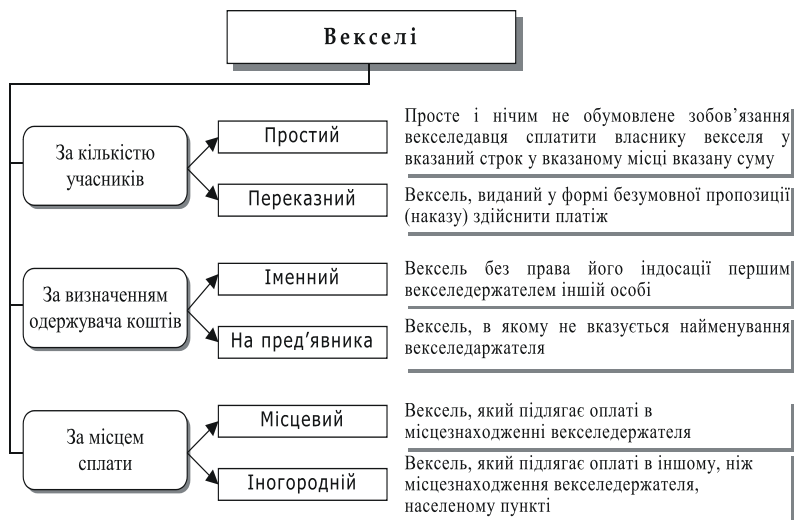

Рис. 8.2. Класифікація векселів за деякими ознаками

Простий вексель – це борговий цінний папір, який містить просту, нічим не обумовлену обіцянку векселедавця сплатити векселедержателю певну суму грошей при настанні певного строку. Прості векселі бувають іменними та на пред'явника. У простому іменному векселі буде вказано, кому саме векселедавець зобов'язується виплатити гроші. У простому векселі на пред'явника ім'я векселедержателя не вказується.

Переказний вексель – це борговий цінний папір, який містить нічим не обумовлене письмове розпорядження кредитора, адресоване боржнику, про те, щоб останній виплатив за пред'явленням або в день, вказаний у векселі, певну суму грошей певній особі, або за наказом останнього, або пред'явнику векселя.

Як простий, так і переказний векселі становлять собою безумовні боргові зобов'язання. Правовий статус цього цінного папера визначається в законі та підзаконних нормативних актах.

Переказний вексель виписується кредитором і передається особі, яка буде виступати пред'явником. Ця особа є першим векселедержателем, або її ще називають ремітентом. Сам переказний вексель називають траттою.

До настання зазначеної у тратті дати ремітент повинен пред'явити її боржнику для того, щоб той підтвердив готовність виконання зобов'язання. Погоджуючись із зобов'язанням, боржник ставить на тратті свій підпис. У випадку відмови, векселедержатель повинен опротестувати вексель, тоб-

то засвідчити факт відмови боржника від виконання вексельного обов'язку, в нотаріуса. Без нотаріального засвідчення векселедержатель не має права звертатися до суду за захистом своїх майнових прав. У випадку підтвердження зобов'язання боржник виконує його в день, вказаний у тратті.

Шляхом передавального напису (індосаменту) ремітент може передати тратту іншій особі, яка буде вважатися наступним векселедержателем, а той – третій за індосаментом і так далі. Звідси й назва переказного векселя – тратта («бігунець»). Боржник повинен сплачувати суму грошей, вказану в переказному векселі, останньому векселедержателю.

Реквізити простого та переказного векселів визначаються законодавчими актами. Порядок випуску та зразки бланків простого і переказного векселів, що видаються в Україні, визначаються Кабінетом Міністрів України (див. рис. 8.3, 8.4).

Порівняння реквізитів простого і переказного векселів наведені в таблиці 8.1¹.

Таблиця 8.1

**Обов'язкові реквізити переказного і простого векселів
згідно з Женевською вексельною конвенцією**

<i>Реквізити переказного векселя</i>	<i>Реквізити простого векселя</i>
1. Найменування “Вексель”	1. Найменування “Вексель”
2. Простий і нічим не обумовлений наказ сплатити певну суму	2. Просте і нічим не обумовлене зобов'язання сплатити певну суму
3. Найменування платника	
4. Зазначення строку платежу	3. Зазначення строку платежу
5. Зазначення місця платежу	4. Зазначення місця платежу
6. Найменування того, кому або за наказом кого має бути здійснений платіж	5. Найменування того, кому або за наказом кого має бути здійснений платіж
7. Дата і місце складання векселя	7. Дата і місце складання векселя
8. Підпис векселедавця	8. Підпис векселедавця

¹ Банківські операції: Підручник / Мороз А.М., Савлук М.І., Пуховкіна М.Ф. та ін. / За ред. д.е.н., проф. А.М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2000. – С. 165.

ПРОСТИЙ ВЕКСЕЛЬ № 800000000000001		Як аваліст за
Гривня 50000,00 валюта платежу сума цифрами	10 вересня 2002 року дата складання	
м. Житомир місце складання	ТзОВ "Січ", код 76543218 найменування того, чи його наказу	
"10" грудня 2002 р. ми заплатимо проти цього векселя	кому або за наказом кого платіж повинен бути здійснений	
Гривня валюта	П'ятдесят тисяч 00 копійок сума прописом	
Підлягає сплаті в м. Житомирі	ТзОВ "Стандарти", код 56781234	
п/р № 2098765432 в	м. Житомир, 10029, вул. Баранова 5	
місце платежу	Директор	
АКБ "Економбанк"	Гол. бухгалтер	
найменування банківської установи	назва, підпис і точна адреса векселедавця	

Рис. 8.3. Простий вексель з повним заповненням реквізитів

ПІДПИСАНО АКЦІЙОВА КОМПАНІЯ		ЯК АВАЛІСТ ЗА	
ПЕРЕКАЗНИЙ ВЕКСЕЛЬ № 80000000000002		10 вересня 2002 року дата складання	
Гривня 50000.00 валюта платежу сума цифрами	м. Житомир місце складання	ТзОВ "Січ", код 76543218 найменування того, чи його наказу	
"10" грудня 2002 р. ми заплатимо проти цього векселя кому або за наказом кого платіж повинен бути здійснений			
Гривня валюта	П'ятдесят тисяч 00 копійок сума прописом		
Платник ВАТ "Харчовик", код 98765432 (траєт) найменування			
Підлягає сплаті в м. Житомирі		ТзОВ "Стандарт", код 56781234 м. Житомир, 10029, вул. Баранова 5	
п/р № 2098765432 в місце платежу		Директор Гол. бухгалтер	
АКБ "Економбанк" найменування банківської установи		назва, підпис і точна адреса векселедавця	

Рис. 8.4. Переказний вексель з повним заповненням реквізитів

Стосовно до форм платежу векселі поділяються на платіжні, коли вони підлягають оплаті в термін, і забезпечувальні, які лише забезпечують наданий кредит (рис. 8.5).

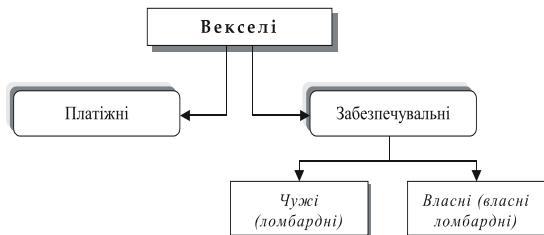

Рис. 8.5. Класифікація векселів стосовно до форм платежу

Забезпечувальні векселі зберігаються в банку на спеціальному рахунку та не оплачуються, а викуповуються позичальниками до терміну замість погашення позичкової заборгованості; якщо ж забезпечувальний вексель є стосовно позичальника чужим векселем, то на погашення заборгованості може спрямовуватись й інкасована банком сума за таким векселем. Відповідно забезпечувальні векселі можуть бути:

- чужими векселями, за якими позичальник є індосантом. Такі векселі, в залежності від угоди, передаються банку або за передавальним, або за забезпечувальним написом на його ім'я. Сюди ж відносяться векселі, в яких поручитель позичальника виступає як прихований поручитель. І ті й інші є підставою для ломбардної операції, а тому їх ще називають ломбардними векселями;

- власними векселями, згідно з якими позичальник є платником; це, як правило, соло-векселі. Такі векселі передаються банку або за іменним (за допомогою застереження «не наказу»), або за бланковим, або, нарешті, за забезпечувальним написом і зберігаються в банку на заставному праві, але на відміну від чужих векселів не виступають додатковим забезпеченням отриманої позички, а мають на меті лише якнайшвидше стягнути прострочену або непогашену заборгованість. Соло-векселі позичальника наказу банку, які окрім інших заставних цінностей є додатковим забезпеченням позички, відносяться до власних ломбардних векселів.

У сучасних умовах вексель проник і широко застосовується практично у всіх сферах економічного життя, наприклад, у зовнішньоекономічних відносинах. На рисунку 8.6 наведена класифікація переказних векселів, які зустрічаються в міжнародному обігу.

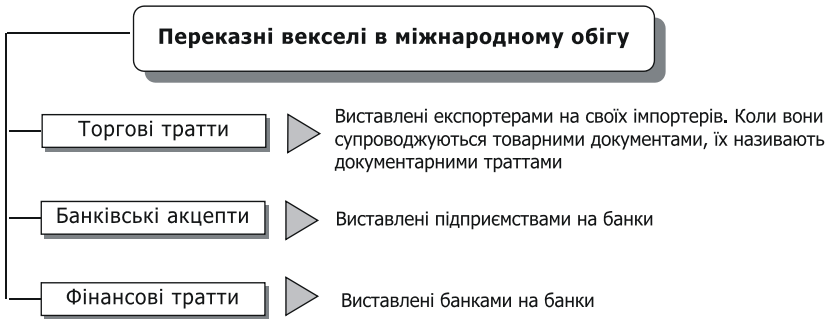

Рис. 8.6. Класифікація векселів у міжнародному обігу

Переказні векселі, виписані в іноземній валюті та трасовані за кордон (з-за кордону), поділяються до того ж на власні тратти та готові векселі. Іноземний переказний вексель у руках ремітента або в руках першого набувача, на ім'я якого трасант індосував вексель власному наказу, називається власною траттою; така тратта має тільки підпис трасанта і, можливо, підпис трасата-акцептанта, при відсутності підписів індосантів, що забезпечують добротність векселя. Той самий вексель, індосований хоча б тільки один раз ремітентом на ім'я свого індосата, або той самий вексель власному наказу, індосований за іншим індосаментом першим індосатом на ім'я другого, є в руках останнього вже не власною траттою, а готовим векселем.

Вексельні операції – це будь-які дії господарюючих суб'єктів, пов'язані з складанням, рухом, погашенням векселів, тобто відносини з іншими підприємствами і організаціями стосовно вексельного обігу.

Відповідно до Правил «Про виготовлення і використання вексельних бланків» векселі можуть видаватися тільки для оплати за поставлену продукцію, виконані роботи, надані послуги, за винятком векселів Мінфіну, НБУ і комерційних банків України. Розглянемо процедуру видачі простого та переказного векселів.

При складанні простого векселя беруть участь дві особи: векседавець і перший набувач. Наприклад, підприємство «Старт» є боржником товариства «Фініш». Тоді векседавець (у даному випадку підприємство «Старт») робить на векселі напис, що свідчить про його зобов'язання сплатити певну суму грошей векселотримувачу (товариству «Фініш») приблизно такого змісту: «*Ми заплатимо (тільки) товариству «Фініш»...*». Якщо в тексті є застереження «тільки», то перший набувач не має права передавати вексель за індосаментом, тобто вексель є іменним.

Як ми вже зазначали, не тільки підприємства можуть випускати векселі. Банки, відповідно до Положення «Про операції банків з векселями», теж мають можливість здійснювати розрахункові операції з векселями. При наявності у банку кредиторської заборгованості він може оформити її за допомогою векселя. При цьому складається договір про випуск простих (фінансових) векселів між клієнтом і банком: клієнт зобов'язується перерахувати в оплату векселя визначену суму грошей, а банк – оплатити власні векселі за настанням встановленого терміну.

При складанні переказного векселя, як правило, беруть участь три особи. Крім векселедавця (трасанта), що виступає як особа, яка віддає наказ платити, і першого набувача (ремітента), особи, на користь якої видається вексель, учасником операції є платник (трасат) – особа, якій дається наказ платити за векселем. До настання терміну платежу трасат повинен дати згоду (акцепт) на оплату векселя. Видача векселя на користь ремітента на трасата називається ремітуванням стосовно першого набувача векселя (ремітента) і трасуванням стосовно платника (трасата).

Наприклад, підприємство «Старт» є боржником товариства «Фініш», а фірма «Марафон» є боржником підприємства «Старт». У цьому випадку підприємство «Старт» випускує вексель на користь товариства «Фініш» на фірму «Марафон» за таким зразком: *«Платіть наказу товариства «Фініш».* Фірма «Марафон» повинна письмово підтвердити шляхом акцепту прийняття векселя до платежу. З цього моменту особа, яка акцептувала вексель, стає платником за даним векселем.

Число учасників при складанні переказного векселя може бути скорочене до двох. Згідно зі ст. 3 УВЗ вексель може бути виданий наказу самого векселедавця, тобто з формулюванням типу: *«Платіть наказу нашому власному».* На відміну від простого векселя, що видається боржником на кредитора, переказний вексель з двома учасниками видається кредитором на боржника на свою користь. За необхідності цей вексель може бути переданий іншій особі.

Відповідно до ст. 3 УВЗ переказний вексель може бути виданий на самого векселеотримувача, тобто при складанні векселя векселедавець (трасант) віддає наказ самому собі здійснити платіж. Оформлення такого векселя рівнозначне оформленню простого векселя.

2. Вексельні позики

Обліковий (дисконтний) кредит. При обліку векселів банк фактично купує у клієнта вексель (зобов'язання третьої особи), одержувачем коштів за яким до дисконту векселя банком був його клієнт. Під час дисконтної

операції останній отримує від банку грошові кошти під облікований вексель як кредит, який буде сплачений векселедавцем у строк, встановлений у векселі, але одержувачем цих коштів вже стає банк. Передача банку векселя здійснюється шляхом індосаменту, тобто передавальним надписом на векселі, який містить доручення власника векселя банку отримати належну оплату за векселем. Таким чином, клієнт рефінансує в банку віддані третій особі в кредит кошти. Кредитна установа за необхідності може рефінансувати цей вексель у Центральному банку. Ціна купівлі векселя становить собою його номінальну вартість за виключенням ставки за облікову позику.

Обов'язковою умовою при дисконті векселів є їх висока ліквідність. Оскільки у вітчизняній практиці вони виставляються на термін не більше 90 днів, то дисконтний банківський кредит є короткостроковим. Сутність облікових операцій полягає в тому, що відпуск товару в кредит під вексель (комерційний кредит) при дисконті перетворюється на банківський кредит, а кредитором для покупця товару в кредит стає банк, якому продавець індосував (передав індосаментним надписом) вексель покупця. При дисконтному кредиті векселі повинні мати не менше двох надписів, тобто векселедавця і першого векселедержувача.

Дана операція здійснюється на підставі договору (див. дод. 8).

Для його укладання використовують такі документи:

- заява;
- оригінали векселів, що пропонуються для обліку;
- дві ксерокопії кожного векселя;
- реєстр векселів;
- копії установчих документів векселедержателя;
- баланс та звіт про фінансові результати за останній звітний період;
- довідка про стан поточного рахунка векселедержателя-пред'явника;
- документ, що підтверджує товарний характер векселів.

Надані документи залишаються у розпорядженні співробітника банку. Приймаючи документи на зберігання при розгляді банком питання про їх облік, працівник відділу цінних паперів повинен надати пред'явнику розписку в отриманні векселів.

Необхідно враховувати обмеження при прийнятті векселів на облік. Установам банку рекомендується не обліковувати або обліковувати після ретельного аналізу:

- неакцептовані переказні векселі, крім переказних векселів строком платежу за пред'явленням, або через стільки-то днів після пред'явлення (строк платежу не більше семи днів від пред'явлення);
- векселі строком платежу за пред'явленням, якщо не визначений строк для пред'явлення;

- векселі, надані юридичними особами, у яких векселі опротестовувалися протягом останнього року;
- неавальовані векселі;
- недоміцільовані векселі;
- векселі строком платежу більше трьох місяців з моменту обліку;
- векселі векселедавців, поточний рахунок яких відкритий в іншому банку.

Під час здійснення даної операції банк проводить юридичну та економічну експертизу документів.

Юридична експертиза документів передбачає перевірку:

- дійсності вексельного бланку;
- правильності заповнення у векселі всіх реквізитів;
- неперервності індосаментного ряду та законності володіння векселем.

Законним власником векселя є:

- особа, на ім'я якої виписаний вексель (ремітент);
- особа, на ім'я якої здійснений останній іменний індосамент;
- пред'явник, якщо останній індосамент бланковий.

Економічна експертиза документів передбачає розрахунок вартості, за якою векселі можуть бути обліковані, та оцінку кредитоспроможності пред'явника, а також інших відповідальних за векселем осіб.

Вартість, за якою векселі враховуються банком, розраховується на основі відсоткової ставки обліку векселів та узгоджується з векселедержателем-пред'явником за кожним векселем окремо.

У випадку незгоди векселедержателя з умовами обліку векселів останньому повертаються оригінали векселів, наданих до обліку, в обмін на розписку банку в отриманні векселів.

Вартість обліку векселів строком платежу за пред'явленням або через стільки-то днів після пред'явлення, за якими обумовлено нарахування відсотків на вексельну суму, буде відповідати вартості векселя у векселедателя (акцептанта), якщо відсоток за векселем не нижче відсоткової ставки обліку векселів. Якщо відсоток за векселем нижче відсоткової ставки обліку векселів, облікова вартість розраховується виходячи з передбачуваного доходу за цим векселем на передбачувану дату платежу (але не більше трьох місяців від дати обліку).

Вартість обліку векселів, за якими не обумовлене нарахування відсотків на вексельну суму, розраховується як різниця між номінальною вексельною сумою та дисконтом. Сума дисконту розраховується, виходячи з відсоткової ставки обліку векселів. Відсоткова ставка у кожному конкретному випадку обліку векселів встановлюється із врахуванням:

- мінімального рівня відсоткової ставки обліку;

- рівня ризику;
- кон'юнктури ринку капіталів;
- строковості векселя;
- кількості передавальних надписів;
- наявності поручительства (авалю).

Сума облікової ставки утримується банком у момент обліку векселя, але зараховується на прибутковий рахунок банку після погашення векселя, тобто після надходження за ним платежу. Визначення вексельної суми здійснюється за такою формулою (8.1):

$$S = N Ч (1 - T Ч D) , \quad (8.1)$$

де S – сума до сплати за векселем, D – дисконт, N – номінальна сума векселя, T – відносна тривалість періоду до моменту платежу за векселем.

Окрім утримання суми дисконту, який є платою за кредит, банки можуть утримувати комісійні за інкасацію векселів (дамно), поштово-телеграфні послуги (порто), а також витрати, пов'язані з опротестуванням векселів.

Експертиза документів повинна бути проведена протягом п'яти робочих днів із моменту подачі заяви векселедержателем. Після її закінчення уточнюється реєстр векселів, з якого викреслюються векселі, що не відповідають вимогам банку (див. дод. 9). Оригінали таких векселів повертаються векселедержателю-пред'явнику з відміткою про повернення в розписці банку про прийняття векселів. Зміни, внесені в реєстр, завіряються підписом відповідального працівника банку.

Реєстр векселів, що відповідають вимогам, з відміткою працівника банку, який проводив їх оцінку, подається на підпис одному з уповноважених осіб.

Позики під заставу векселів. Позики під заставу векселів бувають строковими, коли власник векселів зобов'язаний викупити їх у банку в термін, що встановлюється в момент укладання договору про надання кредиту під заставу векселя, або до вимоги (онкольні позики), повернення яких банк може вимагати в будь-який час після надання кредиту. Для використання позикових коштів банк відкриває клієнту спеціальний позиковий рахунок, з якого позичальник здійснює розрахункові операції в розмірі суми виділеного кредиту. Така позика може надаватися шляхом видачі клієнту лімітованої чекової книжки. При видачі кредиту під заставу векселів банк обумовлює в договорі максимальний розмір позики, розмір застави та співвідношення між забезпеченням і заборгованістю за рахунком, величину процента та комісії на користь банку, право спрямування в погашення позики сум, що надходять для сплати векселів або інших сум, які надходять на поточний рахунок клієнта.

У забезпечення кредиту приймаються, як правило, банківські векселі строком погашення не пізніше дня повернення основної суми кредиту. Строк такого кредиту не може бути більше, ніж три місяці.

Вартість заставлених векселів повинна бути достатньою для погашення кредиту, відсотків за користування ним, неустойки, передбачених кредитним договором (з розрахунку десятиденної прострочки повернення кредиту), відшкодування затрат за іншими витратами, пов'язаними з наданням векселя до оплати. Ця вартість повинна перевищувати суму вимог, що задовольняються за її рахунок, не менше, ніж на 30 %.

Обов'язковими умовами є доміциляція векселів, наявність банківського аваля та відмітки про нездійснення протесту.

У всіх векселях, що приймаються в забезпечення кредиту, останній запис в індосаментному ряді повинен бути зроблений на ім'я позичальника.

Для укладання договору кредитування під заставу векселів необхідні такі документи:

- заява;
- копії установчих документів;
- техніко-економічне обґрунтування операції, що кредитується;
- бухгалтерські та статистичні звіти, включаючи звіти про фінансові результати, декларації про доходи, виписки за рахунками позичальника, поточний рахунок якого відкритий в іншому банку, іншу звітність та матеріали для визначення платоспроможності позичальника, а також висновки аудиторських організацій про фінансовий стан позичальника;
- оригінали векселів, що пропонуються в заставу;
- дві ксерокопії кожного векселя;
- реєстр векселів, що пропонуються в забезпечення кредиту;
- документ, що підтверджує товарний характер векселів;
- картка із зразками підписів і відбитком печатки, якщо клієнт обслуговується в іншому банку.

У заяві про надання кредиту визначаються:

- цільове направлення кредиту;
- сума кредиту;
- строк користування, включаючи конкретні строки погашення;
- пропонуване забезпечення (з описанням векселів).

Також додається коротка характеристика операції, що кредитується, і розрахунок економічної ефективності її здійснення.

Необхідні також копії установчих документів, документів, що засвідчують право власності на землю, право оренди, та інших документів, що підтверджують правомочність клієнта в отриманні кредиту, які повинні бути нотаріально завіреними.

До техніко-економічного обґрунтування операції, що кредитується, додаються копії контрактів, договорів, включаючи договори оренди приміщень, обладнання, інших документів, що стосуються здійснення даної операції, з розрахунком очікуваних доходів від реалізації продукції (проведення робіт, надання послуг), за рахунок яких передбачається погашення майбутнього кредиту, а також прибутку та рентабельності операції, яка кредитується.

При розгляді питання про видачу кредиту на придбання майна в процесі приватизації державних та муніципальних підприємств позичальник надає копію договору між продавцем та покупцем, що містить:

- відомості про продавця, покупця, посередника, найменування підприємства та його місцезнаходження;
- дані про склад та ціну активів, у тому числі ціну земельної ділянки (у випадку її продажу) або умови його оренди;
- інформацію про кількість та ціну акцій, порядок передачі підприємства, форми та строки платежу, взаємні зобов'язання сторін у подальшому використанні підприємства.

Позичальник, який не є клієнтом банку, надає копію картки із зразками підписів, що завірена вищою організацією, нотаріусом або посадовою особою того банку, в якому відкритий рахунок, та довідку податкової адміністрації про постановку на облік.

Приймаючи документи для розгляду банком питання про приймання векселів у забезпечення кредиту, працівник відділу цінних паперів повинен надати пред'явнику розписку в отриманні векселів.

У забезпечення кредиту не рекомендується приймати векселі:

- неакцептовані переказні;
- недомицільовані;
- строком платежу при пред'явленні, якщо не визначений строк для пред'явлення;
- строком платежу менше строку повернення кредиту;
- виписані юридичними особами, векселі яких опротестовувалися за останній рік.

Для прийняття рішення про приймання векселів у забезпечення кредиту співробітник банку проводить аналіз юридичної надійності векселів, який передбачає:

- перевірку справжності вексельного бланку;
- перевірку правильності заповнення у векселі всіх реквізитів згідно з Положенням про простий вексель;
- перевірку безперервності індосаментного ряду та законності володіння векселем.

Економічна експертиза документів полягає:

- у проведенні заходів з оцінки кредитоспроможності позичальника на підставі інформації, яка є в розпорядженні банку;
- в оцінці вартості самих векселів, що пропонуються в забезпечення кредиту.

Кредитоспроможність позичальника оцінюється на підставі:

- показників ліквідності балансу позичальника (коефіцієнт ліквідності не повинен бути нижчим, ніж 0,5; чим нижчий коефіцієнт ліквідності, тим нижчий рівень кредитоспроможності);
- звітності позичальника (враховується прибуток підприємства за останній рік, кількість працівників, стаж їх роботи за спеціальністю, розміри авансових платежів у бюджет, сума кредиторської та дебіторської заборгованості, в тому числі бюджету, санкції податкової інспекції за останні два роки, структура активів, у тому числі основних засобів, короткострокових вкладів тощо);
- платіжної дисципліни позичальника (враховуючи своєчасність відрахувань до бюджету, погашення отриманих раніше кредитів, у тому числі в інших банках);
- ризику виникнення незабезпечених боргів;
- інших показників.

При прийнятті рішення про надання кредиту враховуються: по-перше, обґрунтованість всієї суми та строків заявленого кредиту; по-друге, реальність здійснення операції, що кредитується, та грамотність наданого розрахунку її економічної ефективності (врахування всіх податків і зборів, передбачених законодавством); по-третє, достовірність наданих договорів.

Оцінка вартості векселів, що пропонуються в забезпечення кредиту, здійснюється на підставі вартості погашення векселя на певну дату за вирахуванням витрат банку на пред'явлення векселя до платежу.

Заставна вартість узгоджується з векселедержателем-пред'явником за кожним векселем окремо. У випадку незгоди позичальника із заставною вартістю векселів останньому повертаються бланки векселів, надані разом із проханням про видачу кредиту, в обмін на розписку банку в отриманні векселів.

Після завершення експертизи уточнюється реєстр векселів, з якого викреслюються векселі, що не відповідають вимогам банку. Бланк векселя, викресленого з реєстру, повертається векселедержателю-пред'явику з відміткою про повернення в розписці банку про прийняття векселів. Якщо питання про надання кредиту або прийняття в заставу наданих векселів вирішене позитивно, складається остаточний реєстр векселів і укладається кредитний договір, невід'ємною частиною якого є договір застави.

При використанні такого кредиту банк повинен слідкувати за розмірами вільного залишку ліміту на позиковому рахунку. Перед проведенням

операції зі спеціального позикового рахунка позичальника відповідальний банківський службовець перевіряє наявність залишків невикористаного кредиту, їх відповідність ліміту граничних сум, що надходять на його погашення, відповідність ліміту граничних залишків з графіком надходження сум на його погашення, обумовленому в кредитному договорі. Кредит надається в сумі надлишку вексельного забезпечення, але не більше невикористаного ліміту. Правилами «Про порядок проведення банками операцій з векселями» встановлена така схема розрахунків використання позик виданих під заставу векселів:

**Приклад (цифри умовні)
фактично на « ___ » _____ 2003 р.**

1.	Встановлене банком співвідношення заборгованості до забезпечення (загальної суми векселів, що прийняті під заставу)	75 %
2.	Встановлений ліміт заборгованості за позиками під заставу векселів	120 тис.грн
3.	Загальна сума векселів, що прийняті під заставу (сума забезпечення)	80 тис.грн
4.	Сума заборгованості за позиною	50 тис.грн
5.	Фактичне співвідношення заборгованості до забезпечення ((п.4 : п.3)х100)	62,5 %
6.	Можлива заборгованість за позиною, виходячи з фактичного забезпечення і прийнятого співвідношення заборгованості до забезпечення ((п.3 х п.1) : 100)	60 тис.грн
7.	Вільний ліміт кредитування (п.2 - п.4)	70 тис.грн
8.	Можлива додаткова позика (п.6 - п.4) або (п.1 - п.5) х п.3 : 100, однак не більше, ніж сума в п.7	10 тис.грн

Основні відмінності між дисконтом векселів і позик під заставу векселів полягають у наступному.

1. При здійсненні обліку векселів банк стає їх власником, при позиці – векселі передаються йому як гарантії забезпечення повернення кредиту. В цьому випадку банку надається право на отримання платежів за закладеними векселями, тільки якщо позичальник повертає кредит. При дисконті джерелом погашення кредиту виступають платежі за векселем.

2. При заставі векселів клієнт отримує кредит у межах 60–90 % від валюти (суми) векселів до певного строку і використовує заставу, паралельно погашає її в повному обсязі до встановленого строку. При порушенні графіку погашення позики, банком може бути призупинений рахунок, чого не можна зробити при дисконті векселів, оскільки в цьому випадку кредит видається одразу на повну суму векселя за вирахуванням облікової ставки.

3. При заставі векселів їх сума обліковується на позабалансових рахунках. При обліку (дисконті) векселів їх сума відображається в загальному балансі банку. Тобто, здійснюючи дисконтні операції, банки можуть акумулювати значну частину векселів. При правильній організації вексель-

ний портфель може стати надійним джерелом доходу, більш стійким, ніж цінні папери (наприклад, акції), оскільки ліквідність векселів обумовлена точними строками, а також різними варіантами використання векселів і їх захисту.

Переоблік і перезастава векселів. Облікові (дисконтні) ставки і заставні операції з вексями дають банкам можливість із меншим ризиком порушення ліквідності вкладати в ці операції менш сталі депозити (залишки на рахунках клієнтів), так як при неочікуваному вилученні таких коштів комерційні банки для додержання своєї ліквідності можуть рефінансуватися в Національному (Центральному) банку або в інших комерційних банках у формі переобліку або перезастави векселів. На первинному етапі розвитку вексельного ринку, ринку цінних паперів, внаслідок нерозвинутості вексельного обігу, Національний банк, як і всі суб'єкти фінансово-господарської діяльності, відноситься обережно до переобліку і перезастави векселів. Переоблік і перезастава векселів здійснюється тільки за таких умов:

- усі надані векселі за терміном оплати не повинні перевищувати 90 днів і бути такими, щоб їх можна було своєчасно отримати на місці платежу;
- надані векселі повинні містити не менше двох підписів, не враховуючи підпису того комерційного банку, який надав ці векселі, переказні векселі — ще і акцепт платника;
- наявність ліміту кредитування. При цьому до переобліку приймаються тільки обліковані векселі, а до перезастави — як обліковані за дисконтними операціями, так і векселі, що взяті як застави під операції позики.

3. Операції, направлені на підвищення надійності векселів

Крім проведення перевірочних заходів, що направлені на вивчення платоспроможності векседавців та інших платників за вексями, важливе значення мають процедури, що покликані збільшити надійність векся. Сутність цих процедур зводиться до того, що вони дозволяють розширити коло осіб, відповідальних за векселем. До таких процедурних операцій відноситься індосамент, акцепт, аваль і протест векся.

Індосамент — передавальний напис на векселі, що засвідчує перехід прав за векселем до іншої особи. Такий напис передбачає, що індосант має всі необхідні ознаки гаранта за векселем, тому його напис виконує також гарантійні функції, а він разом з іншими учасниками вексельної угоди несе відповідальність за своєчасний платіж. Згідно зі ст. 12 Положення «Про про-

стий і переказний вексель» індосамент повинен бути простим і нічим не обумовленим. Частковий індосамент є недійсним. Будь-яке обмеження вважається ненаписаним. Индосант відповідає за акцепт або платіж, якщо при здійсненні передавального напису не обумовлене протилежне. Він може заборонити новий індосамент. У таких випадках він не несе відповідальності перед особами, якими вексель був переіндосований після заборони.

Акцепт векселя – напис, за допомогою якого підтверджується згода акцептанта на оплату векселя. Метою цієї операції є збільшення кола осіб, відповідальних за векселем, тобто збільшення його надійності. Якщо банк виступає як акцептант (банківський акцепт), то вексель набуває статусу першокласного, високоліквідного зобов'язання за векселем. Разом з тим, акцепт не є обов'язковим атрибутом векселя. Скажімо, він не потрібен, коли відносини виникли безпосередньо між клієнтом-векседавцем і банком. Але, якщо виникла необхідність його вільного обігу на ринку векселів, акцептний напис на векселі є обов'язковою умовою.

Акцептантами можуть виступати треті особи. В цьому випадку акцептант виступає гарантом платежу, за що отримує акцептну комісію. На розвинутому ринку вексельного обігу акцептні послуги переростають у самостійну кредитну діяльність, що приносить банкам або іншим гарантам відповідний прибуток у вигляді акцептної комісії. В певному розумінні таку діяльність іноді називають акцептним кредитом, який видається у вигляді гарантійної послуги. Позичальник (векседавець) може використовувати акцептований вексель як платіжний засіб для купівлі товарів, оплати зобов'язань перед іншими кредиторами, обліку векселя в банку.

На відміну від облікового кредиту, який надається векселедержателю (одержувачу коштів за векселем), акцептний кредит надається векседавцю (платнику за векселем) і виступає як гарантійна послуга. Кредитна угода оформлюється з використанням переказного векселя. В цьому документі трасант вказує платника, який повинен акцептувати вексель, тобто дати згоду провести платіж. Клієнт виставляє на банк переказний вексель. Банк його акцептує з умовою, що, до настання строку платежу за векселем, клієнт внесе в банк суму, необхідну для погашення векселя. Позичальник (векседавець) може використати акцептований банком вексель як платіжний засіб для купівлі товарів, оплати своїх зобов'язань перед іншими кредиторами, обліку в іншому банку.

Облік векселя може бути здійснений у банку, що його акцептував. У цьому випадку банк стає не тільки гарантом, але і безпосереднім кредитором клієнта. Оскільки умовою акцептного кредиту є грошове покриття суми векселя боржником до настання строку погашення векселя, банки пред'являють високі вимоги до надійності клієнтів. Якщо позичальник не виконав своїх зобов'язань перед банком-гарантом, у відповідності з век-

сельним правом банк здійснює зворотну вимогу до векселедавця з наступним примусовим стягненням боргу з позичальника. За надання акцептного кредиту банк стягує акцептну комісію.

Аваль векселя — це гарантія, внаслідок якої особа, що надала цю гарантію (аваліст), бере на себе відповідальність повністю або в частині суми за зобов'язанням якоїсь із зобов'язаних за векселем осіб (векселедавця, акцептанта, індосанта).

Всі операції з авальювання векселів здійснюються на підставі договору, що укладений між банком і особою, за яку він ручається (див. дод. 10). У договорі обговорюються умови, на яких банк авалює вексель. Цей документ має одноразовий характер, і його дія закінчується на момент погашення вексельного зобов'язання.

Юридична особа, яка хоче бути впевненою у вексельному дорученні, звертається в ту установу банку, в якій здійснюється його розрахунково-касове обслуговування.

Для прийняття рішення про надання авалю клієнт повинен представити:

- заяву;
- оригінали векселів, які додані до авалю;
- реєстр векселів;
- копії установчих документів;
- баланс та звіт про фінансові результати за останній звітний період;
- довідку про стан поточного рахунка;
- документ, що затверджує товарний характер векселів;
- картку із зразками підписів і відбитком печатки, якщо клієнт обслуговується в іншому банку.

Документом, що затверджує товарний характер векселя може бути:

- товарно-транспортна накладна, що виписана постачальником, на адресу якого оформлюється вексель;
- договір між постачальником і векселедавцем (акцептантом) про купівлю-продаж товару з додатком складської довідки, що доводить наявність товару на складі.

Документи залишаються у розпорядженні відповідального працівника банку для прийняття кінцевого результату про можливість надання авалю. В обмін на прийняті векселі банк видає розписку.

При виконанні особою, яка хоче заручитись авалем, всіх вимог і надання необхідних документів банк не пізніше робочого дня, наступного за днем звернення за вексельним дорученням, повинен повідомити клієнта про своє рішення.

Аваль надається тільки за простими чи переказними векселями, що видаються (акцептуються) в оплату за поставлену продукцію, виконані роботи і надані послуги.

Не рекомендується видавати аваль за векселями:

- недоміцільованим;
- терміном платежу за наданням, якщо не визначений термін для пред'явлення;
- терміном не більше, ніж шість місяців від моменту пред'явлення;
- юридичних осіб, векселі яких опротестовувались за останній рік; які мають прострочені зобов'язання за наданими кредитами; до яких банком були застосовані штрафні санкції; розрахунковий рахунок яких відкритий в іншому банку.

Процедура проведення експертизи аналогічна тій, що виробляється при обліку векселів. При цьому особлива увага звертається на платоспроможність особи, за яку банк надає гарантію.

За надання авалю банком стягується комісія, розмір якої визначається індивідуально в кожному конкретному випадку, виходячи з суми виданого вексельного доручення, його терміну, а також платоспроможності векселедавця.

Мінімальний розмір комісії за надання авалю встановлюється централізовано по банку в цілому.

Аваль вчиняється на переказному векселі або на додатковому аркуші (алонжі). Також аваль може даватися і на окремому аркуші із зазначенням місця видачі. Аваль виражається словами «Вважати за аваль», «Гарантую», «Як аваліст за ...» або іншими рівнозначними формулюваннями, а також підписом аваліста. Для авалю достатньо одного лише підпису, поставленого авалістом на лицьовому боці переказного векселя, якщо тільки цей підпис не поставлений платником або векселедавцем.

В авалі повинно бути зазначено за кого він виданий. Аваліст може бути як третьою особою, яка не має відношення до векселя, так і одним із надписантів векселя.

Аваліст відповідає так само, як і особа, за яку видана гарантія, однак аваліст є боржником «другої черги», і аваль набуває чинності лише після невиконання зобов'язань особою, за яку він виданий. Зобов'язання аваліста є дійсними навіть у тому разі, якщо навіть те зобов'язання, яке він гарантував, виявиться недійсним з будь-якої іншої причини, крім дефекту форми.

За умови невиконання клієнтом банку своїх зобов'язань банк-аваліст має оплатити вексель. Оплачуючи переказний вексель, банк-аваліст набуває права, що впливають з переказного векселя як проти тієї особи, за яку був виданий аваль, так і проти тих осіб, які зобов'язані перед цією особою.

При настанні строку платежу векселедержатель може звернутися з вимогою про платіж за векселем до банку-аваліста, якщо вексель не був оп-

лачений або був оплачений частково. Крім того, векселедержатель може звернутися до аваліста і до настання строку платежу у випадках:

- якщо мала місце повна або часткова відмова здійснити акцепт;
- у разі банкрутства (неплатоспроможності) трасата, незалежно від того, здійснив він акцепт чи ні;
- у разі припинення ним платежів, навіть якщо ця обставина не була встановлена судом;
- у разі безрезультатного звернення стягнення на його майно;
- у разі банкрутства (неплатоспроможності) трасанта за векселем, що не підлягає акцепту.

4. Комісійні операції з векселями

При проведенні комісійних операцій банк може запропонувати клієнту-позичальнику передати банку право інкасувати вексель. Відмінність цієї операції від кредитних операцій полягає в тому, що при інкасації векселя його пред'явник не отримує в банку грошові кошти в кредит до настання терміну платежу, як при обліку векселів або позики під їх заставу. При інкасації векселів роль банку полягає в точному виконанні доручення пред'явника векселя — отримати по ньому у встановлений термін платіж і передати власнику векселя. За здійснення цієї операції банк отримує комісійну винагороду, розмір якої визначається сторонами. Вона, безумовно, нижча, ніж при дисконті і позиці під заставу векселів, але безпечніша для банку, так як він не несе відповідальності за фальшивими векселями. Його завдання — організувати своєчасне надходження коштів, виставити на наступну добу після закінчення терміну платежу протест, а також виконати інші доручення клієнта. Він може нести відповідальність за наслідки неплатежу тільки у випадку неналежного виконання ним доручень клієнта, скажімо, несвоечасного опротестування векселя.

Всі операції з інкасування векселів проводяться банком на підставі укладених договорів з клієнтами, в яких обумовлюються умови здійснення банком даної послуги (див. дод. 11).

Векселедержатель-пред'явник надає в банк:

- заяви;
- оригінали векселів, які виставляють для інкасування;
- дві ксерокопії кожного векселя;
- реєстр векселів (див. дод. 9, за виключенням колонки 12);
- документ, що затверджує товарний характер векселів.

Документи залишаються в розпорядженні співробітника цінних паперів банку для кінцевого рішення. При цьому пред'явнику надається розписка в отриманні векселів.

Банком на інкасо приймаються векселі тільки від юридичних осіб, що обслуговуються в даній установі банку. На інкасування не рекомендується приймати векселі:

- неакцептовані переказні;
- недоміцільовані;
- терміном платежу менше, ніж десять днів від моменту прийняття на інкасо.

Доміціляція векселя. Це інший вид комісійної операції. Полягає вона в тому, що банки можуть за дорученням векселедавця здійснити кредиторами платежі за векселем. У цьому випадку, на відміну від інкасації векселів, банк стає не одержувачем, а платником. Виступаючи доміциліатом банк не ризикує, тому що він перераховує кошти з рахунка векселедавця. Якщо в останнього немає рахунка в цьому банку, він зобов'язаний внести вексельну суму раніше. Інакше банк відмовиться здійснити платіж за векселем і поверне вексель власнику.

При інкасації і доміціляції векселів також, як і при інших передавальних операціях, на зворотній стороні документа робиться передоручний напис, який містить відповідні вказівки банку.

Використана та рекомендована література

1. Закон України «Про обіг векселів в Україні» № 2374-III від 5 квітня 2001 р. // <http://www.kmu.gov.ua>
2. Закон України «Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі» № 826-XIV від 06.07.99 р. // <http://www.kmu.gov.ua>
3. Постанова Верховної Ради України «Про застосування векселів в господарському обороті України» № 2470-XII від 17.06.92 р.
4. Положення «Про переказний і простий векселі», затверджене постановою ЦИК і РНК СРСР від 07.08.37 р. № 104/1341.
5. Положення НБУ «Про операції банків з векселями» від 28.05.99 р. № 258 // <http://www.kmu.gov.ua>
6. «Правила виготовлення і використання вексельних бланків» від 10.09.92 № 528 // <http://www.kmu.gov.ua>
7. *Аваков А.Б., Гаевой Г.И., Бешанов В.А.* Вексельное обращение. — Харьков, 2001. — 292 с.
8. Банківська енциклопедія / За ред. д.е.н., проф. А.М. Мороза. — К.: Ельтон, 1993. — 328 с.
9. Банківські операції: Підручник / За ред. д.е.н., проф. А.М. Мороза. — К.: КНЕУ, 2000. — 384 с.

10. *Лисенков Ю., Ляшко В.* Вексель у господарському обігу. – К.: Агенція «Пресцентр», 1994. – 256 с.
11. *Лисенков Ю.М. та ін.* Вексельний обіг / Ю.М Лисенков, В.П. Ляшко, С.Ю. Фомічова. – К.: ТОО «Задруга», 1996. – 324 с.
12. Международные правила расчетов: Сборник нормативных актов. – К.: НБУ, РПО «Полиграфкнига», 1993. – 128 с.
13. *Мельник В.А.* Ринок цінних паперів. Довідник керівника підприємства. Спеціальний випуск. – К.: А.Л.Д., ВІРА-Р, 1998. – 560 с.
14. *Мороз Ю.Н.* Вексельное дело. – К.: Наукова думка. – 1996. – 472 с.
15. *Папінова О.* Урахування операцій із векселями на прикладах // *Баланс*. – 2000. – №34 (315). – С. 36-40.
16. *Попович В.М., Степаненко А.И.* Управление кредитными рисками заемщика, кредитора, страховщика. – К.: 1996. – 260 с.

Лекція 9

Інвестиційні операції банків

- 1. Сутність і класифікація інвестицій.*
- 2. Особливості управління реальними інвестиціями.*
- 3. Методи аналізу інвестиційних проектів.*
- 4. Рангування альтернативних інвестиційних проектів. Врахування додаткових факторів в інвестиційному аналізі.*

1. Сутність і класифікація інвестицій

Термін «інвестиції» походить від латинського «*investire*» — одягати. Поняття інвестицій на підприємстві передусім пов'язують із кількісною і якісною зміною виробничих потужностей. Без здійснення інвестицій неможливий нормальний процес виробництва.

У загальноекономічному розумінні інвестиції пов'язують із балансом підприємства. В такому розумінні інвестиції — це стан активів підприємства та уречевлення капіталу в активах.

Визначення інвестицій у фінансах пов'язують з використанням капіталу або довгостроковими капітальними вкладеннями з метою одержання прибутку. Отже, інвестиції мають фінансовий і виробничий аспекти.

Окремі автори вважають інвестиції вирішальним базисом майбутньої доходності підприємства. Втілення інвестиційних проектів потребує відмови від грошових коштів сьогодні на користь отримання прибутку в майбутньому. Як правило, на отримання прибутку слід розраховувати не раніше, ніж через рік після початкових витрат (інвестицій). У цей період вони є основною причиною виникнення фінансових проблем (наприклад, з ліквідністю), які підприємство намагається вирішити через додаткове фінансування.

Згідно із Законом України «Про інвестиційну діяльність» під інвестиціями розуміють «всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект. Такими цінностями можуть бути:

- кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери;
- рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності);
- майнові права, що впливають із авторського права, досвід та інші інтелектуальні цінності;
- сукупність технічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навичок та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але незапатентованих («ноу-хау»);
- права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права;
- інші цінності.

Інвестиції у відтворення основних фондів і на приріст матеріально-виробничих запасів здійснюються у формі капітальних вкладень...».

Існує дещо звужене розуміння інвестицій, коли інвестиції розглядаються з позиції потоків платежів. З такої точки зору під інвестиціями можна розуміти всі витрати (або їх грошовий еквівалент), пов'язані з використанням капіталу (іммобілізація, уречевлення вільного капіталу). Більш вузьке розуміння інвестицій включає сам об'єкт і строки іммобілізації капіталу, які в такому випадку виступають критерієм класифікації інвестицій.

Таким чином, інвестиції — це цілеспрямоване використання капіталу, класифікація якого наведена на рисунку 9.1.

Загальне визначення інвестицій можна деталізувати на **реальні і фінансові** інвестиції. Під реальними інвестиціями розуміють вкладення коштів у реальні активи — як матеріальні, так і нематеріальні. Фінансові інвестиції не мають матеріальних компонентів і поряд з матеріальними інвестиціями відіграють значну роль у житті підприємств або фінансових установ. До них належать вклади в дебіторську заборгованість або вкладення коштів у різноманітні фінансові інструменти (активи), серед яких найбільшу частку становлять цінні папери, включаючи кошти в банках.

Рис.9.1. Класифікація інвестицій

Традиційно за своїм значенням для народного господарства визначальними є *реальні інвестиції (капіталовкладення)*, які можуть здійснюватись у декількох основних формах (рис. 9.2):

Рис. 9.2. Форми реальних інвестицій

До нового будівництва належать зведення підприємств, споруд на нових будівничих майданчиках згідно із затвердженими проектами.

Розширення діючих підприємств передбачає витрати на будівництво за новим проектом другої та наступних черг реалізації даного підприємства, а також на будівництво та розширення діючих основних цехів, допоміжного та обслуговуючого виробництва і комунікацій на території даного підприємства або прилеглих до неї майданчиків.

Під реконструкцією діючого підприємства розуміється здійснюване за єдиним проектом повне або часткове переобладнання виробництва без будівництва нових та розширення діючих цехів основного виробничого призначення. Реконструкція може супроводжуватися будівництвом нових і розширенням діючих об'єктів допоміжного та обслуговуючого призначення, заміною морально застарілого та фізично зношеного обладнання, механізацією та автоматизацією виробництва, усуненням диспропорцій у технологічних ланках і допоміжних службах. Крім того, до реконструкції діючого підприємства, належить будівництво нових цехів та об'єктів тієї ж потужності або потужності, яка відповідає обсягу випуску кінцевої продукції підприємства, замість ліквідованих цехів та об'єктів того ж призначення, подальша експлуатація яких визнана недоцільною.

Технічне переозброєння діючого підприємства включає виконання у відповідності до плану технічного розвитку підприємства комплексу заходів з підвищення технічного рівня окремих ділянок виробництва, агрегатів, установок шляхом впровадження нової техніки та технології, механізації та автоматизації виробництва, модернізації і заміни застарілого і фізично зношеного обладнання новим, більш продуктивним, а також інші організаційні та технічні заходи, що покращують показники роботи підприємства.

Така форма інвестування, як придбання інших підприємств здійснюється тільки великими підприємствами, так як вимагає великих обсягів інвестування коштів. Ця форма інвестицій призводить до зростання сукупної вартості активів обох підприємств і дає їм певні переваги перед конкурентами за рахунок взаємного доповнення технологій та номенклатури продукції, що випускається, за рахунок появи можливостей зниження рівня затрат шляхом економії на великих оптових закупках сировини та матеріалів за рахунок спільного використання мережі збуту тощо.

Необхідно виділити новий напрям довгострокових вкладень підприємств — *придбання нематеріальних активів*: патенти, ліцензії, торгові марки, товарні знаки, інші права з використанням виробничої інфраструкції, права на користування землею або природними ресурсами, програмними продуктами, права на інтелектуальну власність тощо.

Вибір конкретної форми реального інвестування залежить від багатьох факторів: завдань галузевої, товарної та регіональної диверсифікації діяль-

ності підприємства; можливостей упровадження нових технологій; наявності власних інвестиційних ресурсів і/або можливості використання позикових або залучених ресурсів.

За цілями застосування інвестицій їх поділяють на реінвестиції (заміна застарілих засобів) і нетто-інвестиції (придбання нових активів, розширення виробництва тощо).

За характером участі в інвестуванні виділяють прямі і непрямі інвестиції.

Під прямими інвестиціями розуміють особисту участь інвестора у виборі об'єктів інвестування і вкладенні коштів. Пряме інвестування здійснюється обізнаними інвесторами, що мають досить точну інформацію про об'єкт інвестування і детально ознайомлені з механізмом інвестування. За визначенням НБУ *прямі інвестиції банків* – це внесення банками власних коштів або майна до статутного фонду юридичної особи в обмін на корпоративні права (акції, пайові свідоцтва), емітовані такою особою.

Непрямі інвестиції пов'язані з інвестуванням, що опосередковується інвестиційними або іншими фінансовими посередниками. Не всі інвестори мають достатню кваліфікацію для ефективного вибору об'єктів інвестування і подальшого управління ними. Тому вони вкладають кошти в цінні папери, що випускаються інвестиційними або іншими фінансовими посередниками. Такими цінними паперами можуть бути інвестиційні сертифікати інвестиційних фондів або компаній. Акумуляовані таким чином кошти посередники розміщують на свій розсуд – обирають найефективніші об'єкти інвестування, беруть участь в управлінні ними, а отримані прибутки розподіляють серед своїх клієнтів.

За терміном інвестування розрізняють короткострокові і довгострокові інвестиції. Перші – це вкладення капіталу на період не більше одного року (короткострокові депозитні внески, купівля короткострокових ошадних сертифікатів тощо). Під довгостроковими інвестиціями розуміють вкладення капіталу на період понад один рік, хоча інвестиційні компанії довгострокові інвестиції деталізують у такий спосіб: до двох років; від двох до трьох років; від трьох до п'яти років; більше п'яти років.

Інвестиції *за формою власності* інвесторів поділяють на: приватні, державні, іноземні і спільні. В економічній теорії та практиці застосовується термін «приватні» інвестиції до вкладення коштів, що здійснюють фізичні особи, а також підприємства недержавної форми власності, насамперед – колективні. Під державними інвестиціями розуміють вкладення, що здійснюють центральні або місцеві органи влади за рахунок бюджетів, позабюджетних фондів і позикових коштів, а також державні підприємства й установи за рахунок власних і позикових коштів. Іноземні інвестиції пов'язані з вкладеннями, що здійснюють іноземні громадяни, юридичні особи

і держава. Під спільними інвестиціями розуміють вкладення, що здійснюють резиденти та нерезиденти.

Інколи виділяють інвестиції за *регіональною ознакою*. Інвестиції всередині країни (внутрішні) означають вкладення коштів в об'єкти інвестування, які розміщені в територіальних межах даної країни. Під інвестиціями за кордоном (зарубіжними) розуміють вкладення коштів в об'єкти інвестування, які розміщені за межами території даної країни. До таких інвестицій відносять придбання різноманітних фінансових інструментів інших країн — акцій закордонних компаній, облігацій інших держав тощо.

Наведена класифікація інвестицій відображає найістотніші їх ознаки і при необхідності може бути розширена відповідно до підприємницьких або дослідницьких цілей.

Суб'єктами інвестиційної діяльності є інвестори, замовники, виконавці робіт, користувачі об'єктів інвестиційної діяльності, а також постачальники, будь-які суб'єкти підприємницької і фінансової діяльності — банківські, страхові і посередницькі установи. Також суб'єктами інвестиційної діяльності можуть бути фізичні та юридичні особи (в тому числі іноземні), а також держави та міжнародні організації. Крім того, суб'єкти інвестиційної діяльності можуть поєднувати функції двох і більше суб'єктів. Відносини між суб'єктами інвестиційної діяльності здійснюються на підставі договорів.

Інвестор є основним суб'єктом інвестиційної діяльності, який здійснює вкладення власних, позикових і/або залучених коштів у формі інвестицій. Інвесторами можуть бути: фізичні та юридичні особи; об'єднання юридичних осіб, які створюються на підставі договору про спільну діяльність і які не мають статусу юридичної особи; державні органи; органи місцевого самоврядування; іноземні суб'єкти підприємницької діяльності.

З урахуванням направленості основної господарської діяльності інвестори поділяються на індивідуальних та інституційних. Інвестор індивідуальний — це фізична або юридична особа, що здійснює вкладення коштів у формі інвестицій для розвитку виробничо-господарської діяльності. Інвестор інституційний — це фінансовий посередник, який акумулює кошти індивідуальних інвесторів і здійснює інвестиційну діяльність. Інституційні інвестори представлені інвестиційними компаніями, інвестиційними фондами, що, як правило, спеціалізуються на операціях з цінними паперами.

За цілями інвестування, які ставлять перед собою інвестори, виділяють стратегічні і портфельні інвестиції. Перші при здійсненні інвестицій, мають на меті придбання контрольного пакета акцій або переважаючої частки статутного капіталу іншого підприємства для отримання можливості самостійного управління ним. Портфельний інвестор вкладає кошти в різноманітні об'єкти інвестування з метою отримання доходу або приросту капіталу.

Усі інвестори мають рівні права на: здійснення інвестиційної діяльності в будь-якій формі; володіння, користування і розпорядження об'єктами інвестування; самостійне визначення обсягів і напрямів інвестицій; залучення на договірній, переважно на конкурсній, основі інших суб'єктів інвестиційної діяльності; здійснення контролю за цільовим використанням коштів, що інвестуються; об'єднання власних та залучених коштів із коштами інших інвесторів для здійснення спільного інвестування.

Інший суб'єкт інвестиційної діяльності — *замовник*. Замовниками можуть бути інвестори (уповноважені посередники), які здійснюють реалізацію інвестиційних проєктів, не втручаючись при цьому в підприємницьку та іншу діяльність інших суб'єктів інвестиційної діяльності, якщо інше не передбачено договором між ними.

Підрядниками є фізичні та юридичні особи, які виконують роботи за договором підяду або за державним контрактом, що укладаються із замовниками.

Власниками об'єктів інвестиційної діяльності можуть бути інвестори, а також інші фізичні та юридичні особи (в тому числі іноземні), державні органи і органи місцевої влади, міжнародні об'єднання та організації, для яких створюються об'єкти інвестиційної діяльності.

Практична реалізація фінансових вкладень суб'єктами інвестиційної діяльності відбувається за такими напрямками:

- капітальне будівництво, де відбувається вкладення інвестицій в основні засоби виробничого та невиробничого призначення. Воно об'єднує діяльність замовників, підрядників, проєктувальників, поставачальників обладнання тощо;
- інновації, в яких втілюється науково-технічна продукція та інтелектуальний потенціал;
- фондовий ринок: акції, облігації, похідні інструменти.

Джерелами фінансування інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання виступають фінансові ресурси (див. рис. 9.3):

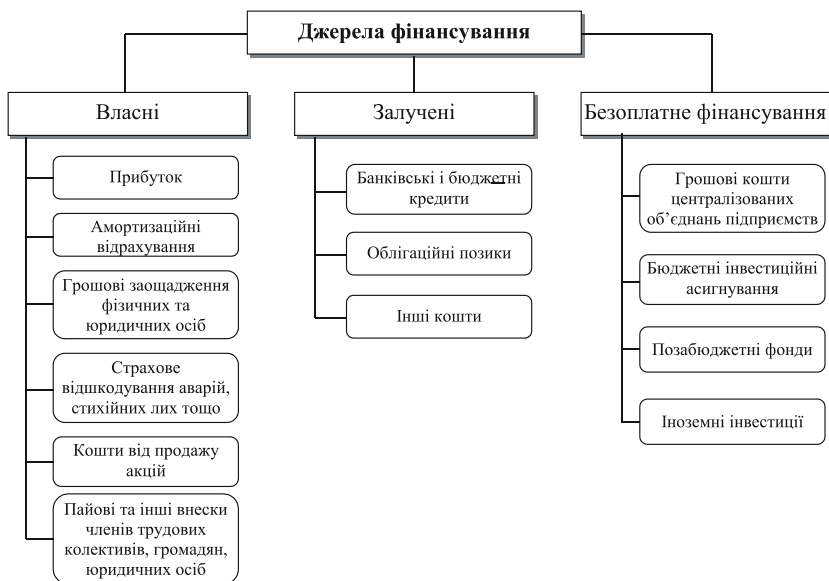

Рис. 9.3. Джерела фінансування інвестицій

Як видно з вищенаведеної схеми, в залежності від того, які джерела фінансових ресурсів залучає суб'єкт господарювання для фінансування своєї інвестиційної діяльності, виділяють три основні форми фінансування інвестицій: самофінансування; кредитне фінансування; змішане фінансування.

Самофінансування під час здійснення інвестиційної діяльності – це фінансування повністю за рахунок власних фінансових ресурсів. Ця форма фінансування, як правило, використовується при реалізації короткострокових інвестиційних проектів із невисокою нормою рентабельності.

Кредитне фінансування використовується в процесі реалізації короткострокових інвестиційних проектів із високою нормою рентабельності інвестицій, тому що його необхідно повернути на визначених умовах. З іншого боку, кредитор не претендує на участь у доходах від реалізації інвестицій.

Змішане фінансування є комбінацією декількох джерел фінансування. Це найбільш поширена форма фінансування інвестиційної діяльності, вона може застосовуватись при реалізації будь-яких інвестиційних проектів.

При виборі джерел фінансування інвестиційної діяльності питання повинно вирішуватися підприємством із врахуванням багатьох факторів:

вартості залученого капіталу, ефективності віддачі від нього; співвідношення власного та позикового капіталів, що визначає рівень фінансової незалежності; ризику, що виникає при використанні того або іншого джерела фінансування, а також економічних інтересів інвесторів.

Таким чином, банки беруть участь у інвестиційній діяльності суспільства як власне *інвестор* або *кредитор*. У будь-якому випадку управління інвестиціями здійснюється на загальних методологічних засадах, які викладені нижче.

2. Особливості управління реальними інвестиціями

Аналіз інвестиційного клімату в країні — це перший етап управління інвестиціями на рівні банку. Він включає в себе аналіз таких прогнозів: динаміки валового внутрішнього продукту, національного доходу і обсягів виробництва промислової продукції; динаміки розподілу національного доходу (накопичення і споживання); розвитку приватизаційних процесів; державного законодавчого регулювання інвестиційної діяльності; розвитку окремих інвестиційних ринків, особливо грошового і фондового.

Наступний етап — вибір конкретних напрямів інвестиційної діяльності банку з врахуванням стратегії його економічного та фінансового розвитку. На цьому етапі банк визначає галузеву спрямованість своєї інвестиційної діяльності, а також основні форми інвестування на окремих етапах діяльності. Для цього вивчається інвестиційна привабливість окремих галузей економіки — їх кон'юнктура, динаміка і перспективи попиту на продукцію цих галузей.

Інвестиційна привабливість галузей економіки оцінюється під час промислового аналізу, який складається з трьох частин: визначення стадії життєвого циклу галузі; визначення позиції галузі стосовно до ділового циклу; якісний аналіз та прогнозування перспектив розвитку галузі.

Існують такі стадії життєвого циклу галузі (див. рис. 9.4):

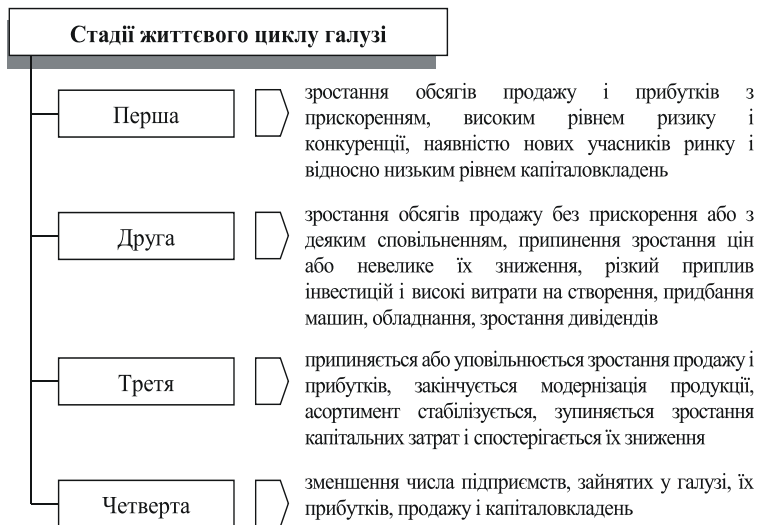

Рис. 9.4. Стадії життєвого циклу галузі¹

Для інвестування найбільш доцільним є вкладення капіталу в об'єкти тих галузей, які знаходяться в стадії розширення, коли чітко спостерігаються найбільший приріст курсової вартості їх акцій і позитивні перспективи бізнесу.

Оцінка циклічності галузі побудована на порівнянні її динаміки розвитку із загальноекономічними тенденціями. За цією ознакою розрізняють:

- галузі, що зростають, зростання яких проявляється на загальному негативному фоні, тому їх виявляють шляхом порівняння загального зростання з галузевим;
- захищені галузі, які мало залежать від зміни стану економіки в цілому (наприклад, фармацевтична галузь);
- циклічні галузі, в яких коливання цін і обсягів відбувається одночасно із загальноекономічними змінами (наприклад, виробництво електрообладнання);
- контрциклічні галузі, в першу чергу, видобуток мінеральної сировини (газ, вугілля, нафта). Розвиток цих галузей може досягати максимуму під час нетривалих та неглибоких економічних спадів. Однак глибока депресія може призвести до падіння виробництва і в видобувних галузях;

¹ Рис. 9.4, 9.5 і 9.6 узагальнюють підходи А.М. Ковалевої, М.Г. Лапуги, І.Г. Скамай.

- чутливі до зміни доходності. В галузях цієї групи коливання відбуваються в залежності від зміни процентних ставок (наприклад, банківські послуги).

Такий аналіз дозволяє передбачити зміни відсоткових ставок і можливі зміни загальноекономічної кон'юнктури.

Якісний аналіз, що проводиться наприкінці галузевих досліджень, пояснює історичний аспект розвитку галузі в даній країні і у світі; умови конкуренції – наявність вхідних бар'єрів у галузь, відносини між існуючими конкурентами, можливість появи товарів-аналогів; виробничий потенціал виробників і платоспроможність покупців; законодавче забезпечення функціонування галузі.

За вищезазначеними даними робляться висновки про перспективи вкладення коштів у підприємства даної галузі.

Основним показником оцінки інвестиційної привабливості галузей є рівень прибутковості їх активів, який розраховується в двох варіантах – це прибуток від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), віднесений до загальної суми активів, і балансовий прибуток, віднесений до загальної суми активів, що використовуються.

Крім оцінки інвестиційної привабливості галузей, у процесі управління інвестиціями банк проводить і оцінку інвестиційної привабливості регіонів, тому що продукція підприємств однієї галузі, що знаходиться в регіонах, має різну привабливість.

Оцінка інвестиційної привабливості регіонів країни проводиться за різними факторами, після чого показники регіонів порівнюють із середніми показниками по країні.

На підставі отриманих результатів банк приймає рішення про вибір конкретних напрямів і форм інвестування.

У подальшому здійснюється вибір конкретних об'єктів інвестування, що залежить від пропозицій на інвестиційному ринку, серед яких обираються окремі проекти і фінансові інструменти, які відповідають основним напрямам інвестиційної діяльності та економічній стратегії банку. Відібрані об'єкти інвестування аналізуються з позиції їх економічної ефективності, за результатами якої проводиться ранжування об'єктів за критерієм їх оптимального співвідношення між прибутковістю і ризиком. До реалізації обираються ті об'єкти, які забезпечують найбільшу дохідність з найменшим рівнем ризику (або з рівнем, який влаштовує інвестора).

Далі визначається ліквідність інвестицій. Під час здійснення інвестиційної діяльності банки повинні враховувати, що в результаті зміни інвестиційного клімату за окремими об'єктами інвестування очікувана дохідність може значно зменшитись. Тому необхідно контролювати всі зміни і своєчасно приймати рішення про вихід з окремих інвестиційних проектів.

У результаті здійснення всіх зазначених операцій формується інвестиційний портфель, який становить собою сукупність інвестиційних програм, що здійснюються банками. Останньою стадією управління інвестиціями є управління інвестиційними ризиками. На цьому етапі спочатку необхідно виявити ризик, який може виникнути в процесі інвестування по всіх об'єктах, а потім розробити заходи щодо його мінімізації.

Надаючи кошти у формі кредиту для здійснення інвестицій своїми клієнтами, банк повинен здійснювати контроль інвестиційного процесу на всіх його стадіях (рис. 9.5).

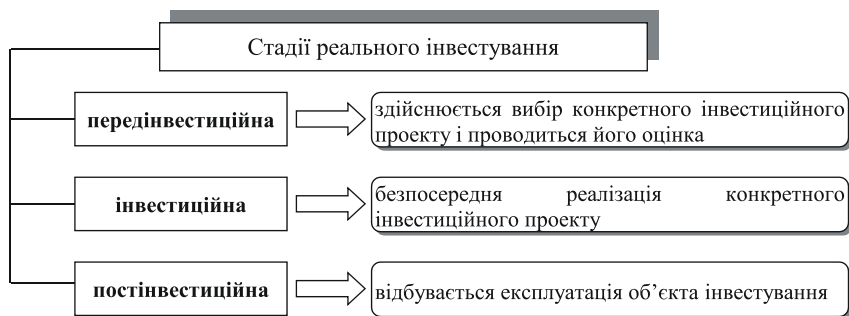

Рис. 9.5. Стадії реального інвестування

Процес здійснення реального інвестування починається з пошуку і вибору інвестиційної ідеї з врахуванням цілей розвитку підприємства. На підставі дослідження існуючих можливостей підприємство може сформулювати ідею тільки укрупненого інвестиційного проекту, тобто обрати напрямок здійснення реального інвестування. В тому випадку, якщо обрана ідея відповідає концепції розвитку, вона опрацьовується більш ретельно, що передбачає збір та аналіз додаткової інформації і розробку конкретного інвестиційного проекту.

У подальшому, залежно від конкретного виду реального інвестування, підприємство деталізує вимоги до капіталовкладення в інвестиційному проекті. Він має особливо важливе значення при залученні зовнішнього фінансування. Інвестиційний проект дозволяє, в першу чергу, підприємству, а потім і банкам-кредиторам всебічно оцінити очікувану ефективність та доцільність здійснення конкретних реальних інвестицій.

Основні складові інвестиційного проекту наведені на рисунку 9.6.

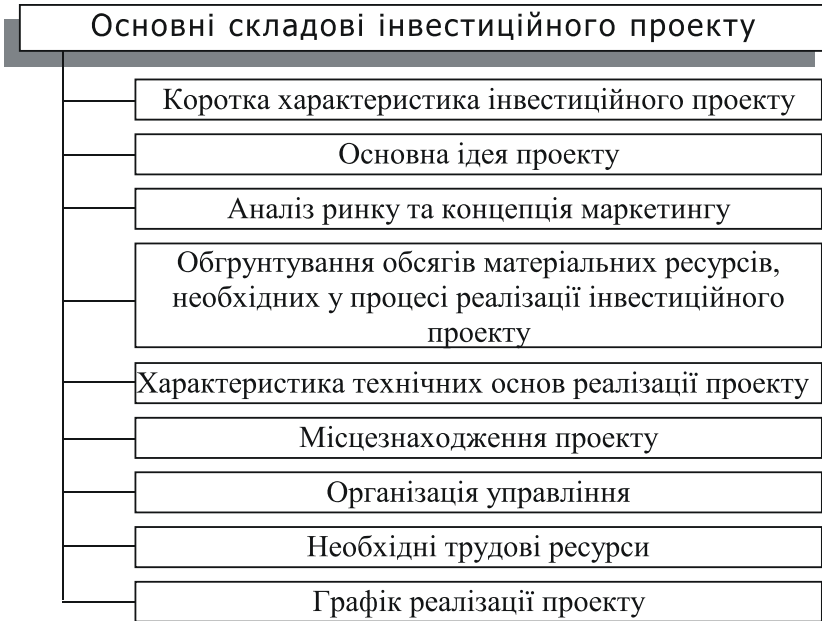

Рис. 9.6. Складові інвестиційного проекту

Оцінка ефективності інвестиційних проектів. Головним критерієм оцінки інвестицій є окупність, тобто швидкість повернення інвестору вкладених коштів у формі грошових потоків, які генеруються втіленням у життя фінансованих проектів. Це можуть бути прибутки від реалізації продукції, дивіденди і проценти на вкладений капітал в акції інших підприємств, прибуток від вкладення коштів у торгівлю, інші посередницькі організації, проценти на депозити в комерційних банках тощо.

Головним питанням при здійсненні оцінки співвідношення величини інвестованих фінансових ресурсів з одержаними за їх рахунок грошовими потоками є проблема зіставності суми інвестицій з одержаними доходами з урахуванням усіх факторів зміни цінностей грошей у часі, в тому числі такого фактора, як середньоринкові норми доходності вкладеного капіталу.

Для вирішення цієї проблеми оперують такими поняттями, як вартість початкових грошових вкладень і склад інвестиційних витрат на проекти.

Вартість початкових грошових вкладень у проект, без яких він не може здійснюватися, тобто так званих капітальних вкладень, становить собою суму інвестицій. Такі вкладення мають довгостроковий характер, причо-

му, якщо за їх рахунок створені нові основні засоби і нематеріальні активи, вартість цих активів протягом тривалого часу поступово зменшується, переноситься на продукцію, що виробляється. Упродовж «життєвого циклу» проекту капітал, вкладений у такі активи, повертається інвесторові у вигляді амортизаційних відрахувань як частина грошового потоку, а капітал, вкладений у оборотні активи, по закінченні «життєвого циклу» проекту має залишатися у інвестора у незмінному вигляді і розмірі. Сума інвестицій у фінансові активи становить собою номінальні витрати на створення цих активів.

Склад інвестиційних витрат на проекти, пов'язані з виробництвом товарів і послуг, посередництвом, торгівлею, включає витрати на будівництво будівель і споруд, у тому числі і на їх проектування, на придбання устаткування, його монтаж і налагодження, на реконструкцію виробництва, на удосконалення технологічних процесів. Для визначення суми інвестицій у такі проекти обов'язково треба врахувати також суму авансування в оборотні активи для створення мінімальних запасів сировини, матеріалів, незавершеного виробництва, готової продукції, грошових коштів для здійснення розрахунків та інших оборотних активів, без яких здійснення проекту є неможливим.

При визначенні суми початкових витрат на інвестиції треба враховувати (у бік зменшення) так звану ліквідаційну вартість основних засобів, якщо капітальний проект пов'язаний з впровадженням нових об'єктів замість застарілих. У разі реалізації об'єктів основних засобів, які підлягають заміні, сума початкових витрат на проект зменшується на продажну вартість об'єкта (остання ж приймається за мінусом податку на прибуток, сплаченого від операцій з продажу).

Правильне визначення обсягу початкових витрат на проект, тобто суми інвестицій, – запорука якості розрахунків окупності інвестицій, бо саме вони і є об'єктом оцінки окупності.

Грошовий потік становить собою дисконтований або недисконтований дохід від здійснення проекту, який включає чистий прибуток (тобто прибуток за виключенням платежів до державного бюджету) і амортизаційні відрахування, які надходять у складі виручки від реалізації товарів і послуг; крім того, якщо у завершальний період «життєвого циклу» проекту підприємство-інвестор одержує кошти у вигляді недоамортизованої вартості основних засобів і нематеріальних активів та має вкладення капіталу в оборотні активи, вони враховуються у грошовому потоці за останній період.

Основними моментами в процесі оцінки окремого проекту або складання бюджету капіталовкладень є (див. рис. 9.7):

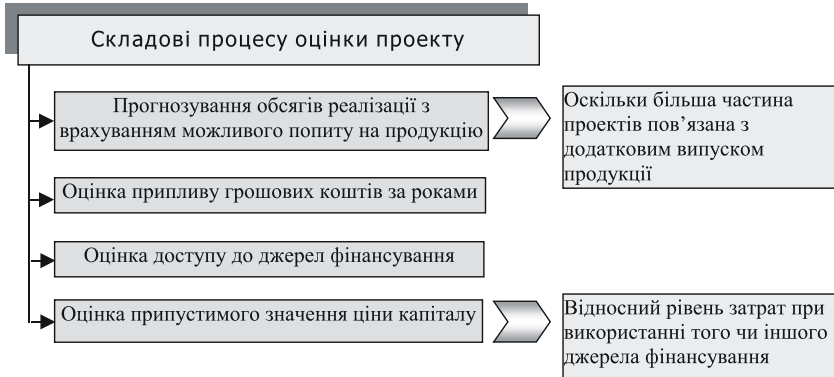

Рис. 9.7. Складові процесу оцінки інвестиційного проекту

Інвестиційні проекти, що аналізуються в процесі складання бюджету капіталовкладень, вимагають дотримання виконання таких правил¹:

- з кожним інвестиційним проектом прийнято пов'язувати грошовий потік, елементи якого являють собою або чисті відпливи, або чисті припливи грошових коштів. У цьому випадку під чистим відпливом грошових коштів у k -му році розуміється перевищення поточних грошових витрат за проектом над поточними грошовими надходженнями (при оберненому співвідношенні має місце чистий приплив). Інколи в аналізі використовується не грошовий потік, а послідовність прогнозних значень чистого річного прибутку, який генерується проектом;
- як правило, аналіз ведеться за роками, хоча це обмеження не є безумовним або обов'язковим; іншими словами, аналіз можна проводити за рівними базовими періодами будь-якої тривалості (місяць, квартал, рік, п'ятиріччя тощо), необхідно лише пам'ятати про узгодження величин елементів грошового потоку, процентної ставки і тривалості цього періоду;
- припускається, що весь обсяг інвестицій здійснюється наприкінці року, який передує попередньому, що генерується проектом припливу грошових коштів, хоча, в принципі, інвестиції можуть здійснюватись протягом наступних років;
- приплив (відплив) грошових коштів має місце наприкінці попереднього року (подібна логіка зрозуміла і виправдана, оскільки саме так розраховується, наприклад, прибуток – зростаючим підсумком на кінець звітного періоду);
- коефіцієнт дисконтування, який використовується для оцінки проектів за допомогою методів, що засновані на дисконтованих оцінках, по-

¹ Викладено за В.В. Ковальовим.

винен відповідати тривалості періоду, яку покладено в основу інвестиційного проекту (наприклад, річна ставка береться тільки в тому випадку, коли тривалість періоду – рік).

Оцінка грошових потоків. Найважливішим завданням економічного аналізу інвестиційних проектів є розрахунок майбутніх грошових потоків, які виникають при реалізації виробленої продукції.

Тільки грошові потоки, що надходять, здатні забезпечити окупність інвестиційного проекту. Тому саме вони, а не прибуток, стають центральним фактором в аналізі. Інакше кажучи, економічний аналіз інвестиційних рішень повинен базуватись на вивченні доходів та видатків у формі грошових потоків.

Для кожного окремого інвестиційного проекту необхідна інформація про очікувані грошові потоки з врахуванням податкових платежів. Характер такої інформації показаний у прикладі 9.1.

Приклад 9.1¹

Підприємство розглядає можливість капіталовкладень у придбання нової технологічної лінії. Повна вартість лінії з доставкою і монтажем 420 тис. грн Термін експлуатації 5 років. Амортизація здійснюється прямолінійним методом (20 %), а суми, виручені від ліквідації обладнання, відшкодують витрати на його демонтаж. Виручка від реалізації продукції, виробленої на даній лінії, прогнозується в таких обсягах за роками: 285600 грн, 310800 грн, 344400 грн, 336000 грн, 288400 грн

Поточні витрати за роками оцінюються так: 142800 грн в перший рік експлуатації. У поточних витратах враховуються витрати на оплату праці, сировини, матеріалів, енергії та інші експлуатаційні витрати. Щорічно експлуатаційні витрати збільшуються на 4 %. Податки і платежі з прибутку складають 40 %.

Разом із збільшенням обсягу випуску продукції зростає не тільки обсяг прибутку, а й величина податків. Для розрахунку реального грошового потоку амортизація та будь-які інші номінально грошові витрати повинні додаватися до чистого доходу (валовий дохід мінус податки). Розрахунок потоку чистих грошових надходжень наведений у таблиці 9.1.

¹ Розраховано за Я.С. Мелкумовим.

Таблиця 9.1

Показники	Роки				
	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й
1. Обсяг реалізації	285600,0	310800,0	344400,0	336000,0	288400,0
2. Поточні витрати	-142800,0	-148512,0	-154452,5	-160630,6	-167055,8
3. Амортизація (знос)	-84000,0	-84000,0	-84000,0	-84000,0	-84000,0
4. Прибуток до оподаткування	58800,0	78288,0	105947,5	91369,4	37344,2
5. Податок на прибуток	-23520,0	-31315,2	-42379,0	-36547,8	-14937,7
6. Чистий прибуток	35280,0	46972,8	63568,5	54821,6	22406,5
7. Чисті грошові надходження (р. 3+р. 6)	119280,0	130972,8	147568,5	138821,6	106406,5

У даному прикладі складові грошового потоку є додатними величинами. Разом із тим на практиці зустрічаються грошові потоки, складові яких можуть бути як додатними, так і від'ємними величинами, тобто характер грошових потоків може змінюватися від проекту до проекту, тому можливий інший підхід до оцінки грошового потоку.

Приклад 9.2

Підприємство планує замінити старе обладнання на нове, яке має принципово нові параметри. Ціна нового обладнання становить 77700 грн, для установки потрібно 6300 грн, тобто загальні витрати складають 84000 грн. При реалізації обладнання в разі його вибуття після закінчення строку експлуатації буде отримано 8400 грн.

Таким чином, стартовий потік грошових коштів складе 75600 грн. Введення нового обладнання призведе до економії грошових коштів у розмірі 29820 грн у рік до оподаткування протягом п'яти років, після чого економія припиниться.

Під час аналізу даного проекту різниця між величинами грошових потоків покаже, чи варто продовжувати роботу на старому обладнанні, чи доцільніше замінити його на нове.

Так як термін експлуатації обладнання даного типу складає більше одного року, ми не можемо одразу вирахувати всю його вартість із прибутку для зменшення прибутку до оподаткування, тобто ми повинні нарахувати на нього амортизацію.

Розрахунок валового прибутку як бази оподаткування проводиться так само, як і в попередньому прикладі.

Припустимо, що обладнання, яке підприємство планує придбати, має термін амортизації 5 років і амортизаційні відрахування проводяться рівними частинами протягом усього строку експлуатації.

Річна норма амортизації складає 20 % повної вартості обладнання, тобто $84000 \times 0,2 = 16800$ грн.

На підставі наведених даних можна знайти очікуваний чистий (після оподаткування) потік грошових коштів.

Розрахунок наведений у таблиці 9.2.

Таблиця 9.2

Показники	За методами бухгалтерського обліку	За методом обліку грошових потоків
Річна економія грошових коштів	29820	29820
Знос нового верстата	16800	–
Знос старого верстата	–1680	–
Додаткова амортизація	15120	–
Дохід до оподаткування	$29820 - 15120 = 14700$	–
Платежі з прибутку (40 %)	$14700 \times 0,4 = 5880$	–5880
Додатковий дохід після оподаткування	$14700 - 5880 = 8820$	–
Чистий грошовий потік за рік	–	23940 (8820+15120)

Для розрахунку чистого потоку грошових коштів додаткові витрати на сплату податку на прибуток вираховуються з величини щорічної економії грошових коштів ($29820 - 5880 = 23940$).

Дана цифра (23940) порівнюється з додатковим доходом після сплати податків, який дорівнює 8820 грн в рік. Грошовий потік і чистий прибуток відрізняються на суму додаткового зносу ($23940 - 15120 = 8820$). Внаслідок того, що початкові витрати складають 75600 грн, можна замінити старе обладнання на нове, очікуючи отримати чисту економію 23940 грн щорічно протягом п'яти років.

Після вивчення принципів визначення грошових потоків, наступним етапом є ознайомлення з методом аналізу ефективності інвестиційних проєктів.

3. Методи аналізу інвестиційних проєктів

Методи, які використовуються при аналізі інвестиційної діяльності підприємств, можна поділити на дві групи¹: а) засновані на дисконтованих оцінках, тобто враховують фактор часу; б) засновані на облікових оцінках – не враховують фактор часу.

Перша група методів

Метод розрахунку чистої теперішньої вартості (Net Present Value – NPV).

В основу даного методу покладено завдання основної цільової установки, яка визначається власниками компанії, – підвищення вартості фірми,

¹ Методику викладено за В.В. Ковальовим.

кількісною оцінкою якої є її ринкова ціна. Метод заснований на порівнянні величини інвестиції (IC) із загальною сумою дисконтованих чистих грошових надходжень, які генеруються протягом планового терміну. Оскільки приплив грошових коштів розподілений у часі, він дисконтується за допомогою коефіцієнта r . Цей коефіцієнт інвестор встановлює самостійно, виходячи з щорічного процента повернення, який він може отримати на інвестований ним капітал.

Якщо існує прогноз, що *інвестиція* (IC) буде генерувати протягом n років річні доходи в розмірі P_1, P_2, \dots, P_n , то відповідно загальна накопичена величина *дисконтованих доходів* (*Present Value* – PV) та чиста теперішня вартість розраховуються за формулами:

$$PV = \sum_k \frac{P_k}{(1+r)^k}, \quad (9.1)$$

$$NPV = \sum_k \frac{P_k}{(1+r)^k} - IC. \quad (9.2)$$

Якщо: $NPV > 0$, то проект можна прийняти; $NPV < 0$, то проект потрібно відхилити; $NPV = 0$, то проект неприбутковий і незбитковий.

Приклад 9.3

Проект, що потребує інвестицій у розмірі 16000 грн, передбачає одержання річного доходу в розмірі 3000 грн протягом п'ятнадцяти років. Визначте доцільність такої інвестиції, якщо коефіцієнт дисконтування – 15 %.

$$NPV = \frac{3000}{1,15} + \frac{3000}{1,15^2} + \frac{3000}{1,15^3} + \dots + \frac{3000}{1,15^{15}} - 16000 = 17541 - 16000 = 1541 \text{ грн.}$$

Так як величина чистої теперішньої вартості $1541 > 0$, то проект може бути прийнятий.

Метод розрахунку коефіцієнта рентабельності інвестиції (Profitability Index – PI). Коефіцієнт рентабельності (PI) розраховується за формулою:

$$PI = \sum_k \frac{P_k}{(1+r)^k} : IC. \quad (9.3)$$

Якщо: $PI > 1$, то проект потрібно прийняти; $PI < 1$, то проект потрібно відхилити; $PI = 1$, то проект неприбутковий і незбитковий.

На відміну від чистої теперішньої вартості індекс рентабельності – це відносний показник, який характеризує рівень доходів на одиницю витрат, тобто показує ефективність вкладень: чим більше значення цього показника, тим вища віддача кожної гривні, інвестованої в даний проект. Завдяки цьому, критерій PI дуже зручний при виборі одного проекту із ряду альтернативних, які мають приблизно однакові значення чистої теперішньої вартості (у випадку, якщо два проекти мають однакові значення NPV , але різні обсяги необхідних інвестицій, то вигідніший той з них, який забезпечує більшу ефективність вкладень), або при комплектуванні портфеля інвестицій з метою максимізації сумарного значення NPV .

Приклад 9.4

Початкові інвестиції в проект складають 11000 грн. Грошові потоки є такими:

Рік	1	2	3	4	5
Грошовий потік	3000	4000	2000	4000	5000

Ставка дисконту дорівнює 12 %. Розрахувати індекс рентабельності даної інвестиції.

$$PI = \left[\frac{3000}{1,12} + \frac{4000}{1,12^2} + \frac{2000}{1,12^3} + \frac{4000}{1,12^4} + \frac{5000}{1,12^5} \right] : 11000 = 12670,11 : 11000 = 1,152$$

або 115,2 %

Оскільки $PI = 1,152 > 1$, то проект доцільно прийняти.

Метод розрахунку внутрішньої ставки доходу (Internal Rate of IRR). Під внутрішньою ставкою доходу інвестиції (синоніми: внутрішня норма прибутку, внутрішня окупність) розуміють значення коефіцієнта дисконтування r , при якому чиста теперішня вартість (NPV) проекту дорівнює нулю:

$$IRR = r, \text{ при якому } NPV = f(r) = 0.$$

Іншими словами, якщо позначити $IC = P_0$, то IRR знаходять з рівняння:

$$\sum_{k=0}^n \frac{P_k}{(1 + IRR)^k} = 0. \quad (9.4)$$

Зміст розрахунку внутрішньої ставки доходу при аналізі ефективності інвестицій, що плануються, як правило, полягає в такому: *IRR* показує очікувану доходність проекту і відповідний, максимально допустимий, відносний рівень витрат, які можуть бути пов'язані з даним проектом. Наприклад, якщо проект повністю фінансується за рахунок позики комерційного банку, то значення внутрішньої ставки доходу (*IRR*) показує верхню межу рівня банківської процентної ставки, перевищення якої робить проект збитковим.

На практиці будь-яке підприємство здійснює свою інвестиційну діяльність за рахунок різних джерел. За користування фінансовими ресурсами, авансованими в діяльність підприємств, сплачуються проценти, дивіденди, винагороди тощо, тобто певні обґрунтовані витрати для підтримки свого ресурсного потенціалу. Показник, який характеризує відносний рівень цих витрат для довгострокових джерел коштів, називається середньозваженою ціною капіталу (*Weighted Average cost of Capital – WACC*). Цей показник відображає мінімум повернення, що склався на підприємстві на внесений у його діяльність капітал (його рентабельність) і розраховується за формулою середньої арифметичної зваженої.

Економічний зміст критерію внутрішньої ставки доходу (*IRR*) полягає в такому: підприємство може приймати будь-які інвестиційні рішення, рівень рентабельності яких не нижчий поточного значення показника ціни капіталу (*Cost of Capital – CC*), під яким розуміється або *WACC*, якщо джерело коштів точно не ідентифіковане, або ціна цільового джерела, якщо таке є. Саме з показником ціни капіталу (*CC*) порівнюють внутрішню ставку доходу (*IRR*), розраховану для контролю проекту, при цьому зв'язок між ними такий: якщо $IRR > CC$, то проект потрібно прийняти; $IRR < CC$, то проект потрібно відхилити; $IRR = CC$, то проект неприбутковий і незбитковий.

Незалежно від того, з чим порівнюють внутрішню ставку доходу (*IRR*), зрозуміло, що проект приймають, якщо його *IRR* більша деякої граничної величини. Тому при стійких рівних умовах більше значення *IRR*, як правило, вважається переважаючим критерієм аналізу. Розрахунок *IRR* здійснюють або на спеціалізованому фінансовому калькуляторі, або методом послідовного підбору. В останньому випадку можливі два варіанти розрахунку, що залежать від виду грошового потоку.

Приклад 9.5

Фірма має щорічні грошові потоки 3000 грн упродовж восьми років. Визначте внутрішню ставку доходу, якщо початкові інвестиції 15500 грн

Спочатку знайдемо дисконтну ставку, за якої теперішня вартість грошового потоку за 8 років дорівнюватиме початковим інвестиціям – 15500 грн Невідома

ставка дисконту і є внутрішньою ставкою доходу. На першому етапі розділимо 15500 грн на 3000 грн і одержимо 5,167.

Потім скористаємось таблицею теперішньої вартості ануїтету і напроти восьми періодів знайдемо значення факторів теперішньої вартості. Бачимо, що є значення фактора теперішньої вартості за ставки 11 % для восьми періодів. Якщо гранична ставка дорівнює 10%, то проект буде прийнято. А якщо гранична ставка більша, ніж 11 %, проект буде відхилено.

Приклад 9.6

За допомогою методу підбору визначте приблизну внутрішню норму доходу таких грошових потоків:

Рік	1	2	3
Грошовий потік, грн	780	190	390

Чи доцільно прийняти цей проект, якщо гранична ставка (наприклад, вартість капіталу) 14 %, а початкові інвестиції 1200 грн?

Зрозуміло, що грошові потоки від проекту не є ануїтетом. А тому не можна використовувати таблицю теперішньої вартості ануїтета. Замість цього потрібно дисконтувати кожен грошовий потік. Починаючи, скажімо, з 13 %, визначимо теперішню вартість грошових потоків за 3 роки і потім додамо їх величини:

Рік	Грошовий потік	Процентний фактор теперішньої вартості за 13 %	Теперішня вартість грошового потоку
1	780	0,885	690,30
2	190	0,783	147,77
3	390	0,693	270,27
Всього теперішня вартість:			1108,34

Наведені підрахунки показують, що сума значень теперішньої вартості грошових потоків за 3 роки дорівнює 1108,34 грн, а це менше за початкові інвестиції – 1200 грн. Отже, слід знизити ставку дисконту, щоб одержати значення теперішньої вартості, що дорівнює початковим інвестиціям. Оскільки відомо, що теперішня вартість знижується, коли ставка дисконту росте, візьмемо ставку 10 %:

Рік	Грошовий потік	Процентний фактор теперішньої вартості за 10 %	Теперішня вартість грошового потоку
1	780	0,909	709,02
2	190	0,826	156,94
3	390	0,751	292,89
Усього теперішня вартість:			1158,85

Як бачимо, за дисконтної ставки 10 % теперішня вартість майбутніх грошових потоків майже дорівнює початковим інвестиціям. Це свідчить, що внутрішня норма доходу проекту дуже близька до 10 %. Зважаючи на те, що гранична ставка для

затвердження проекту 14 %, а внутрішня норма доходу приблизно 10 %, приймати проект непотрібно.

Один із недоліків критерію *IRR* – неможливість його використання у випадку неординарного грошового потоку, коли відпливи і припливи капіталу чергуються. Цілком реальна ситуація, коли проект завершується відпливом капіталу. Це може бути пов'язано з необхідністю демонтажу обладнання, витратами на відновлення навколишнього середовища тощо. У цьому випадку виникає ефект багаточисельності внутрішньої ставки доходу (*IRR*). Тому застосовують його модифікацію – критерій *MIRR*, який знаходять з рівняння:

$$\sum_{i=0}^n \frac{OF_i}{(1+r)^i} = \frac{\sum_{i=0}^n IF_i \cdot (1+r)^{n-i}}{(1+MIRR)^n}, \quad (9.5)$$

де: OF_i – відплив грошових коштів в i -му періоді (за абсолютною величиною);

IF_i – приплив грошових коштів в i -му періоді;

r – ціна джерела фінансування даного проекту;

n – тривалість проекту.

Критерій *MIRR* завжди має єдине значення як для ординарного, так і для неординарного потоків. Значення критерію також порівнюють з ціною капіталу.

Друга група методів

Метод визначення терміну окупності і дисконтованого терміну окупності інвестицій (Discounted Payback Period – DPP). Цей метод є одним із найпростіших і найпоширеніших у світовій обліково-аналітичній практиці, не передбачає упорядкованості грошових надходжень у часі. Алгоритм розрахунку терміну окупності інвестицій (PP) залежить від рівноваги розподілу прогнозованих доходів від інвестиції. Якщо дохід розподілений за роками рівномірно, то термін окупності розраховують шляхом ділення одночасних затрат на величину річного доходу, обумовленого ними. При отриманні дробового числа його округлюють у сторону збільшення до найближчого цілого. Якщо прибуток розподілений нерівномірно, то термін окупності знаходять прямим підрахунком кількості років, протягом яких інвестиція буде погашена кумулятивним доходом. Загальна формула розрахунку показника терміну окупності інвестицій (PP) має вигляд:

$$PP = \min n, \text{ при якому } \sum_{k=1}^n P_k \geq IC. \quad (9.6)$$

Нерідко показник терміну окупності інвестицій (*PP*) розраховують точніше, тобто розглядають і дрібнішу частину року; при цьому передбачають, що грошові потоки розподілені рівномірно протягом кожного року.

Приклад 9.7

Підприємство планує вкласти гроші в проект із початковими інвестиціями 4500 грн. За оцінками, проект має забезпечити стабільні грошові потоки за 1-й рік 1300 грн; за 2-й – 2000 грн, за 3-й – 1800 грн і за 4-й – 1000 грн.

Чи потрібно прийняти цей проект, якщо необхідний період окупності підприємства становить 3 роки?

З умови бачимо, що за 2 роки підприємство окупить 3300 грн із 4500 грн, вкладених у проект. Потім вирахуємо, яка частина третього року необхідна підприємству, щоб покрити решту 1200 грн початкових інвестицій. Для цього слід розділити 1200 грн на грошовий потік за третій рік.

$$\frac{1200\text{грн}}{1800\text{грн}} = 0,67.$$

0,67 року – це приблизно 35 тижнів ($0,67 \times 52$ тижнів = 35 тижнів); тобто, щоб окупити початкові інвестиції, потрібно два роки і 35 тижнів. Отже, у нашому випадку період окупності (2,35 року) коротший від необхідного (3 роки). Тому проект доцільно прийняти.

Деякі спеціалісти під час розрахунків показника терміну окупності інвестицій (*PP*) рекомендують враховувати часовий аспект. У цьому випадку до розрахунку включають грошові потоки, дисконтовані за показником середньозваженої ціни капіталу (*WACC*), а відповідна формула для розрахунку дисконтованого терміну окупності (*DPP*) має вигляд:

$$DPP = \min n, \text{ при якому } \sum_{k=1}^n P_k \cdot \frac{1}{(1+r)^k} \geq IC. \quad (9.7)$$

Для зручності розрахунків можна користуватися дисконтуючим множником FM2 ($r\%$, n). Очевидно, що у випадку дисконтування термін окупності збільшується, тобто завжди $DPP < PP$. Іншими словами, проект, припустимий за критерієм терміну окупності інвестицій (*PP*), може виявитися недопустимим за критерієм дисконтованого терміну окупності (*DPP*).

Приклад 9.8

Підприємство розглядає доцільність прийняття проекту з грошовим потоком, наведеним у другому стовпчику таблиці 9.3. Вартість капіталу підприємства 15 %.

Відповідно до рішення менеджменту підприємства, проекти з терміном погашення, що перевищує 4 роки, не приймаються. Необхідно зробити аналіз за допомогою критеріїв звичайного і дисконтованого термінів окупності.

Із наведених у таблиці розрахунків видно, що $PP = 4$ роки (при точному розрахунку $PP = 3,67$ року), а за другим методом розрахунку проект взагалі не окупається. Таким чином, якщо рішення приймається на підставі звичайного терміну окупності, то проект приймається, якщо використовується критерій дисконтованого терміну окупності, то проект потрібно відхилити.

Таблиця 9.3

Оцінка ефективності проекту за критеріями PP і DPP

Рік	Грошовий потік, грн	Дисконтуючий множник при $r = 15\%$	Дисконтований грошовий потік, грн	Кумулятивне відшкодування інвестицій для потоку, грн	
				вихідного	дисконтованого
0	-100	1,000	-100,0	-100	-100,0
1	10	0,870	8,7	-90	-91,3
2	20	0,756	15,1	-70	-76,2
3	50	0,658	32,9	-20	-43,3
4	30	0,572	17,2	10	-26,1
5	45	0,497	22,4	55	-3,7

В оцінці інвестиційних проектів критерії PP і DPP можна використовувати двояко: а) проект приймається, якщо окупність має місце; б) проект приймається тільки в тому випадку, коли термін окупності не перевищує деякої межі, встановленої фірмою.

У нашій країні критерій терміну окупності інвестицій (PP) протягом багатьох років був одним з основних критеріїв оцінки. Незважаючи на суттєві недоліки, він популярний серед практичних працівників і в економічно розвинутих країнах Заходу. В.В. Ковальов зазначає, що близько 70 % найбільших британських компаній використовують цей критерій, а серед компаній, які орієнтуються на декілька критеріїв, 90 % розраховують і значення PP .

Існує ряд ситуацій, у яких використання методу, заснованого на розрахунку терміну окупності затрат, є доцільним. Це, наприклад, ситуація, коли керівництво компанії в більшій мірі заклопотане вирішенням проблеми ліквідності, а не прибутковості проекту, – головне, щоб інвестиції окупилися і якнайшвидше. Метод також прийнятний у ситуації, коли інвестиції пов'язані з високим ступенем ризику: відомо, що чим коротший термін окупності, тим менш ризикований проект. Така ситуація характерна для галузей або видів діяльності, де велика ймовірність достатньо швидких технологічних змін. Таким чином, на відміну від критеріїв NPV , IRR і PI критерій PP дозволяє отримати оцінки ліквідності і ризику проекту, хоча

і дещо неточні. Поняття ліквідності проекту тут умовне – з двох проектів більш ліквідний той, у якого менший термін окупності. Порівняльна оцінка ризику проектів за допомогою критерію *PP* полягає в тому, що грошові надходження віддалених від початку реалізації проекту років важко прогножуються, тобто є більш ризиковими в порівнянні з надходженнями перших років, тому з двох проектів менше ризикований той, у якого менший термін окупності.

Метод розрахунку середньої ставки доходу (Accounting Rate of Return – ARR). Цей метод має дві характерні риси: по-перше, він не передбачає дисконтування показників доходу; по-друге, дохід використовується після сплати всіх платежів і податків, тобто *чистий прибуток PN*. Коефіцієнт середньої ставки доходу (*ARR*) розраховується діленням *середньорічного прибутку (PN)* на середню величину інвестиції (коефіцієнт береться в процентах). Середню величину інвестиції знаходять діленням вихідної суми капітальних вкладень на 2, якщо передбачається, що після закінчення терміну реалізації проекту, який аналізується, всі капітальні затрати будуть списані. Якщо допускається наявність *залишкової або ліквідаційної вартості (RV)*, то її оцінка повинна бути врахована в обчисленнях. Алгоритм обчислення показника *ARR* наведено нижче:

$$ARR = \frac{PN}{\frac{1}{2} \cdot (IC - RV)} \quad (9.8)$$

Приклад 9.9

Проект, що потребує інвестицій у розмірі 25000 грн, передбачає одержання прибутку за 1-й рік – 2500 грн, за 2-й – 5000 грн, за 3-й – 10000 грн і за 4-й – 20000 грн З'ясуйте ефективність інвестицій у даний проект.

$$PN = \frac{2500 + 5000 + 10000 + 20000}{4} = 9375,$$
$$ARR = \frac{9375}{\frac{1}{2} \cdot 25000} = 75\%$$

Даний показник, як правило, порівнюють із коефіцієнтом рентабельності авансованого капіталу, що розраховується діленням загального чистого прибутку підприємства на загальну суму коштів, авансованих у його діяльність. Можливе і встановлення спеціального граничного значення, з яким буде порівнюватися середня ставка доходу (*ARR*), або їх системи, ди-

ференційованої за видами проектів, ступенем ризику, центрами відповідальності тощо.

Багаточисельні критерії породжують *проблему їх вибору і пріоритетності використання*. Досить очевидно, що проект, який аналізується, не обов'язково придатний за всіма критеріями одночасно.

4. Рангування альтернативних інвестиційних проектів. Врахування додаткових факторів в інвестиційному аналізі¹

Цілі створення підприємства власниками є не стільки обмежувальним фактором, скільки фактором розвитку. Обмеженість фінансових ресурсів – головна причина обрання одного інвестиційного проекту замість кількох. Лімітування фінансових коштів для інвестицій є фіксована межа річного обсягу капітальних вкладень, які може дозволити собі фірма виходячи із свого фінансового стану. За наявності фінансових обмежень на інвестиції підприємство повинно приймати рішення про інвестиційні проекти у такій комбінації, що забезпечить найбільший ефект.

Наприклад, у підприємства є такі пропозиції (табл. 9.4) для інвестування коштів, виставлені у спадному порядку за коефіцієнтом рентабельності (PI):

Таблиця 9.4

Характеристики інвестиційних проектів

Інвестиційні пропозиції	3	7	4	2	6	1
Індекс рентабельності	1,22	1,2	1,9	1,13	1,08	1,04
Первісні затрати, тис. грн	8000	2000	3500	2500	4000	2000

Зважаючи на свій фінансовий стан, підприємство планує вкласти в інвестиції 20000 грн. Тоді підприємство вибере з запропонованих проектів ті, які обіцяють найбільшу рентабельність, а сума стартових капіталів дорівнює 20000 грн (8000+2000+3500+2500+4000). У наведеному прикладі – це пропозиції 3, 7, 4, 2 і 6.

Підприємство не буде приймати пропозицію 1, хоча первісні затрати значно поступаються іншим проектам, а його індекс рентабельності хоча і перевищує одиницю, але поступається за розміром іншим проектам.

Аналізуючи ряд **альтернативних інвестиційних проектів** в залежності від обраного методу його економічної оцінки, можна отримати неоднозначні

¹ Розглянуто за Я.С. Мелкумовим.

результати, які можуть суперечити один одному. Разом із тим між розглянутими показниками ефективності інвестицій (NPV, PI, IRR) існує певний взаємозв'язок.

Так, якщо $NPV > 0$, то одночасно $IRR > CC$ і $PI > 1$; при $NPV = 0$, одночасно $IRR > CC$ і $PI = 1$.

Для підтвердження висновків про те, яким критерієм краще скористатися в спірних ситуаціях, розглянемо приклад.

Приклад 9.10

Підприємство розглядає чотири варіанти інвестиційних проектів, які потребують однакових капіталовкладень (24000 грн). Необхідно провести оцінку кожного проекту і обрати оптимальний за умови, що фінансування проектів здійснюється за рахунок банківської позики зі сплатою 18 % річних.

Аналіз проектів наведено в таблиці 9.5.

Таблиця 9.5

Прогнозовані грошові потоки, грн				
Рік	Проект 1	Проект 2	Проект 3	Проект 4
0-й	-24000	-24000	-24000	-24000
1-й	0	2000	6000	6000
2-й	2000	6000	9000	18000
3-й	5000	10000	10000	10000
4-й	24000	12000	12000	5000
5-й	25000	18000	15000	4000
Показники				
NPV	3790	2150	6381	4424
PI	1,158	1,09	1,266	1,184
IRR	22,2 %	20,85 %	26,32 %	25,86 %
PP	3,71 року	3,5 року	2,09 року	2,0 роки

За результатами, що наведені в таблиці, можна зробити такі висновки:

- найкращий показник $NPV = 6381$ грн належить третьому проекту. Тобто прийняття даного проекту обіцяє найбільший приріст капіталу;

- у третьому інвестиційному проекті найбільше значення із всіх розглянутих має показник $PI = 1,266$, тобто приведена сума членів грошового потоку на 22,6 % перевищує суму стартового капіталу;

- найбільшу величину показника $IRR = 26,32 \%$ теж має третій інвестиційний проект. Однак враховуючи, що банк надав позику під 18 % річних, ця перевага не має суттєвого значення;

- найменший строк окупності $PP = 2$ роки у четвертого проекту, але враховуючи, що різниця в строках окупності в порівнянні з четвертим проектом незначна, цей критерій не буде визначальним.

Таким чином, проаналізувавши наведені інвестиційні проекти за вказаними показниками, потрібно віддати перевагу третьому проекту.

При оцінці інвестицій у першу чергу повинен використовуватися показник NPV через те, що вона має три основні переваги. Перша – всі розрахунки ведуться, виходячи з грошових потоків, а не з чистих доходів. Грошові потоки (чисті доходи + амортизація) враховують амортизаційні відрахування як джерело коштів. Це важливо тому, що амортизаційні відрахування не є витратами «готівки» того року, в якому нараховується знос.

Друга – методика NPV враховує зміну вартості грошей із часом. Чим більше впливає час на вартість грошей, тим вищою є дисконтна ставка. Тобто, зміна вартості грошей із часом для проекту віддзеркалюється в дисконтній ставці, яку дуже ретельно має обирати фінансист. Загалом дисконтна ставка має тенденцію до зростання, якщо можливість додаткового залучення фінансування обмежена і очікується підвищення процентів за позикові кошти.

Третя – ухвалюючи проекти лише з позитивним значенням NPV, підприємство буде нарощувати свій капітал за рахунок цих проектів. Приріст капіталу фірми – це, фактично, підвищення ціни її акцій і, відповідно, добробуту власників. З огляду на те, що завданням сучасних фінансів є постійне збільшення добробуту власників, методику NPV слід вважати основним засобом оцінки доцільності інвестицій.

Однак ця методика має і певні недоліки. Вона передбачає, що менеджери можуть детально спрогнозувати грошові потоки на наступні роки. На практиці, чим більший період часу, тим складніше оцінити майбутні грошові потоки. На них впливають обсяги продажу продукції, ціна робочої сили, матеріалів, накладні витрати, проценти за позику, смаки споживачів, урядова політика, демографічні зміни тощо. Неправильна оцінка майбутніх грошових потоків може спричинити схвалення проекту, який слід було б відхилити, або навпаки. До того ж метод NPV, як правило, передбачає, що дисконтна ставка є незмінною впродовж усього періоду реалізації проекту. В той же час дисконтна ставка, як і процентна, часто змінюється. Можливість реінвестувати майбутні грошові надходження, майбутні процентні ставки, вартість залучення нового капіталу – все це може вплинути на дисконт. Можна запропонувати інші варіанти вирішення цієї проблеми – прогнозувати річні процентні ставки, потім за цими ставками дисконтувати грошовий дохід за кожен рік, але таке завдання майже нереальне. В той же час переваги цього методу переважають його недоліки.

Коефіцієнт рентабельності інвестицій. Цей метод є розвитком попереднього – NPV.

Переваги методу: враховує вартість грошей у часі; має об'єктивні критерії прийняття рішення; може бути корисним у ситуаціях обмеженості капіталу.

Недоліки методу: не сприяє вибору проектів із максимальною дохідністю; може суперечити методу дисконтування грошових потоків при виборі проектів.

При аналізі альтернативних інвестиційних проектів використання показника внутрішньої ставки доходу – IRR в силу ряду притаманних йому недоліків повинно носити обмежений характер.

Розглянемо деякі з них.

1. У зв'язку з тим, що IRR є відносним показником, то безпосередньо з його величини неможливо зробити висновок про розмір збільшення капіталу підприємства при розгляді альтернативних проектів.

Наприклад, візьмемо два альтернативних інвестиційних проекти, які наведені в таблиці 9.6.

Таблиця 9.6

Характеристики альтернативних інвестиційних проектів

Проект	Розмір інвестицій, грн.	Грошовий потік за роками			IRR, %	NPV при доходності 15 %, грн
		1-й	2-й	3-й		
1	79500	45000	57000	65000	45	45512
2	194900	80000	110000	150000	30	56460

Якщо робити висновки за проектами тільки за показником IRR, то проект 1 кращий. Разом з тим приріст капіталу він забезпечує в меншому розмірі, ніж проект 2.

Якщо підприємство має можливість реалізувати проект 2 без залучення позикових коштів, тоді він стає більш привабливим для фірми.

2. З визначення сутності показника IRR випливає, що він показує максимальний відносний рівень витрат, пов'язаних із реалізацією інвестиційних проектів. Отже, якщо даний показник однаковий для двох інвестиційних проектів і він перевищує ціну інвестицій (наприклад, банківського відсотка на позичковий капітал, призначений для реалізації проекту), то для вибору проекту потрібно використовувати інші критерії.

3. Показник IRR не придатний для аналізу проектів, в яких грошовий потік чергується припливом і відпливом капіталу. В цьому випадку висновки, зроблені на підставі показника IRR, можуть бути некоректні.

4. Основний недолік показника IRR у тому, що він інколи дає нерéalну ставку доходу. Наприклад, за середньої ставки на ринку в 10 %, IRR може бути вирахована у 35 %. Чи має це означати, що менеджерам слід негайно схвалити проект, адже IRR у 35 % припускає, що фірма може реінвестувати майбутні грошові доходи під 35 %. Якщо реальна оцінка еко-

номічної ситуації вказує, що 35 % — нереальна ставка для майбутніх реінвестицій, то IRR є невиправданою. Отже, якщо вираховане значення IRR не дає помірковану ставку реінвестиції майбутніх грошових потоків, цей показник не слід вважати мірилом прийняття або неприйняття проекту.

Модифікована внутрішня ставка окупності.

Переваги методу: а) має більш придатну для застосування ставку реінвестування, ніж IRR; б) дає єдине рішення.

Недоліки методу — не враховує вартість проектів.

Період окупності як метод аналізу інвестиційних проектів також має певні переваги і недоліки. Основна його перевага в простоті — не треба робити багато розрахунків, щоб визначити, за скільки років окуповуються початкові витрати. Якщо необхідно швидко оцінити ризик, можна використати період окупності, щоб побачити, чи окупиться інвестований капітал за прийнятий період часу. З огляду на можливі ризики, проекти з коротшим періодом окупності є більш прийнятними.

Основний недолік цього методу полягає в тому, що він зовсім не враховує зміну вартості грошей у часі, не враховує грошові потоки після того, як початкові інвестиції вже окупились. Через всі ці суттєві вади метод періоду окупності не може вважатися досконалим підходом для оцінки ефективності інвестицій.

Хоча *метод середньої ставки доходу* і легкий для розуміння й використання, його не рекомендують для інвестиційного аналізу. Середня ставка доходу зовсім не враховує вартість грошей у часі. Також вона більше використовує балансові доходи (прибутки), а не грошові потоки. Методика цілком ігнорує амортизаційні відрахування як джерело грошового потоку. Теперішня вартість обладнання, що замінюється, не враховується в середній ставці доходу. Відомо, що врахування ліквідаційної вартості обладнання може зменшити початкові інвестиції або підвищити грошовий потік у майбутньому. Таким чином, теперішня ставка доходу буде занижена, якщо в підрахунках не зважати на ліквідаційну вартість.

Визначення пріоритетності того чи іншого з розглянутих методів оцінки доцільності інвестицій є актуальним при розгляді альтернативних інвестиційних проектів.

Порівняльний аналіз проектів різної тривалості. **При порівнянні проектів різної тривалості доцільно використовувати такий алгоритм:**

1) Визначити загальне кратне для числа років реалізації кожного проекту. Наприклад, проект А має тривалість 2 роки, а проект Б — 3 роки, отже, загальне кратне для цих проектів складе 6 років. Тому можна зробити припущення, що протягом шести років проект А може бути здійснений тричі (три цикли), а проект Б — двічі (два цикли)

Отже, проект А буде мати три потоки річних платежів: 1–2-й роки, 3–4-й роки і 5–6-й роки, а проект Б — два потоки: 1–3-й роки і 3–6-й роки.

2) Вважаючи, що кожний із проектів буде повторюватися декілька циклів, необхідно розрахувати сумарне значення показника NPV проектів, що повторюються.

3) Вибрати той проект, у якого сумарне значення NPV потоку, що буде повторюватися, найбільше.

Сумарне значення NPV потоку, що повторюється, розраховується за формулою:

$$NPV_{(j;n)} = NPV_{(j)} \left(1 + \frac{1}{(1+i)^j} + \frac{1}{(1+i)^{2j}} + \frac{1}{(1+i)^{3j}} + \dots + \frac{1}{(1+i)^{nj}} \right), \quad (9.9)$$

де $NPV_{(j)}$ – чиста приведена вартість стартового проекту, що повторюється;

j – тривалість даного проекту;

n – кількість повторів (циклів) стартового проекту;

i – відсоткова ставка, що використовується при дисконтуванні (необхідний рівень доходності).

Приклад 9.11

Існує декілька проектів капіталовкладення, що потребують однакоvu суму стартових капіталів – 40000 грн. Ціна капіталу, тобто необхідний рівень доходності, складає 10 %. Потрібно обрати найбільш оптимальний із них, якщо потоки платежів (приплив) характеризуються такими даними, грн:

Проект 1: 20000; 28000.

Проект 2: 12000; 16000; 24000.

Проект 3: 20000; 28800.

Розрахунок NPV кожного проекту наводиться в таблиці 9.7.

Проведені розрахунки NPV для кожного проекту показують, що при трикратному повторенні циклу проекту 1 його сумарне значення NPV складе 3304 грн, або ж за формулою:

$$NPV = 1308 + \frac{1308}{(1+0,1)^2} + \frac{1308}{(1+0,1)^4} = 3304 \text{ грн}$$

Для проектів 2 і 3 значення NPV відповідно складає 3776 грн і 4962,4 грн

Так як із розглянутих проектів, що мають різну тривалість і різні грошові потоки, найбільше значення NPV має проект 3, то його можна вважати найбільш приєвбливим.

Таблиця 9.7

Роки	Коефіцієнт дисконтування ($i=10\%$)	Проект 1					
		Цикл 1		Цикл 2		Цикл 3	
		Потік	PV	Потік	PV	Потік	PV
0-й	1	- 40000	- 40000				
1-й	0,909	20000	18180				
2-й	0,826	28000	23128	- 40000	- 33040		
3-й	0,751			20000	15020		
4-й	0,683			28000	19124	- 40000	- 27320
5-й	0,621					20000	12420
6-й	0,564					28000	15792
NPV			1308		1104		892
Роки	Коефіцієнт дисконтування ($i=10\%$)	Проект 2					
		Цикл 1		Цикл 2			
		Потік	PV	Потік	PV		
0-й	1	- 40000	- 40000				
1-й	0,909	12000	10908				
2-й	0,826	16000	13216				
3-й	0,751	24000	18024	- 40000	- 30040		
4-й	0,683				12000	8196	
5-й	0,621				16000	9936	
6-й	0,564				24000	13536	
NPV			2148			1628	
Роки	Коефіцієнт дисконтування ($i=10\%$)	Проект 3					
		Цикл 1		Цикл 2		Цикл 3	
		Потік	PV	Потік	PV	Потік	PV
0-й	1	- 40000	- 40000				
1-й	0,909	20000	18180				
2-й	0,826	28800	23788,8	- 40000	- 33040		
3-й	0,751			20000	15020		
4-й	0,683			28800	19670,4	- 40000	- 27320
5-й	0,621					20000	12420
6-й	0,564					28800	16243,2
NPV			1968,8		1650,4		1343,2

$$NPV_1 = 1308 + 1104 + 892 = 3304;$$

$$NPV_2 = 2148 + 1628 = 3778;$$

$$NPV_3 = 1968,8 + 1650,4 + 1343,2 = 4962,4.$$

Аналіз ефективності інвестиційних проектів в умовах інфляції. Інфляція спотворює результати аналізу ефективності довгострокових інвестицій. Основна причина полягає в тому, що амортизаційні відрахування розраховуються виходячи з первісної вартості об'єкта, а не його вартості при заміні.

У результаті при зростанні доходу одночасно із зростанням інфляції збільшується база оподаткування, тому що стримуючий фактор – амортизаційні відрахування залишаються незмінними, внаслідок чого реальні грошові потоки відстають від інфляції. Проілюструємо це на прикладі.

Приклад 9.12

Інвестор вклав кошти в проект, розрахований на чотири роки при повній відсутності інфляції і рівні оподаткування 40 %. Очікується, що при цьому будуть мати місце такі грошові потоки (табл. 9.8).

Таблиця 9.8

Характеристика інвестиційного проекту без урахування інфляції

Роки	Виручка, грн	Поточні витрати	Амортизація	Валовий прибуток (гр.2 – гр.3 – – гр.4)	Податки (гр.5× 0,4)	Чистий прибуток (гр.5 – гр.6)	Грошовий потік після оподаткування (гр.7 + гр.4)
1	2	3	4	5	6	7	8
1-й	3000	1650	750	600	240	360	1110
2-й	3000	1650	750	600	240	360	1110
3-й	3000	1650	750	600	240	360	1110
4-й	3000	1650	750	600	240	360	1110

Проаналізуємо далі ту саму ситуацію, але з врахуванням факторів інфляції, рівень якої 7 % в рік. Очікується, що грошові накопичення будуть зростати разом з інфляцією тими ж темпами. Розрахунок грошових потоків наведено в таблиці 9.9.

Таблиця 9.9

Характеристика інвестиційного проекту з урахуванням інфляції

Рік	Виручка	Поточні витрати	Амортизація	Валовий прибуток (гр.2 – гр.3 – – гр.4)	Податки (гр.5× 0,4)	Чистий прибуток (гр.5 – гр.6)	Грошовий потік після оподаткування (гр.7 + гр.4)
1	2	3	4	5	6	7	8
1-й	$3000 \times 1,07 = 3210$	$1650 \times 1,07 = 1765,5$	750	694,5	277,8	416,7	1166,7
2-й	$3000 \times 1,07^2 = 3434,7$	$1650 \times 1,07^2 = 1889,09$	750	795,61	318,24	477,37	1227,37
3-й	$3000 \times 1,07^3 = 3675,13$	2021,33	750	903,8	361,52	542,28	1292,28
4-й	$3000 \times 1,07^4 = 3932,39$	2162,82	750	1019,57	407,83	611,75	1361,75

За абсолютною величиною ці потоки більші ніж ті, що розглядалися раніше; їх необхідно скорегувати на рівень інфляції для знаходження реальної величини.

Після коригування вони будуть мати такий вигляд (табл. 9.10)

Таблиця 9.10

Показник	Роки			
	1-й	2-й	3-й	4-й
Реальний грошовий потік, грн	$\frac{1166,7}{1,07} = 1090,37$	$\frac{1227,37}{1,07^2} = 1072,03$	$\frac{1292,28}{1,07^3} = 1054,89$	$\frac{1362,05}{1,07^4} = 1038,87$

Таким чином, реальні грошові потоки після оподаткування поступають номінальним потокам, і вони стабільно зменшуються з часом. Це пояснюється тим, що амортизаційні відрахування не змінюються в залежності від інфляції, тому всезростаюча частина прибутку стає об'єктом оподаткування.

У той же час розглянутий приклад має досить умовний характер, так як індекси інфляції на продукцію підприємства і сировину, що ним використовується, можуть суттєво відрізнитися від загального рівня інфляції. Найбільш коректною є методика, яка передбачає коригування всіх факторів, що впливають на грошові потоки інвестиційних проєктів.

Необхідно здійснити розрахунок нових грошових потоків, які і будуть порівнюватись між собою за допомогою показника NPV.

Існують і більш прості методи:

Приклад 9.13

Інвестор вклав у цінні папери 14000 грн на початку року і отримав наприкінці року 15400 грн. Номінально дохідність цієї операції склала 10 % ($15400 : 14000 = 1,1$).

Разом з тим припустимо, що інфляція становила 12 % в рік, то купівельна спроможність отриманої суми виявиться нижче

на $\left(1 - \frac{1}{12}\right) \cdot 100 = 10,71\%$, і реальна доходність на вкладений капітал буде такою нижчою.

Тому, щоб отримати бажаний реальний доход, інвестор повинен був зробити вкладення в папери з більшою доходністю, яка відрізняється від схожої доходності на величину індексу інфляції:

$$1,1 \times 1,12 = 1,2320.$$

Існує залежність між звичайною ставкою доходності (i), ставкою доходності в умовах інфляції (r) і показником інфляції (a):

$$1+r = (1+i)(1+a). \quad (9.10)$$

Спростивши формулу, отримаємо:

$$\begin{aligned}1+r &= 1 + a + i + ia, \\ r &= a + i + ia.\end{aligned}$$

Так як величина «*ia*» є несуттєвою, то нею можна знехтувати, тоді для практичних розрахунків формула набуває вигляду:

$$r = i + a. \quad (9.11)$$

Коефіцієнт дисконтування в умовах інфляції розраховується за такою формулою:

$$\frac{1}{1+r} = \frac{1}{1+i+a}. \quad (9.12)$$

Якщо використовувати дані, наведені в попередньому прикладі, то коефіцієнт дисконтування дорівнюватиме:

$$\frac{1}{1+0,1+0,12} = \frac{1}{1,22} = 0,82.$$

Продовжимо розгляд інвестиційних проектів в умовах інфляції.

Приклад 9.14

Оцінимо інвестиційний проект, що має такі параметри: стартові інвестиції – 12000 грн; період реалізації – 3 роки; грошовий потік за роками: 6000; 6000; 7500; потрібна доходність (без врахування інфляції) – 18 %; середньорічний індекс інфляції – 10 %.

Проведемо оцінку проекту без врахування і з врахуванням інфляції. Розрахунок поданий у таблиці 9.11.

Як видно з розрахункової таблиці, при відсутності інфляції проект доцільно прийняти, так як $NPV = 1958,7$. Однак розрахунок, зроблений із врахуванням інфляції двох варіантів, хоча і дає різні значення NPV , але обидва з від'ємним знаком, що свідчить про невідповідність прийняття даного проекту.

Таблиця 9.11

Роки	Розрахунок без урахування інфляції		
	Коефіцієнт дисконтування за ставкою 18%	Грошовий потік	Дисконтовані члени грошового потоку, PV
1	2	3	4
0-й	1	-12000	-12000
1-й	0,8475	6000	5085
1	2	3	4
2-й	0,7182	6000	4309,2
3-й	0,6086	7500	4564,5
NPV	X	X	1958,7

Роки	Розрахунок з урахуванням інфляції (варіант 1)		
	Коефіцієнт дисконтування за ставкою 29,8 %*	Грошовий потік	Дисконтовані члени грошового потоку, PV
0-й	1	-12000	-12000
1-й	0,770	6000	4620
2-й	0,594	6000	3564
3-й	0,457	7500	3427,5
NPV			-388,5

Роки	Розрахунок з урахуванням інфляції (варіант 2)		
	Коефіцієнт дисконтування за ставкою 28 %**	Грошовий потік	Дисконтовані члени грошового потоку, PV
0-й	1	-12000	-12000
1-й	0,781	6000	4686
2-й	0,610	6000	3660
3-й	0,477	7500	3577,5
NPV			-76,5

* $1,18 \times 1,1 = 1,298$.

** $r = 0,18 + 0,1 = 0,28$.

Оптимальне розміщення інвестицій. При наявності вибору декількох привабливих інвестиційних проектів і відсутності необхідних грошових ресурсів для участі в кожному виникає завдання оптимального розміщення інвестицій. Нижче наводиться ряд ситуацій, що потребують використання методів оптимального розміщення інвестицій.

Просторова оптимізація. Під просторовою оптимізацією слід розуміти розв'язання задачі, направленої на отримання максимального сумарного приросту капіталу, при реалізації декількох незалежних інвестиційних проектів, вартість яких перевищує фінансові ресурси, що є у інвестора.

Дана задача передбачає різні методи розв'язку в залежності від того, можливий чи ні розподіл проектів, що розглядаються.

Проекти, що піддаються поділу. При можливості поділу проектів передбачається реалізація кількох із них у повному обсязі, а деяких тільки – частково. Стосовно до останніх приймається до розгляду частина інвестицій і грошових надходжень.

Загальна сума, направлена на реалізацію проектів, не повинна перевищувати ліміт грошових ресурсів, призначених інвестором для цих цілей.

Розглянута задача вирішується у такій послідовності:

1. Для кожного проекту розраховується індекс рентабельності – PI.
2. Проекти ранжируються за ступенем зменшення PI.
3. До реалізації беруться перші k проектів, вартість яких в сумі не перевищує ліміту коштів, призначених на інвестиції.
4. При наявності залишку інвестиційних коштів вони вкладаються в черговий проект, але не в повному його обсязі, а лише в тій його частині, в якій він може бути профінансований.

Приклад 9.15

Фірма планує інвестувати в основні фонди 72 тис. грн; ціна джерел фінансування складає 10 %. Розглядаються чотири інвестиційні проекти із такими потоками платежів (тис. грн):

проект А: – 42; 13,2; 19,2; 21,6; 20,4;

проект Б: – 30; 10,8; 15,6; 20,4; 12;

проект В: – 54; 20,4; 24; 24; 24;

проект Г: – 24; 10,8; 12; 13,2; 13,2.

Необхідно скласти оптимальний план розміщення інвестицій.

Розрахуємо чистий приведений ефект (NPV) та індекс рентабельності (PI) для кожного проекту.

Проект А: NPV = 16,01; PI = 1,38.

Проект Б: NPV = 16,22; PI = 1,54.

Проект В: NPV = 18,78; PI = 1,35.

Проект Г: NPV = 14,66; PI = 1,61.

Проекти, проранжовані за ступенем зменшення PI, розміщуються у такому порядку: Г, Б, А, В.

Виходячи з результатів, визначимо інвестиційну стратегію (див. табл. 9.12).

Таблиця 9.12

Проект	Обсяг інвестицій, тис. грн	Частка інвестицій, що включається в інвестиційний портфель, %	NPV, тис. грн
Г	24	100,0	14,66
Б	30	100,0	16,22
А	$72 - (24 + 30) = 18$	$(18 / 42) 100 = 42,86$	$16,01 \times 0,4286 = 6,86$
РАЗОМ:	72,0		37,74

Проекти, що не підлягають поділу. У випадку, коли інвестиційний проєкт може бути прийнятий тільки в повному обсязі, для знаходження оптимальних варіантів проводять розгляд поєднань проєктів із розрахунком їх сумарного NPV. Комбінація, що забезпечує максимальне значення сумарного NPV, вважається оптимальною.

Приклад 9.16

Використовуючи дані попереднього прикладу, складемо план оптимального розміщення інвестицій, маючи на увазі, що ліміт інвестицій не повинен перевищити 72 тис. грн, а до реалізації можуть бути прийняті тільки проєкти в повному обсязі.

Можливі комбінації проєктів та їх сумарний NPV наведено в таблиці 9.13.

Таблиця 9.13

Варіанти комбінації проєктів	Сумарні інвестиції	Сумарний NPV
A + Б	42 + 30 = 72	16,01 + 16,22 = 32,23
A + В	42 + 54 = 96	комбінація неможлива
A + Г	42 + 24 = 66	16,01 + 14,66 = 30,67
Б + В	30 + 54 = 84	комбінація неможлива
Б + Г	30 + 24 = 54	16,22 + 14,66 = 30,88
В + Г	54 + 24 = 78	комбінація неможлива

Комбінація проєктів А і Б буде оптимальною.

Часова оптимізація інвестиційних проєктів. Під часовою оптимізацією розуміють задачу, при якій розглядається декілька привабливих інвестиційних проєктів, однак у результаті обмеженості ресурсів вони не можуть бути реалізовані в запланованому році одночасно, але в наступному році нереалізовані проєкти або ж їх частини можуть бути реалізовані. Рішення задачі зводиться до оптимального розподілу проєктів за двома видами.

Послідовність розв'язку:

1. За кожним проєктом розраховується індекс можливих втрат, які характеризують відносну втрату NPV у випадку, якщо проєкт буде відстрошений до виконання на рік. Індекс розраховується за формулою:

$$I = \frac{NPV_1 - NPV_0}{IC}, \quad (9.13)$$

де NPV_1 – приведена вартість проєкту, що розглядається наприкінці першого року;

NPV_0 – дисконтована величина NPV за ставкою i , тобто

$$NPV_0 = \frac{NPV_1}{1+i}, \quad (9.14)$$

де i – ціна джерел фінансування;

IC – розмір відкладених на рік інвестицій.

2. Реалізація проєктів, що мають найменшу величину індексу можливих втрат, переноситься на рік.

Приклад 9.17

За умовами попереднього прикладу складемо оптимальний план розміщення інвестицій на два роки за умови, що інвестиції на запланований рік не можуть перевищувати 90 тис. грн

Розрахунок необхідних даних наведений у табл. 9.14.

Таблиця 9.14

Проект	NPV ₁ в році 1-му	Коефіцієнт дисконтування за ставкою 10 %	NPV ₀ , у період (гр.2× гр.3)	Втрата NPV (гр.2– гр.4)	Величина відкладеної на рік інвестиції	Індекс можливих втрат I=гр.5:гр.6
1	2	3	4	5	6	7
А	16,01	0,909	14,55	1,46	42	0,0348
Б	16,22	0,909	14,74	1,48	30	0,0493
В	18,78	0,909	17,07	1,71	54	0,0317
Г	14,66	0,909	13,32	1,34	24	0,0558

Найменші втрати пов'язані з перенесенням на наступний рік проєкту В (I=0,0317) і проєкту А (I=0,0348). Отже, для реалізації в поточному році можуть бути прийняті проєкти Б і Г в повному обсязі, так як сума їх інвестицій складає 54 тис. грн, а також частина проєкту А. Частину проєкту А, що залишилася, і проєкт В доцільно реалізувати в наступному році.

Використана та рекомендована література

1. Буренин А.Н. Рынок ценных бумаг и производных финансовых инструментов: Учеб. пособие. – М.: Федеративная Книготорговая Компания, 1998. – 352 с.

2. Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 768 с.

3. Ковалёв В.В. Управление финансами: Учеб. пособие. – М.: ФБК – ПРЕСС, 1998. – 160 с.

4. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 512 с.
5. Ковалева А.М., Лануга М.Г., Скамай И.Г. Финансы фирмы. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 416 с.
6. Коробов М.Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств. – К.: «Знання», КОО 2000. – 378 с.
7. Мелкумов Я.С. Организация и финансирование инвестиций: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА–М, 2000. – 248 с.
8. Нікбахт Е., Гроппеллі А.А. Фінанси. – К.: «Основи», 1993. – 382 с.
9. Финансовый бизнес-план: Учеб. пособие / Под ред. д.е.н., проф. В. М. Попова . – М.: Финансы и статистика, 2000. – 480 с.
10. Фінансовий менеджмент: Навч.-метод. посібник / А.М. Поддєрьогін та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 294 с.
11. Фінансовий менеджмент: Навч. посібник: Курс лекцій / За ред. проф. Г.Г. Кірейцева. – Житомир: ЖІТІ, 2001. – 432 с.

Лекція 10

Операції банків із цінними паперами

- 1. Поняття операцій банків із цінними паперами.*
- 2. Сутність і види інвестицій у цінні папери.*
- 3. Основи управління інвестиціями банків у цінні папери.*
- 4. Формування портфеля цінних паперів банку.*

1. Поняття операцій банків із цінними паперами

У залежності від національного законодавства тієї чи іншої країни, історичних традицій і особливостей формування національних фондових ринків банки можуть відігравати на них різноманітну роль.

Основна теоретична і практична проблема тут полягає в тому, як розподілити ризики, що властиві звичайним «класичним» банківським операціям (депозитно-позиковим і розрахунковим), від ризиків, що виникають у зв'язку з тим, що банки беруть участь на фондовому ринку.

Світова практика знає два підходи до проблеми сполучення звичайної банківської діяльності з діяльністю на ринку цінних паперів.

Згідно з *першим* – банкам забороняється займатись деякими видами професійної діяльності на ринку цінних паперів (брокерською, дилерською, організатора ринку), а також повинні бути суттєво обмежені окремі види непрофесійної діяльності як інвесторів (вкладення в недержавні цінні папери крім дочірніх банківських і фінансових компаній).

Цей підхід застосовується в США, де розподіл універсальних банків на комерційні та інвестиційні на межі 30-х років ХХ ст. був запроваджений у відповідь на хвилю масових банкрутств банків. Причиною цих банкрутств

була надмірна активність банків із вкладання залучених коштів клієнтів у недержавні цінні папери. Суворе економічне криза і депресія призвели до масових банкрутств компаній, як наслідок – до ланцюжка банкрутств банків. Свою роль зіграла також відсутність певного державного регулювання банківської інвестиційної діяльності, в тому числі суттєвих обмежень на таку діяльність. У результаті економічної кризи ринок цінних паперів і банківська система США були настільки зруйновані, ослаблені і дискредитовані, що довелося фактично спочатку перебудувувати систему державного регулювання фінансового ринку. На цьому фоні концепція розподілу банків на комерційні та інвестиційні («Закон Гласса–Стігала») була легко прийнята і протягом декількох десятиріч з успіхом вирішила поставлену – захист коштів масових вкладників від ризиків, властивих інвестиціям у цінні папери.

Розподіл банків на комерційні та інвестиційні означає заборону комерційним банкам (які приймають вклади та депозити) здійснювати деякі непрофесійні операції з цінними паперами (інвестувати в недержавні цінні папери), які є основним джерелом ризику, а також заборона на деякі види професійної діяльності, що несуть високий ризик (наприклад, дилерську).

Протягом останнього десятиріччя в США спостерігається «розмивання» меж між інвестиційними і комерційними банками – шляхом прийняття поступових поправок у законодавство, що розширюють права комерційних банків, а також шляхом впровадження нових видів банківських операцій (особливо з похідними фінансовими інструментами), які прямо не попадають під існуючі обмеження.

Другий підхід становить собою дозвіл банкам поєднувати звичайні банківські операції з більшістю операцій на ринку цінних паперів (як професійних, так і непрофесійних). Такий підхід переважає в європейських країнах і прийнятий як основний для майбутньої об'єднаної Європи. Згідно з цим підходом обмеження ризиковості банківських інвестиційних операцій повинно здійснюватись не кардинальними заходами прямого розподілу функцій, а шляхом ведення спеціальних «вбудованих» обмежень, дестимулюючих надмірні інвестиції банків у цінні папери, шляхом належного державного контролю за банківською діяльністю, а також надмірної уваги до проблеми конфлікту інтересів при операціях на фінансових ринках.

У самому завершеному вигляді цей підхід переважає в ФРН, де за законодавством виключно банківські організації мають право на підставі спеціальної ліцензії працювати з фінансовими засобами клієнтів як у сфері «класичних» банківських операцій, так і в сфері інвестиційної діяльності і обслуговування цієї діяльності (наприклад, як депозитаріїв).

Під впливом конкуренції в Європі деякі банки самі впроваджують у свою діяльність концепцію спеціалізації і розділу різних банківських функцій по різних філіям та дочірнім підприємствам. При цьому, однак, необхідно підкреслити принцип добровільності, самостійності в виборі банківської стратегії, законодавчо закріплену можливість при необхідності сполучати різні банківські операції в рамках однієї юридичної особи.

Із моменту зародження сучасної української банківської системи (кінець 80-х – початок 90-х років) законодавство дотримувалось іншого підходу – універсальності банків.

Отже, комерційні банки в Україні можуть здійснювати всі види діяльності та всі види операцій на ринку цінних паперів, які дозволені чинним законодавством, а саме:

- управління інвестиціями і фондами;
- брокерська та дилерська діяльність;
- розрахункове обслуговування учасників ринку цінних паперів;
- ведення реєстру та депозитарне обслуговування;
- консультаційна діяльність тощо.

Із позиції значимості для банку найбільш важливим і складним видом операцій банків у цінними паперами є управління інвестиціями в фінансові активи. Тим більше, що будь-який цінний папір придбаний банком, автоматично може перетворитись в інвестицію, якщо не буде реалізований протягом встановленого терміну.

2. Сутність і види інвестицій у цінні папери

До традиційних фінансових активів належать акції і облигації. Саме вони є основним інструментом формування капіталу одними підприємствами і шляхом його розміщення для інших.

Облігація – це основний вид боргових зобов'язань, згідно з яким позичальник (емітент) повинен сплатити певну суму кредиту (власнику) по завершенні визначеного терміну і суму щорічного доходу у вигляді фіксованого або плаваючого відсотка. Зміна плаваючого відсотка відбувається згідно з установленими правилами. Саме тому облигації називають цінними паперами з фіксованим доходом.

Емітентами облигацій можуть бути: держава, підприємства, іноземні організації. Існують короткострокові (кілька тижнів), середньострокові (1-7 років), довгострокові (до 30 років) і безстрокові облигації. Види облигацій з зазначенням їх переваг і недоліків наведено на рисунках 10.1. і 10.2.

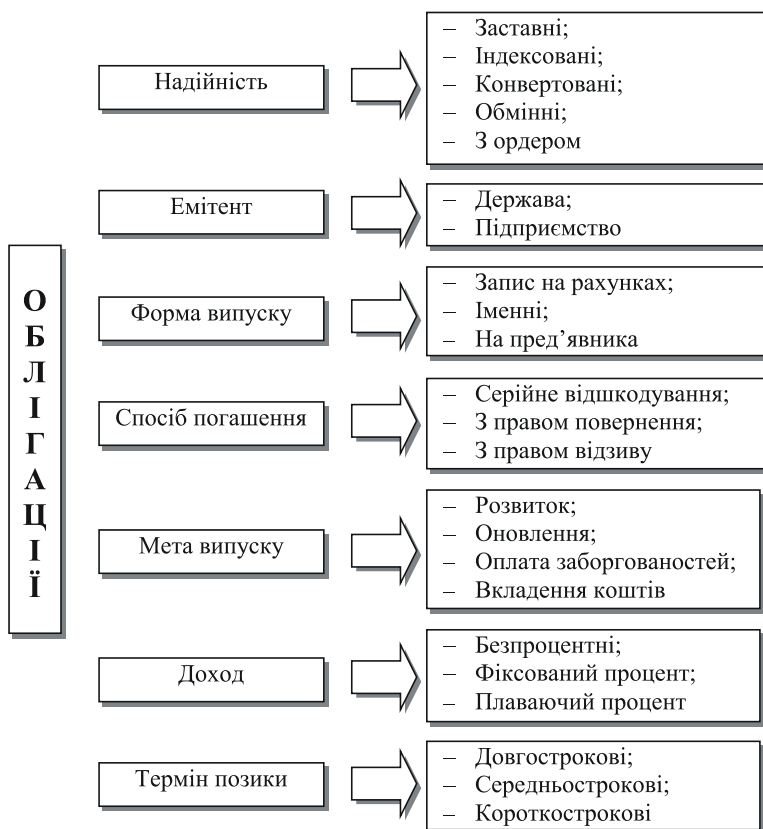

Рис. 10.1. Характеристика облігацій у залежності від їх виду¹

На відміну від акцій, за облігаціями гарантується сплата відсотка у встановлений строк, але його розмір, як правило, нижчий від дивідендів. У світовій практиці сплата відсотків за облігацією здійснюється з суми прибутку до оподаткування (в Україні відноситься на валові витрати).

Надійність облігації залежить від декількох причин. Найбільш надійна облігація для інвестора – це державна, короткострокова, іменна, серійно-го погашення з плаваючим відсотком, яка забезпечена матеріальним носієм. Зміна будь-якого з цих факторів призведе до зниження надійності

¹ Глухов В.В., Бахрамов Ю.М. Финансовый менеджмент. – С-П. «Специальная литература», 1995. – С. 195–203.

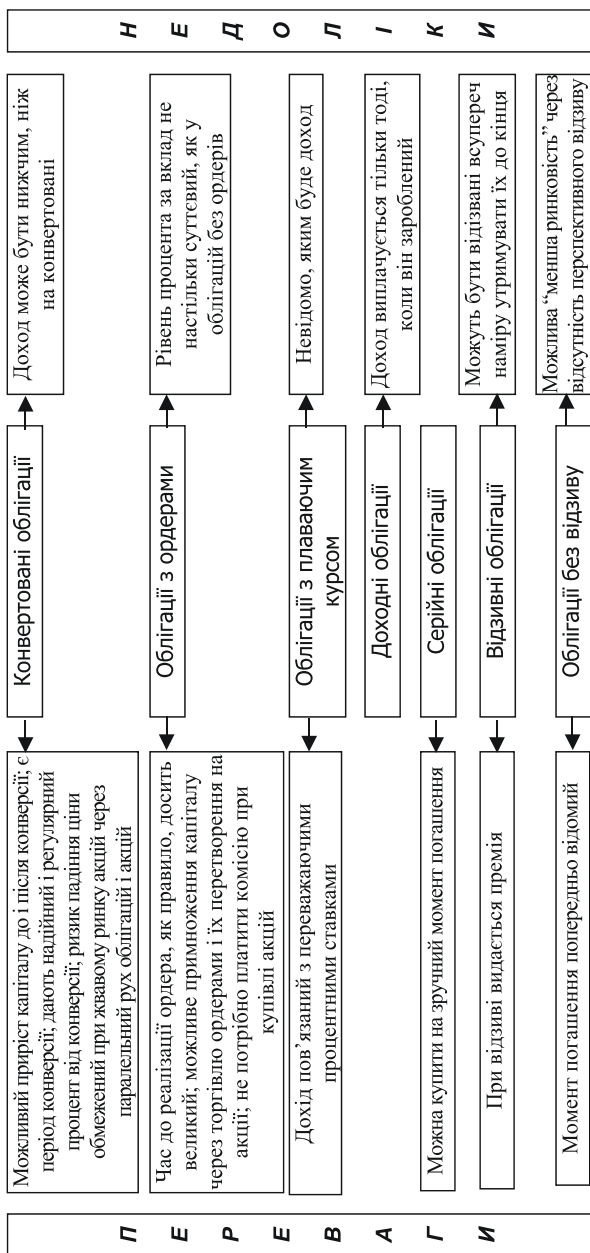

Рис. 10.2. Характеристика облігацій з точки зору держателів¹

¹ Там само.

облігації. Для інвестора ненадійними є облігації низькоприбуткові та з правом відзиву. Таким чином, вибір типу певного цінного паперу є фінансовим рішенням, що визначає економічні умови майбутньої діяльності підприємства. Їх велика різноманітність на сучасному етапі призвела до виникнення спеціальних оптимізаційних процедур щодо вибору форми цінного папера. Це спростило діяльність відповідних консультаційних та експертних фірм (або відповідних відділів банків), які залучаються інвесторами для обґрунтування рішень щодо вкладення своїх коштів.

Надійність облігацій є важливим показником, що впливає на їх ліквідність і рух на фондовій біржі. Наприклад, у США отримали найбільш широке застосування методи оцінки надійності облігацій, розроблені фірмами «MOODY'S» і «STANDART AND POOR'S». Ці фірми виділяють такі категорії якості облігацій: Aaa, Aa, A, Baa, Ba, B, Saa, Ca, C і D («MOODY'S») і AAA, AA, A, BBB, BB, B, CCC, CC, C і D («STANDART AND POOR'S») (рис. 10.3).

Рис. 10.3. Поділ облігацій за ступенем надійності

На ринку капіталу відсоток за облігаціями встановлюється під впливом двох тенденцій. Зі збільшенням відсотка покупці (інвестори) прагнуть до збереження своїх коштів, зниження поточних витрат і вкладення їх в облігації. Попит на облігації підвищується. Однак фірми (емітенти) із зростанням відсотка будуть знижувати суму інвестицій, що скоротить обсяг пропозиції на кредитування шляхом продажу облігацій.

Облігації мають номінальну та ринкову ціни. Номінальна ціна зазначається на облігації та є основою при подальших перерахунках і нарахуванні відсотків. При закінченні встановленого терміну емітент погашає облігації за викупними цінами, які можуть збігатися або ні з номінальною ціною, що залежить від виду облігацій (купонна, безкупонна).

Ринкова (або курсова) вартість облігацій визначається умовами випуску самих облігацій і ситуацією, що склалася на ринку на момент реалізації облігацій.

Форма облігацій повинна містити: назву емітента; номінальну вартість; термін погашення; її вид — іменна чи на пред'явника; номер та серію випуску тощо. На сучасному етапі в Україні переважаючими є державні облігації, причому в електронному вигляді — у формі комп'ютерних записів. При випуску таких облігацій на весь випуск оформляється глобальний сертифікат, у якому вказуються всі ті реквізити, що є обов'язковими і для паперових облігацій.

Виплата процентних доходів для державних та корпоративних облігацій, як правило, здійснюється за купонами (вирізний талон з надрукованою на ньому цифрою купонної ставки). Для сплати доходу у власників вилучається відповідний купон в обмін на готівку. В залежності від умов випуску облігацій доход за купоном може сплачуватись щоквартально, один раз у півріччя або на рік. Чим частіше визначається доход, тим вищою буде його реальна сума при тій самій річній ставці, а отже, ринкова вартість такої облігації буде вищою.

За способами виплат доходу облігації поділяються на:

- а) облігації з фіксованою купонною ставкою;
- б) облігації з плаваючою купонною ставкою, коли розмір відсотку за облігацією ставиться в безпосередню залежність від рівня позичкового відсотку. Періодичність зміни купонної ставки коливається від випуску до випуску;
- в) облігації зі зростаючою процентною ставкою, коли зміна ставки диференціюється за роками. Такий вид облігацій привабливий за наявності інфляції;
- г) облігації з нульовим купоном (безкупонні). Коли емісійний курс встановлюється нижче від номінального на величину знижки. Дохід за облігаціями сплачується при їх погашенні. За такими облігаціями дохід нарахо-

вється безперервно, що робить їх більш доходними. В той же час вони піддаються великому ризику щодо зниження доходності при падінні кон'юнктури;

г) облігації з виплатою за вибором, коли власник облігації замість купонного доходу може отримати новий випуск облігацій. Випуск таких облігацій вигідний фірмам за наявності дефіциту готівки.

У залежності від забезпечення облігації поділяються на два класи: забезпечені заставою і незабезпечені заставою. В свою чергу, забезпечені можуть бути: забезпечені фізичними активами; із заставою фондових цінних паперів; із заставою пулу іпотек. Незабезпечені заставою облігації бувають таких видів: забезпечені репутацією емітента; під конкретний вид доходів емітента; випущені під конкретний інвестиційний проект; гарантовані третіми особами; з солідарною відповідальністю; застраховані; спекулятивні.

У світовій практиці існують і незабезпечені облігації, коли кредитор купує облігації тільки на підставі довіри до емітента. Такі вкладення коштів не є особливо ризикованими, адже такі облігації випускаються дуже солідними фінансовими компаніями. На світових фондових біржах обертаються облігації, що випущені на умовах їх викупу в будь-який час через визначений період часу (як правило, через 5 або 10 років). Емітент при зниженні відсоткової ставки сплачує позичальнику борг і може випустити нові облігації з меншою відсотковою ставкою. Якщо з випуску облігацій тільки частина підлягає викупу, то облігації, що викупаються, визначаються за лотереєю.

За характером обігу облігації поділяють на:

- звичайні облігації;
- конвертовані облігації, що дають їх власнику право обмінювати їх на акції емітента. Серед таких облігацій слід виділити переказні облігації і облігації з опціоном;
- переказні облігації, які можуть бути переказані у визначену кількість простих акцій емітента. Це дозволяє власникам облігацій, з одного боку, отримати гарантований дохід, що захищає їх від нестабільності доходності акцій, а з іншого боку – при сприятливій зміні кон'юнктури – швидко придбати акції. В таких облігаціях обов'язково має бути вказана перша дата, коли можна переказати облігації в акції, і премія, під якою мається на увазі виражена у відсотках від поточної ціни акції сума передплати за право переказу облігації в одну просту акцію. Як правило, розмір переказної премії складає від 8 до 35 %. Чим нижчою є премія, тим нижча і доходність папера, але одночасно і шанс обміняти її на акцію. При високій премії, що дає високу доходність, практично неможливо здійснити обмін облігації на акцію;
- облігації з опціоном надають можливість власнику облігації в разі збільшення відсоткових ставок здати свої облігації (через визначений

термін, наприклад, 3 чи 5 років) емітенту і отримати їх вартість за номіналом.

Акція – цінний папір, що свідчить про внесення паю до статутного капіталу акціонерного товариства і надає право на отримання частки прибутку у вигляді дивідендів, на участь в управлінні справами і отримання частки майна при ліквідації. Найважливішими ознаками, що розкривають сутність поняття акції полягають у такому: акція є цінним папером; має необмежений термін обігу; засвідчує пайову участь її держателя у статутному фонді акціонерного товариства; надає її власнику певні майнові і немайнові права.

Акції можуть бути звичайними і привілейованими. Звичайні акції передбачають сплату дивідендів за результатами діяльності підприємства за рік. Їх різновиди пов'язані з правом впливу на управління: без права голосу, обмежена (частка одного голосу), багатоголосна. Привілейована акція не має права голосу, завжди забезпечена дивідендами і забезпечується, в першу чергу, після зобов'язань, що виникають при ліквідації підприємства.

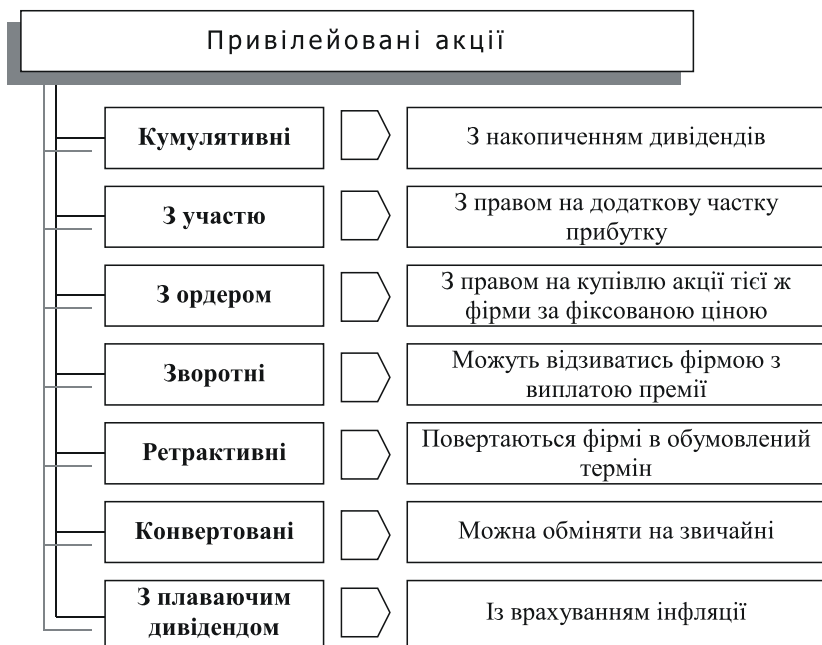

Рис. 10.4. Види привілейованих акцій

Основним показником акції є її курс, що дорівнює відношенню дивідендів до ставки облікового процента. Зміна ринкової вартості акцій відслідковується за їх вартістю у суміжні періоди. На ринкову вартість акцій впливає велика кількість причин: тенденція продажу, прогнозна тенденція продажу у майбутньому, розмір дивідендів, стратегія розвитку підприємства, економічні показники діяльності підприємства (прибуток, виручка, витрати тощо), податкові пільги, престиж підприємства.

Після придбання акції її держатель стає співвласником підприємства. Акція є безстроковим папером, який не може бути пред'явлений підприємству з метою повернення грошей, якщо підприємство не ліквідується. Якщо власник акції незадоволений прибутками, він може продати акції.

Ціна акції може бути:

- номінальна, яка вказується на самій акції і практично немає ніякого значення при обороті акцій на ринку цінних паперів. Ця ціна має чисто інформаційний характер, що вказує на частку пайового капіталу;
- емісійна, за якою акція продається на первинному ринку. Різниця між номінальною та емісійною вартістю акції обумовлена послугами дилерських фірм, через які розповсюджуються акції. Дилери скуповують акції у емітента за номінальною вартістю і потім реалізують їх серед інвесторів;
- курсова (ринкова), за якою акції котируються на вторинному ринку цінних паперів. Ця ціна визначає реальну вартість акцій на фондовій біржі. Ця ціна не залежить ні від вартості активів, ні від рентабельності підприємства;
- балансова, яка визначається на основі фінансової звітності;
- ліквідаційна ціна акцій визначає вартість частини реального майна у фактичних продажних цінах, що припадають на одну акцію;
- модифікована курсова ціна акції — це співвідношення чистого річного прибутку підприємства в розрахунку на одну акцію і ставки банку за 12 місяців за вкладом.

За характером функціонування на ринку цінних паперів розрізняють акції іменні і на пред'явника. Акції на пред'явника передаються іншій особі за дорученням. Іменні акції можуть бути передані іншому власнику тільки після відмітки на її зворотній стороні і запису в книзі обліку акцій. Якщо передача акцій іншій особі можлива лише зі згоди представника акціонерного товариства, такі акції складають групу вінккульованих іменних акцій.

Власник акції отримує дохід у вигляді дивідендів та за рахунок курсових різниць (зміни курсу котирування акцій). При цьому дохід, що виник у результаті зміни курсу акції, може бути значно вищим за дохід у вигляді дивідендів.

На фондовій біржі розрізняють ціну попиту на акції, що пропонується покупцем; ціну пропозиції, що пропонується продавцем, і контрактну ціну,

за якою здійснюється біржова угода. Контрактна ціна є фактичною (котирувальною) ціною акції на день укладання угоди.

Інформація при котируванні акцій різних підприємств щоденно наводиться в найбільших фінансових газетах світу. Вона включає:

- найнижчу і найвищу ціну акції;
- назву підприємства та його аббревіатуру;
- дивіденд на одну акцію;
- доход акції за процентами. Цей показник визначається як відношення дивіденду до вартості акції при закритті фондової біржі на попередній день;
- показник, який визначається як відношення вартості акції при закритті біржі на доход, що припадає на одну акцію;
- обсяг продаж акцій на попередній день (у сотнях акцій);
- найнижчу і найвищу ціну акції при закритті біржі за попередній день. Ці показники вказують на зміну ціни акції за один день;
- зміну ціни акції при закритті біржі в попередній день і день, що йому передував. Якщо цей показник зі знаком (–), то вартість акції знизилась порівняно з попереднім днем, а якщо зі знаком (+) – ціна акції підвищилась;
- сполучення «rf» після назви компанії говорить про те, що мова йде про привілейовані акції;
- сполучення літер «wt» після назви компанії вказує на те, що котируються не акції, а видається гарантія на купівлю пакета акцій за визначеною ціною протягом певного періоду часу;
- літера «s» на початку рядка вказує на те, що акції подрібнюються. S може дорівнювати двом, трьом і навіть десяти;
- літера «n» на початку рядка вказує на те, що котируються акції нового випуску.

3. Основи управління інвестиціями банків у цінні папери

При з'ясуванні доцільності здійснення банком фінансових інвестицій проводиться аналіз, що враховує дві взаємопов'язані абсолютні характеристики: оголошену поточну ринкову ціну (Цп), за якою його можна придбати на ринку, і теоретичну, або внутрішню, вартість (Вв). Названі абсолютні характеристики змінюються в динаміці і з позиції конкретного інвестора, а тому можуть не збігатися. Порівняно з ціною, яка реально існує і об'єктивна в тому розумінні, що вона оголошена і актив за нею рівнодосяжний будь-якому учаснику ринку, внутрішня вартість є більш невизначеною і суб'єктив-

ною – кожний інвестор має свої погляди на внутрішню вартість активу, спираючись в її оцінці на результати власного, тобто суб'єктивного аналізу, тому можливі три ситуації: $Цп > Вв$; $Цп < Вв$; $Цп = Вв$.

Перше співвідношення говорить про те, що з позиції конкретного інвестора даний актив продається в теперішній момент за завищеною ціною, тому інвестору немає сенсу купувати його на ринку. Друге співвідношення свідчить про те, що ціна активу занижена, тобто його доцільно придбати. Третє рівняння свідчить про те, що поточна ціна повністю відображає внутрішню вартість активу, тому спекулятивні операції з його купівлі-продажу недоцільні. Таким чином, якщо в кожний момент ринкова ціна конкретного активу існує в єдиному числі, то внутрішня його вартість численна. Можна сказати, що, в принципі, кожний фінансовий актив має стільки оцінок значень цього показника, скільки існує на ринку інвесторів, які зацікавлені в цьому активі.

Яким же чином розраховується внутрішня вартість фінансового активу, що має на деякий момент T_0 поточну ціну $Цп$? У залежності від того, що виступає методологічним та інформаційним забезпеченням процесу оцінювання, є три основні теорії оцінки: фундаменталістична, технократична і теорія прагматиків, що наведені на рисунку 10.5.

Найпоширенішими вважаються два напрями аналізу – фундаментальний і технократичний.

Фундаментальний аналіз включає чотири рівні дослідження:

- макроекономічний аналіз;
- галузевий аналіз;
- аналіз фінансового стану і перспектив розвитку конкретного підприємства-емітента;
- прогнозування (моделювання) ціни фінансового інструменту.

Підходи до оцінки фінансових активів

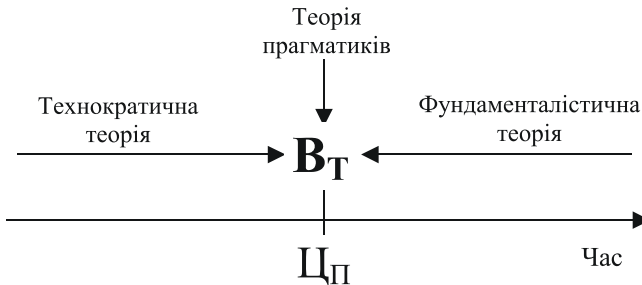

Рис. 10.5. Основні теорії визначення вартості фінансових активів¹

¹ Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент. – М.: Финансы и статистика, 1999.

Аналіз макроекономічної ситуації здійснюють на основі показників, що характеризують динаміку виробництва, рівень економічної активності, споживання і накопичення, темпи інфляції, рівень зайнятості населення і процентних ставок, стан державних фінансів, сальдо платіжного балансу. Результати аналізу дають змогу оцінити, наскільки загальна ситуація на ринку сприятлива для інвестування, і виявити фактори, що детермінують її в короткостроковій і довгостроковій перспективі.

Галузевий аналіз передбачає вивчення економічного циклу, а також здійснення класифікації галузей щодо рівня ділової активності і за стадіями розвитку. Галузевий аналіз дає можливість визначити пріоритетність інвестування коштів.

Фінансовий стан підприємства-емітента оцінюється на підставі різних джерел інформації: фінансової звітності компанії, публікацій у пресі, інформації, отриманої з Internet, результатів досліджень, що виконані спеціалізованими організаціями. Стан підприємства порівнюється з аналогічними підприємствами в галузі за допомогою коефіцієнтів ефективності (коефіцієнти ліквідності, капіталізації, якості цінних паперів тощо). Результатом аналізу є вибір компанії, цінні папери якої дають змогу якнайкраще реалізувати поставлені фірмою інвестиційні цілі.

Кінцева мета фундаментального аналізу – це прогнозування ціни фінансового інструменту. Визначивши ціну для майбутніх періодів, аналітики фірм обчислюють теперішню вартість фінансового інструменту, користуючись схемою дисконтування. Далі теперішня вартість порівнюється з ринковою ціною. Якщо ринкова ціна нижча від визначеної аналізом, то акція вважається «недооціненою» і згідно з фундаментальним підходом її слід купувати, і навпаки. Основою фундаментального аналізу є дві передумови. Перша – це можливість оцінки теперішньої вартості фінансового інструменту. Знання теперішньої і ринкової ціни дозволяє виявити недооцінені і переоцінені фінансові активи. Друга – це припущення, що ринок з часом правильно оцінить фінансові активи, отже ринкова ціна має тенденцію до зближення з ціною, що визначена аналітиками.

Технічний аналіз – це сукупність методів і прийомів прогнозування тенденцій зміни цін на ліквідних ринках цінних паперів на підставі виключно технічних характеристик ринку – динаміки цін і обсягів операцій з купівлі і продажу цінних паперів. При цьому ігноруються фундаментальні фактори, що є основою формування ціни на той чи інший інвестиційний інструмент. Основні завдання технічного аналізу:

- розкриття закономірностей у реальному русі цін;
- виявлення моментів зміни тенденцій у русі цін на ринку (цінового піку), тобто моментів, коли зростання ціни змінюється на падіння, або навпаки. Ці моменти ще називають сигналами продажу або сигналами купівлі;

- прогнозування напрямку руху ціни (межі коливань) у майбутньому.

Основний інструмент технічного аналізу – цінові графіки, діаграми, лінійні діаграми, стовпчикові діаграми, графіки «крапок і цифр».

У другій половині ХХ ст. виникає новий підхід до інвестиційного аналізу. На перше місце виходить завдання оцінити доходність і ризик інвестиційного інструменту, а не просто передбачити ціну. В основі сучасного аналізу лежить використання імовірно-статистичних методів.

Послідовники прагматичної теорії вважають, що поточні ціни фінансових активів реально відображають всю наявну інформацію, в тому числі і відносно майбутнього цінних паперів. Вони виходять з того, що поточна ціна завжди вбирає в себе всю необхідну інформацію, яку непотрібно шукати додатково. Всі майбутні очікування також відображаються в поточній ціні. Оскільки нова інформація з однаковим ступенем ймовірності може бути як негативною, так і позитивною, неможливо з більшою або з меншою визначеністю передбачити зміни ціни в майбутньому, рівно як і ціна конкретного фінансового активу змінюється непередбачувано і не залежить від попередньої динаміки. Таким чином, будь-яка інформація, або статистична, або прогноуюча, не може призвести до отримання обґрунтованої оцінки.

В умовах українського ринку, за нерозвинутості ринкових механізмів об'єктивного визначення курсів цінних паперів і низької ліквідності ринку, перевага віддається фундаментальному аналізу.

Фундаменталістична теорія є найбільш поширеною. Згідно з нею поточна внутрішня вартість (V_e) будь-якого цінного папера в загальному вигляді може бути розрахована за формулою

$$V_e = \sum_{i=1}^{\infty} \frac{ГП_i}{(1 + Д)^i}, \quad (10.1)$$

де: $ГП$ – очікуваний грошовий потік в i -му періоді (звичайно за рік);

$Д$ – прийнятна доходність (що вимагається або очікується).

Підставляючи в цю формулу значення надходжень, які передбачаються, доходність і тривалість періоду прогнозування, можна розраховувати поточну вартість будь-якого фінансового активу. Саме такого підходу найчастіше і дотримуються потенційні інвестори.

Оцінка облігацій з купоном. Грошовий потік у цьому випадку складається з однакових за роками надходжень (C) і номінальної вартості облігацій (M), які сплачуються в момент погашення.

$$V_t = C \cdot \sum_{i=1}^n \frac{1}{(1+r)^i} + \frac{M}{(1+r)^n} = C \cdot FM4(r, n) + M \cdot FM2(r, n), \quad (10.2)$$

де $FM2(r, n)$ і $FM4(r, n)$ – дисконтуючі множники з фінансових таблиць.

Приклад 10.1

Облігація номіналом 500 грн з піврічним нарахуванням відсотків і купонною ставкою 10 % річних буде погашена через 6 років. Яка її поточна ціна, якщо ринкова норма прибутку 8 %?

Грошовий потік у даному випадку можна представити таким чином: є 12 періодів; кожний з перших одинадцяти періодів грошові надходження складуть 25 грн ($500 \cdot 10\% \div 2 \div 100\%$); в останньому періоді, крім 25 грн, інвестору належить ще номінальна вартість облігації. Оскільки ринкова норма прибутку – 8 %, коефіцієнт дисконтування в розрахунку на півроку складе 4 %.

$$V_t = 25 \cdot 9,385 + \frac{500}{(1+0,08)^6} = 234,63 + 315,08 = 549,71 \text{ грн}$$

Оцінка звичайних акцій із рівномірно зростаючими дивідендами. Ціну звичайних акцій із постійним темпом приросту дивідендів знаходять, спираючись на загальну схему оцінки фінансових активів, тобто шляхом складання дисконтованих грошових надходжень від володіння акцією.

$$V_t = \frac{C_1}{(1+r)} + \frac{C_2}{(1+r)^2} + \frac{C_3}{(1+r)^3} + \dots + \frac{C_\infty}{(1+r)^n}. \quad (10.3)$$

Передбачається, що базова величина дивіденду (тобто останнього сплаченого дивіденду) дорівнює C ; щорічно вона збільшується з темпом приросту g . По закінченні першого року періоду прогнозування буде сплачений дивіденд у розмірі $C(1+g)$ тощо. Професор Майрон Дж. Гордон спростив такий підрахунок і довів, що оцінювати вартість акцій з рівномірно зростаючим дивідендом можна таким чином:

$$V_t = \frac{C \cdot (1+g)}{r-g}. \quad (10.4)$$

Ця формула має зміст при $r > g$ і носить назву моделі Гордона. Відмітимо, що показники g і g у формулах беруться в частках одиниці.

Приклад 10.2

Доходи та дивіденди на звичайні акції фірми щорічно зростали на 6 %. Найближчими роками сподіваються на збереження цих темпів приросту. Останній річний дивіденд становив 2,5 грн на акцію. Визначити вартість звичайної акції фірми, якщо ставка доходу – 12 %

$$V_t = \frac{2,5 \cdot (1 + 0,06)}{0,12 - 0,06} = 44,17 \text{ грн}$$

Оцінка доходності фінансових активів¹. Такими важливими критеріями прийняття рішень про доцільність купівлі або продажу активів є показники доходності. Критерій доходності дає змогу порівняти прибутки за окремим фінансовим активом із середньоринковими, а тому служить показником ефективності, що застосовується до фінансових активів і капіталу. Цей показник стає особливо актуальним при формуванні інвестиційного портфеля.

Це відносний показник, який розраховується як співвідношення *доходу (D)*, що генерується даним фінансовим активом, до *величини інвестиції (BI)* в цей актив, тобто в найбільш загальному вигляді він може бути представлений таким чином:

$$k = \frac{D}{BI}. \quad (10.5)$$

У залежності від виду фінансового активу формою доходу можуть бути: дивіденд, процент, приріст капіталізованої вартості. Таким чином, існують різні варіанти розрахунку доходності. Цей показник вимірюється в процентах або частках одиниці; перший вимірник використовується для описової характеристики фінансового активу, другий – при проведенні розрахунків.

Доходність облігацій без права дострокового погашення. Оцінка вартості подібної облігації здійснюється за формулою (10.2); ця ж формула може використовуватися для оцінки прибутковості відзивної облігації. Припускається, що в цій формулі відомі всі показники, крім g . Розв'язуючи рівняння відносно g , визначаємо загальну прибутковість даної облігації. Цей показник називається прибутковістю до погашення (YTM) за аналогією з англомовною термінологією.

Доведено, що в умовах ефективного ринку всі облігації однакового класу теоретично повинні мати приблизно однакову доходність. У загальному випадку розв'язати рівняння (10.2) відносно g можна за допомогою

¹ Розглянуто за В.В. Ковальовим.

комп'ютера або спеціалізованого фінансового калькулятора. Крім того, відома формула, яка дозволяє отримати приблизну оцінку прибутковості купонної облигації без права дострокового погашення за допомогою звичайного калькулятора. Цей показник розраховується як відношення середньорічного доходу (сума річного процента і частини різниці між номіналом і ціною купівлі облигацій) до середньої величини інвестицій і дає приблизну оцінку показника r у формулі (10.6).

$$YTM = \frac{C + \frac{M - P}{k}}{\frac{M + P}{2}}, \quad (10.6)$$

де: M – номінал облигації;

P – теперішня ціна (на момент оцінки);

C – купонний дохід;

k – кількість років, що залишилися до погашення облигації.

Перевагою показника YTM , як і будь-якого іншого показника ефективності, є можливість використання його у порівняльному аналізі при виборі варіантів інвестування в ті або інші облигації.

Приклад 10.3

Розрахувати прибутковість облигації номіналом 500 грн за річною купонною ставкою 10 %, що має теперішню ринкову ціну 360 грн; облигація буде прийматися до погашення через 6 років. Підставляючи ці дані в рівняння (4.64) та вирішуючи його відносно γ , можна знайти прибутковість, що дорівнює 17,05 %. При відсутності фінансового спеціалізованого калькулятора можна користуватися вищенаведеною формулою

$$YTM = \frac{50 + (500 - 360) : 6}{(500 + 360) : 2} = 0,1705 \text{ або } 17\%.$$

Таким чином, прибутковість даної облигації складає приблизно 17 %.

Ще однією характеристикою прибутковості облигації є показник купонної прибутковості, що розраховується за такою формулою:

$$k_k = \frac{\text{Купонний дохід}}{\text{Номінал}} \cdot 100\% \quad (10.7)$$

Найчастіше цей показник не розраховується, а задається у вигляді купонної ставки. Значимість цього показника для оцінки прибутковості облігації є невисокою, а саме ця ставка дає оцінку прибутковості облігації лише в момент її емісії; в подальшому вона використовується, в основному, для розрахунку купонного прибутку.

Доходність облігації з правом дострокового погашення. Облігації з правом дострокового погашення, мають ще одну характеристику – доходність дострокового погашення (Yield to Call, YTC). Цей показник дає оцінку прибутковості на момент відкликання облігації з ринку, або її дострокового погашення. За аналогією із загальною прибутковістю показник YTC розраховується за формулою (10.2), в якій номінал M замінений викупною ціною P_c .

Приклад 10.4

Облігація номіналом 1000 грн та погашенням через 10 років була емітована три роки тому. На даний момент її ціна складає 1050 грн Відсотки виплачуються кожні півроку за ставкою 14 % річних. У проспекті емісії вказано, що протягом п'яти років передбачений захист від дострокового погашення. Викупна ціна перевищує номінал на суму річних відсотків. Розрахувати показники прибутковості YTM та YTC.

З умови прикладу видно, що до погашення облігації залишилось сім років, крім того, через два роки облігація може бути достроково погашена емітентом. Тривалість базового періоду в даній задачі складає шість місяців, тобто до моменту погашення залишилось 14 базових періодів. Кожні півроку виплачується купонний прибуток у сумі 70 грн ($1000 \times 0,14 : 2$).

Для знаходження прибутковості до погашення YTM формула має вигляд:

$$1050 = \sum_{j=1}^{14} \frac{140}{2 \cdot (1+r_2)^j} + 1000 \cdot \frac{1}{(1+r_2)^{14}}.$$

Звідси знаходимо: YTM = $r = 12,89\%$.

Для знаходження прибутковості дострокового погашення YTC формула має вигляд:

$$1050 = \sum_{j=1}^4 \frac{140}{2 \cdot (1+r/2)^j} + 1140 \cdot \frac{1}{(1+r/2)^4}.$$

Звідси знаходимо: YTC = $r = 17,1\%$.

Як видно з розрахунку показника YTM, прибутковість облігації за минулі з моменту емісії три роки знизилась з 14 до 12,89 %. Причини цього

можуть бути різні, але, як правило, основна причина – зміна відсоткових ставок на ринку позикового капіталу. Про це говорить і той факт, що облігація на момент аналізу продається з премією, тобто поточна ринкова норма прибутку повинна бути менше фіксованої купонної ставки.

Доходність конвертованої облігації. Конвертована облігація передбачає можливість її обміну на n -ну кількість звичайних акцій емітента при виконанні деяких умов. Обмін здійснюється на підставі коефіцієнта конверсії r_c . У цьому випадку облігація має так звану конверсійну вартість (P_c), яка пов'язана з ринковою ціною базового активу (звичайної акції) P_s таким співвідношенням:

$$P_c = P_s \cdot r_c. \quad (10.8)$$

Для оцінки очікуваної прибутковості конвертованої облігації можна скористатися алгоритмами, як і у випадку облігації із правом дострокового погашення, в яких викупна ціна замінена очікуваною конвертованою вартістю. Важливим моментом у процесі аналізу є встановлення прогнозованої оцінки вартості базового активу на той або інший момент часу.

Приклад 10.5

Чи потрібно робити обмін конвертованої облігації на звичайну акцію, якщо вартість облігації 8600 грн, ринковий курс акції – 1800 грн, коефіцієнт конверсії облігації дорівнює 4.

$$P_c = 1800 \cdot 4 = 7.200 \text{ грн}$$

Доходність акцій. Формули, що використовуються для оцінки акцій, можуть застосовуватися для визначення очікуваної прибутковості акцій. При цьому у відповідних формулах необхідно замінити теоретичну вартість V_t на ринкову ціну P_m . Таким чином, прибутковість безстрокової привілейованої акції, так само як і звичайної акції з незмінним дивідендом, знаходиться за формулою:

$$k_t = \frac{D}{P_m}, \quad (10.9)$$

де: D – очікуваний дивіденд;

P_m – поточна ринкова ціна акцій.

При прийнятті рішення про доцільність купівлі акцій на основі формули (10.9), мається на увазі, що після цього інвестор не передбачає продати її найближчим часом. Тому загальна прибутковість збігається з по-

точною дивідендною прибутковістю. Якщо інвестор купує акцію в спекулятивних цілях, намагаючись продати її через деякий час, то він може одержати оцінку очікуваних значень загальної, дивідендної та капіталізованої прибутковості, використовуючи таку формулу:

$$k_t = k_d + k_c = \frac{D_0}{P_0} + \frac{(P_1 - P_0) / n}{P_0}. \quad (10.10)$$

Оцінка очікуваної прибутковості конвертованої привілейованої акції також може бути одержана за допомогою формули (10.10), в якій P_1 слід використовувати як очікувану конверсійну вартість акції. Для оцінки значень очікуваної загальної прибутковості звичайних акцій з рівномірно зростаючими дивідендами можна скористатися формулою, одержаною на підставі моделі Гордона (10.4):

$$k_t = k_d + k_c = \frac{D_0 \cdot (1 + g)}{P_0} + g = \frac{D_1}{P_0} + g. \quad (10.11)$$

Із формули (10.11) видно, що очікувана капіталізована прибутковість звичайної акції з рівномірно зростаючим дивідендом збігається з темпом приросту дивіденду або з темпом приросту ціни акції. Таким чином, показник g має декілька інтерпретацій: по-перше, капіталізована прибутковість; по-друге темп приросту дивіденду; по-третє, темп приросту ціни акції.

Приклад 10.6

Акція куплена за 50 грн; прогнозований дивіденд наступного року складе 2 грн. Очікується, що в наступні роки цей дивіденд буде зростати з темпом 10%. Розрахувати норму прибутку, що була використана інвестором при прийнятті рішення про купівлю акції.

$$k_t = \frac{2}{50} + 0,1 = 0,14 \text{ або } 14\%.$$

4. Формування портфеля цінних паперів банку

Сукупність різних інвестиційних інструментів для досягнення конкретної мети вкладника – це інвестиційний портфель. Портфель цінних

паперів – це сукупність придбаних (отриманих) банком цінних паперів, право на володіння, користування та розпорядження якими належить банку та які згруповані за їх типами і призначенням. У портфель можуть входити як папери одного типу, так і різні інвестиційні цінності, наприклад, акції, облигації, депозитні та ощадні сертифікати тощо. Тобто в даному випадку під поняттям «інвестиційний портфель» розуміється не вкладення у статутні фонди юридичних осіб, а про інвестиції в цінні папери.

НБУ запропонував таку класифікацію вкладень комерційних банків у цінні папери:

- портфель цінних паперів на продаж;
- портфель цінних паперів на інвестиції;
- портфель пайової участі (вкладень в асоційовані компанії);
- портфель вкладень у дочірні компанії.

Цінні папери, які придбані або зберігаються за дорученням клієнтів, а також цінні папери, які придбані згідно з договорами про довірче управління, відображаються поза балансом.

Віднесення цінного папера до певного портфеля залежить від таких чинників:

- намір інвестора під час придбання: тривалість періоду та мета придбання;
- характеристики цінного папера, такі як ліквідність, доходність та наявність активно діючого ринку для даного папера;
- фактичний період зберігання у портфелі банку: цінні папери після календарного року зберігання у портфелі банку на продаж переводяться до портфеля інвестицій.

Цінні папери з портфеля на продаж слід вважати розміщеними на такий строк, який необхідний для їх реалізації на ринку за умови, що пошук покупця буде розпочато негайно. Традиційно портфель цінних паперів на продаж формується із високоліквідних паперів, таких як акції – «блакитні фішки», облигації та векселі, що активно котируються на ринку, а тому строки реалізації подібних активів здебільшого не перевищують тижня. При обчисленні грошових потоків від продажу подібних активів слід брати до розрахунку поточну ринкову ціну цих цінних паперів, незалежно від їх номіналу чи ціни купівлі.

Стосовно цінних паперів у портфелі банку на інвестиції застосовується інший підхід. Ці цінні папери банк купує з метою інвестування коштів та отримання доходів, а тому має намір зберігати їх протягом усього періоду їх обігу (до настання строку погашення). Тому для цього типу активів датою повернення інвестованих грошових коштів слід вважати дату погашення цінних паперів емітентом. Якщо фіксований термін повернення вкладених коштів відсутній (наприклад, для акцій), строк надходження

грошових коштів визначається відповідно до тривалості прогнозованого строку зберігання цих цінних паперів, який банк встановлює самостійно.

Метою управління портфелем цінних паперів є оцінка та визначення напрямків підвищення його ефективності на підставі удосконалення структури цінних паперів, покращання якості інвестицій та активізації брокерської діяльності на фондовому ринку.

Дослідження цінних паперів передбачає такі стадії управління:

- загальний аналіз;
- оцінка відповідності джерел придбання цінних паперів напрямкам вкладень;
- оцінка ризику, доходу і доходності цінних паперів;
- оцінка вартості цінних паперів.

Загальний аналіз починається з визначення обсягу операцій із цінними паперами, їх структури за видами операцій, а також кількісної оцінки змін у обсязі та структурі, які відбулися протягом періоду, що аналізується. Загальний аналіз операцій із цінними паперами ґрунтується на застосуванні методики вертикального та горизонтального економічного аналізу.

Групування операцій із цінними паперами здійснюється за такими класифікаційними ознаками:

- за видами цінних паперів;
- за видами операцій із цінними паперами;
- за напрямками подальшого використання цінних паперів;
- за джерелами придбання цінних паперів.

Етапи загального аналізу операцій із цінними паперами зображені на рисунку 10.6.¹

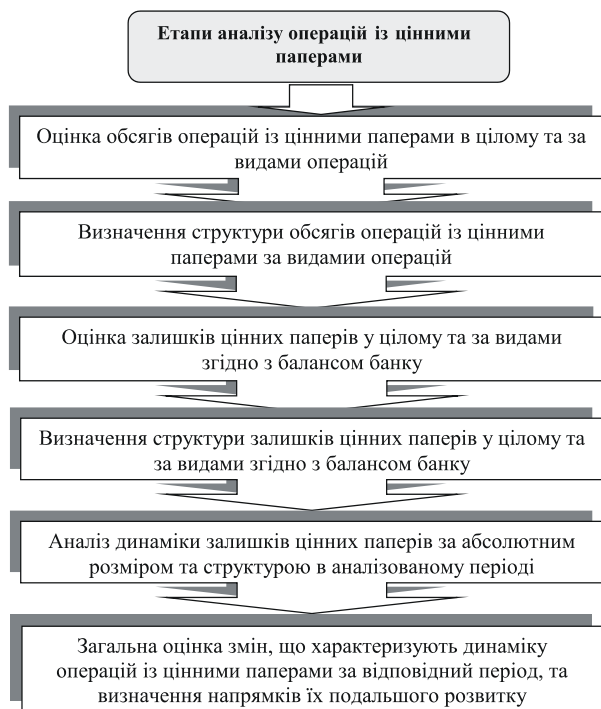

Рис. 10.6. *Послідовність етапів загального аналізу операцій із цінними паперами*

Із метою визначення раціональності та правомірності розміщення коштів у процесі аналізу необхідно дати оцінку відповідності джерел придбання цінних паперів напрямкам вкладень.

Джерелами формування коштів, які спрямовуються на придбання цінних паперів, є прибуток банку, залучені кошти та кошти клієнтів, що своїм цільовим призначенням мають придбання цінних паперів за дорученням клієнтів.

Напрямки подальшого використання цінних паперів залежать від джерел їх утворення:

¹ Аналіз діяльності комерційного банку: Навч. посібник / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця та проф. А.М. Герасимовича. – Житомир: ПП “Рута”, 2001.

- портфель інвестицій банку в цінні папери має формуватись за рахунок власних коштів банку;
- цінні папери для перепродажу мають купуватися за рахунок власних та залучених коштів;
- портфель цінних паперів, придбаних за дорученням клієнтів, має формуватись за рахунок коштів клієнтів.

Дуже негативним явищем є придбання цінних паперів для брокерської діяльності за рахунок клієнтів.

При оцінці портфеля цінних паперів необхідно виходити з того, що інвестиційна політика банку може бути активною і пасивною.

Активний портфель включає недооцінені або високоризикові цінні папери. Активний підхід містить велику спекулятивну складову та характеризується не лише грою на майбутніх цінах та відсоткових ставках, а й наданням дилерських послуг та постійних котирувань цін покупця та продавця.

Пасивний портфель цінних паперів є добре диверсифікованим, а його ліквідність, ризик і доходність відповідають середньоринковим.

Розрізняють декілька типів портфельів цінних паперів:

- портфелі росту орієнтовані на цінні папери, курсова вартість яких зростає на фондовому ринку. Ціль таких портфельів полягає у збільшенні капіталу (добробуту) інвесторів;
- портфелі доходу орієнтовані на цінні папери, що забезпечують високу та стабільну доходність;
- портфелі ризикованого капіталу складаються переважно з цінних паперів молодих компаній або підприємств «агресивного» типу, що обрали стратегію розширення виробництва шляхом освоєння нових видів продукції;
- збалансовані портфелі є комбінацією паперів різного типу. Такий портфель може складатися як за рахунок ризикованих цінних паперів, так і тих, що забезпечують стабільний поточний доход. Таким чином, цілі приросту капіталу і отримання високого доходу за умови мінімізації фінансового ризику бувають збалансованими;
- спеціалізовані портфелі орієнтовані на окрему групу цінних паперів (галузеву, регіональну тощо).

Головна мета в формуванні портфеля та визначенні його структури полягає в досягненні оптимальної комбінації між ризиком та доходом інвестора. Зменшення ризику досягається за рахунок диверсифікації портфеля, тобто комбінації в ньому цінних паперів різних компаній. Диверсифікація зменшує ризик за рахунок того, що можливі вірогідні невисокі доходи за одними цінними паперами будуть компенсуватися за рахунок прибутку за іншими. Мінімізація ризику досягається за рахунок включен-

ня в портфель цінних паперів різних галузей, не пов'язаних тісно між собою, щоб уникнути синхронності коливань ділової активності. В дев'ятій лекції показано, що більша частина ризику портфеля усувається, якщо в нього входить від 8 до 20 видів цінних паперів. Проте диверсифікація портфеля усуває тільки ризик, пов'язаний з придбанням паперів конкретних компаній. Ринковий ризик, обумовлений загальною економічною кон'юнктурою, диверсифікацією не усувається.

При формуванні портфеля інвестор повинен визначити для себе параметри, якими він буде керуватися:

- визначити тип портфеля, тобто чи буде він орієнтуватися на папери, що приносять найбільший поточний доход, або ті, що забезпечують приріст їх курсової вартості;
- оцінити для себе оптимальну комбінацію ризику та доходності цінних паперів.

Дане завдання базується на загальному принципі: чим вищий потенційний ризик несе цінний папір, тим більш високий потенційний доход він повинен приносити, і навпаки.

Принципи формування портфеля розглянемо на прикладі *облігацій*¹. Найпростіший аналіз портфеля облігацій полягає в оцінці його повної доходності та середнього показника змінності. Більш складний аналіз пов'язаний із вибором структури портфеля, тобто повинен містити рекомендації стосовно того, яку частину капіталу доцільно вкласти в той чи інший вид цінних паперів, що знаходяться на ринку.

Річна ставка складних відсотків, що отримуються від облігацій, які складають портфельні інвестиції, може виступати показником доходності портфеля. Одним із методів визначення величини цієї ставки є рішення рівняння, в якому загальна вартість облігацій за ціною придбання ($\sum Q_j P_j$) прирівнюється до суми сучасних величин всіх платежів ($\sum S_t V^t$). Звідси рівняння набуває вигляду:

$$\sum S_t V^t - \sum Q_j P_j = 0, \quad (10.12)$$

де Q_j – кількість облігацій j -того виду;

P_j – ціна придбання облігацій j -того виду;

S_t – платежі в момент t ;

V^t – дисконтний множник за ставкою i .

Середня ставка розміщення (як показник середньої доходності) може бути наближено визначена із ставок розміщення кожного виду облігацій. Як критерій вибору можна використати вартість облігацій за цінами придбання:

¹ Методику розглянуто за Я.С. Мелкумовим.

$$I = \frac{\sum i_j Q_j P_j}{\sum Q_j P_j} \quad (10.13)$$

Існує і другий метод зважування. Як критерій використовують добуток показників змінності на вартість придбання облігацій, тобто

$$I = \frac{\sum i_j D_j Q_j P_j}{\sum D_j Q_j P_j} \quad (10.14)$$

Приклад 10.7

У таблиці 10.1. наведені дані портфеля облігацій із відповідними параметрами. Розрахуємо доходність цього портфеля облігацій.

Таблиця 10.1

Облігації	Кількість Q, шт	Ціна P _j , грн	Номинал N _j , грн	Строк n _j , років	Купонний доход g, %	Число виплат в році, p	Вартість Q _j P _j , тис. грн
А	200	13000	20000	6	–	–	2600
Б	300	10000	10000	4	8,0	2	3000
В	500	9600	10000	6	10,0	1	4800
Разом							10400

Попередньо розраховані ставки розміщення і показники змінності облігацій даного портфеля рівні:

$$i_A = 7,44 \% ; D_A = 6,0 ;$$

$$i_B = 8,0 \% ; D_B = 3,5644 ;$$

$$i_V = 10,88 \% ; D_V = 5,5163 .$$

Тоді середня ставка розміщення портфеля складає:

$$I = \frac{0,0744 \cdot 2600 + 0,08 \cdot 3000 + 0,1088 \cdot 4800}{10400} = \frac{955,68}{10400} = 0,0919 \text{ (9,19 \%)} ,$$

або:

$$I = \frac{0,0744 \cdot 6,0 \cdot 2600 + 0,08 \cdot 3,5644 \cdot 3000 + 0,1088 \cdot 5,5163 \cdot 4800}{6,0 \cdot 2600 + 3,5644 \cdot 3000 + 5,5163 \cdot 4800} = \frac{44896,926}{52771,44} = 0,085 \text{ або (8,5 \%)} .$$

Для портфеля облігацій, як і для окремого виду облігацій, доцільно розрахувати показник змінності, який може охарактеризувати вплив зміни ринкової відсоткової ставки на ціну облігацій, що складають портфель.

Мінливість портфеля облігацій визначається як середня величина:

$$D = \frac{\sum D_j Q_j P_j}{\sum Q_j P_j} \quad (10.15)$$

Приклад 10.8

Використовуючи дані попереднього прикладу, визначимо показник мінливості портфеля облігацій.

$$\frac{6,0 \cdot 2600 + 3,5644 \cdot 3000 + 5,5163 \cdot 4800}{10400} = 5,0742.$$

Використана та рекомендована література

1. Положення про порядок розрахунку резерву на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами від 30.12.99 р. за № 629 // <http://www.kmu.gov.ua>

2. Аналіз діяльності комерційного банку: Навч. посібник / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця та проф. А.М. Герасимовича. — Житомир: ПП «Рута», 2001. — 384 с.

3. *Буженин А.Н.* Рынок ценных бумаг и производных финансовых инструментов: Учеб. пособие. — М.: Федеративная Книготорговая Компания, 1998. — 352 с.

4. *Герчикова И.Н.* Финансовый менеджмент: Учеб. пособие. — М.: Издательство АО «Консалтбанкир», 1996. — 208 с.

5. *Глухов В.В., Бахрамов Ю.М.* Финансовый менеджмент. — С-Пб: «Специальная литература», 1995 — 428 с.

6. *Ковалев В.В.* Введение в финансовый менеджмент. — М.: Финансы и статистика, 1999. — 768 с.

7. *Ковалев В.В.* Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, 2000. — 512 с.

8. *Мелкумов Я.С.* Организация и финансирование инвестиций: Учеб. пособие. — М.: ИНФРА-М., 2000. — 248 с.

Лекція 11

Операції банків із міжнародних розрахунків

- 1. Роль банків в організації розрахунків при міжнародних економічних відносинах.*
- 2. Документарний акредитив.*
- 3. Документарне інкасо.*
- 4. Банківський міжнародний переказ.*
- 5. Розрахунки чеками.*

1. Роль банків в організації розрахунків при міжнародних економічних відносинах

Здійснюючи міжнародні комерційні операції, необхідно ретельно зважувати ступінь ризику, що зовсім не просто, особливо, якщо повинні бути закуплені або продані інвестиційні товари з великою тривалістю виробничого або монтажного циклу і угода, що передбачається, буде закінчена через декілька років. Завдяки досвіду тисяч операцій банківські спеціалісти можуть значною мірою сприяти безперебійному протіканню таких угод, як простих, так і складних. Тому вже на перших етапах здійснення значних проєктів рекомендується залучати великий банк для переговорів і посередницької оцінки.

До факторів розвитку міжнародних операцій комерційних банків відносяться:

- закріплення економічного і фінансового стану розвинутих країн;
- зниження бар'єрів у міжнародній торгівлі, що підвищує розвиток банківських операцій;

- збільшення закордонних інвестицій;
- технічний прогрес у галузі транспорту і зв'язку.

До основних функцій банків, що здійснюють міжнародні операції, відносяться:

- міжнародні розрахункові операції;
- міжбанківські валютні операції на міжнародному валютному ринку;
- кредитування міжнародної торгівлі і послуг;
- обслуговування міжнародного руху капіталів і кредитів.

Розрахунки в міжнародній торгівлі – це регулювання платежів за грошовими зобов'язаннями та вимогами, що виникають між юридичними особами та громадянами різних країн на підставі економічних, політичних, науково-технічних, культурних та інших відносин.

Розрахунки здійснюються через банки безготівковим шляхом. Для цього банки використовують свій закордонний апарат та кореспондентські відносини з іноземними банками, які супроводжуються відкриттям кореспондентських рахунків «лоро» (іноземних банків у даному банку) та «ностро» (даного банку в іноземних). Кореспондентські відносини визначають порядок розрахунків, розмір комісії, методи поповнення використаних коштів.

Зовнішньоторговельні контракти передбачають передачу товару або товаророзпорядчих документів, які пересилаються банком експортера банку імпортера або банку країни платника для оплати у встановлений строк. Розрахунки здійснюються за допомогою різних засобів платежу, які використовуються в міжнародному обігу: векселів, чеків, платіжних доручень, телеграфних переказів.

У міжнародній практиці торгових відносин існує декілька варіантів форм розрахунків, які відрізняються один від одного в залежності від ступеня довіри торгових партнерів, а також від тієї ролі, яку покликані в кожному конкретному випадку відігравати банки в розрахунках між продавцем і покупцем.

Основними формами розрахунків з фірмами і організаціями західних країн є акредитив, інкасо, банківський переказ, розрахунки чеками. Разом із тим кожна із вказаних форм має декілька різновидів.

Схематично *механізм міжнародних розрахунків* можна подати таким чином (рис. 11.1).

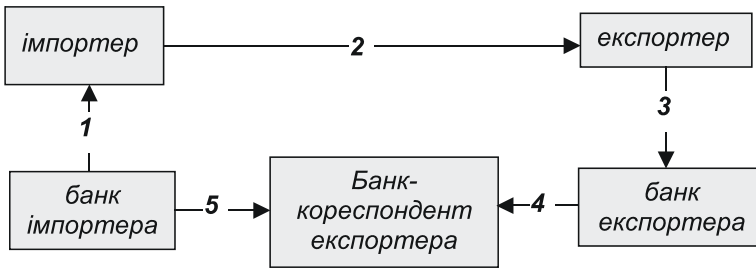

Рис. 11.1. Механізм міжнародних розрахунків

1 – імпортер купує у свого банку телеграфний переказ, банківський чек, вексель або інший платіжний документ; 2 – імпортер пересилає платіжний документ експортеру; 3 – експортер, який отримав від імпортера цей платіжний документ, продає його своєму банку за національну валюту, яка необхідна йому для виробництва або інших цілей; 4 – банк експортера пересилає за кордон своєму банку-кореспонденту платіжний документ; 5 – отримана від продажу цього документа сума іноземної валюти зараховується банком імпортера на кореспондентський рахунок банку експортера.

Такий механізм дозволяє здійснювати міжнародні розрахунки через банки-кореспонденти шляхом зарахування зустрічних вимог та зобов'язань.

Особливістю розрахунків у торгівлі із країнами з ринковими економічними відносинами є те, що в цих країнах розрахункові документи служать одночасно тим інструментом, який полегшує практичне здійснення фінансування зовнішньоторговельних угод. Це, з одного боку, призводить до використання великої різноманітності форм розрахунків, з іншого – вимагає точності формулювань при визначенні форм розрахунків, а також чіткості формулювань у розрахункових документах і ретельності при їх виготовленні.

Оскільки розрахунки за зовнішньоторговельними угодами здійснюються, головним чином, через банки, які є не тільки посередниками в розрахунках, але і кредиторами, установами, які фінансують угоди, банки взяли на себе функції контролю для забезпечення своїх інтересів і, в залежності від умов платежу, нерідко виступають як гаранті. Виступаючи як контролери і гаранті, банки можуть висувати свої вимоги до умов розрахунків і форм платежу, з якими експортер та імпортер не можуть не рахуватися.

Кредиторами з зовнішньоторговельних угод можуть виступати експортери, імпортери, банки, кредитно-фінансові організації і держава. На прак-

тиці фінансування зовнішньоторговельних угод прямо чи побічно здійснюється комерційними банками, а експортер чи імпортер виступає як ініціатор і відповідальна особа за своєчасне погашення кредиту і пов'язаних із ним витрат.

На міжнародному ринку позикових капіталів вироблено практикою певні звичаї в оформленні і порядку виконання кредитних операцій, які змушені враховувати наші комерційні банки. Будь-яка організація нашої країни, яка виходить на зовнішній ринок, при формуванні умов зовнішньоторговельної угоди повинна використовувати існуючі організаційні форми кредитування експорту або імпорту і, перш за все, при визначенні умов розрахунків. У зовнішньоторговельних контрактах умови розрахунків передбачають: на якій стадії руху товару здійснюється його оплата, а також виконання платежу є одноразовим чи шляхом декількох внесків. Нерідко поєднують купівлю за готівку і в кредит.

Організаційно банки мають такі можливості для реалізації своїх міжнародних операцій. Вони можуть мати міжнародне управління, яке спеціалізується виключно на здійсненні зовнішніх послуг і розрахунків. Банк з таким управлінням має декілька банків-кореспондентів, розташованих за межами країни, які здійснюють різні послуги.

Внаслідок широти діапазону операцій і послуг міжнародного відділу останній часто називають банком у банку. Мається на увазі, що клієнт може одержати всі послуги, необхідні для успішного здійснення міжнародних операцій, у рамках одного цього відділу банку. Різноманітність функцій, що здійснюються, обумовлена, перш за все, розбіжностями в грошових системах та господарській практиці країн, залучених у світову торгівлю.

Характерною і досить поширеною рисою міжнародного відділу є, наприклад, наявність власної бухгалтерії. Це тому, що вклади надходять від іноземних клієнтів-банків, фірм і приватних осіб. Міжнародний відділ банку має також рахунки в банках інших країн.

У складі міжнародного управління можуть утворюватися валютні відділи, обладнані ЕОМ, телефонним і телексом зв'язком з іншими банками, посередницькими брокерськими фірмами і світовими фінансовими центрами.

Дилерський апарат валютних відділів сягає декількох десятків чоловік, серед яких: дилери, економісти-аналітики, менеджери, дилери – спеціалісти з купівлі-продажу валют. Розподіл напрямків діяльності між ними здійснюється за валютами і видами операцій. Більш досвідчені дилери мають право здійснювати арбітражні операції і створювати спекулятивні позиції в валютах. Економісти-аналітики прогнозують зміну валютних курсів і процентних ставок на основі вивчення тенденцій розвитку економіки, політики, міжнародних розрахунків. Вони розробляють економічні моделі

оцінки валютних ризиків, способи їх страхування. Загальне управління валютними операціями покладено на менеджерів, які керуються валютною політикою, затвердженою Правлінням банку.

Банки можуть мати в інших країнах відділення або філії. В такому випадку можна надавати більш широке коло послуг. Даний варіант дозволяє банкам проводити гнучку політику і, наприклад, безпосередньо залучати внески, надавати позики, здійснювати розрахунки тощо.

Інший варіант – це організація представництва за кордоном, яке в основному надає консультативні послуги. Представництво безпосередньо не здійснює традиційні банківські послуги.

Застосування банками ЕОМ дозволяє щохвилини контролювати їх позиції в різних валютах і операції з окремими банками. В 1973 р. в Брюсселі була створена міжнародна міжбанківська організація з фінансових розрахунків за допомогою телекса (SWIFT).

SWIFT – це кооперативне товариство банків-учасників, яке організувало комп'ютеризований міжнародний зв'язок із метою підвищення ефективності управління банками і прискорення переказу міжнародних платежів між ними. Через SWIFT комп'ютери передають банківські повідомлення, які поділяються на три категорії: торгові перекази, валютні угоди, банківські перекази. Система СВІФТ почала діяти в 1977 р. До кінця 80-х років число банків-учасників зросло з 31 до 1500. У перспективі система СВІФТ буде обслуговувати біля 80 % міжнародних розрахунків. З її допомогою швидше здійснюється угода і перекази за нею, зокрема, можна отримувати підтвердження надходження валюти зранку на наступний день після угоди, тобто раніше реального зарахування на рахунки банків.

«Повідомлення системи SWIFT» – це платіж, еквівалентний поштово-му переказу, коли банк-платник і закордонний банк-кореспондент є членами системи SWIFT. Повідомлення системи SWIFT називається міжнародним грошовим переказом.

«Пріоритетне повідомлення системи SWIFT» являє собою платіж, еквівалентний телеграфному переказу. Пріоритетне повідомлення системи SWIFT називається міжнародним грошовим експрес-переказом.

Різниця між звичайним і терміновим повідомленнями системи SWIFT полягає в швидкості здійснення розрахунків, а не в часі, який потрібен для передачі повідомлення.

Такі форми розрахунків, як чеки і банківські трати, є відносно повільними. Поштові або міжнародні грошові перекази здійснюються швидко, а телеграфні перекази або міжнародні експрес-перекази – ще швидше.

Застосовуються міжнародні автоматизовані системи міжбанківських розрахунків по валютних операціях та інформаційних послугах через «Рей-

тер монітор сервіс». Електронна система Рейтер-ділінг дає банкам можливість миттєво встановлювати контакти і здійснювати угоди з зацікавленими банками, підключеними до цієї системи. Однак дороге електронне обладнання доступне лише великим банкам.

Особливо виділяється вузьке коло гігантських банків, які мають мережу відділень по всьому світу і величезний штат дилерів. Ці банки здатні здійснювати угоди на великі суми – до 100 млн дол. (стандартна сума угоди складає, як правило, 5 або 10 млн дол.).

Тільки найбільші банки світу мають валютні департаменти кваліфікованих дилерів, які займаються проведенням як конверсійних, так і суто спекулятивних арбітражних операцій. Банки, які займаються лише виконанням замовлень своїх клієнтів і не проводять валютні операції за свій рахунок, рідко потребують кваліфікованих валютних дилерів.

Банки відіграють центральну роль на зовнішніх валютних ринках, оскільки вони:

а) продають і купують іноземну валюту, що, безумовно, є суттєвим елементом у міжнародних торгових угодах;

б) допомагають торговцям усунути або звести до мінімуму експозицію до іноземної валюти різноманітними способами.

Крім звичайних операцій комерційних банків усередині країни, більшість з них надають послуги за її межами. В цілому міжнародні операції включають всі послуги, на які є попит з боку клієнтів, що беруть участь у міжнародній торгівлі, інвестиційній діяльності та туризмі; по суті, вони становлять собою розвиток послуг всередині країни.

Операції з іноземною валютою здійснюють багато банків, але тільки деякі з них створюють і підтримують відповідний ринок – ведуть валютну позицію, тобто зберігають запаси валюти. Саме вони складають основу міжнародного валютного ринку. Банки, які мають право на здійснення валютних операцій, називаються вповноваженими або девізними.

Валютні операції на валютних ринках переважно здійснюються через комерційні банки, які на договірній основі виконують інкасові та інші платіжні доручення іноземних банків-кореспондентів. Інші банки і брокерські контори проводять свої валютні операції під керівництвом великих комерційних банків. У зв'язку з тим, що переважна більшість валютних угод, які здійснюються на валютних ринках, відбувається в банках і брокерських фірмах (близько 90 відсотків), можна охарактеризувати валютний ринок як міжбанківський.

Загальні положення. Комерційні банки здійснюють міжнародні розрахунки за дорученням своїх клієнтів (підприємств і організацій), які є учасниками зовнішньоекономічної діяльності, в трьох загальноприйнятих формах: банківський переказ, інкасо, акредитив. Вибір конкретної форми, в

якій будуть здійснюватися розрахунки за зовнішньоторговельним контрактом, визначається за згодою сторін і фіксується у розділі «Умови платежу зовнішньоторговельного контракту».

Форми міжнародних розрахунків, що застосовуються, відрізняються за ступенем участі комерційних банків в їх проведенні: мінімальна частка участі банків при банківському переказі (виконання платіжного доручення клієнта), більш значна — по інкасо (контроль за передачею, пересиланням товаророзпорядчих документів і видачею їх платнику у відповідності з інструкціями довірителя) і максимальна частка участі банків при акредитиві (пред'явлення бенефіціара платіжного зобов'язання, яке реалізується при виконанні основних умов, що містяться в акредитиві). Відповідно зростає забезпечення платежу для експортера: мініимально — при банківському переказі за фактично поставлений товар, максимальньо — при акредитиві, який є грошовою гарантією оплати відвантаженого товару банком, що відкрив акредитив. Як і інші форми міжнародних розрахунків, банківські перекази проводяться в безготівковій формі, тобто платіжними дорученнями, що адресовані одним банком іншому (іноді за допомогою банківських чеків або інших платіжних документів). Однак комерційні або товаророзпорядчі документи (рахунки, транспортні та інші документи) направляються при цій формі розрахунків від експортера імпортеру безпосередньо, тобто обминаючи банки. Комерційний банк лише виконує платіжні доручення іноземних банків або оплачує у відповідності з умовами кореспондентських угод виставлені на нього банківські чеки за грошовими (контрактними) зобов'язаннями іноземних імпортерів, а також виставляє платіжні доручення і банківські чеки на іноземні банки за грошовими зобов'язаннями українських імпортерів.

Основне правило розглянутих нами форм розрахунків — «документи проти платежу». Тут набуває особливого значення знання та вміння правильно оформити товаророзпорядчу документацію.

До готівкових міжнародних розрахунків відносяться розрахунки в період від моменту готовності товарів, що імпортуються, до передачі товаророзпорядчих документів імпортеру.

Надання кредиту здійснює відповідний вплив на умови міжнародних розрахунків. Якщо міжнародні розрахунки здійснюються після переходу товару у власність імпортера, то експортер кредитує його, як правило, у формі виставлення тратти. Якщо імпортер оплачує товар авансом, то він кредитує експортера.

Для зв'язку протилежних інтересів контрагентів у міжнародних економічних відносинах і організації їх платіжних відносин застосовують різноманітні форми розрахунків.

Історично склались такі особливості застосування основних форм розрахунків у міжнародній сфері (рис. 11.2):

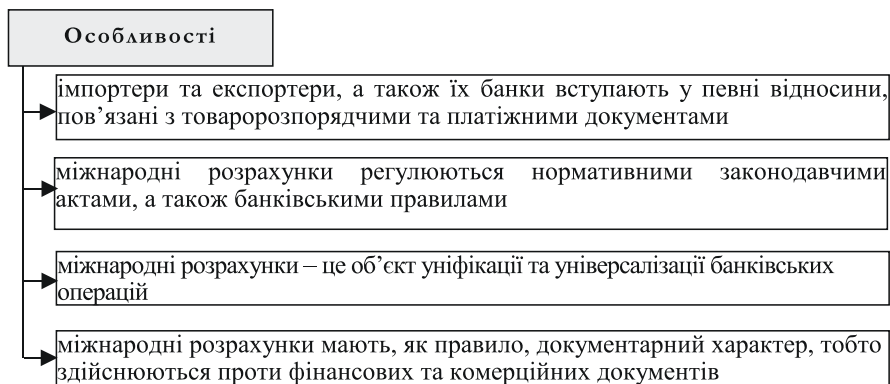

Рис. 11.2. Особливості застосування основних форм розрахунків у міжнародній сфері

У 1930 і 1931 рр. були прийняті міжнародні Вексельна та Чекова конвенції (м. Женева), направлені на уніфікацію вексельних та чекових законів. Комісія з прав міжнародної торгівлі ООН продовжує уніфікувати вексельне законодавство. Міжнародна торгова палата, створена в Парижі на початку ХХ ст., розробляє Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів, по інкасо та контрактних гарантіях. Наприклад, перші правила по інкасо були розроблені в 1936 р., потім перероблені в 1967, 1978 та 1995 рр. Цих правил дотримується більшість банків світу.

Товаророзпорядча документація. Транспортні документи виписуються перевізником вантажу у підтвердження того, що товар прийнятий ним до перевезення. Транспортними документами виступають: при залізничних перевезеннях – залізнична накладна та її дублікат; при авіаперевезеннях – авіанакладна; при автодорожніх перевезеннях – автодорожня накладна; при морських перевезеннях – коносамент тощо.

Залізнична накладна та її копії служать транспортними документами при міжнародних вантажних перевезеннях залізницею. Накладна – документальне оформлення договору перевезення між відправником вантажу і адміністрацією залізничної дороги.

Авіанакладна або квитанція повітряного повідомлення – документ, який свідчить про наявність договору перевезення між відправником вантажу і перевізником на доставку вантажу повітряними лініями.

Автодорожня накладна служить договором для використання автомобільного транспорту.

Коносамент — документ, який видається відправнику вантажу як свідчення передачі товару для перевезення морем. Коносамент виконує три основні функції: підтверджує прийняття вантажу до перевезення (дата виписки коносаменту є датою відвантаження); служить документом, який надає його держателю право власності на товар; свідчить про укладання договору морського перевезення.

До числа документів, які дають якісну і кількісну характеристику товару, відноситься: специфікація, пакувальний лист, сертифікат про якість тощо.

Специфікація складається з переліку всіх видів і сортів товарів, які входять у дану партію, з вказівкою для кожного місця, кількості і роду товарів.

Пакувальний лист являє собою перелік всіх видів і сортів товару, який знаходиться в кожному товарному місці.

Сертифікат якості — свідоцтво, яке засвідчує якість фактично поставленого товару і його відповідність умовам контракту.

Протокол випробувань складається після їх проведення продавцем разом із представником покупця.

Свідоцтво про походження — документ, який видається компетентним органом у країні експортера і засвідчує походження товару.

Ветеринарне, *санітарне* і каральне свідоцтво виписується компетентними органами в країні експортера у посвідченні того, що товар, який постачається за кордон, знаходиться в здоровому стані.

Усі дані, які вказані в цих документах, повинні відповідати один одному і умовам акредитива.

Якщо акредитив передбачає надання тратти бенефіціару, яка підлягає відправці іноземному банку, необхідно переконатись у тому, що дана тратта прикладена до документів і що всі її реквізити відповідають умовам акредитива та вимогам вексельного законодавства.

Страхові документи, якщо вони потрібні, повинні бути такими, як визначено в акредитиві, і видані і/або підписані страховими компаніями чи морськими страхувальниками, або їх агентами.

Страховий поліс — це документ, який оформлюють договором страхування.

Банк перевіряє склад та комплектність зазначених документів.

На вибір форми розрахунків впливають: а) вид товару; б) наявність кредитної угоди; в) платоспроможність та репутація контрагентів за зовнішньоторговельними угодами. Згадані умови та форми розрахунків зазначаються в контракті.

2. Документарний акредитив

Частка акредитивної форми в міжнародних розрахунках значно менша порівняно з банківським переказом та інкасо, однак, саме акредитив найповніше забезпечує своєчасне отримання експортної виручки, тобто максимально відповідає інтересам експортера.

Застосування акредитива в міжнародних розрахунках регулюється спеціальними документами – Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів, виданими Міжнародною торговою палатою у 1993 р. (публікація МТП № 500).

Уніфіковані правила визначають поняття та види акредитивів; способи та порядок їх виконання і передачі; зобов'язання та відповідальність банків; вимоги до документів, що надаються з акредитивами та порядок їх надання; інші питання, що виникають у практиці розрахунків по акредитивах; дають тлумачення різних термінів. Правила є обов'язковими для банків, що до них приєдналися, та їх клієнтів, що здійснюють розрахунки по акредитивах. У документарний акредитив включається застереження про те, що Правила є складовою кожного такого акредитива.

Документарний акредитив – грошове зобов'язання банку, що виставляється на підставі доручення його клієнта-імпортера на користь експортера.

Банк, що видає зобов'язання, повинен провести платіж експортеру (акцептувати його тратти) або забезпечити здійснення платежу (акцепт тратт) іншим банком. Це зобов'язання є умовним, тому що його реалізація пов'язана з виконанням експортером певних вимог (передусім з наданням у банк передбачених акредитивом документів, що підтверджують виконання всіх його умов).

Уніфіковані правила визначають *документарний акредитив* як угоду, в силу якої банк, що діє на прохання та на підставі інструкцій свого клієнта, повинен здійснити платіж третій особі або повинен оплатити, або акцептувати, або неогоціювати (тобто купити або здійснити облік) тратти проти передбачених документів, якщо дотримані всі умови акредитива.

Розрахунки в формі документарних акредитивів більш характерні для угод, що передбачають платіж проти надання експортером документів (готівковий платіж) або отримання покупцем короткострокового (до 1 року) комерційного кредиту. Використання документарного акредитива для оплати повної вартості товару при розрахунках у рахунок середньострокового (а тим більше довгострокового) комерційного кредиту вкрай незначне. При видачі покупцю кредиту на досить тривалий термін акредитив може використовуватись у поєднанні з іншими формами розрахунків та покривати ту частину вартості товару, яка оплачується проти надання банку ко-

мерційних документів, тобто готівкою. При розрахунках по комерційному кредиту можуть також відкриватись акредитиви на акцепт строкових тратт (переказних векселів) бенефіціара (експортера), виставлених банку, що виконує акредитив, або імпортеру. В цьому випадку виконуючий банк здійснює акцепт (або акцепт та сплату) тратт. За допомогою акцепту банк виконує свої зобов'язання по акредитиву. В подальшому сторони вступають у правовідносини, що регулюються нормами вексельного права.

Розрахунки в формі документарного акредитива проводяться таким чином (рис 11.3).

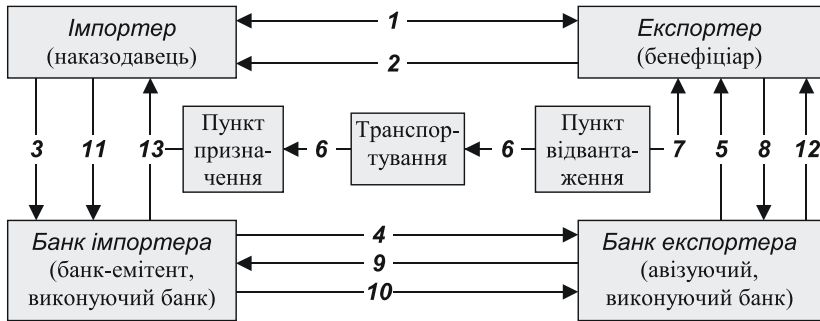

Рис. 11.3. Порядок здійснення розрахунків документарним акредитивом

1 — експортер та імпортер укладають контракт, в якому визначають, що платежі за поставлений товар будуть проводитись у формі документарного акредитива. Акредитиви виставляються банками на підставі доручення або заяви імпортера (наказодавця за акредитивом), які фактично повторюють всі умови розділу контракту, що стосується порядку платежу. У зв'язку з цим при укладанні контракту слід звернути увагу на те, щоб основні умови майбутнього акредитива були сформульовані найбільш чітко та повно. Зокрема, в контрактах обумовлюється таке:

а) назва банку, в якому буде відкритий акредитив (перевага надається банкам, що є кореспондентами уповноваженого банку);

б) вид акредитива;

в) назва авізуючого та виконуючого банку;

г) порядок утримання банківської комісії;

г) умови виконання платежу;

д) перелік документів, проти яких повинен проводитись платіж;

е) строки дії акредитива, строки відвантаження тощо.

У ряді випадків контрагенти можуть узгодити проформу акредитива, яка стає невід'ємною частиною контракту, тобто підготувати приблизний текст майбутнього акредитива, на який буде спиратись наказодавець-імпортер при поданні своєї заяви або доручення на відкриття акредитива в банку. Звичайно, бажано, щоб ця про-

форма була узгоджена, за можливості, з банками, які будуть брати участь в акредитивній операції;

2 – після укладання контракту експортер готує товар до відвантаження, про що повідомляє імпортера;

3 – отримавши таке повідомлення, покупець направляє своєму банку доручення (заяву) на відкриття акредитива, в якому зазначає всі необхідні умови. Імпортер, що дає доручення на відкриття акредитива, називається наказодавцем. Банк, що відкриває акредитив (банк-емітент), діє на підставі інструкції наказодавця.

Якщо між сторонами за контрактом існує спеціальна домовленість, імпортер може дати доручення на відкриття акредитива через певний час від дати укладання контракту;

4 – після відкриття акредитива, в якому банк-емітент, як правило, зазначає, яким чином буде проводитись зарахування коштів, цей документ направляється експортеру (бенефіціару), на користь якого він відкритий. При цьому банк-емітент відсилає акредитив бенефіціару, як правило, через банк, що обслуговує останнього, в завдання якого входить авізування (повідомлення) акредитива експортеру. Такий банк називається авізуючим банком;

5 – отримавши від емітента акредитив, авізуючий банк за зовнішніми ознаками перевіряє його достовірність та передає бенефіціару. Авізуючий банк також отримує примірник акредитивного листа або телекса, оскільки він уповноважений на прийом від бенефіціара документів по акредитиву, їх перевірку та відсилення банку-емітенту, а в ряді випадків назначається емітентом як виконуючий акредитив банку, тобто уповноважується на платіж, неогоціацію (купівлю) або акцепт тратт експортера.

Отримавши акредитив, бенефіціар перевіряє його на відповідність умовам контракту. У разі будь-якої невідповідності бенефіціар може сповістити свій банк про умовне прийняття акредитива (або про його неприйняття) та вимагати у наказодавця внесення в нього необхідних змін;

6 – експортер (бенефіціар) відвантажує товар у встановлені строки у тому випадку, якщо погоджується з умовами відкритого на його користь акредитива;

7 – отримання експортером транспортних документів від перевізника, надання їх разом з іншими документами в свій банк;

8 – банк експортера перевіряє всі документи для того, щоб впевнитись, що за зовнішніми ознаками вони відповідають умовам акредитива;

9 – після перевірки банк експортера відсилає документи банку-емітенту для оплати, акцепту або неогоціації, зазначаючи у своєму супровідному листі, як повинна бути зарахована виручка;

10 – отримавши документи, емітент перевіряє їх, після чого переказує суму платежу банку експортера;

11 – дебетується рахунок імпортера;

12 – банк експортера зараховує виручку бенефіціару;

13 – імпортер, отримавши від банку-емітента документи, вступає у володіння товаром.

У практиці розрахунків застосовуються різні види акредитивів, які класифікуються за ступенем гарантованості платежу і за методами виконання

акредитива. За ступенем гарантованості виконання зобов'язань контрагентами зовнішньоекономічної угоди виділяють такі види акредитивів (рис. 11.4).

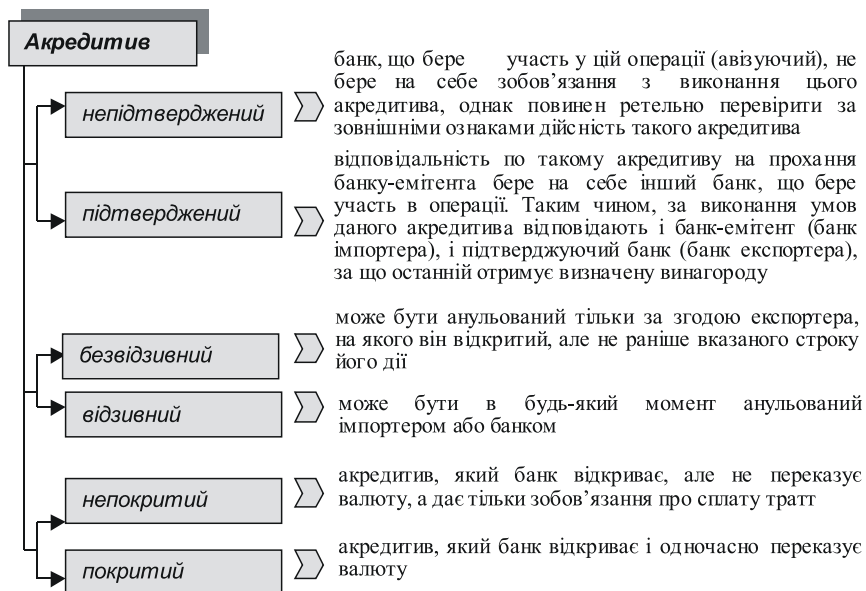

Рис. 11.4. Види акредитивів за ступенем забезпечення платежу

Менш поширені на Україні, але використовуються у світовій практиці акредитиви, що класифікуються за методом виконання (див. рис. 11.5).

Акредитивна форма розрахунків може використовуватися при розрахунках за товари (послуги), що експортуються з України, та за товари (послуги), що імпортуються в Україну.

Порядок застосування цієї форми розрахунків у першому випадку такий: отримавши акредитив від іноземного банку, відповідний український банк перевіряє його дійсність і протягом трьох робочих днів направляє українському експортеру (бенефіціару) авізо (повідомлення) про відкриття йому акредитива з додатком необхідних документів, призначених для бенефіціара. Експортер перевіряє відповідність акредитива умовам, що зафіксовані в контракті (суму, вид акредитива – відзивний або безвідзивний, термін його дії тощо), та повідомляє банку свої зауваження, якщо вони є, протягом трьох днів з моменту отримання авізо. Одночасно експортер направляє наказодавцю акредитива вимогу про зміну його умов

відповідно до зауважень. Якщо протягом вказаного строку зауваження до банку не надійшли, то вважається, що бенефіціар (експортер) погоджується з усіма умовами акредитива. Виконання акредитива здійснюється через банк експортера або імпортера.

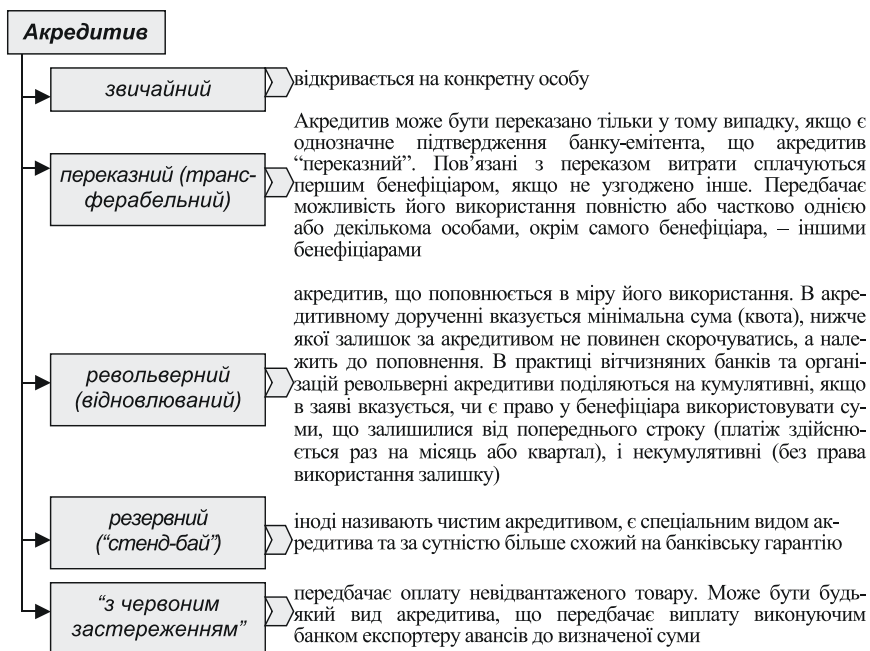

Рис. 11.5. Види акредитивів за методом виконання

При визначенні строку виконання акредитива необхідно враховувати час поштового обігу відповідних документів. Зібравши документи, експортер направляє їх до банку з листом-дорученням. Якщо виконуючим є банк експортера, то він здійснює платежі по наданні документів або ж у відповідності з умовами акредитива акцептує виставлені векселі (тратти) проти наданих експортером документів. Банк здійснює оплату експортерам з акредитива тільки після отримання відповідного відшкодування від іноземного банку.

За товари та послуги, що імпортуються українським підприємствам і організаціям, виконання акредитивної форми здійснюється таким чином: українські підприємства надають в уповноважений банк заяву на відкриття акредитива на бланку встановленої форми в трьох примірниках. Заява

повинна бути підписана двома посадовими особами, уповноваженими від імені даної організації підписувати доручення банку, здійснювати платежі за кордон. Ця заява скріплюється печаткою підприємства.

У тих випадках, коли сума акредитива виражена в валюті контракту, а платіж передбачено в іншій валюті, в заяві в цьому випадку повинен бути вказаний курс перерахунку або спосіб визначення цього курсу (на яке число і на якому валютному ринку).

Виконуючим банком при акредитивній формі розрахунків по імпорتنих операціях може бути або український банк, що отримав таке доручення, або іноземний банк.

У разі, якщо розрахунки здійснюються вітчизняним банком, то він після перевірки отриманих від іноземного банку товаророзпорядчих та інших документів, оформлених іноземною фірмою-експортером, здійснює платежі в терміни, визначені в акредитиві.

Вказані документи видаються наказодавцю акредитива за генеральним дорученням для перевірки та отримання імпорتنих товарів.

Якщо акредитив виконується іноземним банком, то отримані українським банком товаророзпорядчі та інші документи перевіряються і передаються (під зобов'язання) протягом трьох робочих днів з дня їх отримання від іноземного банку підприємству-імпортеру.

Якщо іноземний банк, що виконує акредитив, знаходить розбіжності в наданих йому експортером документах, то він інформує про наявні зауваження український банк, а останній без затримок повідомляє про це підприємство-наказодавець акредитива, який зобов'язаний протягом п'яти робочих днів повідомити банк про своє рішення щодо можливості прийняття по акредитиву документів із вказаними розбіжностями. Після направлення запиту організації-наказодавцю український банк (після отримання згоди на приймання документів з розбіжностями або неотримання заперечень) повідомляє протягом п'яти робочих днів за телеграфом іноземному банку про згоду на здійснення платежу (або на акцепт виставленої експортером тратти при наданні комерційного кредиту).

Якщо ж організація-наказодавець своєчасно відмовиться від прийняття по акредитиву документів із розбіжностями, то вітчизняний банк інформує телеграфом про це іноземний банк і виконавця, а якщо іноземний банк уже здійснив сплату бенефіціару (експортеру), то вітчизняний банк вимагає повернення цих сум із відсотками.

Переваги та недоліки даної форми розрахунків є такими.

Акредитивна форма розрахунків найбільш вигідна експортеру, тому що являє собою тверде і надійне забезпечення платежу, отримане, як правило, до початку відвантаження. Здійснення платежу по акредитиву не пов'язано зі згодою покупця на сплату товару. Крім цього, експортер має

можливість отримати платіж по акредитиву максимально швидким способом, а в ряді випадків — до прибуття товару в пункт призначення. Наразті, бенефіціар може отримати під забезпечення акредитива кредит банку, що особливо важливо, якщо він є посередником.

Водночас акредитив вважається найбільш складною формою розрахунків для експортера, так як отримання платежу пов'язане з правильним оформленням документів і своєчасним поданням їх у банк. Встановлюючи жорсткі умови до оформлення документів з точки зору відповідності їх умовам акредитива, банки захищають інтереси імпортерів, так як діють на підставі їх інструкцій.

Основним недоліком акредитивної форми розрахунків для контрагентів є, по-перше, певні затримки обігу документів через банки і, по-друге, висока вартість акредитива. За проведення операції (відкриття, авізування, підтвердження, прийом і перевірку документів по акредитиву тощо) банки утримують комісію, що залежить від суми акредитива.

Банківські витрати на відкриття, авізування, підтвердження акредитива і за виконання платежів по ньому утримуються банками відповідно до умов акредитивів на підставі діючих банківських тарифів.

Відкриття акредитива, його підтвердження (непідтверджені акредитиви майже не використовуються, оскільки не дають жодних гарантій), здійснення платежу по ньому будуть коштувати клієнту від 0,75 % до 1,5 %. До того ж мінімальні комісійні по акредитивах значно більші: 100-150 дол. США — за відкриття, 100-200 дол. США — за підтвердження та 100-300 дол. США — за здійснення платежу.

А якщо виникають питання з документами по акредитиву, то кожен запит з цього питання буде коштувати клієнту ще 0,15-0,3 % (мінімум — 50-70 дол. США). Стільки ж коштує анулювання акредитива або зміни його умов, до того ж комісійні, зібрані за відкриття та підтвердження, резиденту можуть не повернути, якщо їх не поверне нашому банку іноземний банк, що підтверджує цей акредитив.

Що стосується експортних операцій, то зарахування валютної виручки на рахунок у більшості банків клієнтам не коштує ні копійки, тоді як авізування експортного акредитива обійдеться в 40-60 дол. США, або 0,15-0,3 %.

При відкритті акредитива його наказодавець повинен чітко і конкретно вказати, за чий рахунок повинні бути сплачені ті або інші витрати по акредитиву (поштово-телеграфні витрати, комісія за відкриття, авізування, підтвердження акредитива, платіжна комісія та ін.) — за рахунок наказодавця акредитива чи за рахунок бенефіціара. Це необхідно для того, щоб співробітник банку при нарахуванні комісії мав можливість віднести її за рахунок тієї сторони, яка повинна її сплачувати відповідно до умов контракту і акредитива.

У міжнародній торгівлі склалась практика розподілу банківських витрат між контрагентами, кожен з яких сплачує банківські комісії на території своєї країни. Українським організаціям, що проводять розрахунки по акредитиву, слід домагатися сплати всіх банківських витрат за рахунок іноземних контрагентів.

Тому акредитив використовується, якщо контракти укладаються на великі суми та ризик ненадходження товару або грошей дуже великий.

3. Документарне інкасо

Спрощено інкасо можна визначити як доручення експортера (кредитора) своєму банку отримати від імпортера (платника, боржника) безпосередньо або через інший банк відповідну суму або підтвердження того, що ця сума буде сплачена у встановлені строки.

Розрахунки у формі інкасо з попереднім акцептом отримали велике поширення в міжнародній торгівлі. При цьому інкасо використовується як у розрахунках на умовах платежу готівкою, так і в розрахунках у рахунок комерційного кредиту.

На сьогодні діє редакція Правил 1995 р., публікація МТП № 550, які визначають види інкасо, порядок надання документів до платежу і здійснення платежу, акцепту, повідомлення про здійснення платежу, акцепту або про несплату (неакцепту) та інші питання. До Правил приєдналися банки багатьох країн світу, в тому числі і України.

Згідно з Уніфікованими правилами, *інкасо* означає операції, які здійснюються банками на підставі отриманих інструкцій із документами, з метою: 1) отримання акцепту і/або платежу; 2) передачі документів проти акцепту і/ або платежу; 3) передачі документів на інших умовах (у залежності від ситуації).

Використання Правил є зручним тому, що вони дають одне тлумачення багатьох термінів і питань, які виникають у практиці здійснення розрахунків за інкасо. Це досягається за рахунок того, що Правила є обов'язковими як для банків, так і для клієнтів, які використовують інкасо.

Учасниками інкасо є:

- довіритель-клієнт (експортер), який доручає операцію по інкасації своєму банку;
- банк-ремітент — банк, якому довіритель доручає провести операцію інкасо;
- банк, що інкасує будь-який банк, крім банку-ремітента (наприклад, кореспондентський банк), який бере участь у операції з виконання інкасового доручення довірителя;

- банк, що представляє банк, який інкасує, надає платнику документи до оплати (як правило – банк, що обслуговує платника);
- платник (покупець, замовник або уповноважені ним особи) – особа, якій повинні бути видані банком, що представляє, фінансові та/або комерційні документи для сплати відповідно до інкасового доручення довірителя.

Визначають два види інкасо: чисте інкасо, тобто інкасо тільки фінансових документів, і документарне інкасо – інкасо комерційних документів, які іноді супроводжуються фінансовими документами, або інкасо тільки комерційних документів (рис. 11.6).

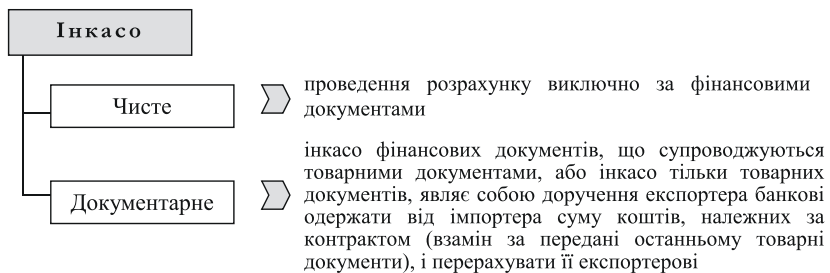

Рис. 11.6. Види інкасо

Для того, щоб попередити відмову платника від оплати інкасованих документів, особливо коли його платоспроможність викликає сумнів, експортеру доцільно наполягати на пред'явленні на його ім'я банківської гарантії на весь термін дії контракту (угоди).

Чисте інкасо, відповідно до Правил з інкасо, означає інкасацію банками фінансових документів, що не супроводжуються комерційними документами.

У зв'язку з цим під фінансовими документами розуміють переказні та прості векселі, чеки, платіжні розписки або інші документи, що використовуються для отримання платежу грошима. До комерційних документів відносяться контракти, рахунки-фактури, відвантажувальні документи (CMR, авіа- та залізничні накладні, бортові коносаменти), документи, що підтверджують право власності на вантаж (акти приймання-передачі) та інші документи, що не є фінансовими.

Фінансові документи при інкасуванні пересилаються між банками через спецпошту.

Як правило, при проведенні зовнішньоекономічної операції з використанням інкасової форми розрахунків імпортер надає перевагу оплаті

на умовах товарного кредиту. Тому ця форма розрахунків у міжнародній практиці є основною.

Усі документи, відправлені на інкасо, повинні супроводжуватись інкасовими дорученнями довірителя, яке містить повні та точні інструкції банкам, що беруть участь в операції інкасо, а також повну адресу платника, або доміціля, за яким повинно бути зроблене надання фінансових документів (в даному випадку – векселів).

Крім того, при передачі векселів між покупцем та продавцем через банки з чистим інкасо непотрібно виконувати будь-які митні процедури з їх оформлення.

Слід пам'ятати, що всі міжнародні розрахунки за інкасо, пов'язані з експортом та імпортом товарів, наданням послуг та іншими комерційними угодами, здійснюються резидентами України тільки через уповноважені банки, а не поштою або шляхом передачі «з рук в руки» за актом. Тобто вексельна форма розрахунків по експортно-імпортних контрактах може здійснюватись тільки через уповноважені банки шляхом інкасо, а не шляхом звичайної передачі за актом з подальшим вивезенням векселя повноважним представником (фізичною особою) продавця або покупця через митний кордон України.

У розрахунках по комерційному кредиту інкасо документів і векселів, як правило, супроводжується виставленням по дорученню імпортера банківської платіжної гарантії на користь експортера, що забезпечує платіж у разі неоплати імпортером документів (векселів) в обумовлений термін. Банківські гарантії можуть виставлятися і в забезпечення акцепту тратт, направлених на інкасо.

Інкасо імпортне – інкасо в міжнародних розрахунках щодо отримання банком грошей від юридичних і фізичних осіб за товарними документами. Банк імпортера, одержавши від банку експортера товарні документи, у визначений термін передає їх імпортерові і стягує (за наявності згоди) з його рахунка належну експортерові суму. Порядок здійснення цих операцій регламентований Міжнародною торговою палатою.

При імпортних операціях, отримавши від іноземного банку інкасове доручення в трьох примірниках разом із комерційними або фінансовими документами, український банк перевіряє повноту і точність дотримання необхідних вимог, наявність документів і не пізніше наступного дня другий примірник інкасового доручення з доданими документами передає імпортеру. Для отримання вказаних документів суб'єкти ЗЕД подають у банк Генеральне або разове зобов'язання, оскільки до їх сплати ці документи знаходяться в розпорядженні банку. На інкасових дорученнях, що надходять, зазначається термін оплати інкасованих документів. Інкасо з терміном оплати за пред'явленням або без вказівки терміну оплачуються

протягом двох тижнів від дня отримання документів українським банком. Інкасове доручення сплачується не пізніше дня настання відповідного терміну.

Інкасо експортне – інкасо в міжнародних розрахунках щодо отримання банком грошей від юридичних і фізичних осіб за товарними документами. Банк експортера одразу після пред'явлення продавцем товарних документів оплачує йому вартість відвантаженої продукції з подальшим отриманням відповідної суми від банку імпортера, який, у свою чергу, отримує гроші від покупця.

При розрахунках у формі інкасо з телеграфним повідомленням іноземному банку направляється телеграма з повідомленням про висилання документів, в яких містяться основні дані з цієї операції. Якщо платіж здійснюється за телеграмою українського банку про отримання ним на інкасо відповідних документів, то відсилка самих документів здійснюється по отриманні авізо від іноземного банку про зарахування коштів на рахунок українського банку і після цього здійснюється зарахування коштів на рахунок експортера.

За звичайного інкасо український банк отримані товарні та інші документи з інкасовим дорученням відсилає поштою й у встановлений контрольний термін чекає отримання авізо про перерахування коштів. При отриманні коштів здійснюється їх зарахування на рахунок експортера. При використанні інкасової форми розрахунків із розстрочкою платежу банк імпортера зберігає тратту до настання строку платежу.

Загальний механізм інкасової форми розрахунків передбачає таке: експортер, відвантаживши товар згідно з умовами контракту, оформлює необхідні комерційні документи і передає їх в уповноважений банк України, умовлений у контракті. Уповноважений банк пересилає комплект документів банку імпортера або банку-кореспондента в країні імпортера. Банк імпортера повідомляє покупця і передає йому ці документи проти акцепту термінової тратти.

Розрахунки у формі інкасо здійснюються таким чином (рис. 11.7):

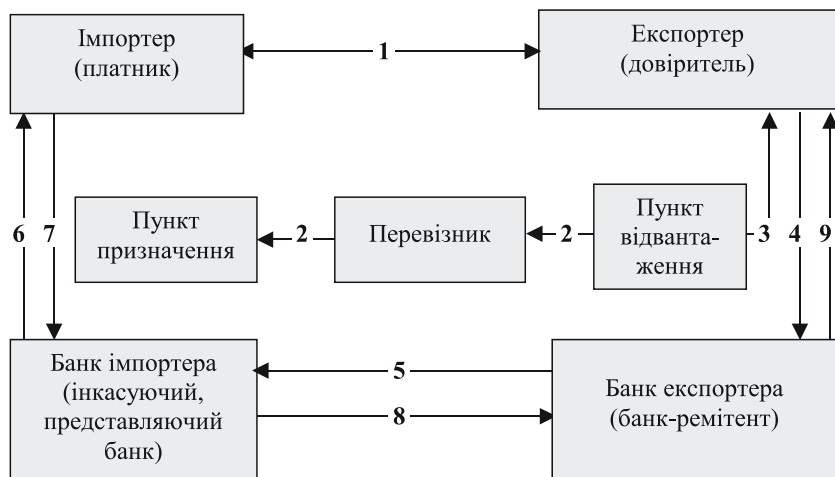

Рис. 11.7. Порядок здійснення розрахунків інкасо

1 – укладання контракту, в якому сторони, як правило, обумовлюють через які банки будуть проводитись розрахунки;

2 – експортер здійснює відповідно до його умов відвантаження товару;

3 – експортер отримує від перевізника транспортні документи;

4 – експортер готує комплект документів (в який входять також рахунки, інші документи, за необхідності – фінансові документи, наприклад, переказні векселі, які виписуються експортером на імпортера, якщо останньому надано комерційний кредит) і пред'являє їх при інкасовому дорученні своєму банку. У відповідності з правилами експортер, який виставляє документи на інкасо, називається довіреним, банк, якому довірений доручає операцію по інкасуванню, – банком-ремітентом;

5 – банк-ремітент діє у відповідності з інструкціями доручителя, які знаходяться в інкасовому дорученні, і Уніфікованими правилами. Перевіривши за зовнішніми ознаками відповідність наданих документів, вказаних в інкасовому дорученні, банк-ремітент відсилає їх разом із дорученням банку-кореспонденту країни імпортера. В інкасовому дорученні банк експортер, як правило, вказує інструкції щодо переказу коштів, отриманих від імпортера, а також, за необхідності – щодо векселів, акцептованих імпортером (якщо такі направляються при інкасовому дорученні);

6 – отримавши інкасове доручення і документи, банк країни імпортера, який бере участь в операції з виконання інкасового доручення (інкасуєчий банк), представляє їх імпортеру (платнику) для перевірки з метою отримання від нього платежу (або акцепту тратт, у залежності від інструкцій, наявних у дорученні). При цьому інкасуєчий банк може зробити представлення платнику безпосередньо або через інший банк. Банк, який робить представлення документів платнику,

називається представляючим банком. Якщо в банку функціонує відділ, який здійснює контроль за видачею документів вітчизняному замовнику, то банк країни імпортера, що бере участь в операції з виконання інкасового доручення, направляє повідомлення платнику про те, що одержано інкасове доручення з документами і з проханням до нього оплатити вказані документи. Документи видаються платнику тільки проти платежу;

7 – отримання платежу від імпортера;

8 – інкасуєчий банк переказує виручку банку-ремітенту поштою або телеграфом – залежно від інструкцій;

9 – отримавши переказ, банк-ремітент зараховує виручку експортеру.

В інкасовому дорученні можуть бути такі види інструкцій, які стосуються видачі документів:

1) платнику проти платежу;

2) платнику проти акцепту (тратт);

3) документи без оплати.

Розрахунок за інкасо, як правило, передбачає видачу документів проти платежу. Другий вид інструкцій використовується при розрахунках по комерційному кредиту. Тут імпортер отримує документи після акцепту переказного векселя (тратти), направленою при інкасовому дорученні.

Банк імпортера здійснює переказ на кореспондуючий рахунок і інформує про це банк експортера. Банк експортера здійснює зарахування на рахунок українського експортера валютної виручки. Організацію документообігу по акцепту або надходження грошових коштів бере на себе банк експортера. Банк імпортера (банк-емітент) контролює сплату суми імпортером. При відмові імпортера про акцепт банк-емітент перевіряє обґрунтованість відмови і повідомляє про це банк-ремітент (банк експортера). При цьому банк-ремітент приймає заходи зі стягнення платежу.

Завдяки акцепту імпортер бере на себе обов'язок здійснити платіж у визначений термін. У тих випадках, коли наданий імпортеру короткостроковий комерційний кредит (як правило, на термін до трьох місяців) не оформляється векселем, банки на підставі інструкцій довіреної особи видають документи платнику без оплати. При цьому експортер, як правило, добивається від імпортера виставлення банківської гарантії в забезпечення платежів за контрактом. Документи можуть бути видані без оплати також під письмове зобов'язання платника здійснити платіж у визначений строк.

Банки, які беруть участь у розрахунках по інкасо, виступають у ролі посередників і не несуть ніякої відповідальності за несплату або неакцепт документів (тратт). Їх обов'язки обмежуються тим, що вони повинні надати імпортеру документи або тратти до сплати (до акцепту) або направити документи (тратти) іншому банку для представлення до сплати (акцепту).

У разі неплатежу або неакцепту банк імпортер сповіщає про це довірену особу або його банк.

Інкасова форма розрахунків певною мірою вигідна експортеру тим, що банки захищають його право на товар до моменту оплати документів або акцепту тратт (якщо, звичайно, експортер не дав інструкцій про видачу документів без оплати). Право на товар імпортеру дають товаророзпорядчі документи, у володіння яким він вступає після його оплати (акцепту тратт), якщо експортер не дав банкам інструкцій про видачу документів без оплати.

Документи, отримані імпортером для перевірки, залишаються в розпорядженні банку до моменту їх оплати (акцепту тратт) і у разі неоплати повертаються банку з вказаними причинами неоплати (неакцепту). Однак імпортер може отримати товар (наприклад, по одному із оригіналів коносаменту, який надано експортером капітанською поштою) до моменту представлення йому документів. Тоді збільшується ризик необґрунтованої затримки платежу покупцем, відмова від оплати товару тощо.

Інкасова форма розрахунків також вигідна імпортерам, оскільки вона передбачає оплату дійсно поставленого товару, а витрати з проведення інкасової операції відносно невеликі. Розрахунки у формі інкасо дозволяють банкам здійснювати контроль за своєчасністю отримання платежу, однак банки, як правило, не мають реальних важелів впливу на імпортера з метою прискорення оплати (акцепту) документів.

Основним недоліком інкасової форми розрахунків є тривалість обігу документів через банки і, відповідно, періоду їх оплати (акцепту), який може займати від декількох тижнів до місяця і більше. Крім того, імпортер має право відмовитися від оплати представлених документів або не мати дозволу на переказ валюти за кордон; в останньому випадку експортер понесе витрати, що пов'язані із зберіганням вантажу, його продажу третій особі або транспортуванням назад у свою країну, значний розрив у часі між відвантаженням товару і отриманням валютної виручки, особливо при довготривалому транспортуванні вантажів.

У розрахунках за комерційним кредитом інкасо документів і векселів зазвичай супроводжуються виставленням за дорученням імпортера банківської платіжної гарантії на користь експортера, що забезпечує платіж у випадку несплати імпортером документів (векселів) в обумовлені строки. Банківські гарантії можуть виставлятися і в забезпеченні акцепту тратт, що направляються на інкасо.

4. Банківський міжнародний переказ

У міжнародній банківській практиці застосовуються банківські перекази в оплату авансу за контрактом. Це означає, що певний відсоток від загальної вартості контракту (як правило, від 15 до 30 %) повинен бути перерахований експортеру ще до початку відвантаження ним товару. Надалі оплата здійснюється за фактично поставлені цінності або надані послуги. Переказ авансу до початку відвантаження товару не вигідний імпортеру, тому що являє собою приховану форму кредитування експортера в розмірі переказного авансу. Окрім того, переказ авансу створює для імпортера ризик втрати грошей у разі непоставки товару експортером. У міжнародній банківській практиці існує декілька заходів захисту імпортера від ризику неповернення (втрати) авансу в разі непоставки товару експортером:

- 1) банківська гарантія на повернення авансу;
- 2) документарний або умовний переказ.

Якщо в «умовах платежу» контракту міститься положення про переказ авансу під гарантію першокласного комерційного банку на повернення авансу, то до його переказу фірма-експортер (принципал по гарантії) звертається в один із банків своєї країни (банк-гарант) з проханням видати гарантію на повернення авансу на користь імпортера (бенефіціара по гарантіям). Як правило, банки беруть високу комісію за видачу такої гарантії. Основний зміст гарантії полягає в тому, що банк гарантує імпортеру повернення переведеного авансу в разі непоставки товару (невиконання контракту). Крім того, передбачено, що гарантія має безумовний характер, а також що банк-гарант поверне суму авансу із врахуванням відсотків, отриманих за весь період користування коштами.

Під *документарним (умовним) переказом* розуміють переказ авансу з умовою, що банк експортера (бенефіціара) здійснить фактичну виплату авансу на його рахунок лише проти надання транспортного (відвантажувального) документа. При цьому зазначається період, протягом якого повинно бути проведено відвантаження і наданий відвантажувальний документ.

Переказ за експортними операціями. Комерційний банк виконує платіжні доручення іноземних банків-кореспондентів про виплату коштів на користь переказоодержувачів – клієнтів свого банку або клієнтів банків-кореспондентів цього комерційного банку всередині країни – за умови зазначення в платіжному дорученні одного з подальших способів відшкодування сум, що виплачують:

- а) зарахування суми переказу на рахунок «Ностро» в банку переказодавця;
- б) зарахування суми переказу на рахунок «Ностро» в третьому банку;

в) надання права дебетувати сумою переказу рахунка «Лоро» банку переказодавця у комерційному банку.

Платіжні доручення іноземних банків надходять у вигляді поштових, телеграфних доручень або доручень, направлених за системою телекомунікаційних повідомлень СВІФТ.

Суми документарних переказів, що надійшли від банків-кореспондентів, не зараховуються на рахунок клієнта, а зараховуються на проміжний рахунок до пред'явлення вказаних у дорученні документів у встановлені строки. При неотриманні документів у іноземного банка-переказодавця вимагаються інструкції щодо переказу.

Переказ за імпорними операціями. Комерційний банк виконує доручення своїх клієнтів-підприємств і організацій, що мають у банку поточний валютний балансовий рахунок, — на переказ валюти за кордон в оплату вартості імпортованого товару, товарних документів або документів про надання послуг, як авансових платежів, що передбачені умовами зовнішньоторговельних контрактів; в оплату простих і переказних векселів за придбані в кредит товари; в погашення заборгованості, що виникла в результаті переплат, і на інші цілі, пов'язані з імпортом та експортом товарів і послуг у межах залишку коштів на валютному рахунку клієнта.

Переказ коштів за кордон за дорученням клієнтів комерційних банків проводиться на підставі заяви на переказ.

У цьому документі банк, що переказує, повинен вказати:

- 1) повну назву платника;
- 2) найменування банку платника;
- 3) номер банківського рахунка, який дебетується;
- 4) код валюти і суму платежу;
- 5) повну назву бенефіціара, його адресу;
- 6) найменування банку бенефіціара і номер його рахунка;
- 7) найменування, номер і дату документа (контракту тощо), по якому здійснюється оплата;
- 8) особу, що несе витрати на здійснення переказу (банківська комісія і поштові або телеграфні витрати);
- 9) мету і призначення переказу (найменування товару і послуг, за які здійснюється оплата).

Найменування переказоодержувача і його адреса, а також технічні і спеціальні терміни у заяві на переказ зазначаються іноземною мовою. Організації-переказоодержувачу слід звертати увагу на правильність реквізитів, тому що наслідком викривлення найменування фірми або її адреси навіть у одній літері може бути невиконання банківського переказу банком переказоодержувача.

У заяві на переказ обов'язково зазначається спосіб передачі платіжного доручення за кордон. Як уже було зазначено, застосовується одна із за-

гальноприйнятих форм переказу: поштою, телексом або каналами SWIFT. Заява на переказ підписується від імені підприємства уповноваженими особами і закріплюється печаткою.

Порядок виконання наданих заяв на переказ залежить від наявності у комерційного банку іноземних банків-кореспондентів. Діє два варіанти виконання поданих заяв на переказ: самостійне виконання через систему банків-кореспондентів за кордоном (при наявності генеральної ліцензії); через інший український банк, в якому відкрито кореспондуючий рахунок даному комерційному банку.

На даний час банківський переказ має широку сферу застосування у розрахунках по українському експорту та імпорту. Це пов'язано, перш за все, з простотою оформлення даних операцій із проміжного рахунка через комерційний банк, а також із збільшенням частки авансових переказів за кордон через існуючу недовіру іноземних фірм до української сторони з точки зору її платоспроможності. В цих умовах має значення захист інтересів українських імпортерів, особливо коли мова йде про 100 %-у передплату. В цілому банківський переказ за фактично поставлений товар більш вигідний імпортеру, тому що він отримує товар і документи, минаючи банки, і лише потім здійснює оплату. При цьому для експортера не виникає гарантії платежу за поставлений товар, що призводить до застосування банківського переказу у поєднанні з іншим елементом платежу, наприклад, авансом або банківською гарантією. В такому випадку робота комерційного банку по банківському переказу дещо ускладнюється.

Банківський переказ — це доручення банку своєму банку-кореспонденту виплатити певну суму грошей за розпорядженням і за рахунок переказодавця іноземному отримувачу (бенефіціару) із зазначенням способу відшкодування банку-платника виплаченої ним суми.

Банк переказоотримувача керується конкретними вказівками, що містяться в платіжному дорученні. Так, у платіжному дорученні може зазначатися умова про виплату бенефіціару відповідних сум проти пред'явлення ним вказаних комерційних і фінансових документів або проти пред'явлення розписки (документарний або умовний переказ). Порядок проведення розрахунків банківським переказом відображено на рисунку 11.8.

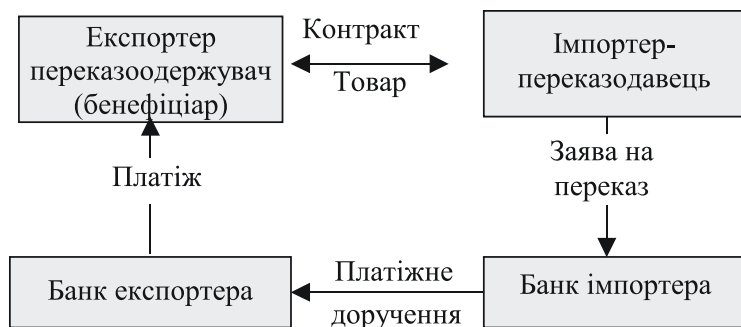

Рис. 11.8. Порядок проведення розрахунків банківським переказом

У розділі «Умови платежу» зовнішньоторговельного контракту повинно бути вказано, що розрахунки за поставлений товар будуть здійснюватися у формі банківського переказу. При цьому повинен бути наданий детальний перелік документів, що направляються від експортера імпортеру (за видом і кількістю). Крім того, повинні бути вказані банківські реквізити переказоодержувача (номер рахунка, найменування банку експортера, адреса), а також в які строки буде здійснюватися платіж.

Банки починають брати участь у цій формі розрахунків при поданні в банк імпортера відповідного доручення на оплату контракту. Банки не несуть ніякої відповідальності за платіж (поставка товару, передача документів, а також сам платіж не входять у функції банку до моменту надання платіжного доручення). Таким чином, банки несуть мінімальну відповідальність при банківському переказі і, як наслідок, стягують при цій формі розрахунків мінімальну комісію. Так, при банківському переказі комісію, як правило, стягує банк імпортера з переказодавця, у відповідності з Тарифами комісійної винагороди комерційного банку по роботі з клієнтами (розмір її встановлюється самим банком і є або фіксованим, або виражається в промілях, відсотках тощо). Банк імпортера, що прийняв платіжне доручення від клієнта – імпортера, направляє від свого імені платіжне доручення у відповідний банк експортера тим шляхом, який вказаний у дорученні клієнта: поштою, телексом, системою СВІФТ (SWIFT). Нині у міжнародній банківській практиці застосовується направлення платіжних доручень або телексом, або каналами системи СВІФТ (тими банками, які приєдналися до цієї системи).

По одержанню платіжного доручення банк експортера перевіряє його достовірність і робить відповідне зарахування на рахунок експортера.

5. Розрахунки чеками

Чек – це паперовий розрахунковий документ установленої форми, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження чекодавця платнику про сплату чекодержателю зазначеної в ньому суми коштів протягом установленого строку.

Використання чека як засобу платежу дозволяє економити витрати на обіг дійсних грошей і прискорює платежі, після чого чеки оплачуються після подання (рис. 11.9).

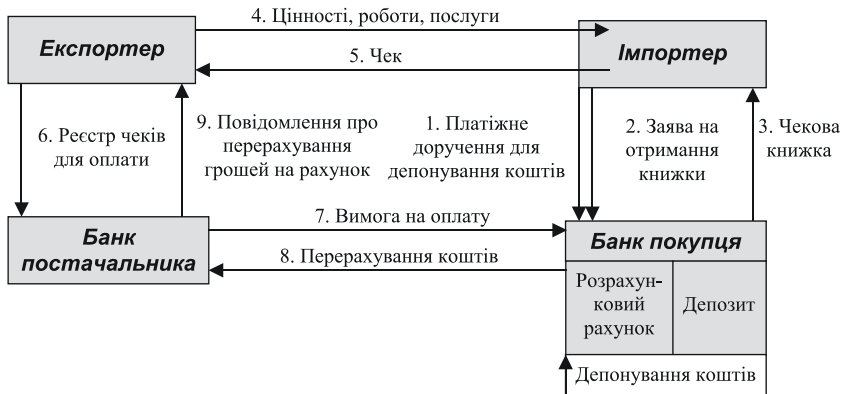

Рис. 11.9. Порядок здійснення розрахунків чеками

Форма чеків та їх обіг регламентується національним законодавством і нормами міжнародного права. Країни СНД як джерела чекового права користуються Постановою ЦВК і РНК СРСР «Положення про чеки» від 6 листопада 1929 р., а також нормами Женевської конвенції, що встановила «Одноманітний закон про чеки». Країни, що не входять у систему Женевського чекового права, регулюють обіг чеків національними нормами права, а країни англо-американського права – нормами цього права. У відповідності з міжнародним правом при розв’язанні спорів, пов’язаних із формою чеків і їх обігом, застосовується право тієї країни, де чек був виписаний.

Умови передачі чека від однієї особи іншій передбачають вид чека і характер його використання в обігу як засобу платежу.

Розрізняють такі види чеків:

а) іменний, або чек, виписаний на користь певної особи. Такий документ не може бути переданий за допомогою звичайного індосаменту. Тут

передача здійснюється цесією, тобто шляхом здійснення передаточного надпису з зазначенням: «не наказу», завіреном у нотаріальному порядку у відповідності з нормами цивільного права. При передачі шляхом цесії його держатель набуває тільки тих прав по чеку, які мав попередній чекодержатель;

Іменний чек

Шв. фр. 5000	Цюрих, 11 квітня 1999 р.
Кредитсвісбанк, Цюрих	
Платить проти цього чека фірми “Імпульс”, Житомир, Україна та наказу п’ять тисяч швейцарських франків	
Місце платежу: Цюрих	АТ “Фарматекс”, Цюрих (підписи)

б) ордерний чек, тобто чек, виписаний на користь певної особи або за наказом. Передається такий чек за допомогою індосаменту з записом «Наказу» або без нього. Цей вид чека найчастіше застосовується в міжнародному платіжному обігу;

в) чек на пред’явника виписується пред’явнику і може бути переданий другій особі як з індосаментом, так і без нього. Як правило, цей чек виставляється клієнтом на свій банк. Чекодавець висилає його своєму партнеру за кордоном, який при одержанні чека виставляє його своєму банку для кредитування свого рахунка. Таким чином, за допомогою чека на пред’явника чекодавець здійснює платіж прямо своєму партнеру, в цілому це виявляється швидше, ніж платіж шляхом банківського переказу. Тому чек на пред’явника також широко застосовується в міжнародному платіжному обігу.

Чек на пред’явника

Шв. фр. 5000	Цюрих, 11 квітня 1999 р.
Кредитсвісбанк, Цюрих	
Платить пред’явнику цього чека п’ять тисяч швейцарських франків	
Місце платежу: Цюрих	АТ “Фарматекс”, Цюрих (підписи)

За Женевською конвенцією чек, виставлений без зазначення одержувача, розглядається як чек на пред’явника. В Україні чеки на пред’явника банком не приймаються, тобто дозволяється виписування тільки іменних чеків. Термін дії іменного чека зазначено на чеку. Якщо такий запис

відсутній, то термін дії чека становить 6 місяців із дня його видачі. Крім того, чеки підрозділяють на фірмові і банківські.

Банківський чек – це чек, виписаний банком на свій банк-кореспондент. У тексті таких чеків немає найменування фірми-чекодавця, а чекодавцем виступає банк боржника. Оплата за такими чеками здійснюється за рахунок коштів банку чекодавця на його рахунках у банку-кореспонденту за кордоном. У міжнародному платіжному обігу найчастіше застосовуються банківські ордерні чеки.

Фірмовий чек – це чек, виписаний фірмою на одержувача. В більшості випадків такі документи виписуються в національній валюті на пред'явника і виставляються фірмою на свій банк. Оплата за ними проводиться за рахунок коштів чекодавця.

У випадках, коли при видачі чека, не мається на увазі одержання готівки, застосовуються кросовані і розрахункові чеки. Відмінна ознака кросованих – дві паралельні лінії (загальне перекреслення), нанесені по діагоналі на лицьовому рядку чека. Це робиться чекодавцем або наступним чекодержателем, щоб усунути зловживання чеком. Його держатель не може одержати зазначену суму готівкою. Ця сума зараховується на рахунок чекодержателя в банку, що виступає платником за чеком, або в іншому банку. Такий чек можна оплатити тільки в банку або іншій кредитній установі. При цьому, якщо між паралельними діагональними лініями кросованого чека вписується найменування банку, то чек може бути оплачений тільки в цьому банку. Таким чином, кросований чек застосовується для переказу тієї чи іншої суми з одного рахунка на інший. На кросованому чеку може бути тільки одне перекреслення: або загальне, або спеціальне. Однак загальне може бути замінено спеціальним.

Чек має чітко визначену форму письмового документа і виписується на спеціальному бланку, що видається чекодавцю банком або подібною кредитною установою.

Текст іменного чека повинен містити такі основні елементи:

- назву документа – «чек», що зазначено в тексті документа тією мовою, якою його складено (або без назви, якщо чек виписаний у таких країнах, як Великобританія, США, Канада, Австралія, Німеччина та ін.);
- розпорядження сплатити певну суму чекодержателю;
- назву та реквізити емітента та платника;
- назву для юридичної особи або прізвище, ім'я для фізичної особи чекодержателя, на користь якого здійснюється платіж;
- зазначення валюти та суми чека;
- дату складання та номер чека;
- підпис особи, яка видає чек (чекодавець).

У разі відсутності цих реквізитів чек вважається недійсним, повертається чекодержателю та не приймається банком на інкасо.

Чекодавець володіє правом виписувати чек і в національній, і в іноземній валюті, але для цього він повинен мати валютний рахунок в своєму банку. Банки, як правило, виписують чеки в тій іноземній валюті, яку мають за кордоном на рахунках у банках-кореспондентах. Однак при виставленні чека в іноземній валюті необхідно враховувати законодавство як місця виставлення чека, так і місця платежу, оскільки хоча б в одному з них чек може попадати під дію валютних обмежень.

Чек заповнюється як від руки, так і за допомогою технічних засобів. Використання факсиміле дозволяється при підписуванні чеків, що призначені для виплати пенсій або в інших випадках, що передбачені законодавством країни чекодавця.

Чек не може бути акцептований. Напис на чеку про акцепт вважається недійсним.

Будь-яке зазначення про проценти, що міститься на чеку, вважається недійсним і не приймається банком до виконання.

Чек, сума якого написана і словами, і цифрами, є дійсним. У разі виявлення розбіжностей між цими позначеннями чек є дійсним на суму, що зазначена словами. Чек, сума якого зазначена кілька разів словами або цифрами, є дійсним. У разі виявлення розбіжностей між цими позначеннями чек дійсний лише на меншу суму, що зазначена словами.

Відповідальність чекодавця перед чекодержателем за сплату іменного чека настає лише в разі пред'явлення чека до сплати в банк у встановлений строк.

Чеки сплачуються за пред'явленням за рахунок коштів чекодавця. Банк на території України приймає від чекодержателя іменні чеки до сплати лише на інкасо.

Приймання чеків на інкасо до банку для одержання платежу вважається пред'явленням чека до сплати.

Інкасо чеків, пред'явлених банком на інкасо до іноземних банків, здійснюється відповідно до вимог законодавства держави, де здійснюється платіж (покриття).

Відкликання іменного чека чекодавцем до закінчення терміну дії чека до пред'явлення, якщо цей строк зазначено в чеку, не дозволяється. Недієздатність та смерть чекодавця, що сталися після пред'явлення чека, не впливають на дійсність чека.

Чек має пред'являтися до банку України, назва якого зазначена в чеку. У разі відсутності такої відмітки чек приймається до сплати в будь-якому банку.

Зарахування коштів та видача готівки за інкасованим чеком здійснюються банками (установами) після одержання відшкодування за чеком від

платника. Їх зарахування на рахунок чекодержателя або на рахунок банку (установи), з якого здійснюється виплата коштів за чеком чекодержателю, якщо останній не має рахунка в банку (установі), здійснюється не пізніше ніж на третій банківський день після надходження їх на кореспондентський рахунок банку (установи).

Про відмову платника від сплати чека на чеку має ставитися відповідна відмітка про це із зазначенням дати пред'явлення чека до сплати, а також причин відмови. Факт відмови має засвідчуватися платником до закінчення строку сплати чека.

Спори щодо несплати чека вирішуються між чекодавцем та чекодержателем у порядку, визначеному відповідним законодавством країни за місцезнаходженням платника.

Виписка і видача чека чекодавцем не означає погашення ним свого боргу, бо при передачі чека чекодавцем іншій особі чек лише замінює в обігу гроші, хоч сам таким не є. Тому він повинен бути при пред'явленні перетворений в готівку (банкнотами або переказом на рахунок у його банку).

У відповідності з Женевською конвенцією строк пред'явлення чека до оплати в країні його видачі обмежений вісьмома днями, в платіжному обороті між країнами Західної Європи, Східної Європи і Середземномор'я – 20-ма днями, а в міжконтинентальному платіжному обороті – 70-ма днями. Ці строки розраховуються з дня, вказаного в чеку як дата виставлення чека.

Англо-американське право не встановлює конкретних граничних термінів пред'явлення чека до оплати, але передбачає, що його необхідно пред'явити до оплати протягом «розумного строку». Як правило, цей строк визначається банківською практикою.

Використана та рекомендована література

1. Банківська енциклопедія / За ред. д.е.н. проф. А.М. Мороза. – К.: Фірма «Ельтон», 1993. – 336 с.
2. Внешнеторговые сделки / Составитель И.С. Гринько. – Сумы: Фирма «Реал». Издательство «Орион», 1994. – 464 с.
3. Гроші та кредит / За ред. д.е.н. М.І. Савлука. – К.: «Либідь», 1992. – 331 с.
4. Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23.09.96. № 185/94 ВР.
5. *Лавров С.Н., Фролов Б.А.* Валютно-финансовые отношения предприятий и организаций с зарубежными партнерами. – М.: «Менатеп – Информ», 1994. – 248 с.

6. *Максимова Л.М., Носкова И.Я.* Международные экономические отношения: Учеб. пособие. — М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. — 152 с.
7. Международная торговля: финансовые операции, страхование и другие услуги / Пер. с англ. — К.: Торгово-изд. бюро ВНУ, 1994. — 480 с.
8. Международные правила расчетов: Сборник нормативных актов. — К.: НБУ, РПО «Полиграфкнига», 1993. — 128 с.
9. Международные расчеты по коммерческим операциям. Ч. 1: Аккредитив / Серия «Международный банковский бизнес». — М.: «Консалт-банкир», 1994. — 120 с.
10. Международные расчеты по коммерческим операциям. Ч. 1: Определение оптимальных форм и условий расчетов. Типовые условия платежей по экспорту и импорту. Гарантии / Серия «Международный банковский бизнес». — М.: «Консалтбанкир», 1994. — 96 с.
11. *Носкова И.Я.* Международные валютно-кредитные отношения: Учеб. пособие. — М.: «Банки и биржи», «ЮНИТИ», 1995. — 208 с.
12. *Носкова И.Я.* Финансовые и валютные операции. — М.: «Банки и биржи», «ЮНИТИ», 1996. — 175 с.
13. *Перар Ж.* Управление международными денежными потоками. — М.: Финансы и статистика, 1998. — 208 с.
14. *Покровская В.В.* Международные коммерческие операции и их регламентация: Внешнеторговый практикум. — М.: «ИНФРА», 1996. — 326 с.
15. Положення про форму зовнішньоекономічних контрактів від 05.10.95 р. № 75.
16. Расчеты по документарным внешнеторговым сделкам. Аккредитивы. Документарные инкассо. Банковские гарантии: Практическое пособие / Перевод и обработка Г.А. Титовой. — М.: Банкцентр, 1995. — 112 с.
17. *Рид Эдвард, Котер Ричард, Гилл Эдвард, Смит Ричард.* Коммерческие банки / Пер. с англ. — М: СП «Космополис», «Молодая гвардия», 1991. — 480 с.
18. Унифицированные правила по инкассо. Комментарий. Публикация № 550 (Е). — М.: Изд-во АО «Консалтбанкир», 1998. — 96 с.
19. Управління зовнішньоекономічною діяльністю: Навч. посібник / За ред. А.І. Кредісова. — К.: 1997. — 448 с.
20. *Хэррис, Дж. Мэнвилл.* Международные финансы / Перевод с англ. — М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1996. — 296 с.

Лекція 12

Валютні операції банків

- 1. Поняття та організаційні засади валютних операцій.*
- 2. Відкриття та ведення валютних рахунків.*
- 3. Неторговельні операції в іноземній валюті.*
- 4. Операції в іноземній валюті за комерційними угодами клієнтів.*

1. Поняття та організаційні засади валютних операцій

Комерційні банки в Україні є найбільш активними учасниками валютного обігу. Під валютним обігом розуміють операції з валютними цінностями, які виконуються суб'єктами валютних відносин.

До валютних відносять операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у гривнях; операції, пов'язані з використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності; операції, пов'язані з ввезенням (вивезенням), переказуванням і пересиланням на територію України (за її межі) валютних цінностей.

Суб'єктами валютних відносин на території України є резиденти і нерезиденти. Вони мають право бути власниками валютних цінностей, що знаходяться на території країни та які знаходяться за межами території України, крім обмежених законодавством випадків. Валютні операції можуть здійснюватися резидентами і нерезидентами з урахуванням обмежень, встановлених валютним законодавством України.

Перелік осіб, які можуть бути резидентами та нерезидентами, наведено в таблиці 12.1.

До **об'єктів валютних операцій**, або ще валютних цінностей, відносять:

- валюту України, іноземну валюту, платіжні документи, що виражені в іноземній валюті;
- валюту України (гривню) – грошові знаки у формі банкнот, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу;
- іноземну валюту – іноземні грошові знаки у формі банкнот, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу;
- платіжні документи, що виражені в іноземній валюті, – іменні чеки, що виражені в іноземній валюті, дорожні чеки, що виражені в іноземній валюті.

Таблиця 12.1

Перелік осіб, які можуть бути резидентами і нерезидентами

<i>Резиденти</i>	<i>Нерезиденти</i>
Фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), що постійно проживають на території України, в тому числі ті, що тимчасово знаходяться за кордоном	Фізичні особи (громадяни своєї країни та іноземні громадяни, особи без громадянства), що проживають за кордоном або тимчасово знаходяться на території України
Юридичні особи, які створені згідно з українським законодавством з місцезнаходженням в Україні	Юридичні особи, які створені згідно з законодавством іноземних держав з місцезнаходженням за межами України
Юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо) – з місцезнаходженням на території господарюючого суб'єкту, що здійснюють свою діяльність згідно з законодавством своєї країни	Юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням за межами України, що створені і діють згідно з законодавством іноземної держави
Дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва за кордоном, що користуються імунітетом і дипломатичними привілеями, а також філії та представництва підприємства своєї країни за кордоном, що здійснюють підприємницьку діяльність згідно з законами України	Іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, міжнародні організації та їх філії, що користуються імунітетом і дипломатичними привілеями, представництва інших організацій і фірм, що не здійснюють підприємницьку діяльність згідно з законами України

Валютні операції за участю резидентів і нерезидентів підлягають **валютному контролю**. Валютному контролю підлягають також зобов'язання щодо декларування валютних цінностей та іншого майна.

Органи, що здійснюють валютний контроль, мають право вимагати і одержувати від резидентів і нерезидентів повну інформацію про здійснення ними валютних операцій, стан банківських рахунків в іноземній валюті у межах своїх повноважень.

Функції державних органів і банківської системи України у сфері валютного контролю є такими.

НБУ є головним органом валютного контролю, який:

- здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених законодавством до компетенції інших державних органів;
- забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю згідно з валютним законодавством України.

*Уповноважені банки*¹ здійснюють контроль за валютними операціями, що провадяться резидентами і нерезидентами через ці банки.

ДПА здійснює фінансовий контроль за валютними операціями, що провадяться резидентами і нерезидентами на території України.

Мінзв'язку України здійснює контроль за додержанням правил поштових переказів та пересилання валютних цінностей через митний кордон України.

Держмитком України здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Валютний контроль проводиться за напрямками, наведеними на рисунку 12.1.

Валюта України є єдиним законним засобом платежу на її території, який приймається без обмежень для оплати будь-яких вимог та зобов'язань, якщо інше не передбачено валютним законодавством України.

Порядок ввезення, переказування та пересилання з-за кордону, а також за кордон резидентами та нерезидентами гривень визначається НБУ. Суми у гривнях, що були вивезені, переказані, переслані на законних підставах за кордон, можуть бути вільно повернені в Україну.

¹ Уповноважений банк – будь-який банк, офіційно зареєстрований на території України, що має банківську ліцензію та отримав письмовий дозвіл НБУ на здійснення валютних операцій, а також здійснює валютний контроль за операціями своїх клієнтів, та його філії, які мають право здійснювати банківські операції з валютними цінностями згідно з внутрішньобанківським положенням про філію та за умови видачі банком-юридичною особою дозволу на здійснення визначених банківських операцій.

Уповноважені банки зобов'язані купувати іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України за дорученням і за рахунок резидентів із метою забезпечення виконання зобов'язань резидентів.

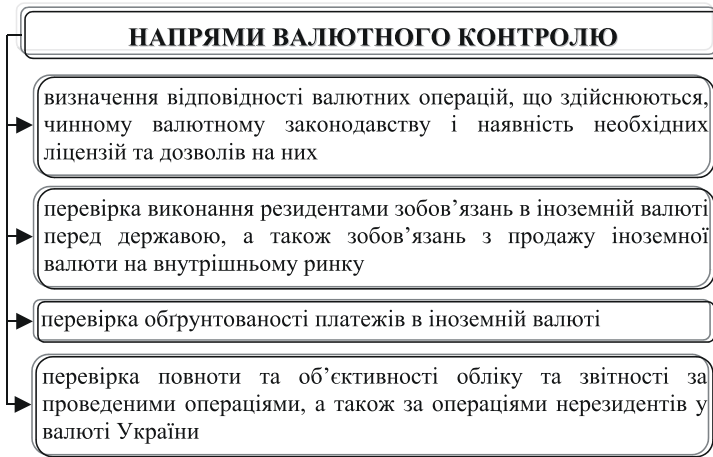

Рис. 12.1. Напрями валютного контролю

НБУ зобов'язаний проводити політику, спрямовану на підтримання гривні, для чого може виступати суб'єктом міжбанківського валютного ринку України.

НБУ видає індивідуальні та генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій.

Генеральні ліцензії видаються банкам та іншим кредитно-фінансовим установам на здійснення валютних операцій, що не потребують індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання.

Фінансово-кредитні установи, що одержали генеральну ліцензію НБУ на здійснення операцій, пов'язаних із торгівлею іноземною валютою, мають право відкривати на території України пункти обміну іноземних валют, у тому числі на підставі агентських угод з іншими юридичними особами – резидентами.

Індивідуальні ліцензії видаються резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції.

Є операції, які не потребують індивідуальної ліцензії, – це:

- вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами-резидентами іноземної валюти на суму, що визначається НБУ;

- вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами іноземної валюти, яка була раніше ввезена ними на законних підставах;
- платежі в іноземній валюті, що здійснюються резидентами за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами щодо оплати продукції, послуг, робіт, або інших майнових прав, за винятком оплати валютних цінностей та за договорами страхування життя;
- здійснення платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді процентів за кредити, доходу від іноземних інвестицій;
- вивезення за межі України іноземної інвестиції в іноземній валюті, раніше здійсненої на території України, в разі припинення інвестиційної діяльності;
- відкриття фізичними особами-резидентами рахунків у іноземній валюті на час їх перебування за кордоном;
- відкриття кореспондентських рахунків уповноваженими банками;
- відкриття рахунків у іноземній валюті резидентами в уповноважених банках.

Одержання індивідуальної ліцензії однією із сторін валютної операції означає також дозвіл на її здійснення іншою стороною, яка має відношення до цієї операції.

Порядок і терміни видачі ліцензій, перелік документів, необхідних для одержання ліцензій, а також підстави для відмови у видачі ліцензій визначаються НБУ. Відмова у видачі ліцензії може бути оскаржена в суді.

Торгівля іноземною валютою на території України юридичними особами здійснюється через уповноважені банки, що одержали ліцензію НБУ на торгівлю іноземною валютою, виключно на міжбанківському валютному ринку України.

Уповноважені банки, що одержали ліцензію НБУ, мають право:

- а) від свого імені купувати і продавати іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку за дорученням і за рахунок клієнтів;
- б) від свого імені та за свій рахунок купувати, а також продавати іноземну валюту готівкою у фізичних осіб.

Фізичні особи мають право продавати іноземну валюту уповноваженим банкам, які одержали ліцензію НБУ, або за їх посередництвом – іншим фізичним особам-резидентам.

Фізичні особи-резиденти мають право купувати іноземну валюту в уповноважених банках, що одержали ліцензію НБУ, або за їх посередництвом – у інших фізичних осіб.

У розрахунках між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту використовується як засіб платежу іноземна валюта. Такі розрахунки здійснюються лише через уповноважені банки.

Наймодавці-нерезиденти здійснюють оплату праці резидентів виключно у гривнях.

Здійснення розрахунків між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту у гривнях допускається за умови одержання індивідуальної ліцензії НБУ.

Для валютних операцій використовуються обмінні курси іноземних валют, виражені у гривнях, курси валютних цінностей в іноземних валютах, а також у розрахункових (клірингових) одиницях. Зазначені курси встановлюються НБУ за погодженням із КМУ.

Національний банк нашої країни розробив і запровадив Класифікатор іноземних валют, що регулює режим застосування кожної валюти та поділяє її на ступені конвертованості. Відповідно до нього всі валюти поділені на три групи:

1) вільноконвертовані валюти держав, які без обмежень обмінюються на інші види валют і широко використовуються для здійснення платежів на міжнародних ринках. Курси цих валют встановлюються НБУ;

2) вільноконвертовані валюти держав, які не використовуються широко для здійснення платежів при міжнародних операціях і не продаються на головних валютних ринках світу. Курси ряду валют цієї групи встановлюються НБУ;

3) неконвертовані валюти. Курси тільки окремих валют встановлюються НБУ тільки по окремих валютах.

До вільноконвертованих валют відносяться долари США, ЄВРО, валюти Швейцарії, Японії тощо. Вільноконвертовані валюти, як правило, використовуються при визначенні валюти ціни. В світовій торгівлі роль основної валюти виконує долар США, за допомогою якого здійснюється більша частина міжнародних розрахунків, фіксуються світові ціни на більшість товарів, сировину, паливо, значну частину готових виробів, а також тарифів на різні види послуг.

У вільноконвертованій валюті здійснюються розрахунки з нерезидентами по експортно-імпортних операціях.

Валюта з обмеженою конвертованістю — національна валюта, що функціонує в межах країни і служить засобом платежу за товари, послуги та за іншими розрахунками, якщо це обумовлено договором.

До такого виду валют відносяться національні валюти більшості країн, що розвиваються, держав ближнього зарубіжжя, країн СНД. Це угорські форинти, індійські рупії, ізраїльські шекелі, польські злоті, турецькі ліри, єгипетські фунти, чеські і словацькі крони та інші. Всього в цій групі 35 найменувань валют.

Крім того, в міжнародних розрахунках використовуються особливі рахункові одиниці або міжнародна валюта — СПЗ, ЄВРО.

СПЗ – спеціальні права запозичення, які емітуються Міжнародним валютним фондом для безготівкових записів на рахунках у межах цього фонду і використовуються в операціях центральних банків та фондів.

ЄВРО – єдина колективна валюта, введена з 1 січня 1999 року країнами Європейського союзу.

НБУ може встановлювати граничні розміри маржі за операціями на міжбанківському валютному ринку України фінансово-кредитних установ за винятком операцій, пов'язаних із строковими угодами.

Валютні цінності та інше майно резидентів, яке перебуває за межами України, підлягає обов'язковому декларуванню, порядок і терміни якого встановлюються НБУ.

2. Відкриття та ведення валютних рахунків

Підприємства, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, поряд з рахунками в національній валюті мають право на відкриття рахунків в іноземній валюті, де повинні зберігатись тимчасово вільні грошові кошти підприємства в іноземній валюті (власні та позикові).

Обов'язковими рахунками для підприємств, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, є транзитний та поточний валютні рахунки.

Транзитний валютний рахунок – це рахунок, призначений для зарахування валютної виручки підприємства.

Використання цього рахунка є обов'язковим у зв'язку з необхідністю розподілу валютної виручки, що надходить від нерезидента у валюті першої групи Класифікатора іноземних валют.

Поточний валютний рахунок призначений для проведення безготівкових і готівкових розрахунків в іноземній валюті при здійсненні поточних операцій, визначених законодавством України.

Поточний валютний рахунок може бути відкритий:

- юридичним особам-резидентам України для здійснення поточної діяльності;
- фізичним особам-резидентам України з правом здійснення підприємницької діяльності (приватні підприємці без створення юридичної особи) і без нього;
- представництвом юридичної особи-нерезидента України з правом здійснення підприємницької діяльності або без надання такого права (в залежності від мети і завдань, передбачених статутом юридичної особи-нерезидента);
- дипломатичним, консульським, торговим та іншим представництвам іноземних держав;

- іноземним інвесторам (юридичним і фізичним особам);
- фізичним особам-нерезидентам України без права здійснення підприємницької діяльності.

Поточні операції, що проводяться на підприємстві в іноземній валюті, можуть бути торговельними та неторговельними (рис. 12.2).

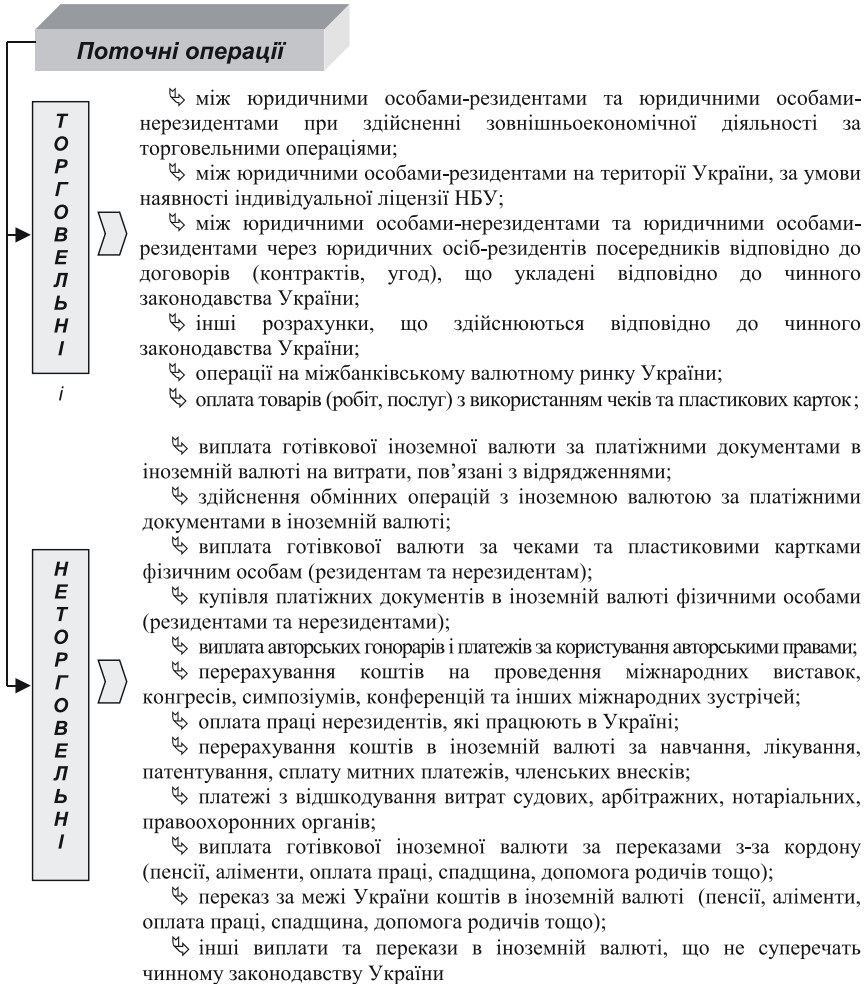

Рис. 12.2. Види поточних операцій в іноземній валюті

Підприємства за власним бажанням можуть відкривати в українських банках позиковий та депозитний валютні рахунки.

Позиковий валютний рахунок — рахунок, що відкривається для отримання банківських позик в іноземній валюті незалежно від наявності поточного рахунка в банку кредитора.

Депозитний валютний рахунок відкривається фізичним та юридичним особам (резидентам та нерезидентам) для зарахування на нього валютних депозитів з поточного рахунка з наступним поверненням суми основного депозиту та нарахованих відсотків по закінченню строку депозитного договору.

Зберігання валюти на депозитному рахунку повинно бути обумовлене договором між вкладником і банком. По вкладах на депозитних рахунках нараховуються відсотки. Зарахування і списання іноземної валюти з депозитного рахунка проводиться через поточний рахунок підприємства.

Для філій або відокремлених підрозділів підприємств-резидентів, що здійснюють свою діяльність в Україні, відкривають окремий субрахунок валютного рахунка.

Окремий субрахунок валютного рахунка відкривається філіям або відокремленим підрозділам підприємства за їх проханням із зазначенням обсягу та характеру операцій, що будуть по ньому проводитись.

На цей рахунок зараховується виручка філії або відокремленого підрозділу з наступним її перерахуванням на поточний валютний рахунок підприємства. Платежі з цього рахунка здійснювати неможливо.

Валютні рахунки підприємствам, які здійснюють господарсько-фінансову діяльність у країнах дальнього і ближнього зарубіжжя (організації морського, річного, авіатранспорту та спільні підприємства), дозволено відкривати в іноземних банках.

Усі надходження на користь резидентів в іноземній валюті (виручка, дивіденди), що надійшли на валютний рахунок за кордоном, незалежно від строків надходження, підлягають зарахуванню на валютні рахунки резидентів в українських уповноважених банках після сплати податків та інших зборів, що передбачені законодавством іноземної держави.

Банкам можуть бути відкриті рахунки в національній валюті двох типів: рахунки «Лоро» та рахунки «Ностро».

Рахунки «Лоро» — рахунки, які відкривають банки своїм банкам-кореспондентам, на які вносяться всі суми, що одержуються чи видаються за їх дорученням.

Рахунки «Ностро» — рахунки кредитної установи в банках-кореспондентах, на яких відображаються взаємні платежі.

Представництвом юридичних осіб-нерезидентів можуть відкриватись в уповноважених банках України рахунки двох типів: рахунки типу «Н» і рахунки типу «П».

Рахунок типу «Н»— це рахунок, який відкривається уповноваженим банком іноземним, дипломатичним, консульським, торговим та іншим офіційним представництвом, міжнародним організаціям і філіям, які користуються імунітетом і дипломатичними привілеями, а також представництвом юридичних осіб-нерезидентів, установам або особам, що представляють їх інтереси в Україні та не займаються підприємницькою діяльністю на території України.

Рахунок типу «П»— це рахунок, який відкривається уповноваженим банком постійним представництвом іноземних компаній, фірм, міжнародних організацій, створених у будь-якій організаційній формі без статусу юридичної особи, через які повністю або частково здійснюється підприємницька діяльність нерезидента на території України.

Відкриття валютних рахунків дозволяється всім господарюючим суб'єктам України незалежно від форми власності.

Підприємства, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, можуть відкривати валютні рахунки в різних уповноважених банках на території України, що мають ліцензію НБУ на проведення валютних операцій. Відкриття підприємством рахунка в іноземному банку за кордоном і здійснення по ньому операцій потребує попереднього дозволу НБУ. При цьому підприємство повинно надавати звітність за залишками коштів на таких рахунках та інші відомості за формою і в терміни, визначені НБУ. Валюта рахунка визначається за вибором самого підприємства.

Відкриття поточного рахунка автоматично тягне за собою відкриття транзитного валютного рахунка організації, оскільки на нього буде проводитись зарахування сум іноземної валюти, що надійшла від іноземних партнерів.

Для відкриття поточного рахунка в іноземній валюті підприємство-резидент подає до банку заяву на відкриття рахунка (див. зразок 12.1).

До заяви додаються:

- завірена нотаріально копія Свідоцтва про державну реєстрацію;
- завірена нотаріально копія статуту;
- копія документа, що підтверджує постановку підприємства на податковий облік, завірена податковим органом, нотаріально або уповноваженим представником банку;
- картка із зразками підписів, завірена нотаріально (див. зразок 12.2);
- довідка про реєстрацію підприємства в органах Пенсійного фонду України.

Заява на відкриття рахунка		Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ 7709052763 Ідентифікаційний номер ДРФО
Найменування установи банку: <i>АКБ "Економбанк"</i>		
Найменування підприємства: <i>Товариство з обмеженою відповідальністю "Полісся"</i>		
Просимо відкрити <u>поточний рахунок в іноземній валюті</u> на підставі Інструкції НБУ <i>(поточний (основний, додатковий), бюджетний та ін. рахунки)</i> "Про відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті", що має для нас обов'язкову силу. Зі змістом цієї Інструкції ознайомлені. В інших установах банків рахунків <i>не маємо</i> <i>не маємо, маємо (зазначити номери рахунків та в яких установах банків відкриті)</i> Керівник <u>Астахов А.В.</u> <i>(підпис, прізвище, ініціали)</i> Головний бухгалтер <u>Костюк К.К.</u> М. П. <i>(підпис, прізвище, ініціали)</i> <u>20 січня ц.р.</u>		
Відмітки банку Відкрити _____ <i>(поточний, бюджетний та інші рахунки)</i>		Документи на оформлення відкриття рахунка та здійснення операцій за рахунком перевірів:
Дозволяю: Керівник _____ <i>(підпис)</i> Дата відкриття рахунка: _____		
№ бан. рахунка	№ особов. рахунка	Головний бухгалтер _____ <i>(підпис)</i>

Якщо поточний рахунок в іноземній валюті відкривається в тому ж банку, де відкрито поточний рахунок у національній валюті, до банку подаються лише два документи:

- заява про відкриття рахунка;
- картка зі зразками підписів і відбитком печатки.

Після подання зазначених документів між установою банку і власником рахунка укладається договір на здійснення розрахунково-касового обслуговування.

Установа банку у разі відкриття поточного рахунка в іноземній валюті зобов'язана повідомити про це податкову інспекцію за місцем реєстрації власника рахунка та Національний банк України для включення до зведеного електронного реєстру власників рахунків.

Юридичним особам-нерезидентам поточні рахунки в іноземній валюті не відкриваються.

До отримання повідомлення про постановку рахунків суб'єктів підприємницької діяльності на податковий облік поточні торговельні операції за цими рахунками здійснюватись не можуть.

Картка із зразками підписів та відбитками печатки		Головний бухгалтер <i>Костюк К.К.</i> чи його заступник <i>(підпис)</i> “20” січня ц.р. Інші відмітки					
Власник рахунка: <u>Товариство з обмеженою відповідальністю “Полісся”</u> <i>(повна назва)</i>							
Адреса: <u>м. Житомир, вул. Київська, 51</u> Тел. <u>22-15-30</u>							
Назва вищої організації _____	Коди						
Назва установи банку <u>АКБ “Економбанк”</u>	311025						
Місцезнаходження установи банку: <u>м. Житомир, вул. Лятошинського, 10</u>							
Наводимо зразки підписів та печатки, які просимо вважати обов’язковими при здійсненні операцій за рахунком							
Чеки та інші розпорядження за рахунком _____ просимо вважати дійсними в разі наявності на них одного першого і одного другого підписів							
<i>Товариство з обмеженою відповідальністю “Полісся”</i>							
Посада	Прізвище, ім’я та по батькові	Зразок підпису	Зразок печатки				
Перший підпис <u>Директор</u>	<i>Астахов А.В.</i>	<i>Астахов</i>					
Другий підпис <u>Головний бухгалтер</u>	<i>Костюк К.К.</i>	<i>Костюк</i>					
Місце для печатки вищестоящої організації, що засвідчила повноваження, та підписи службових осіб, які тимчасово користуються правом першого Керівник _____ чи другого підписів, засвідчуємо: Головний бухгалтер _____ Повноваження та підписи керівника та головного бухгалтера, які діють відповідно до Статуту (Положення), засвідчую _____ <i>(посада і підпис керівника чи заступника керівника вищестоящої організації)</i>							
Повідчувальний напис нотаріуса (форма № 52) “23” січня ц.р. я, державний (приватний) нотаріус <u>Якименко Я.О.</u> нотаріальної контори (нотаріального округу) <u>№ 12 Корольовського району м. Житомира</u> засвідчую справжність підпису <u>Астахова Анатолія Володимировича</u> <u>Костюка Костянтина Кириловича</u> , які зроблені у моїй присутності.		Видані грошові чеки					
		дата	з №	до №	дата	з №	до №
Особу представника встановлено, повноваження його перевірено. Зареєстровано в реєстрі за № <u>250-5</u> Стягнуто <u>10 грн</u> (десять гривень) <u>Якименко</u> <i>печатка</i> <i>(підпис)</i>							

Тимчасовий поточний рахунок в іноземній валюті — рахунок, призначений для зарахування коштів, що вносяться для формування статутного капіталу господарського товариства (якщо це передбачено засновницькими документами).

Такий рахунок відкривають у тому ж порядку, що і тимчасовий рахунок у національній валюті. Однак режим використання цього рахунку обмежується тільки зарахуванням внесків до статутного капіталу.

За відкриття валютних рахунків і здійснення за ними операцій підприємство сплачує банку комісійну винагороду в іноземній валюті за ставками, що кожний уповноважений банк встановлює самостійно. Крім цього, банк стягує з підприємств суми в іноземній валюті на оплату поштово-телеграфних витрат, комісійних винагород іноземних банків та інших витрат, фактично понесених у зв'язку із здійсненням валютних операцій.

Як правило, щомісяця банк нараховує та виплачує відсотки за залишками коштів на валютних рахунках за ставками, які визначаються на основі ставок за короткостроковими депозитами на міжнародному валютному ринку.

Відсотки за залишками валютних коштів на поточних рахунках нараховуються у валюті рахунка, а сплата їх здійснюється або у валюті рахунка, або, за бажанням власників рахунків, у національній валюті.

Для переоформлення рахунків у зв'язку з реорганізацією підприємства (злиттям, приєднанням, поділом, перетворенням, виділенням) до банку подають ті ж документи, що необхідні для відкриття рахунка новоствореним підприємствам. У випадку зміни назви підприємства, не викликаній реорганізацією, подають тільки заяву власника рахунка, нову копію свідоцтва про державну реєстрацію і зміни до засновницьких документів (при зміні характеру діяльності — копію нового статуту (положення)).

У разі ліквідації підприємства його основний рахунок переоформлюється на ліквідаційну комісію. Для цього до банку подають рішення про ліквідацію і нотаріально завірену картку із зразками підписів уповноважених членів ліквідаційної комісії та відбитком печатки підприємства, що ліквідується, а вже ліквідаційна комісія вживає заходів щодо закриття додаткових рахунків.

Розпорядження про припинення операцій на банківських рахунках видається тільки на підставі акта перевірки або службової записки. Акт перевірки складається і в тому випадку, якщо податковим органам було відмовлено в перевірці. На основі службової записки розпорядження видається тільки у двох випадках: коли порушений порядок реєстрації суб'єкта; є реальна загроза, що платник витратить гроші з рахунка або проведе відчуження майна.

Записи у виписці відображаються в тій грошовій одиниці, у якій фактично здійснювалася операція, а також у гривневому еквіваленті, перера-

хунок якого проводиться за курсом Національного банку України на дату здійснення операції.

Підприємство отримує виписки банку періодично, в міру здійснення валютних операцій, або в інші встановлені банком строки. Обробка виписки банку з поточного валютного рахунка проводиться у порядку, аналогічному для виписок із поточного рахунка в національній валюті.

3. Неторговельні операції в іноземній валюті

Основою неторговельних операцій комерційних банків є відкриття пунктів обміну валюти.

Проведення операцій у пункті обміну валюти розпочинається лише після його реєстрації в територіальному управлінні НБУ та реєстрації РРО у податковому органі згідно з наказом по банку.

Банки (фінансові установи) для реєстрації пунктів обміну валюти подають до територіального управління:

а) заяву про відкриття пункту обміну валюти;

б) інформацію банку про: стаж роботи касирів та дані про їхню освіту відповідно до кваліфікаційних вимог; наявність потрібних технічних засобів і довідників для визначення справжності банкнот іноземних держав та дорожніх чеків; наявність РРО; забезпечення сейфом для зберігання валюти і бланків суворого обліку;

в) копію документа, який дає право на розміщення пункту обміну валюти в певному місці (власність, оренда);

г) копію висновку територіального управління про погодження агентської угоди, укладеної банком з агентом, якщо пункт обміну валюти банку працюватиме на підставі агентської угоди;

г) інформацію про відповідність приміщення пункту обміну валюти вимогам нормативно-правових актів НБУ щодо технічного стану та організації охорони.

Територіальне управління НБУ протягом 14 робочих днів з дати надходження поданих банком документів розглядає їх та приймає рішення про реєстрацію або відмову пункту обміну валюти .

Територіальне управління НБУ реєструє пункт обміну валюти в Книзі реєстрації пунктів обміну валюти та після цього видає банку на бланку відповідну довідку.

У разі систематичного (три і більше разів) порушення пунктом обміну валюти порядку організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України протягом календарного року довідка підлягає відкликанню.

Упродовж трьох останніх років спостерігалася тенденція до зменшення кількості пунктів обміну валюти і банків, які їх мали (див. табл. 12.2)¹.

Таблиця 12.2

**Узагальнені дані про середньорічну кількість банків,
які мали пункти обміну іноземної валюти (ПОВ)**

<i>Рік</i>	<i>Загальна кількість банків, які мали ПОВ</i>	<i>Кількість банків, які мали лише ПОВ, що працювали на підставі агентських угод</i>	<i>Кількість банків, які мали лише власні ПОВ</i>	<i>Кількість банків, які мали власні ПОВ і ПОВ, що працювали на підставі агентських угод</i>
2000	140	5	59	76
2001	133	9	58	66
2002	124	7	54	63

Курси купівлі та продажу іноземних валют за гривні в касі банку, у пунктах обміну валюти, в т.ч. агентів, встановлюються банком щоденно до початку робочого дня згідно з наказом по банку. Цей наказ має бути завершений печаткою банку. У ньому зазначаються дата, час, з якого діють встановлені курси, значення курсів купівлі та продажу валют, місцезнаходження та реєстраційний номер пункту обміну валюти банку та пункту обміну валюти агента у відповідному територіальному управлінні НБУ.

У банку та в пунктах обміну валюти, які розташовані за різними адресами, в один робочий день дозволяється встановлення різних значень курсів валют. Також протягом робочого дня банк може змінювати значення курсів купівлі та продажу валют:

- у касі з обов'язковим оформленням кожного зміненого значення курсів відповідним наказом, у якому обов'язково зазначається час зміни курсів;
- у пунктах обміну валюти, що працюють понад 8 годин (у 2-3 зміни), лише за умови зміни касирів після закінчення робочого часу на підставі наказу.

Комісійні тарифи під час здійснення операцій із валютними цінностями встановлюються згідно з наказом по банку. Сума комісійної винагороди під час здійснення таких операцій визначається за офіційним курсом гривні до іноземних валют.

Каси банків та їх пункти обміну *можуть здійснювати* всі або деякі валютно-обмінні операції серед яких:

¹ Терещенко В. Тенденції у діяльності пунктів обміну іноземної валюти // Вісник НБУ. – 2003. – №3. – С. 44.

- купівля у фізичних осіб готівкової іноземної валюти за готівкові гривні;
- продаж фізичним особам-резидентам готівкової іноземної валюти за готівкову гривню;
- зворотний обмін фізичним особам-нерезидентам невикористаних готівкових гривень на готівкову іноземну валюту;
- купівля-продаж дорожніх чеків за готівкову іноземну валюту, а також купівля-продаж дорожніх чеків за готівкові гривні;
- конвертація (обмін) готівкової іноземної валюти однієї іноземної держави на готівкову іноземну валюту іншої іноземної держави;
- прийняття на інкасо банкнот іноземних держав та іменних чеків.

У касах банків у доступному для огляду клієнтами місці розміщується інформація для клієнтів, у т.ч.: копія наказу по банку про встановлення курсів купівлі та продажу іноземних валют; перелік операцій, які здійснює ця каса; повідомлення різними мовами щодо можливості здійснення фізичними особами-нерезидентами зворотного обміну невикористаних коштів у гривнях на іноземну валюту за умови пред'явлення ними довідки за формою № 377; витяг з наказу про встановлення тарифів комісій за операціями, які здійснює ця каса, засвідчений належним чином.

Для пунктів обміну валюти додатково в доступному для огляду клієнтами місці розміщується інформація щодо назви банку, який відкрив цей пункт, а також назви агента, якщо пункт працює на підставі агентської угоди, та режим роботи пункту обміну валюти; телефон керівника, що відповідає за роботу пункту обміну валюти.

Встановлення режиму роботи пункту обміну валюти є прерогативою банку, але у прикордонних зонах, аеропортах, на залізничних, морських та річкових вокзалах пункти обміну валюти мають функціонувати не менше 21 години на добу.

У пункті обміну валюти в наявності мають бути такі документи:

- копія довідки про реєстрацію пункту обміну валюти; витяг з наказу банку про його відкриття;
- торговий патент;
- журнал використання РРО в пункті обміну валюти.

Касир пункту обміну валюти повинен мати на робочому місці документ, що засвідчує його особу, штамп пункту обміну валюти.

Касир під час здійснення валютно-обмінних операцій має перевіряти справжність та наявність ознак платіжності пред'явлених банкнот і дорожніх чеків. Для цього робочі місця касирів обладнуються відповідними приладами та нормативно-правовими актами і довідниками.

При роботі пункту обміну валют банкам забороняється встановлювати обмеження щодо номіналу та року емісії банкнот іноземної валюти, які

є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, з якою здійснюються валютно-обмінні операції.

З метою організації безперервної роботи пунктів обміну валюти банк самостійно встановлює для них розмір авансу в готівковій іноземній валюті й гривнях до початку робочого дня, включаючи вихідні і святкові дні, та забезпечує пункти обміну валюти коштами відповідно до раніше встановлених обсягів.

Протягом робочого дня пункти обміну валюти здійснюють операції за рахунок коштів отриманого від банку авансу, а також за рахунок купленої валюти та отриманих гривень. Пункти обміну валюти мають право тримати у своїй касі розмінні купюри в обсязі до 200 доларів США або еквівалент цієї суми в іншій іноземній валюті за крос-курсом, визначеним згідно з офіційним курсом гривні до долара США та цієї іноземної валюти, встановлений НБУ.

Банк має встановлювати максимальну суму залишків іноземної валюти та гривень у касах пунктів обміну валюти банку у неробочий час в обсязі, що має забезпечити роботу цих пунктів протягом робочого дня. Залишки валютних цінностей, що перевищують установлену максимальну суму, підлягають інкасації, яку проводять банки.

Не допускається відмова касира пункту обміну валюти в здійсненні будь-якої операції, зазначеної в переліку операцій, які проводить цей пункт обміну валюти, за наявності відповідних коштів для цього.

Під час здійснення валютно-обмінних операцій використовуються бланки, наведені на рисунку 12.3.

Довідка за формою №377 видається фізичній особі-нерезиденту як підтвердження проведення операції з купівлі в неї готівкової іноземної валюти та дорожніх чеків за готівкові гривні. Ця довідка дійсна протягом шести місяців з дати її видачі і надає право здійснення зворотного обміну невикористаних гривень на іноземну валюту.

Квитанція за формою №377-А видається:

- пунктом обміну валюти банку фізичним особам-резидентам як підтвердження здійснення валютно-обмінних операцій;
- пунктом обміну валюти агента фізичним особам-резидентам як підтвердження здійснення валютно-обмінних операцій;
- пунктом обміну валюти фізичним особам-нерезидентам як підтвердження здійснення зворотного обміну невикористаних готівкових гривень на готівкову іноземну валюту.

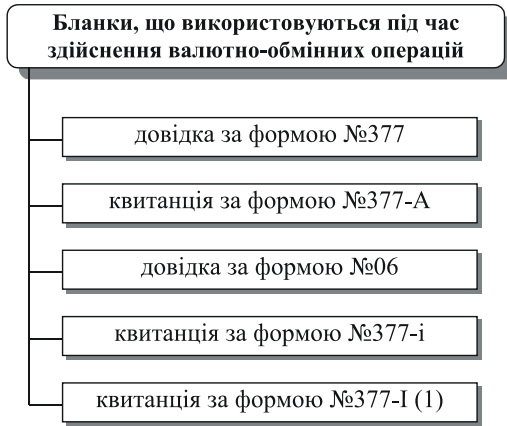

Рис. 12.3. Бланки для здійснення валютно-обмінних операцій

Довідка за формою №06 видається лише за усною заявою фізичної особи-резидента під час продажу цій особі готівкової іноземної валюти II або III груп Класифікатора іноземних валют.

Квитанція за формою №377-і видається касою банку як підтвердження проведення операції з прийняття на інкасо банкнот іноземних держав, а за формою №377-І видається касою банку як підтвердження проведення операції з прийняття на інкасо іменних чеків.

Оформлення і видача довідок та квитанцій без здійснення валютно-обмінних операцій або їх невидача під час здійснення зазначених вище операцій забороняються.

Виправлення в заповненому тексті зазначених вище довідок та квитанцій не допускаються. Довідка або квитанція вважається недійсною, якщо реквізити каси або пункту обміну валюти, дані про здійснені операції, найменування банку або агента, що видав довідку чи квитанцію, не читаються або можливе подвійне читання відомостей на відбитку штампа пункту обміну валюти або каси банку.

Плата за оформлення і видачу довідки або квитанції під час здійснення валютно-обмінної операції не стягується.

Здійснення операцій з купівлі та продажу готівкової іноземної валюти і дорожніх чеків. Касири кас банків (фінансових установ) та касири пунктів обміну валюти зобов'язані з'ясувати резидентність осіб, які мають намір здійснити валютно-обмінну операцію, і попереджати про те, що нерезиденти мають змогу провести зворотний обмін невикористаних коштів у гривнях на іноземну валюту лише за умови пред'явлення ними довідки за формою №377.

Операції з купівлі у фізичних осіб чи продажу фізичним особам-резидентам готівкової іноземної валюти або зворотного обміну фізичним особам-нерезидентам невикористаних коштів у гривнях на іноземну валюту на суму, що перевищує еквівалент 10000 євро за офіційним курсом гривні до іноземних валют, можуть здійснюватися лише через касу банку.

Такі операції здійснюються касами банку з оформленням прибуткових, видаткових касових ордерів із зазначенням у них часу здійснення операції, а для пунктів обміну валюти з оформленням квитанції про здійснення купівлі іноземної валюти за формою 377-А або №377.

Здійснені операції відображаються касою банку, пунктом обміну валюти в реєстрі купленої іноземної валюти.

Операції з продажу готівкової іноземної валюти за готівкові гривні фізичним особам-резидентам здійснюють каси банку з оформленням прибуткових і видаткових касових ордерів із зазначенням у них часу здійснення операції, а пункти обміну валюти з оформленням квитанції про здійснення продажу іноземної валюти за формою №377-А.

У пункті обміну валюти фізичній особі-нерезиденту видається квитанція про продаж їй іноземної валюти за формою №377-А, а в касі банку – прибутковий і видатковий касові ордери. Ця операція здійснюється за курсом продажу іноземної валюти за гривні, установленим банком.

Під час здійснення операцій із видачі фізичним особам-нерезидентам гривень у банкоматі на території України за платіжними картками міжнародних платіжних систем зворотний обмін невикористаних гривень здійснюють лише каси того банку, якому належить банкомат, на підставі чека банкомата.

Операції з купівлі готівкової іноземної валюти у фізичної особи-нерезидента та зворотний її обмін здійснюються після пред'явлення цією особою касирам каси банку або пункту обміну валюти документа, який засвідчує особу та її громадянство.

Операції з конвертації готівкової іноземної валюти здійснюються банками та їх пунктами обміну валюти лише з тими валютами, що належать до I групи Класифікатора іноземних валют.

Під час здійснення операцій із конвертації готівкової іноземної валюти використовується крос-курс, визначений згідно з офіційним курсом гривні до відповідних іноземних валют, що встановлений НБУ на день проведення операції. Розраховується крос-курс таким чином: на певну дату офіційний курс гривні становить: гривня/долар США – X грн за долар США; гривня/євро – Y грн за євро. Крос-курс долара США до євро становитиме X/Y євро за долар США. Якщо клієнт бажає в цей день обміняти N доларів США на євро, то з урахуванням крос-курсу він має отримати N × (X:Y) євро.

За цією самою схемою визначається крос-курс і для інших валют у разі здійснення конверсійних операцій із готівковою іноземною валютою.

Такі операції здійснюються для фізичних осіб у касі банку з оформленням прибуткового та видаткового касових ордерів, а у пункті обміну валюти банку з видачею квитанції за формою №377-А.

Операції з конвертації однієї готівкової іноземної валюти в іншу здійснюються для фізичної особи-нерезидента лише в касі банку після пред'явлення касиру документа, який засвідчує цю особу, та за наявності підтвердження джерел походження іноземної валюти.

У касах банків **приймаються на інкасо** від фізичних та юридичних осіб-резидентів і представництв юридичних осіб-нерезидентів:

а) банкноти іноземних держав, які мають значні пошкодження або є сумнів у їх платіжності;

б) банкноти, які вилучені іноземною державою з обігу після дати, оголошеної центральним банком, — емітентом відповідної валюти.

Операції з приймання на інкасо банкнот іноземних держав виконуються згідно з Положенням про порядок здійснення операцій із чеками в іноземній валюті на території України.

Проведення цих операцій також потребує оформлення квитанції №377-і та реєстру приймання на інкасо банкнот іноземних держав.

Порушення банком норм проведення валютно-обмінних операцій тягне за собою *відповідальність згідно з чинним законодавством України*.

Для банків це може означати відкликання ліцензії на проведення певного виду операцій.

4. Операції в іноземній валюті за комерційними угодами клієнтів

Використання готівкової іноземної валюти з власних поточних рахунків юридичними особами-резидентами та розташованими на території України представництвами юридичних осіб-нерезидентів дозволяється для забезпечення витрат працівників підприємства на відрядження за кордон та бронювання місць у готелях, транспортних та інших витрат за кордоном згідно з чинним законодавством.

Загальна сума іноземної валюти готівкою (дорожніх чеків МПС у вільно конвертованій валюті), що може бути видана одному працівнику-резиденту чи нерезиденту на відрядження за кордон, не може перевищувати суми, встановленої Інструкцією «Про переміщення валюти України, іноземної валюти, банківських металів, платіжних документів, інших банківських документів і платіжних карток через митний кордон України»* .

* Далі у всіх випадках, що розглядаються, щодо переміщення валюти через митний кордон необхідно враховувати вимогу цієї Інструкції.

Чинним законодавством передбачена можливість перевезення іноземної валюти юридичними особами-резидентами через митний кордон України (табл. 12.3).

Таблиця 12.3

Граничні норми переміщення іноземної валюти юридичними особами через митний кордон України

<i>Суб'єкти</i>	<i>Норми та мета вивезення</i>	<i>Норми ввезення</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Юридичні особи- резиденти, яким належать (орендовані, зафрахтовані або такі, що формуються в Україні) транспортні засоби, які здійснюють пасажирські рейси за межі України	До 1000 дол. США або еквівалент цієї суми* для забезпечення розрахунків на транспортних засобах за надані послуги і / або реалізовані товари під час пасажирського рейсу за межами України	Іноземна валюта, вивезена раніше з України (при наявності митної декларації на вивезення), тобто в сумі до 1000 дол. США або еквівалент цієї суми*
Юридичні особи- резиденти, яким належать (орендовані) автотранспортні засоби	До 2000 дол. США або еквівалент цієї суми* готівкою і / або дорожніми чеками для оплати експлуатаційних потреб цих транспортних засобів за межами України	Іноземна валюта, вивезена раніше з України (при наявності митної декларації на вивезення), тобто в сумі до 2000 дол. США або еквівалент цієї суми* готівкою та/або дорожніми чеками
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Юридичні особи- резиденти, яким належать (орендовані, зафрахтовані) літаки, судна (проми)	До 10000 дол. США або еквівалент цієї суми* готівкою та/або дорожніми чеками для оплати експлуатаційних потреб цих транспортних засобів за межами України	Іноземна валюта, вивезена раніше з України (при наявності митної декларації на вивезення), тобто в сумі до 100000 дол. США або еквівалент цієї суми* готівкою та/або дорожніми чеками
*Перераховується за офіційним обмінним курсом гривні до іноземних валют, встановленим НБУ на день оформлення митної декларації		

Якщо сума витрат на відрядження перевищує встановлені норми вивезення іноземної валюти, то для здійснення розрахунків за кордоном використовується корпоративна пластикова картка однієї з міжнародних платіжних систем.

Виплата коштів на представницькі витрати підприємствам для від'їжджаючих за кордон працівників здійснюється уповноваженим банком відповідно до чинного законодавства України за наданою заявкою. У цьому випадку також встановлені певні обмеження (табл. 12.4).

Таблиця 12.4

**Норми вивезення готівкової іноземної валюти
при службових відрядженнях**

Суб'єкт	Норми вивезення	
	Без зазначення у митній декларації (усне декларування)	Обов'язкове зазначення у митній декларації
Фізична особа-резидент	До 1000 дол. США готівкою та/або дорожніми чеками (або еквівалент *)	Іноземна валюта, ввезена раніше в Україну (при наявності митної декларації на її ввезення). До 10000 дол. США (або еквівалент цієї суми*) готівкою і /або дорожніми чеками за наявності довідки уповноваженого банку на вивезення
Фізична особа-нерезидент	Те ж, що і для фізичних осіб-резидентів	Те ж, що і для фізичних осіб-резидентів, а також: чеки, ввезені (надіслані) в Україну з дотриманням вимог законодавства України
* Перераховується за офіційним обмінним курсом гривні до іноземних валют, встановленим НБУ: на день перетину митного кордону – для графи “Без зазначення у митній декларації (усне декларування)”, на день оформлення митної декларації – для графи “Обов'язкове зазначення у митній декларації”.		

Уповноважений при видачі іноземної валюти надає підприємству дозволи на вивезення за кордон їх працівниками іноземної валюти готівкою.

На транспортних засобах, на яких надавались послуги та/або реалізовувався товар за межами України до перетину митного кордону України, додатково дозволяється ввозити отриману виручку в іноземній валюті, сума якої підтверджена записом у Товарно-касовій книзі або чеками РРО.

Іноземна валюта, яка ввозиться і вивозиться юридичними особами-резидентами, підлягає декларуванню у відповідному митному органі підзвітною фізичною особою, яка має доручення підприємства на її ввезення (вивезення).

Якщо на підприємстві виникла необхідність вивезення (ввезення) валюти у сумі, що перевищує норми чинного законодавства, або у випадках, не встановлених ним, то така діяльність потребує одержання індивідуальної ліцензії НБУ. Термін дії такої ліцензії для юридичних осіб становить 1 місяць.

Потреба у вивезенні готівкової іноземної валюти за межі України виникає також **при відрядженні фізичних осіб** зі службових питань.

Видача готівкової іноземної валюти з поточного рахунка на відрядження за кордон здійснюється уповноваженим банком:

- а) за наявності заявки підприємства, що містить такі дані: номер і дата наказу (розпорядження); прізвище, ім'я та по батькові осіб, що виїжджають за кордон;

строк перебування за кордоном;
розрахунок витрат.

Також подається доручення на отримання коштів на відрядження у касі уповноваженого банку. Документи, що надаються для виплати іноземної валюти на відрядження за кордон, залишаються в уповноваженому банку;

б) відповідно до наданого розрахунку витрат підприємства, але в сумі, що не перевищує на одного працівника 300 доларів США готівкою на добу чи в еквіваленті цієї суми в іншій іноземній валюті за офіційним курсом гривні до іноземних валют, встановленим НБУ на день видачі коштів з каси уповноваженого банку, для оплати добових та витрат за наймання житлового приміщення за кордоном.

Для забезпечення транспортних витрат працівника за кордоном під час відрядження видача готівки здійснюється у сумі до 1000 доларів США на одного працівника чи в еквіваленті цієї суми в іншій іноземній валюті за офіційним курсом гривні до іноземних валют, встановленим НБУ.

Відшкодування працівнику витрат власних коштів в іноземній валюті у відрядженні за кордоном здійснюється відповідно до чинного законодавства України у гривнях за офіційним обмінним курсом до іноземних валют, встановленим НБУ.

Видача готівкової іноземної валюти з рахунка **на експлуатаційні витрати** за кордоном здійснюється уповноваженим банком за наявності:

а) заявки підприємства, що містить такі дані:

мета виїзду;

прізвище, ім'я та по батькові особи, яка вивозить іноземну валюту на експлуатаційні потреби;

розрахунок витрат;

б) доручення на отримання коштів на експлуатаційні витрати в касі уповноваженого банку.

Банк на підставі розрахунку експлуатаційних витрат транспортних засобів за кордоном надає підприємству дозволи на вивезення за кордон їх працівниками іноземної валюти готівкою.

Для оплати праці нерезидентів, які працюють в Україні за контрактом:

- в офіційних представництвах та представництвах юридичних осіб – нерезидентів, які не здійснюють підприємницької діяльності;
- у юридичних осіб-резидентів, постійних представництвах юридичних осіб-нерезидентів.

Якщо сума, одержана як оплата праці, перевищує встановлені чинним законодавством України норми вивезення іноземної валюти за кордон, то фізична особа-нерезидент може перерахувати зазначені кошти з власного рахунка в іноземній валюті, відкритого в уповноваженому банку України, на рахунок в іноземному банку чи вивезти за дозволом НБУ.

Для виконання статутної діяльності представництва Бюро міжнародної організації з міграції, в тому числі для покриття витрат, пов'язаних із забезпеченням виїзду мігрантів на батьківщину, за рахунок коштів, що надійшли від нерезидентів на рахунок зазначеного бюро.

Для виконання зобов'язань, передбачених статтями 116-119 Кодексу торговельного мореплавства, згідно з контрактом на здійснення агентських послуг щодо виплат морським агентом готівкової іноземної валюти на експлуатаційні потреби капітану судна, що належить (зафрахтоване) судновласнику-нерезиденту (в тому числі на оплату праці членів екіпажу, репатріацію моряків із судна, яке знаходиться в порту України тощо).

Видача готівкової іноземної валюти з рахунка морського агента-резидента здійснюється уповноваженим банком:

а) у разі отримання тестового телексного повідомлення від іноземного банку, надісланого за дорученням нерезидента (судновласника), про зарахування на рахунок в іноземній валюті морського агента-резидента авансового платежу за здійснення агентських послуг;

б) за умови надання морським агентом-резидентом уповноваженому банку заявки на зняття з рахунка готівкової іноземної валюти.

Документи, що надаються для виплати коштів в іноземній валюті, залишаються в уповноваженому банку.

Уповноважений банк надає морському агенту-резиденту довідку на ім'я капітана судна судновласника-нерезидента для вивезення нерезидентом іноземної валюти на експлуатаційні витрати, оплату праці членів екіпажу та довідки на ім'я членів екіпажу судна при здійсненні їх репатріації в межах сум, визначених судновласником для цих цілей.

Для відшкодування фізичним особам втрат у разі виникнення рекламацій, форс-мажорних обставин, що призвели до невиконання юридичною особою-резидентом (або його представництвом), яка надає послуги з оплатою в іноземній валюті відповідно до чинного законодавства України, зобов'язань перед фізичною особою, яка сплатила в іноземній валюті вартість послуги.

Видача готівкової іноземної валюти здійснюється уповноваженим банком за заявкою підприємства на виплату іноземної валюти з власних рахунків, до якої додаються копії документів, що підтверджують причини невиконання зобов'язань перед фізичними особами, із зазначенням прізвищ фізичних осіб та сум іноземної валюти, що підлягають поверненню.

Використання на території України готівкової іноземної валюти як засобу платежу або застави дозволяється у разі відсутності у фізичних осіб-нерезидентів чи резидентів, а також уповноважених представників юридичної особи нерезидента-суб'єкта підприємницької діяльності, коштів у грив-

нях і неможливості здійснення валютнообмінної операції через пункт обміну іноземної валюти в таких випадках.

На територіях митниць у разі:

- а) сплати мита, платежів, зборів, штрафів фізичними особами;
- б) оформленні перевезень;
- в) сплати платежів за охорону та супроводження підакцизних і транзитних товарів митними;
- г) сплати нерезидентами консульських зборів для відкриття віз;
- г) оплати нерезидентами послуг, наданих прикордонними службами контролю;
- д) оплати нерезидентами послуг з обов'язкового медичного страхування.

На територіях вокзалів, аеропортів та портів у разі:

а) реалізації підприємствам-нерезидентам товарів та послуг з обслуговування іноземних транспортних засобів, їх пасажирів і членів екіпажу.

Розрахунки з нерезидентами здійснюються на підставі рахунка, рахунка-фактури або відповідно до укладеного договору, які передбачають оплату в готівковій іноземній валюті;

б) переоформлення фізичним особам суб'єктами підприємницької діяльності квитків та доплати за багаж у день здійснення цього міжнародного рейсу;

в) реалізації підприємствам через непередбачені обставини пально-мастильних матеріалів, продуктів харчування, медикаментів та надання нерезидентам послуг з обслуговування пасажирів і членів екіпажу іноземних транспортних засобів;

г) надання підприємствами послуг нерезидентам із застосуванням дорожніх чеків міжнародних платіжних систем.

Підставою для зарахування іноземної валюти на розподільчий рахунок підприємства є копія рахунка та копія митної декларації про ввезення іноземної валюти в Україну нерезидентом.

На території України використання готівкової іноземної валюти як засобу платежу дозволяється у разі надання суб'єктами підприємницької діяльності *готельних послуг* фізичним особам-нерезидентам.

В інших випадках використання готівкової іноземної валюти на території України як засобу платежу, а також як застави дозволяється за умови отримання індивідуальної ліцензії НБУ.

Використання готівкової іноземної валюти як засобу платежу дозволяється в разі здійснення підприємствами-резидентами торгівлі та надання послуг за межами України на транспортних засобах, що їм належать (орендовані, зафрахтовані), у таких випадках:

а) за реалізовані товари та надані послуги на повітряних, морських, річкових судах, у потягах та в автобусах;

б) за надані послуги з міжнародних пасажирських перевезень та по-ромних переправлень у прикордонних з Україною зонах.

Іноземна валюта, що ввозиться в Україну у касах транспортних засобів та яку одержано за продані квитки, товари і перевезення багажу, підлягає обов'язковому декларуванню на митниці та зарахуванню на розподільчий рахунок в іноземній валюті юридичної особи-резидента в сумах, задекларованих у митній декларації.

На оригіналі митної декларації ставиться відмітка уповноваженого банку про прийняття готівкової іноземної валюти, а копія митної декларації залишається в уповноваженому банку.

Також дозволяється зараховувати готівкову іноземну валюту на рахунок в іноземній валюті юридичної особи-резидента в разі:

а) отримання її як благодійного внеску від нерезидента;

б) сплати фізичними особами-резидентами та нерезидентами державного мита згідно з чинним законодавством України;

в) сплати фізичними особами-нерезидентами зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Фізичні особи-нерезиденти подають до уповноваженого банку копію митної декларації про ввезення в Україну готівкової іноземної валюти, довідку банку про зняття коштів з рахунка через уповноважений банк.

Невикористаний залишок готівкової іноземної валюти, що була отримана підприємством-резидентом для сплати за витрати на відрядження за кордон чи на експлуатаційні витрати за кордоном, підлягає зарахуванню на розподільчий рахунок в іноземній валюті в банку протягом п'яти банківських днів з часу оприбуткування до каси підприємства.

Банку згідно з власними тарифами дозволяється отримувати комісійну винагороду у валюті за операціями із її зарахування, або зняття з рахунка клієнта, якщо ці операції пов'язані зі сплатою комісій в іноземній валюті іноземному банку-кореспонденту.

Банк може приймати від уповноваженого представника нерезидента – суб'єкта підприємницької діяльності, в касу, готівкову вільно конвертовану валюту в сумі, що не перевищує 10 000 доларів США або еквівалент цієї суми в іншій вільно конвертованій валюті за офіційним курсом гривні до іноземних валют, на день здійснення операції, за наявності:

а) експортного договору (контракту) резидента, в якому передбачено повну або часткову оплату нерезидентом продукції, виконаних робіт, отриманих послуг у готівковій вільно конвертованій іноземній валюті;

б) оригіналу митної декларації про ввезення повноважним представником нерезидента-суб'єкта підприємницької діяльності в Україну вільно конвертованої іноземної валюти;

в) документа, що підтверджує повноваження, надані представнику нерезидента-суб'єкта підприємницької діяльності, на оплату договору готівковою вільно конвертованою іноземною валютою;

г) копії сторінок паспорта фізичної особи – повноважного представника нерезидента або документа, що його замінює.

Для підкріплення власної каси уповноважені банки мають право надавати один одному міжбанківські кредити у готівковій іноземній валюті і здійснювати купівлю-продаж цієї валюти за безготівкову гривню або за безготівкову іноземну валюту відповідно до чинного законодавства України.

Зняття банками-нерезидентами з власного рахунка, відкритого в уповноваженому банку України, іноземної валюти готівкою для вивезення її за кордон здійснюється за наявності індивідуальної ліцензії на право вивезення за межі України валютних цінностей, наданої НБУ.

Використання іноземної валюти II групи за Класифікатором іноземних валют НБУ здійснюється за наявності згоди уповноваженого банку на інкасацію та зарахування іноземної валюти на розподільчий рахунок в іноземній валюті суб'єкта підприємницької діяльності.

Якщо залишки іноземної валюти залишаються в неробочі часи доби у касах тих суб'єктів підприємницької діяльності, яким дозволяється використовувати готівкову іноземну валюту як засіб платежу або як заставу, то уповноважений банк встановлює ліміт зазначених залишків іноземної валюти в касі. Понадлімітні залишки готівкової іноземної валюти підлягають повній інкасації.

Якщо резиденти працюють у вихідні та святкові дні, то вони можуть перевищувати встановлені ліміти залишку іноземної валюти в касі з обов'язковою інкасацією понадлімітних залишків до установи уповноваженого банку не пізніше наступного робочого дня банку.

Необхідно пам'ятати, що у наведених випадках іноземна валюта підлягає продажу в повній сумі на міжбанківському валютному ринку України у встановлені терміни.

Готівкова іноземна валюта, отримана підприємствами в уповноваженому банку, використовується виключно на цілі, на які вона отримана. На власників рахунків згідно з чинним законодавством України покладається відповідальність за цільове використання цих коштів.

На території України сплата резидентами та нерезидентами зборів та здійснення платежів готівкою у всіх інших випадках проводиться у гривнях, і тільки за умови наявності індивідуальної ліцензії НБУ – в іноземній валюті.

Купувати та продавати іноземну валюту, минаючи уповноважені банки, не дозволяється. Для здійснення цих операцій підприємство укладає

договір із банком та сплачує йому за надання цієї послуги комісійну винагороду. В свою чергу, банки проводять такі операції на валютному ринку, де діють певні обмеження.

Проводяться такі операції виключно на Міжбанківському валютному ринку України, на аукціонах НБУ через уповноважені банки, які купують іноземну валюту за дорученням клієнтів із метою її перерахування за межі України у випадках, що не суперечать чинному законодавству України.

Суб'єкти підприємницької діяльності можуть купувати на Міжбанківському валютному ринку України валюту з метою:

- забезпечення виконання їх зобов'язань перед нерезидентами з імпорту товарів (робіт, послуг);
- покриття витрат на службові відрядження за кордон;
- попередньої оплати послуг зв'язку і транспорту;
- розрахунків за картками міжнародних платіжних систем;
- передоплати періодичної та поліграфічної продукції;
- оплати за переробку давальницької сировини, за капітальне будівництво, за надання туристичних і страхових послуг, за участь у семінарах, проживання в готелях;
- сплати мита і послуг патентних повірених на підставі відповідних документів і довідки Державної податкової адміністрації;
- погашення кредитів нерезидентів відповідно до укладених угод;
- перерахування за кордон пенсій, стипендій, аліментів у порядку, передбаченому угодами з неторговельних платежів із відповідними державами;
- репатріації капіталу, який належить іноземному інвестору, інвестованого в економіку України, або дивідендів;
- з іншою метою, передбаченою чинним законодавством України.

Підставою для купівлі іноземної валюти на Міжбанківському валютному ринку України при розрахунках з нерезидентами з *торговельних операцій* є:

- договір із нерезидентом, оформлений згідно з вимогами чинного законодавства України, або інший документ, який відповідно до чинного законодавства України має силу договору;
- вантажна митна декларація у разі, якщо товар ввезено на територію України (вантажні митні декларації, за якими здійснено митне оформлення тимчасово ввезених вантажів під зобов'язання про їх зворотне вивезення, не є підставою для купівлі іноземної валюти). Копія вантажної митної декларації засвідчується круглою гербовою печаткою і підписом керівника відповідної митниці;
- акт приймання виконаних робіт (наданих послуг) або інший документ, що засвідчує надання послуг, виконання робіт;

- документи, передбачені при документарній формі розрахунків (акредитив, інкасо);
- довідка Державної податкової адміністрації, у якій резидент зареєстрований як платник податків, із зазначенням інформації про основний поточний рахунок резидента в національній та іноземній валюті (у випадку купівлі іноземної валюти I групи Класифікатора).

Підставою для купівлі іноземної валюти на Міжбанківському валютному ринку України резидентами при здійсненні розрахунків з *неторговельних операцій* є:

- заявки з розрахунком витрат на відрядження за кордон, на експлуатаційні витрати транспортних засобів, що виконують рейси за кордон (див. лекцію 8);
- документи, які мають силу договору і можуть використовуватись згідно з міжнародною практикою для оплати участі в міжнародних виставках, конгресах; для оплати за навчання, лікування, патентування; для сплати митних платежів; для відшкодування витрат судових, арбітражних, нотаріальних, правоохоронних органів іноземних держав;
- рішення судів про сплату за межі України пенсій, аліментів, штрафів;
- угоди між пенсійними фондами про перекази за межі України пенсій в іноземній валюті.

Для придбання іноземної валюти на Міжбанківському валютному ринку України підприємство подає заяву в уповноважений банк (див. зразок 12.3).

До заяви додається копія контракту.

Після передачі заяви підприємство перераховує еквівалент у національній валюті в банк за аукціонним курсом попередніх торгів з комісійною винагородою уповноваженому банку та біржі.

На оригіналах документів, на підставі яких придбано іноземну валюту, проставляється відмітка банку про суму придбаної валюти. Копії цих документів із зазначеною відміткою завіряються печаткою і підписом керівника підприємства або нотаріусом і зберігаються в банку.

ТИПОВА ЗАЯВА
на купівлю іноземної валюти
від "20" лютого ц.р.

Назва підприємства: ТЗОВ "Полісся"

Поштова адреса: м. Житомир, вул. Київська, 51

Телеграфна адреса: м. Житомир, вул. Київська, 51

ППП співробітника, уповноваженого на вирішення питань за угодою:

Панкратов Петро Володимирович

Зразок підпису: Панкратов

№ телефону: 22-15-30

Поточний рахунок у гривнях № 22018292 у (назва банку) АКБ "Економбанк"
МФО 311025

Рахунок в іноземній валюті № 260064301 у (назва банку) АКБ "Економбанк"
МФО 311025

Мета використання іноземної валюти: розрахунки з іноземним постачальником

Доручаємо від нашого імені і за наш рахунок укласти угоду на купівлю коштів в іноземній валюті на таких умовах:

<i>Сума купівлі іноземної валюти</i>	<i>Код іноземної валюти</i>	<i>Максимальний курс угоди в грн</i>	<i>Сума купівлі в грн за курсом угоди</i>
10000	USD	5,6	56000

та перерахувати на обов'язкове державне пенсійне страхування суму коштів збору в гривнях, на яку була здійснена купівля іноземної валюти згідно з чинним законодавством України.

До початку біржових торгів зобов'язуємось перерахувати гривневий еквівалент у розмірі, необхідному для купівлі валюти за курсом, указаним у поданій заяві, та для перерахування збору на обов'язкове державне пенсійне страхування на рахунок 260064301 у (назва банку) АКБ "Економбанк".

Зобов'язуємось сплатити комісійну винагороду в іноземній валюті банку в розмірі 2%, біржі – 1%.

Придбану іноземну валюту зобов'язуємось використати протягом 5 банківських днів. Залишок гривень після купівлі валюти та сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування (необхідне підкреслити):

1) просимо повернути на наш поточний рахунок;

2) використати для подальшої купівлі валюти.

Керівник підприємства Астахов
(підпис)

Астахов А. В.
(прізвище та ініціали)

Головний бухгалтер Костюк
(підпис)

Костюк К. К.
(прізвище та ініціали)

Використана та рекомендована література

1. Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.93 № 15-93 // <http://www.kmu.gov.ua>
2. Інструкція про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України // <http://www.kmu.gov.ua>
3. Облік і аналіз зовнішньоекономічної діяльності: Підручник / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП «Рута», 2001. – 544 с.
4. Правила використання готівкової іноземної валюти на території України // <http://www.kmu.gov.ua>
5. Правилами здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку України // <http://www.kmu.gov.ua>
6. *Терещенко В.* Тенденції у діяльності пунктів обміну іноземної валюти // Вісник НБУ. – 2003. – №3. – С. 44–47.

Лекція 13

Нетрадиційні банківські операції і послуги

- 1. Банківські гарантії та поручительства.*
- 2. Лізингові операції банків.*
- 3. Факторингові операції банків.*
- 4. Форфейтинг.*
- 5. Операції з банківськими металами.*

1. Банківські гарантії та поручительства

Найбільшою сферою застосування банківських гарантій є розрахунки та платежі в міжнародній торгівлі. Метою банківських гарантій є додаткове забезпечення фінансових інтересів сторін, що беруть участь у зовнішньоторговельних угодах.

На перший погляд зовнішньоторговельний контракт, який докладно визначає зобов'язання сторін, застосування різних санкцій за їх невиконання, порядок розгляду претензій і спорів, є достатнім забезпеченням виконання контрагентами своїх зобов'язань. Однак на практиці, навіть при самій ретельній розробці умов договору, деякі особливості поставок товарів, надання послуг або здійснення платежів, які впливають на реалізацію даної угоди, проявляються тільки в процесі виконання контракту і, як правило, не можуть бути завчасно враховані. Крім того, процес розгляду претензій в арбітражі займає багато часу і призводить до значних втрат, особливо при розгляді справи в арбітражі третьої країни.

Навіть можливий виграш справи в арбітражі або у суді ще не означає, що питання остаточно врегульоване. Кредитору необхідно здійснити стяг-

нення коштів із боржника, що не завжди можливо (наприклад, якщо останній виявився банкрутом). Саме тому експортери (підрядники, кредитори) та імпортери (замовники, позичальники) прагнуть додаткового забезпечення своїх інтересів. При цьому контрагенти прагнуть, щоб ці забезпечення або взагалі виключали можливість понесення ними будь-яких збитків, або дозволяли швидко задовольнити їх вимоги, за договором. Такого роду додаткові забезпечення надаються банками у вигляді письмових односторонніх зобов'язань і називаються банківськими гарантіями, або гарантійними листами. Оскільки часто виступають у вигляді листів, адресованих безпосередньо особам, на користь яких вони виставлені (бенефіціарам).

Таким чином, гарантію можна визначити як доручення банку-гаранта, що приймається стосовно до будь-якої особи (бенефіціара) за дорученням іншої особи (принципала), в забезпечення виконання останнім своїх зобов'язань перед бенефіціаром. Змістом зобов'язання за гарантією завжди є виконання іншого договору, до якого відсилає гарантія. Реалізація гарантії здійснюється в той момент, коли банк-гарант виконує свої зобов'язання перед бенефіціаром (шляхом виплати йому певної суми).

З точки зору підстави для реалізації гарантії поділяються на *безумовні і умовні*. При наданні безумовної гарантії банк-гарант здійснює платіж бенефіціару проти його нічим не обумовленої простої першої вимоги, навіть якщо вона і не підтверджена наданням будь-яких додаткових документів. Дані гарантії найбільш вигідні бенефіціару, оскільки максимально забезпечують його інтереси. Виконання гарантії відбувається в результаті одностороннього прийняття рішення бенефіціаром, тобто виключається можливість виникнення будь-яких спорів. Як правило, вимога бенефіціара повинна бути пред'явлена в межах суми та строку дії гарантії. При виставленні безумовних гарантій банки, як правило, використовують формулювання: «Безумовно гарантуємо за першою вимогою бенефіціара». Безумовні гарантії виставляються банками переважно за дорученням великих постійних клієнтів, але за ними можуть вимагати внесення забезпечення.

Реалізація умовної гарантії може залежати від виконання певних умов, більш-менш вигідних для бенефіціара. Наприклад:

- бенефіціар повинен вказати причину заяви своєї вимоги за гарантією. Наприклад, приклавши сертифікат про те, що він виконав свої зобов'язання, обумовлені контрактом, а його контрагент не здійснив у встановлені строки платіж;
- до вимоги бенефіціара оплати в рахунок гарантії повинні бути надані документи, що підтверджують виконання ним своїх зобов'язань за контрактом. Гарантії, які передбачають надання комплексу товаророзпорядчих документів, називаються документарними;

- вимога бенефіціара в рахунок гарантії повинна бути підтверджена спеціальним документом – свідоцтвом уповноваженої третьої особи (торгово-промислової палати, арбітражу) про те, що контрагент (наказодавець за гарантією) не виконав свої зобов'язання. Така умова менш вигідна бенефіціару, так як потребує багато часу.

Найменш вигідні для бенефіціара умовні гарантії, що ставлять здійснення платежу в пряму залежність від згоди на це принципала.

У міжнародній практиці застосовуються *прямі гарантії і контргарантії*. За прямими гарантіями банк-гарант бере на себе зобов'язання безпосередньо перед бенефіціаром. При видачі контргарантії гарантом є, як правило, банк у країні бенефіціара (або третій банк), до якого звертається банк принципала (банк-поручитель). Банк-поручитель виставляє контргарантію і просить свого кореспондента видати гарантію на користь бенефіціара під повну відповідальність поручителя. Такі гарантії пов'язані з додатковими витратами для поручителя.

Так само, як і акредитиви, гарантії можуть бути *відзивними і безвідзивними*. В останньому випадку зобов'язання банку-гаранта не може бути скасоване або анульовано без попереднього попередження бенефіціара.

Гарантії також поділяються на *платіжні і договірні*. Платіжні гарантії виставляються банками в забезпечення платіжних зобов'язань покупців (боржників) стосовно до продавців (кредиторів). Такі гарантії забезпечують інтереси експортерів; вони видаються перш за все при здійсненні розрахунків за комерційними кредитами. Вони є, як правило, безумовними, такими що передбачають платіж проти простої першої вимоги бенефіціара, і видаються на повну суму кредитної частини угоди і на весь строк погашення кредиту.

Із збільшенням використання в розрахунках на умовах платежу готівкою банківських переказів та інкасо, зростає роль банківських гарантії своєчасної сплати товару імпортером. Такі платіжні гарантії можуть бути як безумовними, так і умовними. При виставленні документарних гарантії банки-гаранти, як правило, вимагають виписувати товаророзпорядчі документи їх наказу. Більшість банків проводить операції за документарними гарантіями аналогічно операціям за документарними акредитивами, але за рівнем забезпечення вони поступаються останнім.

У розрахунках за інкасо або банківськими переказами з вітчизняним експортером на умовах сплати готівкою забезпечення у вигляді безумовних платіжних гарантії повинно бути передбачено договором, особливо в тих випадках, коли покупець має можливість отримати товар до його сплати. В такій ситуації уповноваженим банкам слід виставляти гарантії тільки після ретельного розгляду в кожному конкретному випадку, так як це пов'язано із значним ризиком, а у випадку найменших сумнівів уникати таких операцій або здійснювати під відповідне забезпечення.

Іншим різновидом банківських гарантій, які використовуються в міжнародних розрахунках, є договірні гарантії. Такі гарантії виставляються банками в забезпечення інтересів імпортерів (замовників). До договірних гарантій відносять, перш за все, гарантії повернення авансу і гарантії належного виконання контракту, а також тендерні гарантії (гарантії участі в торгах) та гарантії на тимчасовий ввіз (гарантії митного очищення).

Нижче наводяться характеристики окремих видів гарантій (рис. 13.1)¹

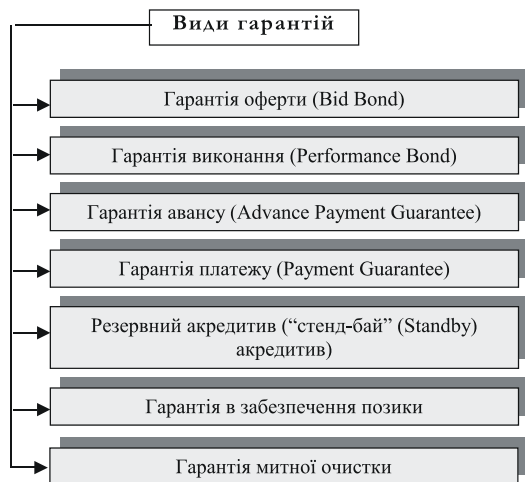

Рис. 13.1. Найважливіші види гарантій у міжнародній торгівлі

Гарантія оферти (Bid Bond)

До договірних гарантій відносяться також тендерні гарантії (гарантії участі в торгах) та гарантії митного очищення. Ці гарантії можуть бути і не пов'язані безпосередньо з виконанням будь-якого контракту.

За останні роки у міжнародній торгівлі товарами та послугами дістала поширення практика оголошення підприємствами різних країн, які бажають закупити велику партію товару або підібрати підрядника для реалізації великого проекту, міжнародних конкурсів (торги, тендер), для участі у яких запрошуються різні фірми. Учасники торгів надають організаторам свої пропозиції, з яких вибирається найбільш вигідна, після чого фірма, що виграла торги, підписує договір з організатором на поставку даного товару, надання послуг або здійснення будь-яких робіт тощо. Якщо фірма відмовляється укласти договір, то сторона, що організовує тендер, понесе значні

¹ Викладено за Г.А. Титовою.

збитки; крім того, для вибору нового постачальника (підрядника) знадобиться час і, можливо, організація нового тендера.

У зв'язку з цим в умовах проведення торгів зазначається вимога до учасників про внесення застави (часто в валюті країни проведення торгів) у розмірі 5–10% від суми майбутнього контракту. Це не завжди вигідно майбутньому експортеру, тому що пов'язано із іммобілізацією його коштів. Тому умови тендеру, як правило, передбачають можливість виставлення гарантії за дорученням учасника торгів – тендерної гарантії. Тендерна гарантія забезпечує виплату певної суми у випадку відмови організації, яка виграла торги, від укладання контракту і, як правило, передбачає платіж за першою вимогою бенефіціара. Умови торгів можуть передбачати виставлення тендерної гарантії одним із місцевих банків, у цьому випадку банк принципала – учасника торгів виставляє контргарантію на користь місцевого банку, доручаючи останньому видати гарантію на користь організатора торгів під його повну відповідальність. Після підписання контракту, тендерна гарантія може бути переоформлена в гарантію належного виконання контракту.

Гарантія виконання (Performance Bond)

Видається за дорученням експортера на користь імпортера. Умови зовнішньоторгових договорів, як правило, передбачають санкції до експортера (підрядника) у випадку невиконання або неналежного виконання ним своїх зобов'язань. Такими санкціями виступають конвенціональні штрафи. Гарантії належного виконання контракту забезпечують виплату банком-гарантом сум штрафів за вимогою бенефіціара. Найчастіше такі гарантії видаються при здійсненні підрядного будівництва, а їх сума, як правило, не перевищує 10–15 % суми контракту.

Строк дії. В обсязі повної суми до повного виконання договору, що в більшості випадків включає і строк гарантії на поставлені виробничі об'єкти та обладнання.

Імпортери (замовники) здебільшого наполягають на виставленні на їх користь безумовних гарантій виконання. Однак експортери прагнуть до надання гарантій, що передбачають платежі на основі спеціальних документів, що засвідчують неналежне виконання продавцем (підрядником) умов договору. Такий перелік документів узгоджується сторонами.

Гарантія авансу (Advance Payment Guarantee)

Видається банком за дорученням експортера (підрядника), який, у відповідності з умовами договору, отримує авансом повну вартість товару або її частину. Змістом такої гарантії є зобов'язання банку з повернення суми авансу (або його невикористаної частини) у випадку невиконання продавцем (підрядником) своїх зобов'язань із поставки товару (проведенню робіт), передбачених контрактом. Якщо контракт передбачає постав-

ку товару частинами (поетапно проведення робіт), то обсяг зобов'язань банку-гаранту, як правило, зменшується в міру здійснення експортером відвантажень (або закінчення підрядником окремих етапів робіт).

Гарантії повернення авансу, що виставляються іноземними банками на користь вітчизняних імпортерів (замовників), найчастіше є безумовними і можуть бути реалізовані проти простої першої вимоги бенефіціару. Авансові гарантії, що видавались у попередні роки комерційним банком за дорученням вітчизняних експортерів (підрядників), містять умову про надання арбітражного рішення, що зобов'язує продавця повернути отриманий аванс або його частину.

Сума гарантії. Сума авансу.

Зниження суми гарантії. На противагу гарантії виконання, як правило, обумовлюється, що сума гарантії автоматично знижується пропорційно сумі часткових поставок. Доказом виконання поставки виступає, як правило, належне виконання акредитива.

Строк дії. В гарантії авансу повинно передбачатись її погашення по закінченні поставок за договором.

Набрання чинності. Гарантія, як правило, виставляється перед отриманням авансу, але повинна вступати в силу лише після надходження авансу. Відповідне застереження необхідно включати в текст гарантії завжди, коли це можливо.

Гарантія платежу (Payment Guarantee)

Мета. Гарантія платежу виставляється, як правило, для забезпечення розрахунків за відкритим рахунком, причому можливі різні варіанти. Так, гарантія може бути виставлена в забезпечення повної оплати поставки товару та послуг. Пред'явлення вимоги бенефіціаром проводиться шляхом письмової заяви, що товар поставлений, але оплата при настанні строку не отримана.

Інша можливість застосування гарантії платежу полягає в частковому забезпеченні договору тривалої дії, що укладається між продавцем та покупцем на поставку споживчих товарів або надання послуг. У такому договорі узгоджуються щомісячні поставки, що сплачуються за відкритим рахунком. Замість відкриття акредитива на всю суму сторони домовляються про виставлення гарантії платежу, яка повинна покривати ризик неоплати поставок за період 1–3 місяці. Це зобов'язання банку є дійсним до повного здійснення поставок за річним договором, а вимога може бути пред'явлена, якщо покупець товарів або послуг не сплатить будь-якої суми, що стала терміновою в межах цього періоду.

Резервний акредитив («стенд-бай» (Standby) акредитив)

Акредитив «стенд-бай» (резервний акредитив) підпорядковується Уніфікованим правилам та звичаям для документарних акредитивів. Він може застосовуватись як замість гарантії оферти, виконання та авансу, та як га-

гарантії платежу і є забезпеченням платежу на випадок, коли третя особа не проведе обіцяного забезпечення. Його текст оформлюється як текст звичайного акредитива з деякими відмінностями:

а) виставлення вимоги має на увазі тільки той випадок, коли обіцяне виконання не здійснено;

б) для доведення невиконання достатньо заяви про це бенефіціара за акредитивом «стенд-бай» разом із копіями документів, що підтверджують поставку, наприклад, у формі дублікатів відвантажувальних документів, векселів за пред'явленням тощо.

Платежі за резервним акредитивом виконуються банками на підставі заяви бенефіціара про те, що наказодавець за резервним акредитивом не виконав своїх зобов'язань. При цьому банки не перевіряють достовірність такої заяви, тобто виконують платіж безумовно. Отже, резервний акредитив можна розглядати як гарантію забезпечення платежу в тому разі, якщо наказодавець за резервним акредитивом не виконав своїх обов'язків за контрактом.

Цей вид акредитива із змістом гарантії використовується передусім у США, де виставлення банківських гарантій європейського типу не дозволяється законом.

Гарантія в забезпечення позики

Гарантія в забезпечення позики виставляється для забезпечення повернення позики банку (іншої установи чи підприємства) з урахуванням основного боргу, відсотків та інших витрат. Відшкодування за даною гарантією здійснюється після звернення кредитора, яке оформлене належним чином та відправлене поштою, телексом, телеграмою тощо.

Сума встановлюється за домовленістю і зменшується пропорційно з погашенням позики і відсотків.

Термін дії гарантії – до вказаної в ній дати або до повного виконання своїх зобов'язань боржником.

Гарантія митної очистки (тимчасового ввезення). Видається банками за дорученням підрядників для забезпечення безмитного тимчасового ввезення обладнання або матеріалів, необхідних для будівництва або проведення інших робіт (наприклад, геологічних пошуків). Таке обладнання (матеріали) повинно бути вивезено після закінчення робіт. Гарантія митної очистки забезпечує виплату мита, якщо воно не буде вивезено.

На відміну від акредитивів та інкасо, банківські гарантії не регулюються міжнародними документами, їх застосування визначається національним законодавством країни гаранта. Щоправда, в 1978 р. Міжнародна торгова палата розробила «Уніфіковані правила по договірних гарантіях» (публікація МТП № 325), однак вони мають факультативний характер і можуть застосовуватися, якщо не суперечать національному законодавству.

Вексельні авалі та резервні акредитиви («стенд-бай»), які по суті також є гарантіями, за інших умов є більш доцільними, так як вони регулюються міжнародними законами і правилами, яких дотримуються більшість країн.

2. Лізингові операції банків

Особливості та переваги лізингу сприяли значному його поширенню у світовій економіці, тобто лізинг давно перейшов національні кордони. Це спонукало законодавців встановити загальні підходи до організації лізингу як міжнародної фінансової угоди. Результатом цих зусиль стала Отавська конвенція з міжнародної фінансової оренди обладнання від 28 травня 1988 р.

Оренда стала реальною альтернативою купівлі лише в другій половині ХХ ст., коли з'явилися фірми, які спеціалізувалися на даному сегменті бізнесу – лізингові фірми.

На відміну від традиційної оренди, лізинг – це складна фінансова операція, що відображає орендні відносини, елементи кредитного фінансування під заставу, розрахунки за борговими зобов'язаннями та інші фінансові й правові відносини.

У лізингу задіяно як мінімум три суб'єкти відносин – лізингоотримувач (будь-яка фірма), лізингодавець (лізингова компанія) і банк. До цих суб'єктів часто додаються страхові, сервісні, дилерські та інші компанії.

Лізинг – господарська операція, за якою суб'єкт підприємницької діяльності (лізингодавець) передає матеріальні цінності іншому суб'єкту підприємницької діяльності (лізингоодержувачу) у користування за плату для провадження підприємницької діяльності.

Лізинговий кредит – відносини між юридичними особами, які виникають при оренді майна і супроводжуються укладенням лізингової угоди (див дод. 12). Лізинг є формою майнового кредиту, де виділяють об'єкт і суб'єкт.

Об'єкт лізингу – будь-яке майно, яке належить до основних засобів і не заборонено до вільного обігу на ринку: машини, обладнання, транспортні засоби, обчислювальна та інша техніка, будівлі, споруди, системи телекомунікацій тощо.

Суб'єкти лізингу: лізингодавець – банк або суб'єкт господарювання, що є власником об'єкта лізингу і здає його в оренду; користувач – суб'єкт, що домовляється з лізингодавцем на оренду про набуття права володіння та розпорядження об'єктом лізингу у встановлених лізинговою угодою межах; виробник – підприємство, організація та інші суб'єкти господарювання, які здійснюють виробництво або реалізацію товарно-матеріальних

цінностей. Існує два способи здійснення лізингових операцій банком.

Для здійснення лізингової операції банк купує за власні кошти об'єкти лізингу. Також банк може бути засновником або співзасновником спеціалізованої лізингової компанії, через яку здійснюватиме лізингові операції.

Рішення про здійснення лізингової операції незалежно від суми договору переважно приймається Правлінням комерційного банку.

Лізингові операції традиційно поділяються за такими критеріями (див. рис. 13.2). У міжнародній практиці розповсюджений зворотний лізинг. Це система взаємопов'язаних угод, при яких фірма – власник землі, будівель або обладнання продає цю власність фінансовому інституту з одночасним оформленням довгострокової оренди своєї власності на умовах фінансового лізингу.

Лізингова операція передбачає укладення відповідної угоди. Договір лізингу укладається у формі двосторонньої угоди між лізингодавцем і лізингодержувачем або багатосторонньої угоди за участю лізингодавця, лізингодержувача, постачальника (інших учасників).

Договір лізингу має бути укладений у письмовій формі.

У договорі лізингу обов'язково зазначаються :

- вид лізингу;
- найменування сторін;
- об'єкт лізингу;
- строк, на який укладається договір;
- вартість основних засобів за домовленістю сторін;
- розмір та порядок сплати лізингових платежів;
- умови повернення об'єкта лізингу;
- умови страхування об'єкта лізингу;
- порядок використання амортизаційних відрахувань;
- відповідальність сторін.

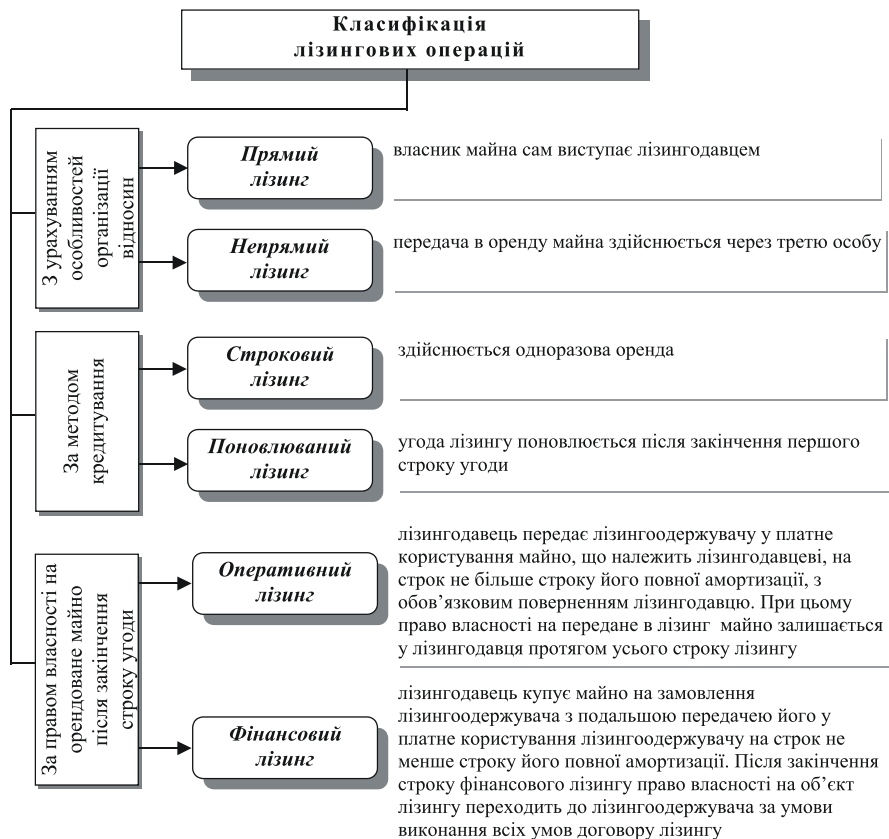

Рис. 13.2. Класифікація лізингових операцій комерційних банків

Строки лізингу визначаються за домовленістю сторін відповідно до виду лізингу та чинного законодавства. Відповідно передача об'єкта лізингу лізингодавцем лізингодержувачу здійснюється у строки і на умовах, визначених у договорі лізингу.

Об'єкт лізингу протягом усього строку дії договору лізингу є власністю лізингодавця, тобто лізингове обладнання виступає заставним забезпеченням угоди.

Плата за користування об'єктом лізингу вноситься лізингодержувачем у вигляді лізингових платежів. Лізингові платежі включають:

- суму, що відшкодовує повну вартість лізингового майна;

- суму, що сплачується лізингодавцю як відсоток за наданий кредит для придбання майна за договором лізингу;
- комісійну винагороду лізингодавцю;
- суму страхових платежів за договором страхування об'єкта лізингу;
- інші витрати лізингодавця, передбачені договором лізингу.

Ризик випадкової загибелі або випадкового пошкодження об'єкта лізингу після передачі лізингоодержувачу покладається на лізингоодержувача, якщо інше не передбачено договором лізингу.

Усі види громадської відповідальності, які можуть виникнути у зв'язку з використанням орендованого майна, а також витрати на поточний і капітальний ремонт орендованого майна несе орендар.

Користувач повинен застрахувати одержане майно на повну суму лізингової угоди. У разі, якщо страхувальником майна, що надається в лізинг, виступає банк (лізингодавець), то лізингоодержувач повинен компенсувати всі витрати лізингодавця зі страхування майна.

Амортизаційні відрахування на надане в лізинг майно обчислюються згідно з чинним законодавством України, а бухгалтерський облік та звітність за лізинговими операціями ведуться згідно з П(С)БО 14.

Привабливість лізингу для клієнта обумовлена тим, що для його здійснення не потрібна одноразова мобілізація фінансових ресурсів у розмірі повної вартості придбаного активу. Це особливо важливо, коли інвестиційні потреби фірми, які пов'язані з використанням складної дорогої техніки чи техніки з високим ризиком морального зносу, перевищують на даний момент її фінансові можливості.

Усе це свідчить про те, що в операції купівлі обладнання є серйозна альтернатива – лізинг. В інвестиційному рішенні «оренда – купівля» вибір переваг передбачає наявність певного алгоритму. Як початкову умову для порівняння доцільно прийняти не просто придбання активу, а придбання за рахунок банківського кредиту. Справедливість цього посилення очевидна: якщо фірма володіє вільними фінансовими ресурсами для прямого придбання активу, то залучення додаткового капіталу – фінансовий нон-сенс. Інша справа, коли для прямого придбання фінансових ресурсів у фірми немає. Саме в цьому випадку перед фірмою виникає проблема вибору: чи лізинг, чи придбання із залученням кредиту.

Алгоритм вибору переваг у задачі «оренда – купівля» передбачає такі кроки:

- визначення фінансових параметрів лізингу активу;
- визначення адекватних першому кроку фінансових параметрів операції придбання цього ж активу за рахунок банківського кредиту;
- вибір логічно прийнятної моделі порівняння кінцевих параметрів двох способів придбання активу;

- визначення переважного варіанта придбання активу.

Як фінансові параметри придбання активу в лізинг прийнято використовувати спеціальні фінансові параметри в стандартній моделі грошового потоку від придбання активу.

Головні фінансові параметри лізингу, згідно з якими здійснюється коригування стандартної моделі грошового потоку:

- втрачена інвестиційна податкова пільга;
- перший лізинговий платіж здійснюється, як правило, відразу після підписання контракту, тобто в нульовий рік;
- фірма отримує реальну вигоду від ефекту «податкового щита» за лізинговими платежами, оскільки з визначення лізингу ці платежі включаються до собівартості продукції лізингоодержувача;
- на актив, що надходить за лізингом, фірма не нараховує знос, оскільки сам актив не відображається на балансі лізингоодержувача.

З цієї причини фірма несе втрачену вигоду від ефекту податкового щита з амортизації.

Зміст другого кроку алгоритму, що розглядається, значно складніший. Задача спрощується, якщо прийняти до уваги такі пояснення.

Забезпечити адекватність параметрів, що порівнюються, можна лише при незмінній структурі капіталу фірми. Але в цьому випадку справедливим є припущення, що сума лізингових платежів заміщує відповідну суму боргу фірми. Це означає, що задача «оренда – придбання» в кінцевому підсумку зводиться до з'ясування: в якій мірі лізинг замінює борг у кожний момент часу. Але подібна постановка питання потребує прояснення сутності боргу, що заміщується, а точніше – еквівалентної позики. Еквівалентна позика – це сума боргу, що відповідає лізинговій заборгованості в кожний момент часу і призводить до таких же змін у грошовому потоці, як і у випадку одержання активу в лізинг.

Визначення адекватних першому кроку алгоритму фінансових параметрів операції купівлі того ж активу за рахунок банківського кредиту зводиться до визначення параметрів грошового потоку від еквівалентної позики. Необхідні параметри – це параметри грошового потоку, що утворюються оплатою суми основного боргу еквівалентної позики і оплатою відсотків за користування цією позикою з урахуванням ефекту «податкового щита» за відсотками.

Досить важливим моментом при встановленні адекватності параметрів у двох варіантах придбання активу є вибір ставки дисконтування грошових потоків, яка повинна бути однією і дорівнювати ставці позикового процента на даний момент часу. Це впливає з принципу заміщення боргу лізингом. Якщо ж рівні ризику при обслуговуванні еквівалентної позики і лізингових платежів різні, то порівняння варіантів є практично неможливим.

Як моделі для порівняння двох варіантів можна застосовувати будь-які відомі нам методи оцінки ефективності інвестиційних рішень, які не дають суттєвої різниці в кінцевих результатах. Використовувані методи повинні мати близький за внутрішнім змістом економічний сенс.

У практиці вирішення задачі «оренда—придбання» часто використовують три методи порівняння:

- метод чистої теперішньої вартості;
- порівняння за скоригованою теперішньою вартістю лізингу;
- метод чистої теперішньої вартості за скоригованою ставкою дисконтування.

Перша модель є найбільш поширеною.

Друга модель базується на процедурі заміщення чистої теперішньої вартості лізингу чистою теперішньою вартістю еквівалентного боргу. Результат заміщення дорівнює або досить близький за значенням до результату порівняння дисконтованих вартостей грошових потоків за першою моделлю.

Основу третьої моделі складає твердження, що для кожного із двох варіантів придбання активу, які порівнюються, існує певна скоригована ставка дисконтування, для якої чиста поточна вартість варіанта за цією скоригованою ставкою дисконтування дорівнює сумі чистої поточної вартості варіанта за доступною вартістю капіталу і поточною вартістю побічного ефекту, викликаного здійсненням цього варіанта. Формально це виражається відомою формулою Модільяні – Міллера:

$$Rc = R \times (1 - T \times L)$$

де Rc – скоригована ставка дисконтування;

R – доступна вартість капіталу;

T – ставка податку на прибуток;

L – вклад проекту у можливість залучення фірмою позикових коштів.

У контексті задачі «оренда—придбання» значення змінної L визначається розміром заміщення боргу сумою лізингових платежів, тобто $L=1$. Як доступну вартість капіталу справедливо прийняти ставку позикового процента.

Оцінка доцільності придбання активу шляхом купівлі або фінансової оренди.

Приклад 13.1

Підприємство «Житомирінвест» має можливість купити обладнання або отримати його на умовах оренди. Необхідно оцінити, який варіант є більш привабливим для підприємства «Житомирінвест» за таких умов:

1. Вартість обладнання становить 10000 грн Термін очікуваного використання цього обладнання підприємством «Житомирінвест» 5 років.

2. Підприємство може залучити позиковий капітал для купівлі обладнання в розмірі 10000 грн під 10% річних.

3. «Житомирінвест» може отримати обладнання на умовах фінансової оренди, щорічний платіж при цьому становитиме 3200 грн

4. Очікувана ціна обладнання через 5 років дорівнює 3500 грн, податок на прибуток стягується за ставкою 30 %.

5. Договором фінансової оренди передбачено, що орендодавець несе витрати на утримання в розмірі 800 грн щорічно. Якщо підприємство «Житомирінвест» купує дане обладнання у власність, воно саме повинно нести ці витрати.

6. Знос списується рівномірно за річною нормою 20%.

Розглянемо грошові потоки у орендаря в тому випадку, якщо він придбає це обладнання у власність.

Витрати на утримання і експлуатацію машин і обладнання в повному обсязі включаються у собівартість. У прикладі їх щорічний розмір становить 800 грн Якщо б ці витрати несла яка-небудь третя сторона (наприклад, виробник майна), обсяг балансового прибутку у підприємства «Житомирінвест» збільшився б на 800 грн і, відповідно, підприємство сплатило б податки на прибуток на 272 грн більше ($800 \times 0,3$). Таким чином, з одного боку, ми маємо прямий вплив грошових коштів – витрати на обслуговування обладнання (щорічно – 800 грн), з іншого боку, це дає нам економію при сплаті податку на прибуток у розмірі 272 грн щорічно.

Аналогічно отримуємо податкову економію на амортизації. Щорічно підприємство «Житомирінвест» нараховує і списує на витрати 2000 грн ($10000 \times 0,2$). Тоді податкова економія становить для орендаря щорічно 680 грн ($2000 \times 0,34$).

Ринкова вартість обладнання на 5-тий рік служби становить 3500 грн. Продаж майна потягне за собою надходження грошових коштів (виручка від реалізації) у розмірі 3500 грн і вплив коштів у розмірі 1190 грн – сплата податку на прибуток ($3500 \times 0,34$).

Порівняння витрат на оренду і купівлю потрібно робити за допомогою техніки дисконтування. Ставка дисконтування дорівнює вартості позикового капіталу (10 %) після вирахування податків (оскільки витрати з виплати відсотків за кредит включаються в собівартість), тобто $10\% \times (1 - 0,3) = 6,6\%$. За цією ставкою слід дисконтувати щорічні грошові потоки, визначаючи тим самим чисті поточні витрати на купівлю і на оренду.

У таблиці 13.1 містяться грошові потоки у підприємства «Житомирінвест» у тому випадку, якщо воно використовує позиковий капітал для купівлі необхідного обладнання. Елементи чистого грошового потоку (*Net Cash Flow, NCF*) за роками визначаються як арифметична сума грошових потоків фірми за торговий рік.

Таблиця 13.1

Грошові потоки при купівлі обладнання (грн)

	Купівля	Рік 1	Рік 2	Рік 3	Рік 4	Рік 5
1	2	3	4	5	6	7
Ціна придбання	-10000					
Витрати на обслуговування		-800	-800	-800	-800	
Податкова економія на обслуговуванні		+272	+272	+272	+272	
1	2	3	4	5	6	7
Податкова економія на амортизації		+680	+680	+680	+680	+680
Виручка від реалізації активу						+3500
Податок на прибуток від реалізації						-1190
Чистий грошовий потік (NCF)	-10000	+152	+152	+152	+152	+2990
Чиста теперішня вартість	-7308					

Розрахунок чистої теперішньої вартості купівлі виглядає таким чином:

$$NPV = -10000 + \frac{152}{(1+0,066)^1} + \frac{152}{(1+0,066)^2} + \frac{152}{(1+0,066)^3} + \frac{152}{(1+0,066)^4} + \frac{2900}{(1+0,066)^5} = -7308 \text{ грн.}$$

У випадку, якщо підприємство «Житомирінвест» купує обладнання на умовах фінансової оренди, вона здійснює щорічні орендні платежі в розмірі 3200 грн. На орендній платі компанія отримує податкову економію в розмірі 1088 грн (3200 x 0,34).

Оскільки майно за фінансової оренди враховується на балансі орендаря, то він і включає амортизаційні відрахування у собівартість продукції, що дає йому податкову економію, як було показано раніше, в розмірі 680 грн.

Грошові потоки у фірми-орендатора протягом строку фінансової оренди наведені в таблиці 13.2.

Таблиця 13.2

Грошові потоки при фінансовій оренді обладнання (грн)

	Початок оренди	Рік 1-й	Рік 2-й	Рік 3-й	Рік 4-й	Рік 5-й
Орендна плата	-3200	-3200	-3200	-3200	-3200	
Податкова економія на орендній платі	+1088	+1088	+1088	+1088	+1088	
Податкова економія на амортизації		+680	+680	+680	+680	+680
Чистий грошовий потік (NCF)	-2112	-1432	-1432	-1432	-1432	+680
Чиста теперішня вартість	-6512					

Розрахунок чистої поточної вартості фінансової оренди має такий вигляд:

$$NPV = -2112 - \frac{1432}{(1+0,066)^1} - \frac{1432}{(1+0,066)^2} - \frac{1432}{(1+0,066)^3} - \frac{1432}{(1+0,066)^4} + \frac{680}{(1+0,066)^5} = -6512 \text{ грн.}$$

Тепер необхідно порівняти приведені затрати для кожного способу фінансування. У нашому випадку, якщо компанія приймає рішення орендувати обладнання на 5 років, то це буде для неї дешевше, ніж якщо б компанія взяла кредит у банку, придбала обладнання, а через 5 років продала його. Виграш компанії від оренди (різниця між приведеними затратами при купівлі активу і приведеними затратами при фінансовій оренді) складає майже 796 грн і це не дивлячись на те, що протягом 5 років за оренду необхідно буде виплатити 16000 грн, що в 1,6 разу підвищує вартість обладнання на початку періоду, що розглядається.

Наведений приклад зовсім не означає, що фінансова оренда завжди краща для підприємства – якщо б це було так, ніхто б не брав кредит у банку для розширення виробничої діяльності. В нашому випадку орендодавець просто запропонував підприємству «Житомирінвест» більш вигідні умови, взявши на себе обслуговування обладнання та інші аналогічні витрати.

Даний підхід у порівняльному аналізі ефективності операцій «покупки» або «оренди» не є єдино можливим. Орендар може розрахувати вартість капіталу за орендним договором і порівняти його з післяподатковою вартістю позикового капіталу (в нашому випадку вона дорівнює: $10\% \cdot (1 - 0,34) = 6,6\%$). Якщо відносні витрати з придбання майна на умовах фінансової оренди менші, то оренда буде більш привабливою, тобто обходитися для компанії дешевше, ніж залучення позики для купівлі обладнання.

Незалежно від відмінностей у розрахунках при вирішенні задачі «оренда-придбання», при виборі кінцевого варіанта придбання активу необхідно додержуватися максимальної обережності, оскільки:

- придбання, очевидно, буде на користь лізингу;
- практика свідчить, що купівля обладнання за допомогою кредиту передбачає отримання в банку не 100 % заявленої суми, а не більше 80–85 %, оскільки часто вимагається компенсаційна сума. Ця обставина може зіграти вирішальну роль при виборі варіанта фінансування придбання активу на користь лізингу.

На вибір кінцевого варіанта придбання активу може впливати ряд факторів: наявність особливого податкового режиму для лізингу, особливі умови лізингового контракту тощо. Тільки повний аналіз впливу всіх можливих факторів дає прийнятні результати вибору в задачі «оренди–придбання».

Лізинг, що виходить за національні межі, тобто коли один із учасників угоди є нерезидентом у даній країні, **отримує назву міжнародного**¹, який, у

¹ Викладено за І.Я. Носковою.

свою чергу, поділяється на імпортерний і експортний. Основна причина, що призвела до виходу лізингу на міжнародну арену в 70-ті роки, — це загальне прагнення провідних країн створити умови стимулювання експорту та інвестицій з боку промислових компаній.

Різновидом лізингу, що застосовується в міжнародній сфері, стали угоди «дабл діп». Їх зміст полягає в комбінації податкових пільг у двох і більше країнах. Наприклад, у 80-х роках придбання ряду літаків кредитувалось через «дабл діп» між США та Англією. Зиск від податкових пільг в Англії більше, якщо орендодавець має право власності, а в США — якщо орендодавець має тільки право володіння. Лізингова компанія в Англії купує літак, віддає його в оренду американській лізинговій компанії, а та, в свою чергу, — місцевим авіакомпаніям. Такого роду угоди можуть здійснюватись між різними країнами. Так, у 80-х роках «Pan American» фінансував свої нові аеробуси за угодами «дабл діп» між Францією і США.

Порядок здійснення лізингових операцій відображена нижче (рис. 13.3).

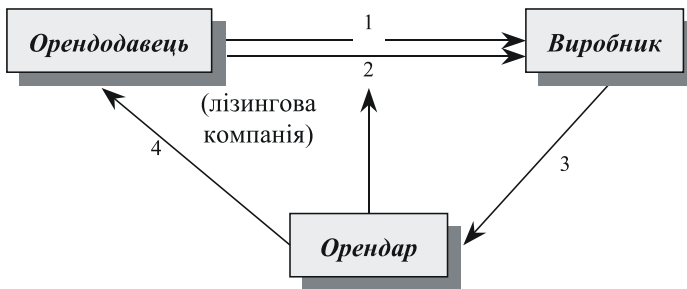

Рис. 13.3. Порядок здійснення лізингових операцій

1 — замовлення на обладнання; 2 — плата за обладнання; 3 — обладнання; 4 — орендні платежі.

Так як лізинговій компанії часто не вистачає власних коштів для здійснення лізингових операцій, вона може залучати позики. Така операція отримала назву лізингу з додатковим залученням коштів (рис. 13.4). Підраховано, що більше 85% всіх угод за лізингом є лізингом із залученням коштів. Орендодавець бере довгострокову позику у одного або декількох кредиторів на суму до 80% вартості активів, що надаються в оренду (без права регресу на орендаря), причому орендні платежі і обладнання служать забезпеченням позики.

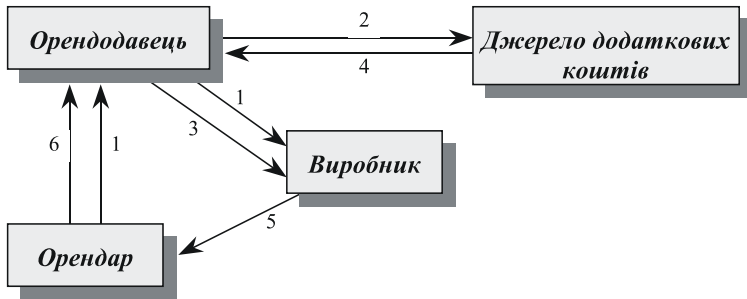

Рис. 13.4. Порядок здійснення лізингу з додатковим залученням коштів

- 1 – замовлення на обладнання;
- 2 – 80%-ва позика без права регресу на орендаря;
- 3 – плата за обладнання; 4 – платежі по позиці;
- 5 – обладнання; 6 – орендні платежі.

Часто лізинг здійснюється не прямо, а через посередника (рис. 13.5).

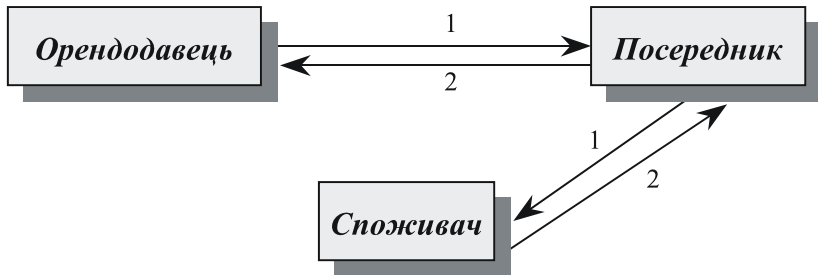

Рис. 13.5. Порядок здійснення лізингу через посередника

- 1 – обладнання; 2 – орендні платежі.

Основний орендодавець отримує переважне право на отримання орендних платежів. У договорі, як правило, обумовлюється, що у випадку банкрутства третьої ланки, орендна плата буде надходити основному орендодавцю. Подібні угоди отримали назву сублізингу.

Згаданий вже нами зворотний лізинг (lease-back) використовується в тих випадках, коли у підприємства є обладнання, але не вистачає коштів

для виробничої діяльності. Тоді воно продає це обладнання лізинговій компанії, а остання здає його в лізинг тому самому підприємству. У підприємства відбувається тимчасове вивільнення грошових коштів (рис. 13.6).

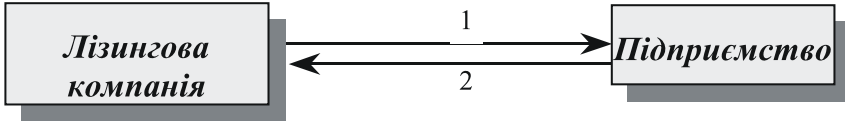

Рис. 13.6. Порядок здійснення зворотного лізингу

1 – вартість обладнання; 2 – орендні платежі.

Таку угоду використовують і тоді, коли у підприємства низький рівень доходів, і, відповідно, воно не може повністю скористатися пільгами з прискореної амортизації і оподаткування прибутку. Воно здійснює угоду, а лізингова компанія отримує податкові пільги. У відповідь вона знижує ставку орендної плати.

Останнього часу отримала поширення практика укладання угод між виробниками обладнання і лізинговими компаніями. У відповідності до цих угод виробник від особи лізингової компанії пропонує клієнтам фінансування своєї продукції за допомогою лізингу. Таким чином, лізингова компанія використовує торгову мережу постачальника, а постачальник розширює межі збуту своєї продукції. Ці угоди, що отримали назву «допомога в продажі» (sales-aid), застосовуються, як правило, для обладнання низької вартості – від 5 до 20 тис. дол.

При постійному і тісному співробітництві підприємств із лізинговими компаніями можливе укладання угод з надання лізингової лінії (lease-line). Ці угоди аналогічні банківським кредитним лініям і дозволяють орендарю брати додаткове обладнання в лізинг без укладання кожен раз нового контракту.

3. Факторингові операції банків

Однією з найбільш поширених посередницьких послуг комерційних банків у даний час є факторинг. Факторинг уперше виник у США наприкінці XIX ст., потім він знайшов застосування в промислово розвинутих країнах Західної Європи. Особливо широко факторинг почав застосовуватися в практиці комерційних банків у 80-ті роки XX ст., в період стійкого економічного піднесення західних країн. Кількість факторингових

компаній зросла в 3,6 разу, причому в їхньому сукупному обороті в 2 рази зменшилася частка Америки і в 1,5 разу зросла частка Західної Європи.

За кордоном факторинг є простим способом отримання фінансування для дрібних і середніх компаній. Як правило, кредитні установи вимагають від них гарантій більше звичайних, а процентна ставка за кредитами майже завжди вища, ніж для великих фірм. Факторингові ж компанії, навпаки, спеціалізуються на наданні послуг саме таким невеликим підприємствам.

Придбання банком права вимоги у грошовій формі з поставки товарів або надання послуг з прийняттям ризику виконання такої вимоги та прийом платежів (факторинг) є банківською операцією, що здійснюється на комісійних засадах на договірній основі. За договором факторингу банк бере на себе зобов'язання передати за плату кошти в розпорядження клієнта, а клієнт бере на себе зобов'язання відступити банкові грошову вимогу до третьої особи, що впливає з відносин клієнта з цією третьою особою (див. дод. 13). Факторингові операції банків можуть супроводжуватися наданням клієнтам додаткових консультаційних та інформаційних послуг.

Мета факторингу – усунення ризику, що є невід'ємною частиною будь-якої кредитної операції. В країнах із розвинутою ринковою економікою значна увага приділяється дотриманню термінів платежів. Діяльність факторингових компаній і факторингових відділів банків саме і покликана вирішувати проблеми ризиків і термінів платежів у відносинах між поставальниками та покупцями, а також надавати цим відносинам більшу стабільність.

Факторингові послуги можуть надаватися установами банку будь-якому суб'єкту господарювання незалежно від того, в якому банку відкрито його поточний рахунок.

Факторингові операції можуть бути відкритими (якщо боржник повідомлений про участь банку в операції) або закритими. Повідомлення боржника здійснюється відповідним записом на рахунок-фактурі, що підтверджує правонаступність банку за вимогою та одержанням боргу.

Факторинг – це комісійно-посередницька діяльність, пов'язана з переуступкою банку клієнтом-поставальником неоплачених платежів-вимог (рахунків-фактур) за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги і, відповідно, права одержання платежу за ними, тобто інкасуванням дебіторської заборгованості клієнта (одержанням коштів за платіжними документами). Банк стає власником неоплачених платіжних вимог і бере на себе ризик їх несплати, хоча кредитоспроможність боржників попередньо перевіряється. Відповідно до договору банк зобов'язується сплатити суму пе-

реданих йому платіжних вимог незалежно від того, чи сплатили свої борги контрагенти-постачальники. У цьому полягає різниця між факторингом і банківською гарантією. При банківському гарантуванні банк зобов'язується, у випадку несплати клієнтом у строк належних сум, здійснити платіж за свій рахунок. Метою факторингового обслуговування є негайне інкасування коштів (або одержання їх на визначену у факторинговому договорі дату) незалежно від платоспроможності платника.

На Заході факторингові компанії, крім власне факторингу, надають, як правило, ще і ряд сервісних послуг, таких, як ведення бухгалтерського обліку для підприємств-клієнтів, аудит, підготовка статистичних оглядів, зведень тощо. Факторингові компанії в країнах із розвинутою ринковою економікою найчастіше представляють собою дочірні фірми при великих банках.

У факторингових операціях беруть участь три сторони:

- факторингова компанія (або факторинговий відділ банку), тобто спеціалізована установа, що купує рахунки-фактури у своїх клієнтів;
- клієнт (постачальник товару, кредитор) – промислова або торгова фірма, що уклала угоду з факторинговою компанією;
- підприємство (позичальник) – фірма-покупець товару.

Перед укладанням договорів про проведення факторингових операцій банк повинен проаналізувати:

- дані про якість продукції, що виробляється підприємством, або послуг, що надаються господарчою організацією;
- дані про кількість і питому вагу випадків відмови від платежу через поставку неякісної продукції;
- дані про кількість рекламцій та випадків повернення неякісної продукції;
- інформацію про склад та кількість платників для з'ясування їх незмінності;
- дані про платоспроможність боржників-покупців продукції клієнта, насамперед, про своєчасність розрахунків, розміри дебіторської та кредиторської заборгованості, строки сплати боргових вимог.

Для цього клієнт повинен надати банку таку інформацію:

- найменування, адреса кожного платника та умови торгівлі з ним;
- про суму боргових вимог, що переуступаються;
- про суму боргу кожного платника (з урахуванням сум за рахунками-фактурами, сум недоплат і т. ін.), дані про умови платежів для кожного платника або за окремими видами рахунків;
- іншу інформацію, необхідну для інкасації боргових вимог, у тому числі листування з платником, інформацію про здійснені заходи щодо стягнення належних сум тощо.

Банк повинен оцінити якість боргових вимог, що переуступатимуться банку. У зв'язку з цим:

- у документах, що переуступаються банку, повинні бути чітко визначені умови поставок та порядок розрахунків із контрагентами;
- необхідно проаналізувати документи, на підставі яких виставляються рахунки. При укладенні угод зобов'язати майбутнього клієнта виставляти рахунки після відвантаження товарів або надання послуг.

Факторингові операції недоцільно проводити в таких випадках:

- за платіжними зобов'язаннями бюджетних організацій;
- за платіжними зобов'язаннями збиткових і неплатоспроможних підприємств;
- за платіжними зобов'язаннями господарчих організацій, оголошених некредитоспроможними;
- за компенсаційними або бартерними угодами;
- за договорами, умовами яких передбачено право покупця повернути товар протягом певного часу, а також післяпродажне обслуговування;
- підприємств, що мають велику кількість дебіторів, заборгованість кожного з яких відображається невеликою сумою;
- фізичних осіб, філій та відділень підприємств.

При укладанні угоди на факторингове обслуговування клієнт повинен переуступити банку право вимоги боргів усіх своїх платників для усунення можливості переуступки банку лише тих платіжних вимог, при інкасації яких є певні труднощі.

У договорі на факторингове обслуговування банк повинен передбачати право регресу. Право регресу надає банку право продати клієнту кожний несплачений рахунок-фактуру в разі відмови платника від платежу незалежно від чинників цього, у тому числі відсутність у нього коштів для сплати боргу.

Банк повинен мати достатній обсяг ресурсів для забезпечення виконання зобов'язань, що випливають з угоди про факторингове обслуговування.

Банк повинен визначити граничну суму за операціями факторингу, в межах якої поставки товарів і надання послуг можуть здійснюватися без ризику неодержання платежу. З цією метою необхідно передбачити:

- визначення щомісячних лімітів відвантаження (встановлення суми, на яку протягом місяця може бути відвантажено товарів одному платнику). В окремих випадках ліміт може встановлюватися за тижнями або кварталами. За умови перевищення постачальником встановлених лімітів банк може відмовитись від сплати платіжних вимог;
- страхування окремих угод (у випадках, коли специфіка виробничої діяльності постачальника зумовлює необхідність укладання угод з

різними платниками на достатньо великі суми). В цьому разі обумовлюється гранична сума кожного такого замовлення відповідно до умов поставки товарів і надання послуг протягом певного часу.

Гранична сума за факторинговими операціями становить 50 % від граничного розміру установи банку на одного позичальника при звичайному кредитуванні.

Рішення про надання факторингових послуг приймається кредитним комітетом відповідної установи банку залежно від граничного розміру факторингових послуг.

Після обробки всіх даних і укладення факторингового договору банк надсилає всім платникам листи-повідомлення.

Якщо під час дії договору з'являється новий платник, то відносно нього формується і опрацювується аналогічна інформація.

Плата за факторингове обслуговування (за звільнення від ведення обліку, страхування від появи сумнівних боргів) розраховується у процентному відношенні до суми рахунка-фактури.

Розмір процентної ставки встановлюється залежно від масштабів і структури виробничої діяльності постачальника та якості його покупців, а також оцінки банком ризиків щодо неповернення платежів. Відсоткова ставка не повинна бути меншою від діючої відсоткової ставки за звичайними кредитами.

Для здійснення факторингових операцій клієнт надає банку копію рахунка-фактури, виставленого покупцю продукції, лист банку, який обслуговує платника, про здійснення факторингової операції та вказівки змінити найменування та рахунок постачальника на реквізити банку, що здійснює факторингову операцію.

Лист залишається в банку, який обслуговує платника, а факторингові операції оформлюються меморіальними ордерами. Перший примірник ордера залишається в банку, другий надсилається постачальнику.

Банк може попередньо сплатити клієнту до 50 % вартості придбаних рахунків-фактур. Решта суми рахунків-фактур перераховується клієнту в міру отримання коштів від платників після покриття заборгованості перед банком.

Дія договору може бути припинена:

- за взаємною угодою сторін;
- за бажанням клієнта за умови погашення заборгованості перед банком із попереднім повідомленням банку у строк, обумовлений у договорі;
- за бажанням банку з попереднім повідомленням постачальника у строк, обумовлений у договорі.

Після розірвання договору банк повинен повідомити платників, з якого саме часу платежі повинні надходити на користь постачальника.

4. Форфейтинг¹

Форфейтинг, на відміну від факторингу, є одноразовою операцією, пов'язаною із стягненням коштів шляхом перепродажу придбаних прав на товари та послуги. Форфейтингові операції відображаються в бухгалтерському обліку аналогічно із факторингом.

Виникнення ринку форфейтування викликано змінами в структурі світової економіки, які відбулися наприкінці 50-х – початку 60-х років, коли ринок продавця товарів виробничого призначення поступово перетворювався на ринок покупця цих товарів. Значний розвиток міжнародної торгівлі супроводжувався тенденцією росту, що посилювалась, змусив імпортерів подовжити термін традиційного 90–180-денного комерційного кредиту. Цей час характеризується зниженням рівня митного протистояння, що утворився внаслідок повоєнної депресії. Відродження торгових відносин між країнами Західної і Східної Європи і зростаючої значимості у світовій торгівлі країн Азії, Африки і Латинської Америки створили безліч фінансових труднощів, у першу чергу, у західноєвропейських експортерів. Більш того, поява цих нових ринків прийшла на час, коли існуючі банки були не в змозі запропонувати послуги, очікувані експортерами. Таким чином, інструменти форфейтування з'явилися як відповідь на незадоволений і постійно зростаючий попит на міжнародні позики.

Форфейтування – це термін, який традиційно використовують для позначення купівлі зобов'язань, погашення яких припадає на деякий час у майбутньому та які виникають у процесі постачання товарів і послуг (здебільшого експортних операцій) без обороту на будь-якого попереднього боржника. Сам термін є французького походження і виражає «відмову від прав», що складає суть операцій з форфейтування.

При форфейтуванні продавець вимоги, що може прийняти, наприклад, форму переказного векселя, захищає себе від будь-якого регресу включенням в індосамент слів «без обороту». Продавцем векселя, що форфейтується, як правило, є експортер; він акцептує його як платіж за товари і послуги і прагне передати всі ризики і відповідальність за інкасування форфейтеру (тобто банку, що обліковує векселі) в обмін на негайну оплату готівкою.

Як правило, форфейтуванню підлягають торгові тратти або прості векселі, але заборгованість у будь-якій формі може бути форфейтована, наприклад, акредитив або відстрочені платежі, що впливають із нього. Перевага простих і переказних векселів пояснюється їх застосуванням як інструментів торгового фінансування протягом тривалого часу та властивою їм операційною простотою.

¹ Викладено за І.Я. Носковою.

Остаточний вибір того або іншого платіжного засобу в міжнародних торгових і кредитних угодах залежить від багатьох юридичних, економічних і політичних чинників, що не дозволяє виробити загального правила для розв'язання цієї проблеми.

Якщо імпортер не є першокласним позичальником, що користується безсумнівною репутацією, будь-яка форфейтингова заборгованість обов'язково повинна бути гарантована у формі авалю або безумовної і безвідзвільної банківської гарантії, прийнятної для форфейтера.

Виконання цієї умови особливо важливо, якщо розглядати угоду як необоротну, тому що у випадку неплатежу з боку боржника форфейтер може покласти тільки на цю форму банківської гарантії як на єдино можливу.

Форфейтування – найбільш часто застосовувана і важлива серед середньострокових угод, тому що охоплює термін від 6-ти місяців до 5–6 років. Проте кожен форфейтер установлює свої часові межі, виходячи, головним чином, із ринкових умов для визначеної угоди.

При форфейтуванні купівля векселів здійснюється авансовим дисконтом за весь термін кредиту. Таким чином, експортер фактично перетворює свою кредитну операцію за торговою угодою на операцію з готівкою. У цьому випадку він відповідає лише за задовільне виготовлення і постачання товарів, а також за правильне оформлення документів за зобов'язаннями. Ця остання обставина, разом із наявністю фіксованої процентної ставки, стягнутої за всю операцію на самому її початку, робить форфейтування вигідною послугою для експортера та відносно недорогою альтернативою іншим сучасним формам комерційного рефінансування.

При форфейтуванні необхідно дотримуватися основних правил страхування від ризиків. Для цього експортер повинен стежити за тим, щоб позичальник належав до першокласної компанії, хоча в більшості випадків вимоги експортера покриваються авалем або гарантією банку країни боржника. Більшість компаній, що форфейтують, беруть на себе зобов'язання тільки в період можливого для форфейтера виникнення ризиків.

Покриття інших ризиків, як валютних, здійснюється форфейтером. До укладання форфейтингової угоди саме він визначає спроможність країни імпортера виконувати свої валютні зобов'язання. При покритті валютних ризиків більшість компаній, що здійснюють форфейтування, ведуть розрахунки тільки у визначених валютах, які можна безперешкодно і швидко рефінансувати (долари США, Євро, швейцарські франки).

Недоліки для експортера зводяться до можливих відносно більш високих витрат з передачі ризиків форфейтеру. Але, звертаючись за форфейтуванням, фірма-експортер виходить із стратегічних міркувань, а з погляду на це форфейтування може здатися їй дуже вигідним.

Аналізуючи головні умови угоди форфейтування, основну увагу варто приділити механізму погашення, валюти, дисконтуванню, видам форфейтованих документів, видам банківських гарантій.

Нормальною умовою кредиту є регулярне його погашення частинами. Ризики кредитора зменшуються в результаті скорочення середнього терміну. Там, де заборгованість виступає у формі простого або переказного векселів, це досягається виставленням ряду векселів на певний строк, як правило, на термін до шести місяців. Отже, при форфейтуванні на термін до п'яти років можна оперувати з десятьма простими векселями, виписаними на однакову суму, – кожний на термін шість місяців після чергового відвантаження товару послідовно.

Боргові розписки і вексель виписуються, як правило, у доларах США, ЄВРО і швейцарських франках, хоча здійснити облік векселя можна у будь-якій валюті. На практиці форфейтери майже завжди використовують ці три валюти в силу їх переважного поширення на євrorинках, а також, щоб уникнути ускладнень із проведенням операцій в інших валютах. Більше того, оскільки вартість операцій з форфейтування визначається, головним чином, основними витратами форфейтера, то через ризики, пов'язані зі слабкими або нестабільними валютами, надзвичайно підвищилася вартість таких операцій. Зрозуміло, що платежі повинні здійснюватися у вільноконвертованій валюті. Для цього боргові розписки або векселі завжди включають це важливе застереження, коли вони виражені в іншій валюті, ніж валюта місця платежу.

Дисконтування, тобто утримання погодженої знижки за відповідний період із номінальної суми векселя, має місце після того, як форфейтер одержав вексель. У результаті дисконтування експортер одержує за дисконтований вексель певну суму готівки. З погляду експортера операція на цьому завершена, оскільки він уже одержав оплату за поставлені товари цілком, і за умовами домовленості з форфейтером укладена з ним угода зворотної сили не має. Операції з форфейтування рідко відбуваються за плаваючими дисконтними ставками.

Іншими кредитними документами, також придатними для форфейтування, є рахунки дебіторів і відстрочені зобов'язання за акредитивами. Вони більш-менш схожі, виходячи зі складності цих операцій. Їх здійснення вимагає від учасників гарної поінформованості про юридичну та ділову практику, що застосовується в країні боржника. Обидва види боргових документів вимагають повного викладення всіх умов. Більш того, всі терміни погашення об'єднані в документі, виставленому на користь бенефіціара, і часто без права індосації без спеціального дозволу боржника. Це викликає численні правові й операційні ускладнення і, як правило, знижує придатність для форфейтера таких документів, як дебіторські рахунки й

акредитивні зобов'язання, хоча і не виключає можливості проведення з ними операцій з форфейтування.

Щодо форфейтування простого і переказного векселів, із юридичної точки зору, існує розходження інтересів учасників. Це відноситься до застереження «без обороту» і відображається в Міжнародній конвенції про комерційні векселі, яка встановлює, що індосант простого векселя має законне право звільнитися від будь-якого зобов'язання на підставі застереження про відсутність зворотної вимоги в його індосаменті. У випадку з переказним векселем кредитор виступає як векселедавець і тому, із погляду права, завжди відповідальний, незалежно від того він напише на векселі розпорядження, що виключає це правило, або ні. На практиці це створює ряд проблем.

Саме з цієї причини експортери віддають перевагу простим векселям як платіжним документам, які дозволяють легше здійснити переведення ризику.

Прості, або переказні векселі, що акцептуються при форфейтуванні, майже завжди супроводжуються банківським страхуванням у вигляді звичайної гарантії, або авалю. Гарантом, як правило, виступає діючий на міжнародному ринку та відомий форфейтеру банк, який є резидентом у країні імпортера і спроможний підтвердити платоспроможність імпортера. Така гарантія важлива не тільки для зменшення ризику форфейтера, але також для того, щоб при необхідності мати можливість переобліку зобов'язань на вторинних ринках позичкових паперів. При наданні гарантії обіцянка набуває форми підписаного гарантом самостійного документа, що цілком викладає умови, які стосуються угоди.

Аваль у міжнародній практиці можна розглядати як безвідзивну і безумовну гарантію про оплату на певну дату, що видається гарантом, якби він сам був боржником. Це найбільш зручна і надійна форма страхування для форфейтера.

Бюргшафт (поручительство) – оголошення зобов'язання, прив'язаного до певного контракту. Але у зв'язку з тим, що контракт не залежить від правового обґрунтування, то ця форма гарантії при форфейтуванні менше застосовується. Як правило, форфейтер зневажає необхідністю перевірки законності всіляких документів, акцептуючи бюргшафт тільки після підтвердження, що поставки товарів відповідним чином завершені. Ця обставина значною мірою скорочує сферу застосування даної форми гарантії.

Щодо протікання угоди, то часто зацікавлені експортери звертаються до форфейтера на ранньому етапі угоди. Експортер, будучи часто не в змозі самостійно запропонувати імпортеру середньостроковий кредит, задовго до укладання експортного контракту захоче з'ясувати, чи є, в

принципі, можливість організації форфейтованого фінансування на покриття витрат з експорту. Форфейтер, незнайомий із усіма необхідними подробицями, буде не в змозі зробити остаточну пропозицію, але повідомить, можливе або ні таке фінансування і назве приблизні дисконтні ставки. Після цього експортер зможе на цій основі продовжити переговори і, якщо необхідно, узгодити витрати з можливого форфейтування його дебіторської заборгованості. Нарешті, форфейтер робить експортеру пропозицію надати необхідні кошти за фіксованою ставкою, хоча поки ця пропозиція приймається експортером, може пройти певний час. Цей опційний період (період вибору), протягом якого не стягається ніякої комісії, як правило, не перевищує 48 годин. Можливий і більш тривалий (до 1-3 місяців) період опціона, але в цьому випадку утримується опціона на комісія.

Набагато більш важливий проміжок часу від моменту угоди про купівлю векселів до фактичного постачання, оскільки підготовка фінансування, як правило, проходить від моменту відвантаження товарів. Протягом цього періоду форфейтер пов'язаний домовленістю форфейтувати зобов'язання за фіксованою ставкою на весь термін або аж до встановленої дати, коли експортер зобов'язаний надати узгоджені документи. Експортер може анулювати контракт із форфейтером тільки за взаємною згодою з ним, сплативши при цьому належну форфейтеру неустойку.

Можна зробити висновок, що форфейтування служить найбільш юридично поширеним засобом рефінансування зовнішньоторговельного комерційного кредиту.

Переваги форфейтування для експортера пов'язані, у першу чергу, із повним перенесенням валютних, комерційних, політичних, переказних й інших видів ризику на форфейтера (банк), що робить форфейтування найбільш вигідним для продавця.

5. Операції з банківськими металами¹

Організація торгівлі банківськими металами регламентована Законом України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» від 18 листопада 1997 р. № 637/97-ВР, а також «Положенням про організацію торгівлі банківськими матеріалами на валютному ринку України», затвердженим постановою Правлінням Національного банку України 24 лютого 1998 р. № 65.

¹ Викладено за В.І. Міщенком та В.А. Ющенко.

До дорогоцінних металів належать золото, срібло, платина і метали платинової групи (паладій, іридій, родій, осмій, рутеній) у будь-якому вигляді та стані (сировина, сплави, напівфабрикати, промислові продукти, хімічні сполуки, вироби, відходи, брухт тощо).

Банківськими металами називають дорогоцінні метали (золото, срібло, платина, метали платинової групи), доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також моменти, вироблені з дорогоцінних металів.

Найвищими пробами банківських металів визнаються проби не нижчі, ніж:

- для золота – 995,0;
- для срібла 999,0;
- для платини та паладію – 999,5.

Згідно із Законом України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» Національний банк України уповноважений створювати золотий запас України, який є державною власністю, та в межах повноважень, визначених законодавством, здійснювати управління ним (ст. 8). Відповідно до ст. 9 Закону Міністерство фінансів і Національний банк України здійснюють операції з купівлі-продажу дорогоцінного каміння, інших цінностей на внутрішньому та зовнішньому ринках, розміщують золотий запас (у тому числі, в іноземних банках) самостійно або через банки та інші фінансово-кредитні установи, здійснюють валютні операції з банківськими металами в порядку, встановленому нормативно-правовими актами України.

Банківські метали, які є об'єктом купівлі і продажу на валютному ринку України, існують у вигляді стандартних і мірних злиwkів та монет, вироблених з дорогоцінних металів.

Стандартні зливки – це зливки банківських металів, що відповідають світовим стандартам якості, прийняті Лондонською асоціацією ринку дорогоцінних металів (London Good Delivery Standard) або технічними умовами ГОСТ 28058 – 89, ГОСТ 28595 – 90, ГОСТ 12341 – 81, ГОСТ 12340 – 81 (міждержавні ГОСТи країн СНД).

Мірними зливками (міні-зливками) називають зливки банківських металів масою 1 кг і менше з умістом хімічно чистого основного металу не менше, ніж 99,99% лігатурної маси зливка (проба 999,9).

Монети, вироблені з дорогоцінних металів, – це монети вітчизняного та іноземного виробництва, якість металу яких відповідає вимогам до проби відповідного банківського металу.

Банківські метали підлягають обов'язковій сертифікації через оформлення сертифіката якості – письмового документа або клейма, визначе-

ного афінажу, які засвідчують назву металу, його пробу (кількість часток хімічно чистого дорогоцінного металу на 1000 часток лігатурної маси) та серійний номер, а також назву компанії виробника.

Торгівлю банківськими металами здійснюють у межах прав, наданих чинним законодавством України, такі учасники валютного ринку:

- Національний банк України;
- Українська міжбанківська валютна біржа (далі – УМВБ);
- уповноважені банки та уповноважені фінансово-кредитні установи на підставі ліцензії Національного банку України на право здійснення відповідних операцій із валютними цінностями.

Національний банк України здійснює будь-які операції з банківськими металами, які не заборонені чинним законодавством України. Здійснення операцій із банківськими металами уповноваженими банками та уповноваженими фінансово-кредитними установами проводиться відповідно до чинного законодавства України, що регламентує правила здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку з валютними цінностями.

Торгівлю банківськими металами поділяють на оптову та роздрібну. Оптова торгівля банківськими металами здійснюється на УМВБ, а роздрібна – уповноваженими банками та уповноваженими фінансово-кредитними установами, які отримали ліцензію Національного банку України на право здійснення операцій із банківськими металами, безпосередньо через власні каси в операційних залах уповноважених банків та фінансово-кредитних установ із фізичними особами – резидентами і нерезидентами.

До оптової торгівлі належать операції купівлі-продажу за однією угодою або з одним контрагентом протягом робочого дня більше, ніж 100 грамів золота, платини чи металів платинової групи, або 1000 грамів срібла у зливках чи монетах у кількості більше, ніж 10 золотих, платинових або срібних монет. Оптова торгівля банківськими металами здійснюється відповідно до правил, які затверджуються біржовим комітетом УМВБ, та інших внутрішніх документів, які затверджуються Комісією УМВБ з торгівлі банківськими металами (КТБМ), за умови, що вони не суперечать чинному законодавству України, а також відповідно до нормативних актів НБУ. До складу КТБМ обов'язково входить представник НБУ, який бере участь у роботі Комісії з правом вирішального голосу.

Оптові продавці та оптові покупці, які не належать до учасників валютного ринку, здійснюють операції з банківськими металами через учасників валютного ринку як їх клієнти.

Оптовий ринок банківських металів в Україні сьогодні достатньо об'ємний, але все ще не відповідає своїм потенційним обсягам. Через відсутність у країні організованої системи консолідування статистичної інформації в даному сегменті, а також нормативних вимог про нерозголошення інфор-

мації про обсяги торгів на секції банківських металів, більш-менш точна оцінка ринку ускладнена. Однак згідно експертним оцінкам, сучасні щотижневі обсяги торгів золотом на УТБ «Контрактовий дім УМВБ» у періоди мінімальної активності операторів коливаються в межах 30–50 кг, у періоди максимальної активності – 150–200 кг. У цілому, згідно з тими самими експертними оцінками, обсяги біржової торгівлі банківськими металами в Україні у 2000 р. склали приблизно 650–700 кг, в 2001 р. – 770–800 кг, а приблизний річний обсяг біржових угод протягом останніх років оцінюється в межах 30–40 млн грн.

До роздрібно торгівлі відносять операції купівлі-продажу за однією угодою або з одним контрагентом протягом робочого дня не більше, ніж 100 грамів золота, платини чи металів платинової групи або 1000 грамів срібла у зливках чи монетах у кількості не більше, ніж 10 золотих, платинових або срібних монет.

Роздрібна торгівля банківськими металами здійснюється відповідно до нормативних актів, зокрема інструкцій НБУ з організації емісійно-касової роботи в установах банків України.

Роздрібна торгівля банківськими металами здійснюється з поставкою металів, а оптова може здійснюватися як з фізичною поставкою металів, так і без неї.

На сьогоднішній день банки України мають реальну можливість здійснювати операції, які в світовій практиці відносяться лише до категорії найпростіших:

- кредитування під заставу металів;
- оренда депозитних банківських чарунок для збереження банківських металів;
- передача банку металів на відповідальне зберігання;
- розміщення готівкових банківських металів на банківському депозиті.

Остання послуга через своє поширення у світі є перспективною і для України, але, не дивлячись на певні зрушення в цьому напрямку, все ще залишається на початковій стадії. Клієнт, придбавши готівкове золото в зливках, має можливість покласти його в банк, за що буде отримувати обумовлений у депозитному договорі відсоток. У залежності від термінів депозиту ставка може бути від 2–6 % річних. За бажанням клієнта відсотки можуть бути виплачені в металі або готівкою.

Банк, у свою чергу, відкривши у себе депозит у металі, може повторно продати цей же зливоч іншому клієнту, а отримані кошти спрямувати в подальший оборот, тим самим збільшуючи оборотність золота. При цьому в банку повинен зберігатися певний ліміт залишку металу в касі, який може бути виданий клієнту в момент погашення депозиту.

На перших порах доходність банків коливалась лише в межах 2-4 % річних. Сьогодні при періоді оборотності золота в шість тижнів доходність досягає в середньому 7-8 % річних, якщо ж золото продається на менший термін, то доходність може складати 15-16 %, а за оптового продажу металу – до 50 %.

Облік операцій із купівлі-продажу монетарного золота (банківських металів) ведеться аналогічно операціям із купівлі-продажу іноземної валюти. Операції відображаються за тими самими балансовими рахунками, що й операції у вільноконвертованій валюті. Кожному виду металу присвоєно код (за аналогією з кодами валют):

- золото – 959 (XAU);
- срібло – 961 (XAG);
- платина – 962 (XPT).

Монетарне золото (банківські метали) обліковується за подвійною оцінкою – у вазі (унція – OZS) та у гривнях – підлягає переоцінці за цінами, встановленими Національним банком України при кожній зміні ціни.

Під реалізованим результатом від операцій із банківськими металами або іноземною валютою розуміють доходи або витрати, отримані або сплачені після закінчення фінансової операції або події, які дають банку право на результати операцій.

Нереалізованим результатом називають результат переоцінки активів та зобов'язань в іноземній валюті у зв'язку із зміною курсів, не пов'язаний із рухом коштів за реальними операціями на час переоцінки. Він відображає тільки коригування вартості іноземної валюти або банківських металів.

Використана та рекомендована література

1. *Белолипецкий В.Г.* Финансы фирмы: Курс лекций / Под. ред. Н.П. Мерзлякова. – М.: ИНФРА – М., 1998. – 298 с.
2. Валютне регулювання: Навч. посіб. для ВНЗ / *Ющенко В.А., Міщенко В.І.* – К.: Знання, 1999. – 359 с.
3. *Ковалёв В.В.* Введение в финансовый менеджмент. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 768 с.
4. *Лукашин Ю.* Оптовый рынок банковских металлов – 2002: медленный дрейф к новым вершинам, ценам и спросам? // Мир денег. – 2002. – №4. – С. 30–33.
5. *Носкова И.Я.* Финансовые и валютные операции. – М.: «Банки и биржи», «ЮНИТИ», 1996. – 175 с.
6. Положення про кредитування / Ситник В.П., Кравець В.М., Міхеєв П.М., Грибков В.Н. та ін. – К.: Банк «Україна», 1998. – 144 с.

7. Расчеты по документарным внешнеторговым сделкам. Аккредитивы. Документарные инкассо. Банковские гарантии: Практическое пособие / Перевод и обработка Г.А. Титовой. — М.: Банкцентр, 1995. — 112 с.

Лекція 14

Державний контроль за здійсненням банківських операцій

- 1. Форми та види контролю за банківською діяльністю.*
- 2. Економічні нормативи в системі контролю за банківськими операціями.*
- 3. Рейтингова оцінка діяльності банку CAMEL.*

1. Форми та види контролю за банківською діяльністю

Контроль – це багатоаспектне поняття, яке зазвичай розглядається з декількох позицій: 1) як функція управління в системі функцій менеджменту; 2) як система методів контролю; 3) як система органів контролю.

Суть контролю полягає в тому, що суб'єкт управління здійснює облік і перевірку того, наскільки об'єкт управління виконує його настанови. Основною метою контролю є блокування відхилень діяльності суб'єкта управління від заданої програми, а в разі виявлення аномалій – приведення керованої системи в стійке положення за допомогою всіх важелів, які можуть бути задіяні у відповідній системі управління¹.

Контроль у банках має загальноприйняті форми – попередній, поточний, наступний – та методи – економічний аналіз, перевірка та ревізія.

¹ Тим, хто нехтує законом. Контроль, ревізія та аудит у комерційних банках України / За ред. Г.Г. Мумінової-Савіної. – К.: Факт, 2001. – С. 8.

Г.Г. Мумінова-Савіна виділяє такі основні принципи контролю:

1. Повсюдність.

2. Загальність, тобто перевіркою повинні бути охоплені всі сторони роботи банку.

3. Універсальність, яка проявляється з трьох сторін:

- як функція управління;
- як профілактичний засіб, що запобігає порушенням та зловживанням;
- як засіб забезпечення економічного та раціонального використання всіх ресурсів.

4. Всенародність, тобто масовість контролю.

5. Раптовість, тобто про початок перевірки не повинні знати працівники організацій та установ, що перевіряються. Дотримання цього принципу забезпечує найбільшу об'єктивність у оцінці виробничої, господарсько-фінансової діяльності та обґрунтованості дій службових осіб.

6. Безперервність, тобто перевірка не має сезонного характеру, а здійснюється постійно.

7. Системність, тобто здійснюється не стихійно, а в плановому організованому порядку, з дотриманням певної методики перевірки з використанням ефективних способів, методів та засобів обчислювальної техніки¹.

Державний контроль діяльності банків здійснюється Національним банком України у таких формах:

I. Адміністративний контроль:

- 1) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- 2) встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- 3) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- 4) нагляд за діяльністю банків;
- 5) надання рекомендацій щодо діяльності банків.

II. Індикативний контроль:

- 1) встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- 2) визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- 3) встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
- 4) визначення процентної політики;
- 5) рефінансування банків;
- 6) кореспондентських відносин;
- 7) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- 8) операцій із цінними паперами на відкритому ринку;

¹ Там само. – С. 13-14.

9) імпорту та експорту капіталу.

Більш детально зупинимося на розгляді банківського нагляду. Його метою є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках. Зміст нагляду визначається відповідним Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Наглядова діяльність Національного банку України охоплює всі банки, їх підрозділи, афілійовані та споріднені особи банків на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб у частині дотримання вимог цього Закону щодо здійснення банківської діяльності.

При здійсненні банківського нагляду НБУ має право вимагати від банків та їх керівників усунення порушень банківського законодавства, виконання нормативно-правових актів НБУ для уникнення або подолання небажаних наслідків, що можуть поставити під загрозу безпеку коштів, довірених таким банкам, або завдати шкоди належному веденню банківської діяльності.

При здійсненні банківського нагляду Національний банк може користуватися послугами інших установ за окремими угодами.

У разі відкликання у комерційного банку банківської ліцензії Національний банк України повідомляє про це відповідні органи інших держав, в яких банк мав філії або кореспондентські та інші рахунки.

Національний банк України здійснює банківський нагляд на індивідуальній та консолідованій основі і застосовує заходи впливу за порушення вимог законодавства щодо банківської діяльності.

У разі розгляду Національним банком питань щодо застосування заходів впливу до конкретного банку для надання пояснень запрошується голова правління (ради директорів) або голова спостережної ради цього банку, за винятком випадків призначення тимчасового адміністратора або відкликання ліцензії банку і призначення ліквідатора.

При здійсненні нагляду за установами, що ведуть банківську діяльність в інших державах, Національний банк України співпрацює з відповідними органами цих держав. Повідомлення, надіслане відповідними органами інших держав, може використовуватись тільки в таких цілях: для перевірки ліцензії установи на право ведення діяльності; для перевірки права на здійснення банківської діяльності.

Кожний банк є об'єктом перевірки на місці інспекторами НБУ чи аудиторами, призначеними за погодженням з Національним банком.

Перевірки здійснюються з метою визначення рівня безпеки і стабільності операцій банку, достовірності звітності банку та дотримання банком законодавства України про банки і банківську діяльність, а також норма-

тивно-правових актів Національного банку України.

Перевірка банків здійснюється відповідно до плану, затвердженого НБУ. Планова перевірка здійснюється не частіше одного разу на рік. Про проведення планової перевірки НБУ зобов'язаний повідомити банк не пізніше, ніж за 10 днів до його початку.

Банки зобов'язані забезпечити інспекторам НБУ та іншим уповноваженим ним особам вільний доступ до всіх документів та інформації з дотриманням правил цієї статті, а при перевірці на місці – можливість вільного доступу в робочий час у всі приміщення банку.

Керівництво банку призначає компетентного представника для надання необхідних документів та пояснень і забезпечує приміщенням для роботи працівників служби банківського нагляду НБУ.

Національний банк України може прийняти рішення про проведення позапланової перевірки банку при наявності обґрунтованих підстав. Таке рішення має бути підписане Головою НБУ або уповноваженою ним особою.

Для здійснення своїх повноважень щодо нагляду Національний банк України має право безоплатно одержувати від банків інформацію про їх діяльність та пояснення з окремих питань діяльності банку.

Не допускається надання матеріалів перевірки третім особам у разі, якщо в матеріалах перевірки відсутні дані про факти порушень законодавства.

У ході перевірки комерційного банку НБУ має право перевіряти будь-яку звітність афілійованої особи банку щодо взаємовідносин із банком з метою визначення впливу відносин з афілійованою особою на стан банку. Для цілей перевірки афілійовані особи сприяють НБУ відповідно до положень цієї статті у тому ж порядку, що застосовується до банків.

Національний банк має право здійснювати перевірку осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю НБУ, з метою дотримання законодавства щодо банківської діяльності. При здійсненні перевірки НБУ має право вимагати від цих осіб подання будь-якої інформації, необхідної для здійснення перевірки. Інспектовані особи зобов'язані подавати НБУ затребувану інформацію у визначений ним строк.

Як суб'єкти контролю виступають юридичні та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з використанням державної, суспільної та особистої власності. При цьому контролю підлягають окремі господарські засоби та процеси, сукупність яких характеризує виробничу та господарсько-фінансову діяльність підприємств, організацій, установ та власників, а також посадових осіб за певний період, які формують поняття об'єктів контролю.

Таким чином, об'єкти контролю поділяються на такі групи:

- ресурси: засоби праці, трудові ресурси, фінансові ресурси, нематеріальні активи;
- господарські процеси: економічні процеси, забезпечення робочою силою, матеріально-технічне забезпечення, забезпечення фінансовими ресурсами;
- економічні результати діяльності банку;
- організаційні форми управління й організаційна структура апарату управління;
- функції управління;
- методи управління.

Можна зробити висновок, що об'єктом контролю в банках є:

- сам банк, його підрозділи;
- операції, що здійснюються банком;
- облік і звітність;
- діяльність банків.

Особами, які можуть бути **об'єктом перевірки** НБУ, є:

1) власник істотної участі у банку, якщо НБУ вважає, що він не відповідає вимогам, встановленим законодавством щодо істотної участі, або негативно впливає на фінансову безпеку і стабільність банку;

2) особа, що придбала істотну участь у банку без письмового дозволу Національного банку України.

Об'єктом перевірки Національного банку України може бути також особа, щодо якої є достовірна інформація про здійснення цією особою банківської діяльності без банківської ліцензії.

У разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки НБУ відповідно до банківського законодавства, або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, Національний банк адекватно вчиненому порушенню має право застосувати **заходи впливу**, до яких належать:

1) *письмове застереження* щодо припинення порушення та вживання необхідних заходів для виправлення ситуації, зменшення невиправданих витрат банку, обмеження невиправдано високих процентних виплат за залученими коштами, зменшення чи відчуження неефективних інвестицій;

2) скликання загальних зборів учасників, спостережної ради банку, правління (ради директорів) банку для прийняття програми фінансового оздоровлення банку або плану реорганізації банку;

3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку тощо;

4) видати розпорядження щодо:

а) призупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;

- б) встановлення для банку підвищених економічних нормативів;
- в) підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;
- г) обмеження, призупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій із високим рівнем ризику;
- г) заборони надавати бланкові кредити;
- д) накладення штрафів на:
 - керівників банків у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
 - банки відповідно до положень, затверджених Правлінням НБУ, але у розмірі не більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду;
- е) тимчасової, до ліквідації порушення, заборони власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв) у разі грубого чи систематичного порушення ним вимог цього Закону або нормативно-правових актів Національного банку України;
- є) тимчасового, до усунення порушення, усунення посадової особи банку від посади у разі грубого чи систематичного порушення цією особою вимог нормативно-правових актів НБУ;
- ж) реорганізації банку;
- з) призначення тимчасової адміністрації.

У разі порушення чи нормативно-правових актів Національного банку, що спричинило значну втрату активів або доходів, і виявлення ознак неплатоспроможності банку Національний банк України має право відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку.

Якщо в діях керівника банку або фізичної особи чи представника юридичної особи – власника істотної участі, якій пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, не виявлено складу злочину, але має місце порушення вимог цього Закону або нормативно-правових актів НБУ або якщо таку особу визнано винною у вчиненні корисливого злочину із призначенням покарання без позбавлення волі, НБУ має право видати банку розпорядження про звільнення такої особи з посади або заборону користуватися правом голосу придбаних акцій (паїв).

Особу, яку на підставі розпорядження НБУ було усунуто з посади або якій тимчасово заборонено користуватися правом голосу придбаних акцій (паїв), може бути поновлено на посаді або відновлено у використанні права голосу придбаних акцій (паїв) лише на підставі попереднього дозволу Національного банку.

Рішення НБУ щодо призначення тимчасової адміністрації є виконавчим документом.

Штрафи на керівників та службових осіб банку, фізичних осіб-власників істотної участі накладаються в порядку, передбаченому Кодексом

України про адміністративні правопорушення.

Порядок застосування заходів впливу, а також розмір фінансових санкцій, що застосовуються до банків та інших юридичних осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку, встановлюються законами України та нормативно-правовими актами НБУ.

2. Економічні нормативи в системі контролю за банківськими операціями

Згідно з законом України «Про банки і банківську діяльність» з метою забезпечення економічних умов стійкого функціонування банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів комерційних банків Національний банк України встановлює для всіх комерційних банків 13 обов'язкових економічних нормативів, які можна згрупувати таким чином (див. рис. 14.1).

Рис. 14.1. Обов'язкові економічні нормативи банківської діяльності

Дію зазначених економічних нормативів регламентує відповідна Інструкція НБУ¹. Вона побудована з урахуванням вимог Базельського комітету за принципами, що згруповані за такими розділами:

- передумови ефективного банківського нагляду;
- ліцензування та структурування;
- пруденційні вимоги і регулятивні заходи;
- методи постійного банківського нагляду;
- інформативні вимоги;
- повноваження органів банківського нагляду;
- міжнародна банківська справа.

Контроль за дотриманням комерційними банками встановлених економічних нормативів здійснюється щоденно (за щоденними формами звітності) та щомісячно (на підставі форм звітності на перше число місяця).

¹ Інструкція НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» від 28.08.01 р. за № 368.

Регулятивний капітал є одним із найважливіших показників діяльності банків, основним призначенням якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості та стабільної діяльності банків.

Регулятивний капітал банку складається з основного (1-го рівня) капіталу та додаткового (2-го рівня) капіталу.

Основний капітал вважається незмінним і таким, що не підлягає передаванню, перерозподілу та повинен повністю покривати поточні збитки. Додатковий капітал має менш постійний характер, та його розмір піддається змінам.

Повний склад основного та додаткового капіталу розкрито в темі 2 третьої лекції, тому більш детально зупинимося власне на нормативах.

Для визначення розміру регулятивного капіталу банку загальний розмір капіталу 1-го і 2-го рівнів додатково зменшується на балансову вартість таких активів:

- акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком у портфелі банку на продаж та інвестиції, які випущені банками;
- інвестиції в капітал (що не консолідуються) установ у розмірі 10 і більше відсотків їх статутного капіталу та в дочірні установи;
- кошти, що вкладені в інші банки на умовах субординованого боргу.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу (Н₁) контролюється НБУ при реєстрації та подальшій діяльності комерційного банку. До статутного капіталу комерційного банку встановлюються певні вимоги щодо розмірів.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу (Н₁) зновустворених банків має становити:

а) для місцевих кооперативних банків:

- до одного року діяльності – 1000000 євро,
- до двох років діяльності – 1100000 євро,
- до трьох років діяльності – 1200000 євро,
- до чотирьох років діяльності – 1350000 євро,
- починаючи з п'ятого року діяльності – 1500000 євро;

б) для банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області (регіональних), у тому числі спеціалізованих ошадних та іпотечних:

- до одного року діяльності – 3000000 євро,
- до двох років діяльності – 3500000 євро,
- до трьох років діяльності – 4000000 євро,
- до чотирьох років діяльності – 4500000 євро,
- починаючи з п'ятого року діяльності – 5000000 євро;

в) для банків, які здійснюють свою діяльність на території всієї України (міжрегіональних), у тому числі спеціалізованих інвестиційних і розрахункових (клірингових), центрального кооперативного банку:

до одного року діяльності – 5000000 євро,
до двох років діяльності – 5500000 євро,
до трьох років діяльності – 6000000 євро,
до чотирьох років діяльності – 7000000 євро,
починаючи з п'ятого року діяльності – 8000000 євро.

Норматив адекватності регулятивного капіталу (платоспроможності) банку (H_2) – це відношення регулятивного капіталу банку до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зважених щодо відповідних коефіцієнтів за ступенем ризику та зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями. Співвідношення капіталу банку і активів характеризує достатність капіталу банку для проведення активних операцій із врахуванням ризику, що характерний для різноманітних видів банківської діяльності.

Норматив платоспроможності банку обчислюється за формулою:

$$H_2 = \frac{K}{A_p} \times 100\%,$$

де K – регулятивний капітал банку;

A_p – сумарні активи банку, зважені на відповідний коефіцієнт ризику.

При визначенні платоспроможності банку його активи підсумовуються з урахуванням коефіцієнтів їх ризику. Активи комерційного банку поділяються на п'ять груп за ступенем ризику вкладів та можливістю втрати частини вартості (табл. 14.2).

Таблиця 14.2

Розподіл активів комерційного банку за групами ризику

<i>№ групи</i>	<i>Коефіцієнт ризику</i>	<i>Назва активів</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
1	0	Готівкові кошти. Банківські метали. Кошти в НБУ. Казначейські та інші цінні папери, що рефінансуються НБУ. Боргові цінні папери центральних органів державного управління в портфелі банку на продаж. Боргові цінні папери центральних органів державного управління в портфелі банку на інвестиції
2	10	Короткострокові та довгострокові кредити, що надані центральним органам виконавчої влади. Нараховані доходи за кредитами, які надані центральним органам виконавчої влади

Лекція 14. Державний контроль за здійсненням банківських операцій

<i>№ групи</i>	<i>Коефіцієнт ризику</i>	<i>Назва активів</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
3	20	Боргові цінні папери місцевих органів виконавчої влади, що рефінансуються та емітовані НБУ. Боргові цінні папери місцевих органів виконавчої влади в портфелі банку на продаж та на інвестиції. Кошти до запитання, нараховані доходи за коштами до запитання, депозитний овернайт, інші короткострокові депозити, кредити овердрафт, овернайт та інші короткострокові кредити, що розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж інвестиційний клас
4	50	Кошти до запитання, нараховані доходи за коштами до запитання, депозити овернайт, які розміщені в інших банках, що не належать до інвестиційного класу; короткострокові та довгострокові кредити, що надані місцевим органам виконавчої влади; гарантійні депозити в інших банках (покриті); зобов'язання з кредитування, які надані банкам; валюта та банківські метали, які куплені, але не одержані; активи до одержання
5	100	Прострочені нараховані доходи за коштами до запитання в інших банках; прострочені нараховані доходи за кредитами, що надані центральним і місцевим органам виконавчої влади; короткострокові депозити, нараховані депозити за строковими депозитами, що розміщені в інших банках; гарантійні депозити в інших банках (непокриті); прострочена заборгованість і прострочені нараховані доходи за строковими депозитами, що розміщені в інших банках; кредити овердрафт, овернайт, кошти за операціями репо та інші короткострокові кредити, які надані іншим банкам, що не належать до інвестиційного класу; довгострокові кредити, що надані іншим банкам; фінансовий лізинг (оренда), що наданий іншим банкам; пролонгована заборгованість за кредитами; кредити, які надані фізичним особам; товарно-матеріальні цінності; основні засоби; непокриті акредитиви; цінні папери до одержання за операціями андеррайтингу та інші

Нормативне значення H_2 не може бути нижчим 8 %.

Норматив адекватності основного капіталу банку (H_3) – це відношення основного капіталу до загальних активів банку. Розмір основного капіталу банку коригується (зменшується) на суму недосформованих резервів під можливі збитки за активними операціями; нематеріальних активів за мінусом суми зносу; капітальних вкладень у нематеріальні активи; збитків минулих років і збитків минулих років, що очікують затвердження; збитків поточного року.

Норматив адекватності основного капіталу банку (H_3) обчислюється за формулою:

$$H_3 = \frac{K_0}{3A} \times 100\%,$$

де K_0 – основний капітал банку;
 $3A$ – загальні активи банку.

При розрахунку нормативу адекватності основного капіталу сума загальних активів відповідно зменшується на розрахункову суму резервів за всіма операціями банку, на суму неамортизованого дисконту за цінними паперами та зносу основних засобів.

Нормативне значення нормативу H_3 має бути не меншим, ніж 4 %.

Нормативи капіталу – це найважливіші нормативи, оскільки вони характеризують фінансову стійкість банку, його здатність виконувати більшість економічних нормативів.

Нормативи ліквідності. Під ліквідністю комерційного банку розуміють можливість і здатність банку забезпечувати безперебійне і своєчасне виконання законних грошових вимог і своїх фінансових зобов'язань перед вкладниками і кредиторами.

НБУ встановив для обов'язкового виконання комерційними банками три нормативи ліквідності (табл. 14.3).

Таблиця 14.3

**Нормативи ліквідності для комерційних банків,
що доводяться НБУ**

<i>Назва нормативу ліквідності</i>	<i>Розрахункова формула</i>	<i>Характеристика складових для розрахункової формули</i>	<i>Нормативне значення</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Норматив миттєвої ліквідності (H_4)	Співвідношення суми коштів на кореспондентському рахунку та в касі до поточних зобов'язань $H_4 = \frac{K_{кр} + K_{ка}}{Пр} \times 100\%$	$K_{кр}$ – сума коштів на кореспондентському рахунку; $K_{ка}$ – сума коштів у касі; $Пр$ – поточні зобов'язання	Не менше 20 %
Норматив поточної ліквідності (H_5)	Відношення активів первинної і вторинної ліквідності до загальних зобов'язань банку $H_5 = \frac{A}{3} \times 100\%$	A – активи банку; 3 – зобов'язання банку з відповідними строками виконання	Не менше 100 %

1	2	3	4
Норматив поточної ліквідності (H_5)	Відношення активів первинної і вторинної ліквідності до загальних зобов'язань банку $H_5 = \frac{A}{З} \times 100\%$	A – активи банку; З – зобов'язання банку з відповідними строками виконання	Не менше 100 %
Норматив короткострокової ліквідності (H_6)	Відношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань $H_6 = \frac{Ba}{Зк} \times 100\%$	Ba – високоліквідні активи; Зк – короткострокові зобов'язання	Не менше 20 %

Нормативи кредитного ризику. Максимальний розмір ризику на одного позичальника (H_7) відображає співвідношення сукупної заборгованості одного позичальника до капіталу банку і відображає рівень диверсифікації кредитних вкладів, а разом з цим – рівень ризику втрат ліквідності при невиконанні зобов'язань окремими позичальниками.

Максимальний розмір ризику на одного позичальника розраховується за формулою:

$$H_7 = \frac{Зс}{К} \times 100\%,$$

де $Зс$ – сукупна заборгованість за позиками, міжбанківськими кредитами та врахованими векселями одного позичальника та 100 % суми позабалансових зобов'язань, виданих для цього позичальника;

$К$ – капітал банку.

Нормативне значення нормативу H_7 не повинно перевищувати 25 %.

Загальна сума зобов'язань будь-якого позичальника (фізичної чи юридичної особи, в тому числі банку) перед банком у результаті надання останнім одного або кількох кредитів не має перевищувати 25 % капіталу банку.

Норматив великих кредитних ризиків (H_8) встановлюється, як співвідношення суми всіх великих кредитних ризиків, наданих банком щодо всіх контрагентів або груп, пов'язаних контрагентів, до регулятивного капіталу комерційного банку, і розраховується за формулою:

$$H_8 = \frac{Ск}{К} \times 100\%,$$

де Ск – сукупний розмір «великих» кредитів;

К – регулятивний капітал комерційного банку.

Максимальне значення нормативу H_8 не повинно перевищувати восьмикратного розміру регулятивного капіталу банку. Якщо сума всіх «великих» кредитів перевищує восьмикратний розмір капіталу не більше, ніж на 50 %, то вимоги до платоспроможності подвоюються (16 %), якщо ж перевищує більше, ніж 50 %, то вимоги потроюються, тобто значення показника платоспроможності банку (H_2) має бути не меншим, ніж 24 %.

Інші нормативи кредитного ризику, що встановлені НБУ до обов'язкового виконання комерційними банками наведені в таблиці 14.4.

Таблиця 14.4

***Нормативи кредитного ризику для комерційного банку,
що встановлені НБУ***

<i>Назва норматив ризику</i>	<i>Розрахункова формула</i>	<i>Характеристика складових для розрахункової формули</i>	<i>Нормативне значення</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (H_9)	$H_9 = \frac{Z_i}{K} \times 100\%$	Z_i – сума всіх зобов'язань одного інсайдера перед банком і всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього інвестора; К – капітал банку	Не більше 5 %
Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (H_{10})	$H_{10} = \frac{Z_i + 3п}{K} \times 100\%$	Z_i – сукупна заборгованість зобов'язань всіх інсайдерів перед банком; $3п$ – 100 % суми позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо всіх інсайдерів	Не більше 40 %

Нормативи інвестування. Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (H_{11}) встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з операціями вкладання коштів банку до статутних фондів установ, що може призвести до втрати капіталу банку.

$$H_{11} = \frac{K_{in}}{K} \times 100\%,$$

де K_{in} – кошти, що інвестуються на придбання акцій (паїв, часток окремо за кожною установою);

K – регулятивний капітал банку. Нормативне значення не більше 15 %.

Норматив загальної суми інвестування (H_{12}) розраховується таким чином:

$$H_{12} = \frac{K_{in_1}}{K} \times 100\%,$$

де K_{in_1} – кошти, які інвестуються на придбання акцій будь-якої юридичної особи;

K – регулятивний капітал банку. Нормативне значення не більше 60 %.

Нормативи валютної позиції. Валютна позиція – це співвідношення вимог (балансових і позабалансових) та зобов'язань (балансових і позабалансових) банку в кожній іноземній валюті та в кожному банківському металі. При їх рівності позиція вважається закритою, при нерівності – відкритою. Відкрита позиція є короткою, якщо обсяг зобов'язань за проданою валютою та банківськими металами перевищує обсяг вимог, і довгою, якщо обсяг вимог за купленою валютою та банківськими металами перевищує обсяг зобов'язань. При цьому довга відкрита валютна позиція при розрахунку зазначається зі знаком «+», а коротка відкрита валютна позиція зі знаком «-».

Норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (H_{13}). Він розраховується уповноваженим банком за формою № 540 «Звіт про відкриті валютні позиції», що наведена в Правилах організації фінансової та статистичної звітності банків України, затверджених постановою Правління НБУ від 12.12.1997 р. № 436, зі змінами.

У межах встановленого нормативу ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції (H_{13}), в тому числі обмеження ризику загальної довгої відкритої валютної позиції банку (H_{13-1}) та ризику загальної короткої відкритої валютної позиції банку (H_{13-2}). Департамент валютного регулювання та Департамент валютного контролю та ліцензування Національного банку можуть вносити певні обмеження щодо регулювання окремих активних операцій із валютними цінностями уповноважених банків, що пов'язані з питаннями курсоутворення національної валюти та створення чіткішого й прозорішого механізму контролю за валютними операціями окремих банків.

Норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (H_{13}) визначається як співвідношення загальної величини відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами в гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

Нормативне значення загальної відкритої валютної позиції (H_{13}) має бути не більше, ніж 35 %. При цьому встановлюється обмеження ризику для довгої відкритої валютної позиції (H_{13-1}) (не більше, ніж 30 %) і короткої відкритої валютної позиції (H_{13-2}) (не більше, ніж 5 %).

Контроль НБУ за дотриманням показників діяльності комерційних банків. Контроль за дотриманням банками встановлених економічних нормативів здійснюється відповідними територіальними управліннями та підрозділами апарату банківського нагляду Національного банку щодня та щомісяця на постійній основі.

Розрахунок економічних нормативів банки проводять на підставі щоденних балансів. При цьому звітними вважаються економічні нормативи, що розраховані:

- за щоденними розрахунками: нормативи максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (H_7), великих кредитних ризиків (H_8), максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (H_9), максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (H_{10});
- за формулою середньоарифметичної величини (за місяць): нормативи адекватності регулятивного капіталу (H_2); адекватності основного капіталу (H_3); ліквідності (H_4 , H_5 , H_6); інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (H_{11}); загальної суми інвестування (H_{12}); норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (H_{13}).

3. Рейтингова оцінка діяльності банку CAMEL

Система рейтингу банків називається CAMEL¹:

«С» (Capital adequacy) – адекватність капіталу; оцінка капіталу банку з погляду його достатності для захисту інтересів вкладників;

«А» (Asset quality) – якість активів; можливість забезпечення повернення активів, а також вплив проблемних кредитів на загальний фінансовий стан банку;

¹ Аналіз діяльності комерційного банку: Навч. посібник / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця та проф. А.М. Герасимовича. – Житомир: ПП “Рута”, 2001.

«М» (Management) – менеджмент; оцінка методів управління банківської установи з урахуванням ефективності її діяльності, порядку роботи, методів контролю і виконання встановлених законів і правил;

«Е» (Earnings) – надходження або рентабельність; оцінка рентабельності банку з погляду достатності його доходів для перспектив розширення банківської діяльності;

«L» (Liquidity) – ліквідність; система визначає рівень ліквідності банку з погляду її достатності для виконання як звичайних, так і непередбачених зобов'язань.

Деякі компоненти системи CAMEL можна оцінити за даними звітності, яка подається в НБУ, а деякі вимагають проведення перевірок на місцях для більш точної оцінки. Таким чином, оцінка банку за даною системою є безперервним процесом.

Фахівці розглядають капітал як основний засіб захисту коштів вкладників. Банк із міцним капіталом може витримати значні втрати без ризику для вкладів своїх клієнтів. Для оцінки достатності капіталу органи нагляду використовують головним чином коефіцієнтний аналіз.

При розрахунку коефіцієнтів використовують поняття «капітал», яке складається з:

- оплаченої частини акціонерного капіталу, нерозподіленого прибутку, а також загальних або передбачених законом резервів (основний капітал);
- інших видів капіталу, що також можуть бути використані при розрахунку коефіцієнта (додатковий капітал). До них відносяться резерви переоцінки вартості основних коштів, загальні резервні відрахування на покриття можливих у майбутньому збитків за кредитами, а також різного роду боргові інструменти, що мають субординований статус відносно інтересів вкладників.

Один із головних напрямків банківського нагляду – визначення якості активів, що передбачає виявлення таких зі них, які не можуть бути стягнені або реальна вартість котрих нижче зазначеної в банківській звітності. Для цього здійснюється ряд заходів, зокрема:

- інспекторська перевірка на місці;
- класифікація проблемних кредитів, що заснована на аналізі можливості їх повернення (робиться інспекторами, що мають достатню кваліфікацію для здійснення оцінки кредитів та інших видів кредитних інструментів);
- встановлення кількісного (об'єктивного) рейтингу загальної якості активів банку відповідно до системи CAMEL, оцінка достатності резервних відрахувань банку на покриття збитків за кредитами;
- перевірка банківської установи на місці інспекторами, спеціально

підготовленими у сфері кредитного аналізу (оцінки кредитів), з метою здійснення детальної оцінки діяльності банку.

Третім компонентом системи рейтингу CAMEL є управління. Як правило, управління оцінюють в останню чергу, тому що при цьому узагальнюють інші важливі компоненти аналізу. Зрозуміло, що методи управління необхідно оцінювати суб'єктивно, і для цього не можна використовувати коефіцієнтні показники (як за іншими компонентами системи CAMEL).

Оцінювати управління починають з огляду на ефективність роботи банку. Банки з якісним управлінням мають адекватний розмір капіталу, достатню якість активів, достатні надходження і належний рівень ліквідності.

Не менш важливо при оцінці методів управління проаналізувати банківську політику і його організаційну структуру, включаючи систему контролю. Політика банку визначає курс за основними напрямками банківської діяльності (наприклад, надання кредитів, участь у валютно-фінансових операціях, управління ліквідністю) і, таким чином, є основою для прийняття управлінських рішень менеджером банку.

Системи і методи контролю забезпечують ефективне дотримання основних напрямків політики банку. Керівництво банку також підлягає оцінці з позиції дотримання банком установлених законів і правил, включаючи своєчасне надання достовірних звітів у НБУ.

Четвертим компонентом системи рейтингу CAMEL є оцінка надходжень банку, тобто того, який прибуток приносить банк.

Банкам необхідно бути прибутковими для того, щоб збільшувати свій капітал. Незважаючи на те, що новий капітал банку може надходити із зовнішніх джерел, наприклад, у результаті випуску нових акцій або грошової ін'єкції з боку його власників, значна частина нового капіталу надходить за рахунок прибутків. Ці надходження банку становлять собою цінність тільки тоді, коли вони не витрачаються, адже банк, який виплачує велику частину свого прибутку як дивідендів, не забезпечує збільшення свого капіталу.

Надходження, як і капітал, можна розрахувати кількісно за допомогою коефіцієнтів. Найбільш широко використовують коефіцієнтний показник рентабельності банку – повернення (віддача) на середню вартість активів. Його розраховують як відношення суми прибутку після сплати податків до вартості активів, за якими він був отриманий.

Важливо також проаналізувати якість надходжень, тобто виявити, якіми вони є: справжніми (використовуючи при цьому нормативи бухгалтерського обліку) або періодичними (результатом великих окремих операцій).

Завершальним компонентом оцінки системи рейтингу CAMEL є оцінка ліквідності, що вказує на спроможність банку оперативно виконувати свої зобов'язання.

Важливо пам'ятати, що для належного управління ліквідністю банк повинен виконувати свої зобов'язання, не маючи при цьому втрат. Банки повинні мати в розпорядженні ліквідні активи, які легко можуть бути конвертовані в наявні кошти, або повинні вміти оперативно залучати кошти на першу вимогу для того, щоб виконати свої зобов'язання.

Управління ліквідністю містить у собі управління обома сторонами балансу, тобто можливість швидко залучити ліквідні кошти за рахунок наявних ресурсів.

Після оцінки всіх п'ятьох компонентів системи рейтингу CAMEL виводять або підсумовують сукупний рейтинг банку.

Аналіз капіталу. При аналізі капіталу необхідно впевнитись у тому, що банк має достатній капітал для збереження коштів своїх вкладників. Банк повинен мати рівень капіталу, необхідний для одержання відповідних ліцензій на проведення банківських операцій.

Основна задача аналізу капіталу – вчасно визначити і збільшити до необхідного рівня капітал банку. Виділяють три рівні капіталу: основний, додатковий, субординований.

При визначенні доступності капіталу активи банку повинні бути зважені з урахуванням коефіцієнтів ризику.

Рейтингова оцінка встановлюється на підставі таких критеріїв.

Рейтинг 1 (сильний) – банки, у яких:

- нормативи платоспроможності і достатності капіталу набагато перевищують 8 і 5 % відповідно;
- показники капіталу кращі, ніж в інших;
- за результатами інспекторських перевірок якість активів відмінна.

Рейтинг 2 (задовільний) – банки, у яких:

- нормативи платоспроможності і достатності капіталу перевищують відповідно 8 і 5 %;
- показники капіталу є одними з найкращих;
- за результатами інспекторських перевірок якість активів є задовільною або середньою.

Рейтинг 3 (посередній) – банки, у яких:

- показники основного і сукупного капіталу відповідають нормативам;
- середнє положення проміж інших банків за показниками капіталу;
- середня якість активів, що визначено в ході перевірок.

Рейтинг 4 (граничний) – банки, які:

- виконують один із двох встановлених нормативів;
- знаходяться в кінці своєї групи за показниками капіталу;

- демонструють явну нездатність або проблеми із якістю активів за результатами інспектування.

Рейтинг 5 (незадовільний) – банки:

- які порушують встановлені нормативи або які мають негативні показники капіталу (дефіцит капіталу);
- у яких показники капіталу гірші серед інших банків групи;
- що мають граничну або незадовільну якість активів за результатами інспекторських перевірок.

Аналіз якості активів. При аналізі якості активів використовують систему класифікації кредитів, інших видів активів і позабалансових статей. Усі активи, включаючи позабалансові статті, множать на відповідний коефіцієнт ризику. Загальна сума активів, які зважені за ступенем ризику, є середньозваженою вартістю класифікованих активів. Якщо банк зробив спеціальні відрахування на покриття збитків за кредитами, то вони вираховуються з вартості активів до їх класифікації. Якщо банк має загальні резервні відрахування, які можуть бути використані для покриття можливих збитків у майбутньому, то їх додають до суми капіталу.

Зважування на ризик за кожною класифікацією активів виконують, використовуючи дані таблиці 14.5.

Таблиця 14.5

Класифікація активів банку

<i>Активи</i>	<i>Рівень ризику, %</i>
Стандартні	0
Окремо згадані	20
Субстандартні	50
Сумнівні	70
Збиткові	100

Окремо згаданими називаються активи, що не є стандартними, однак у даний момент часу вони не є серйозною проблемою; *субстандартними* – активи, що є проблемними і за якими остаточно погашення не гарантоване; *сумнівними* – активи, за якими передбачаються збитки, але їхній розмір поки не вдається встановити; *збитковими* – активи, що не будуть погашені.

Якість активів (АК) визначають за формулою:

$$AK = \frac{\text{Середньозважена вартість класифікованих активів}}{\text{Капітал банку}} \times 100\%$$

Рейтингова оцінка:

якщо АК менше	5 %	– 1 (сильний),
	5–15 %	– 2 (задовільний),
	15–30 %	– 3 (посередній),
	30–50 %	– 4 (граничний),
	більш 50 %	– 5 (незадовільний).

Аналіз ефективності роботи банку. Рівень надходжень (РН) розраховують за формулою:

$$РН = \frac{\text{Чистий прибуток після сплати податків і до виплати дивідендів}}{\text{Середня вартість всіх активів}} \times 100\%$$

Надходження аналізують на підставі квартальних і річних даних з урахуванням податкових виплат. Загальну рейтингову оцінку надходжень встановлюють у залежності від коефіцієнта прибутковості.

Коефіцієнт прибутковості:

більший 1 %	– 1 (сильний),
0,75–1,0%	– 2 (задовільний),
0,50–0,75 %	– 3 (посередній),
0,25–0,5%	– 4 (граничний),
менше 0,25 %, або чисті збитки	– 5 (незадовільний).

Аналіз ліквідності банку. Ліквідність аналізують з метою з'ясування спроможності банку відповідати за своїми зобов'язаннями в обумовлений термін і без втрат. Етапи аналізу ліквідності є такими:

- перевірка виконання встановлених показників і нормативів ліквідності;
- експертна оцінка за приведеними критеріями.

Рейтинг 1 (сильний). Високий рівень ліквідності активів. Значення показників постійно підтримується понад встановлених нормативів. Високий рівень залучених коштів у формі депозитів. Спроможність швидко залучати кошти за помірну плату. Коефіцієнт ліквідності краще, ніж в інших банках.

Рейтинг 2 (задовільний). Достатній рівень ліквідних активів. Постійно виконуються нормативи ліквідності активів. Рівень залучених коштів у формі депозитів вище за середній. Є можливість залучати кошти у випадку першої необхідності. Коефіцієнт ліквідності вище за середній у порівнянні з іншими банками.

Рейтинг 3 (посередній). Достатній рівень ліквідних активів на даний момент. Як правило, виконуються нормативні вимоги з ліквідності активів. Допустимий рівень депозитів. Обмежено можливість швидкого залучення коштів. Показники ліквідності середні в порівнянні з іншими банками.

Рейтинг 4 (граничний). Недостатній рівень ліквідних коштів. В окремі періоди часу нормативи ліквідності не виконуються. Є залежність від залучених коштів або непостійних джерел фінансування. Явна нездатність швидко залучити кошти, за винятком залучення їх через НБУ. Показники ліквідності постійно нижче середніх у порівнянні з іншими банками.

Рейтинг 5 (незадовільний). Значна недостатність ліквідних активів. Постійно не витримуються нормативи їх ліквідності. Значна залежність від недепозитних коштів. Відсутня можливість залучати кошти, за винятком залучення їх через НБУ. Низькі показники ліквідності в порівнянні з іншими банками.

Загальна рейтингова оцінка ліквідності банку враховує, що порушення встановлених нормативів ліквідності (одного або декількох одночасно) тягне за собою віднесення стану ліквідності банку до незадовільної категорії.

Аналіз менеджменту банку. Експертна оцінка управління банком проводиться за такими критеріями.

Рейтинг 1 (сильний). Усі інші компоненти мають сильний або задовільний рейтинг. Безумовна відповідність законам і нормативним актам. Є адекватні внутрішні правила роботи банку, які цілком виконуються. Очевидна цілісність, компетентність і здатність управління банком.

Рейтинг 2 (задовільний). Більшість компонентів задовільні. Загальне дотримання законів і правил. Правила роботи, в основному, є адекватними і виконуються. Відсутність явних недоліків у методах керівництва банком.

Рейтинг 3 (посередній). Багато компонентів системи посередні або задовільні. Частково не дотримуються закони і нормативні акти. Необхідно поліпшити розроблені правила роботи банку або більш ретельно їх дотримуватись. Виникає деяка стурбованість методами управління і сумніви в компетентності керівництва банку.

Рейтинг 4 (граничний). Багато компонентів системи є посередніми і незадовільні. Спостерігаються серйозні порушення законодавства і встановлених нормативних актів. Відсутній установлений порядок роботи або він не дотримується. Очевидні факти незадовільного управління.

Рейтинг 5 (незадовільний). Рейтинг інших компонентів системи є граничним або незадовільним. Спостерігаються серйозні порушення законодавства і нормативів. Правила роботи відсутні або їх не дотримуються. Неякісне управління або некомпетентність керівного складу.

Визначення сукупного рейтингу банку. Сукупний рейтинг є загальною оцінкою і розраховується таким чином: бали за кожним з п'яти компонентів підсумовуються і діляться на 5, результат округляється до цілого числа:

1,0–1,4 – до 1 – рейтинг *сильний*;

1,6–2,4 – до 2 – *задовільний*;

2,6–3,4 – до 3 – *посередній*;

3,6–4,4 – до 4 – *граничний*;

4,6–5,0 – до 5 – *незадовільний*.

Банки, що одержали рейтинг 1, або *сильний*, мають такі характеристики:

ки:

- фінансовий стан є надійним за всіма аспектами;
- виявлені проблеми можна вирішити в процесі звичайної роботи;
- фінансовий стан стійкий до змін і проблем, що відбуваються в економіці або банківському секторі;
- фінансовий стан не викликає у наглядових органів підстав для занепокоєння.

Банкам, що мають рейтинг 2, або *задовільний*, властиві такі характеристики:

стики:

- в основному у всіх аспектах фінансовий стан є надійним;
- виявлені проблеми, які може вирішити керівництво банку;
- фінансове становище в основному стабільне, отже, банк може пристосуватися до умов економічної кон'юнктури, що змінюється;
- занепокоєність органів нагляду обмежується фіксуванням виявлених у ході перевірки або аналізу звітності проблем, які може вирішити керівництво банку.

Банки, що одержали рейтинг 3, або *посередній*, мають такі характеристики:

тики:

- банк ослаблений у фінансовому й операційному відношенні, а також допущені порушення законів і нормативних актів;
- фінансовий стан має тенденцію до погіршення, якщо умови в економіці або банківському секторі будуть розвиватися несприятливо; фінансовий стан, мабуть, погіршиться, якщо не будуть прийняті негайні заходи для виправлення ситуації або вжиті заходи не будуть досить ефективними;
- фінансовий стан викликає особливе занепокоєння в органів нагляду.

Банки, що одержали рейтинг 4 або *граничний*, мають такі характеристики:

тики:

- виявлена велика кількість недоліків у фінансовій діяльності;
- ознаки нестабільного становища, що не усуваються належним чином;
- якщо не будуть прийняті заходи для виправлення ситуації, становище банку може погіршитися до такого ступеня, що поставить під сумнів можливість його існування;
- є ознаки, що свідчать про небезпеку потенційного банкрутства;

- банк потребує пильного нагляду і контролю з боку органів нагляду, а також потрібен докладний план дій з вирішення наявних проблем і усунення недоліків.

Банки, що одержали сукупний рейтинг 5, або *незадовільний*, мають такі характеристики:

- існує високий ступінь імовірності банкрутства в найближчому майбутньому; є ряд серйозних недоліків;
- становище настільки критичне, що потрібна негайна фінансова допомога власників банку або інших фінансових джерел;
- якщо не прийняти оперативних заходів для виправлення ситуації або надання фінансової підтримки, мабуть, буде потрібно здійснити злиття банку з іншою банківською установою, його продаж або почати процедуру його ліквідації.
- Таким чином, за допомогою системи рейтингу CAMEL здійснюють висновок про фінансовий стан кредитної установи, її положення серед інших банків.

Використана та рекомендована література:

1. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121 – III // Урядовий кур'єр. – 2001. – №8. – 17 січня.
2. Інструкція НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» від 28 серпня 2001 року № 368. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 15 травня 1998 р. за № 323/2763.
3. Аналіз діяльності комерційного банку: Навч. посібник / За ред. проф. Ф.Ф. Бутиця та проф. А.М. Герасимовича. – Житомир: ПП «Рута», 2001. – 384 с.
4. Банківська справа: Навч. посібник / За ред. проф. Р.І. Тиркала. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 314 с.
5. Тим, хто нехтує законом. Контроль, ревізія та аудит у комерційних банках України / За ред. Г.Г. Мумінової-Савіної. – К.: Факт, 2001. – 448 с.

Додатки

Додаток 1

<p>КОРИНЕЦЬ РОЗРАХУНКОВОГО ЧЕКА</p> <p>Серія № _____ «__» _____ 200_р. (дата видачі)</p> <p>_____ (кому)</p> <p>_____ (платити за що)</p> <p>_____ (№№ і дати документів)</p> <p>Залишок ліміту _____ Списано за цим чеком _____ Залишок ліміту до наступного чека _____ Сума літерами _____</p> <p>_____</p> <p>_____</p> <p>_____</p>	<p>_____ (чекодавець) _____ (назва банку-емітента, код банку №)</p> <p>РОЗРАХУНКОВИЙ ЧЕК Серія № _____ Д-т рах. № _____ К-т рах. № _____</p> <p>Ідентифікаційний код на _____ «__» _____ 200_р. (сума цифрами) Підпис банку _____</p> <p>Кому _____ (назва чекодержателя)</p> <p>Сплатить за цим чеком _____</p> <p>_____ (за що, номери та дати документів)</p> <p>Сума літерами _____</p> <p>_____</p> <p>Місце складання чека _____</p> <p>Дата «__» _____ 200_р. Підпис чекодавця _____ М.П. _____</p>									
<table border="1" style="margin: auto; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 15%;">Серійний №</td> <td style="width: 5%; text-align: center;">X</td> <td style="width: 15%;">Рахунок №</td> <td style="width: 5%; text-align: center;">X</td> <td style="width: 15%;">Сума</td> <td style="width: 5%; text-align: center;">X</td> <td style="width: 15%;">№ МФО банку</td> <td style="width: 5%; text-align: center;">X</td> <td style="width: 15%;">Текст</td> </tr> </table>		Серійний №	X	Рахунок №	X	Сума	X	№ МФО банку	X	Текст
Серійний №	X	Рахунок №	X	Сума	X	№ МФО банку	X	Текст		

(зворотний бік чека)

Місце календарного штампеля

(підпис уповноваженої особи чекодержателя, що приймає розрахунковий чек в оплату)

Постачальника

ВІДМІТКИ БАНКУ

про причини несплати чека

Підпис банку _____

Місце для штампеля

постачальника

Відмітка власника книжки про перевірку правильності використання

Головний бухгалтер чекодавця _____

Поле підшивання

ПЛАТІЖНЕ ДОРУЧЕННЯ № _____

від " _____ " _____ 200_ р.

0410001

Одержано банком

" _____ " _____ 200_ р.

Платник

Код

Банк платника

Код банку

в м.

ДЕБЕТ рах. №

Одержувач

Код

Банк одержувача

Код банку

у м.

Сума словами

Призначення платежу

М.П. Підпис

Проведено банком

" _____ " _____ 200_ р.

Підпис банку

ЗАЯВА НА АКРЕДИТИВ

0410003

Одержано банком

від "___" _____ 200_ р.

"___" _____ 200_ р.

Заявник акредитива Код <input type="text"/> Рахунок № <input type="text"/>	Бенефіціар Код <input type="text"/> Рахунок № <input type="text"/>
Банк-емітент У м. Код банку № <input type="text"/>	Банк бенефіціара Код банку № <input type="text"/>
Відкрийте нам акредитив (вид акредитива)	Строк дії акредитива До "___" _____ 200_ р.
Сума (цифрами і словами)	Акредитив в іншому (виконуючому) банку виконати: а) за рахунок коштів платника, депонованих у виконуючому банку; б) індексацією документів до банку-емітента; в) через кореспондентський рахунок банку-емітента (Зайве закреслити)
Умови акредитива до виконуючого банку направити: а) спецв'язком; б) коротке повідомлення: електронною поштою; телетайпом (іншими засобами зв'язку, зазначити, якими саме, зайве закреслити)	З акцептом (чійм), без акцепту
Договір № _____ від "___" _____ р. Назва товарів (виконані роботи, надані послуги) (кількість, ціна, сума)	Платіж (чи акцепт) здійснити проти: _____ _____ _____ _____
Додаткові умови:	(перелік документів, які додаються до реєстру документів за акредитивом)
М.П. Підпис _____	Проведено банком "___" _____ 200_ р. Підпис банку _____

Договір поруки № _____

м. Житомир

“ _____ ” _____ 200__ р.

_____ ,
(назва поручителя)

що іменується надалі “Поручитель”, в особі _____

_____ ,
(назва посади керівника, його прізвище, ім'я, по батькові)

який діє на підставі Статуту, з однієї сторони, та банк, що іменується надалі “Кредитор”, в особі _____

_____ ,
(посада керівника банку, його прізвище, ім'я, по батькові)

який діє на підставі Статуту банку, Положення про _____

_____ ,
(назва філії банку)

і довіреності від “_____” _____ 200__ року, з другої сторони, уклали цей договір про таке:

1. Поручитель зобов'язується перед Кредитором відповідати за виконання зобов'язань за повернення кредиту, наданого Кредитором _____

_____ ,
(назва Позичальника)

на _____

_____ ,
(призначення кредиту)

в сумі _____ грн

_____ ,
(прописом)

до _____ 200__ року, а також належних відсотків за його використання в установленій строк у розмірі _____% річних, передбачених кредитним договором між Кредитором і Позичальником у повному обсязі _____ грн.

2. Поручитель несе солідарну відповідальність з Позичальником та перед Кредитором за виконання зобов'язань за кредитним договором, складеним між Кредитором і Позичальником.

3. Відповідальність Поручителя за цим договором обмежується зазначеною вище сумою та нарахованими за нею відсотками, передбаченими кредитним договором між Кредитором та Позичальником.

4. Поручитель надає Кредитору право при неповерненні Позичальником коштів та відсотків за ними у строк, зазначений у кредитному дого-

ворі, погасити заборгованість за позичкою з належними відсотками за її використання в розмірі, передбаченому кредитним договором, шляхом списання банком платіжною вимогою-дорученням, інкасовим дорученням суми боргу з поточного рахунка Поручителя № _____

В _____

(назва банку Поручителя та банківські реквізити)

5. Поручитель доручає банку, який його обслуговує, виконати пред'явлену Кредитором вимогу на списання коштів з поточного рахунка Поручителя.

6. При виконанні Поручителем зобов'язань за повернення позички, нарахованих відсотків за користування нею, передбачених кредитним договором, Кредитор зобов'язується переуступити йому свої права вимоги до Позичальника та передати документи, які підтверджують ці права в розмірі виконання Поручителем зобов'язання.

7. Дія цього договору припиняється після погашення Позичальником або Поручителем зазначеної позички та відсотків за нею.

8. Поручитель не має права без дозволу Кредитора в односторонньому порядку відмовлятися від прийнятих на себе зобов'язань за цим договором або зміни його умов.

9. Спори, що випливають з цього договору, вирішуються відповідно до чинного законодавства судом або арбітражним судом за належністю спору або вибором сторін.

10. Цей договір є невід'ємною частиною кредитного договору від "___" _____ 200__ року № _____, складений у трьох примірниках, що мають однакову юридичну силу і зберігаються по одному примірнику у Поручителя, Кредитора і банку Поручителя.

11. Адреси сторін та їх банківські реквізити:

Кредитора: _____

Поручителя: _____

При зміні адреси або банківських реквізитів сторони зобов'язуються в триденний строк проінформувати один одного про їх зміну.

Кредитор:

Поручитель:

(підпис)

(підпис)

Відмітка банку, що обслуговує Поручителя, про прийняття поручительства:

Договір поручительства від _____ 200__ року прийнято.

Підписи Поручителя з карткою зразків підписів звірені. Зобов'язуємося прийняти від банку-кредитора платіжний документ на списання коштів з Поручителя в сплату боргів.

Керівник банку _____ Головний бухгалтер _____
(підпис, прізвище) (підпис, прізвище)

М.П.

“ ___ ” _____ 200__ року.

Гарантійний лист № _____

Цим _____
(повна назва організації гаранта)

гарантує _____
(назва банку-кредитора)

погашення позички, наданої _____
(назва позичальника)

на _____
(призначення кредиту)

строком до _____
в сумі _____

(цифрами та прописом)
і відсотки за користування нею з розрахунку _____ % річних.

Наша відповідальність за цією гарантією в сумі _____
Перед _____

(назва банку-кредитора)

настає солідарно з позичальником.

При несплаті _____
(назва позичальника)

зазначеної позики і відсотків за нею у строки, передбачені в кредитному договорі, надаємо право _____
(назва банку-кредитора)

платіжною вимогою-дорученням, інкасовим дорученням провести списання суми боргу з урахуванням належних відсотків з поточного рахунка № _____ у _____,
(назва банку, що обслуговує гаранта)

а в разі недостатності коштів – шляхом оборнення стягнення коштів у встановленому порядку на інше майно Гаранта.

Дія гарантії припиняється після погашення зазначеної позички і відсотків за нею.

Гарантійний лист складено в трьох примірниках по одному примірнику для банку, де відкритий рахунок гаранта, банку-кредитора, гаранта.

М.П.

Керівник організації-гаранта _____
(підпис)

Головний бухгалтер _____
(підпис)

“ _____ ” _____ 200__ р.

Відмітка банку, що обслуговує гаранта, про прийняття гарантії:

Гарантійний лист № _____ від “ _____ ” _____ 200__ року.

Підписи гаранта з картками зразків підписів звірені.

Зобов’язуємось прийняти від банку платіжний документ на списання коштів з гаранта в сплату боргів банку -кредитору.

М.П.

Керівник банку _____
(підпис, прізвище)

Головний бухгалтер _____
(підпис, прізвище)

**Договір застави
(тверда застава)**

м. Житомир

“___” _____ 200__ р.

Банк “Економбанк”, що іменується надалі “Заставодержатель”, в особі _____, який діє на підставі Статуту банку (Положення про філію) і доручення від “___” _____ 200__ року з однієї сторони, і _____, що іменується в подальшому “Заставадавець”, в особі _____, який діє на підставі _____ з другої сторони, уклали цей договір про слідує:

1. Предмет договору

1.1. Цей договір забезпечує вимогу Заставотримача, що впливає з кредитного договору № ___ від “___” _____ 200__ р., укладеного між Заставотримачем та _____ за умови якого _____ зобов’язаний Заставотримачу до “___” _____ 200__ року повернути позичку у розмірі

до “___” _____ 200__ року сплатити _____% річних за користування нею, а також неустойку у розмірі і у випадках, передбачених кредитним та цим договорами.

2. Предметом застави є таке майно (далі Майно): _____

Всього оцінюється сторонами у _____

3. Майно буде зберігатися у _____ за адресою: _____

На строк дії Договору майно залишається у Заставадавця.

4. Майно є власністю Заставадавця згідно з договором купівлі та товарно-транспортної накладної.

5. Заставадавець засвідчує, що:

5.1. На підставах, передбачених Законом України, він має право відчужувати Майно.

5.2 На підставах, передбачених законодавчими актами України, на Майно може бути звернене стягнення.

5.3. Майно не підлягає вилученню і вільне від зобов’язань, крім тих, що передбачені Договором.

5.4. До нього не пред'явлені і не будуть пред'явлені майнові позови, пов'язані з вилученням Майна.

5.5. Майно не знаходиться у спільній частковій власності, не є часткою, паєм.

6. У разі, коли в момент настання терміну виконання угоди, зобов'язання Заставаодавцем виконано не буде, Заставотримач має право одержати задоволення з Майна або його вартості на свій розсуд переважно перед іншими кредиторами.

Права та обов'язки сторін

7. Заставотримач має право:

7.1. Без будь-яких обмежень зі сторони Заставаодавця (або третьої особи, у якій знаходиться Майно) перевіряти документально та фактично наявність, розмір, стан і умови збереження Майна.

7.2. Вимагати проведення поточного ремонту та технічного обслуговування Майна.

7.3. Вимагати від Заставаодавця вжиття заходів, необхідних для збереження Майна.

8. Заставаодавець зобов'язаний:

8.1. Сплачувати, передбачені законодавством усі податки та збори, пов'язані з Майном, яке передане у заставу.

8.2. Замінити протягом п'яти днів Майно, передане у заклад за першою вимогою Заставотримача за умов, що має також реалізаційну вартість та попит.

8.3. Не розпоряджуватись, не відчужувати, не заставляти і не закладати, не передавати у користування і наймання (оренду) Майно без письмової згоди Заставотримача.

8.4. Вживати заходів, необхідних для збереження Майна: проведення поточного ремонту, технічного обслуговування та цілодобової охорони протягом дії цього Договору.

8.5. На період дії цього Договору застави страхувати за свій рахунок на користь Заставотримача Майно у повному обсязі за вартістю його придбання та ризиків.

8.6. Не пізніше 24 годин з моменту виявлення втрати або пошкодження Майна сповістити про це засобами телекомунікацій Заставотримача, а також сповіщати Заставотримачу про всі зміни, що відбулися стосовно обставин, визначених у пунктах 2.3, 4, та 5 цього Договору, не пізніше однієї доби з часу, коли ці зміни сталися або стали відомі Заставаодавцю.

8.7. Безумовно і за першою вимогою Заставотримача дати можливість його представникові ознайомитись з бухгалтерськими документами, звіта-

ми та іншими документами щодо руху грошових коштів Заставаодавця, у тому числі в іноземній валюті.

8.8. Для укладення Договору, як його невід'ємну частину передати Заставотримачу документи:

а) що підтверджують право власності на Майно, передбачене п. 4 Договору;

б) статутні документи, свідоцтво про реєстрацію та нотаріально засвідчені примірники підписів службових осіб.

Відповідальність сторін

9. У разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язань, передбачених цим Договором, винна сторона відшкодовує іншій стороні усі завдані у зв'язку з цим збитки.

10. За невиконання чи неналежне виконання п.9 Заставаодавець сплачує на користь Заставотримача штраф у розмірі 5% від суми застави.

Реалізація заставленого майна

11. Реалізація заставленого Майна проводиться з аукціону (публічних торгів), або шляхом передачі права власності на предмет застави Заставотримачу за вибором останнього.

12. Якщо аукціон не відбувся, Майно без попередньої згоди Заставаодавця, переходить у власність Заставотримача.

13. Договір вступає в дію з дня передачі Майна Заставотримачу.

14. Одностороння відмова Заставаодавця від Договору не дозволяється.

15. Доповнення до Договору та зміна окремих його положень здійснюється за письмовою згодою Сторін.

16. Усі повідомлення між Сторонами здійснюються у письмовій формі шляхом направлення рекомендованих листів або телеграм.

17. Зі всіх питань, що не врегульовані Договором, Сторони мають керуватися чинним законодавством України.

18. Даний Договір складений у трьох примірниках по одному для Сторін, кожен з яких має однакову юридичну силу (третій у нотаріуса).

19. Додатки: перелік заставленого Майна та документи, що підтверджують право власності.

20. Договір складений на ___ аркушах.

Юридичні адреси та реквізити сторін

Заставотримач: _____

Заставаодавець: _____

Заставотримач:

Заставаодавець:

М.П.

М.П.

“ ____ ” _____ 200__ р. цей договір посвідчено
мною _____

нотаріусом _____ Житомирського нотаріального округу.

Договір підписаний Сторонами в моїй присутності.

Особу Сторін встановлено, дієздатність їх, а також уповноваження
представників та належність майна перевірено.

Зареєстровано в реєстрі за № _____

Стягнуто _____ держмита

Нотаріус _____

(підпис)

М.П.

Кредитний договір № _____

м. Житомир

“ ___ ” _____ 200__ р.

АКБ “Економбанк” в особі _____,
який діє на підставі Статуту банку (Положення про філію) і доручення від
“ ___ ” _____ 200__ року, надалі іменується “Банк”, з однієї сто-
рони, і _____ в особі
_____ який діє на підставі
_____, який надалі іме-
нується як “Позичальник”, з другої сторони, уклали цей договір про таке:

1. Банк зобов’язується:

1.1. Надати позичальнику кредит у сумі _____

на строк до “ ___ ” _____ 200__ року на _____

(цільове спрямування)

1.2. Відкрити Позичальнику позичковий рахунок відповідно до пра-
вил Банку.

1.3. Кредит надається з позичкового рахунка шляхом

(вказати конкретно форму надання кредиту)

Видача кредиту проводиться з позичкового рахунка

(вказати форму, строки видачі та суми)

Датою надання кредиту вважається дата виникнення заборгованості за
позичковим рахунком Позичальника.

1.4. Консультанти Позичальника з питань виконання цього кредит-
ного договору.

2. Позичальник зобов’язується

2.1. Забезпечити використання кредиту на цілі і в порядку, передбаче-
ними умовами цього договору та проводити своєчасне повернення креди-
ту і сплату відсотків за користування ним.

2.2. Забезпечити повернення одержаного кредиту і відсотків за корис-
тування ним _____

Документом, що встановлює забезпечення, є додатки до цього дого-
вору та подається Позичальником Банку одночасно з підписанням цього
договору, або до підписання договору, але до надання кредиту.

2.3. Проводити погашення кредиту: _____
(зазначаються конкретна дата і сума)

2.4. Погашення кредиту здійснюється шляхом ордерів розпоряджень Банку при списанні строкових зобов'язань. При достроковому поверненні кредиту та відсотків погашення здійснюється платіжними дорученнями Позичальника.

2.5. Сплачувати за користування кредитом відсотки в розмірі _____% річних за строкові позички та _____% річних у разі порушення строків повернення кредитів за договором.

Відсотки нараховуються з 21 по 20 число щомісячно. Сплачуються шляхом списання з поточного рахунка розпорядженням Банку щомісячно з 21 по 25 число, а також при остаточному погашенні кредиту відсотки сплачуються першочергово.

Плата за кредит підлягає коригуванню при зміні облікової ставки Національного банку України на кратність її змін.

Датою фактичного погашення заборгованості за кредитом і відсотками, нарахованими за ним, вважається день надходження грошових коштів на відповідні рахунки в Банку.

2.6. Надавати Банку право на списання коштів:

а) у погашення заборгованості за позичкою, відсотками, нарахованими за нею, зі свого поточного рахунка № _____, в банку _____ у таких випадках:

- при настанні строку погашення кредиту, відсотків за користування ним і комісії;
- при нецільовому використанні кредитів або незабезпеченості повернення кредиту в період дії кредитного договору, виявленої Банком;

б) у випадках, передбачених п. п. 3.3, 3.4, 3.5.

2.7. При підвищенні Банком відсотків за користування кредитом (згідно з пунктом 3.2. цього договору) сплачувати відсотки за користування кредитом у розмірі, встановленому Банком.

2.8. Заздалегідь повідомляти Банк за три дні про можливе недовикористання кредиту або про додаткову потребу в ньому, спричинених об'єктивними умовами виробництва і реалізації продукції.

2.9. Подавати Банку планові та звітні дані, відомості, розрахунки та інші матеріали, необхідні для надання кредиту, контролю за його використанням і погашенням (баланс та звіт про фінансові результати щоквартально)

2.10. Допускати працівників Банку до проведення перевірок цільового використання кредиту, забезпеченості його заставою.

2.11. Відповідати власними коштами і майном за своїми зобов'язаннями, що впливають з умов цього договору.

2.12. Перерахувати кошти за послуги з оформлення документації на видачу кредиту згідно з банківськими тарифами.

3. Банк має право:

3.1. Аналізувати кредитоспроможність Позичальника, здійснювати на місці у Позичальника перевірки з питань економічного і фінансового стану, бухгалтерського обліку, а також за сумою заходу, що кредитується, цільового використання позичок, контролювати виконання Позичальником прийнятих на себе зобов'язань за заставою майна на час усього періоду користування позичкою.

3.2. Змінювати в період кредитування ставку відсотка з надання позички при зміні ставки відсотка за централізовані кредитні ресурси органами, які володіють такими повноваженнями, зумовленими потребами грошово-кредитної політики, зміні відсотків за депозитами (вкладами), попитом і пропозицією на кредитні ресурси, з письмовим повідомленням про це Позичальника за п'ять діб, без оформлення цієї зміни додатковою угодою.

3.3. Стягувати з поточного рахунка Позичальника кошти в погашення кредиту, відсотків за користування ним, пені за несвоєчасні розрахунки, передбачені цим договором, а також при довгостроковому стягненні заборгованості за незабезпеченим поверненням кредиту і використаним не за призначенням.

3.4. При нецільовому використанні кредиту стягувати штраф у розмірі 20% від суми кредиту, використаного не за призначенням.

3.5. У разі погіршення фінансово-господарського стану Позичальника, використання кредиту за нецільовим призначенням, несвоєчасного повернення раніше одержаного кредиту, ухилення від контролю Банку, недостатньої звітності і запущеності бухгалтерського обліку, а також у випадку, коли виданий кредит був з різних причин незабезпеченим, припинити подальшу видачу кредиту або достроково стягнути видану позичку і відсотки за нею, у тому числі шляхом звернення стягнення на забезпечення.

3.6. У разі утворення непогашеної в строк заборгованості за кредитом і відсотками за користування ним (включаючи підвищені) суми, що виплачуються Позичальником у погашення боргу за відсотками, а потім за кредитом.

3.7. У встановленому законодавством порядку Банк може звернутися в арбітражний суд із заявою про порушення справи про неспроможність (банкрутство) Позичальника.

Позичальник може:

4. Достроково розірвати договір, погасивши заборгованість за позичкою Банку і відсотками за користування кредитом, попередивши Банк письмово за три дні до передбачуваного строку погашення кредиту.

5. Позичальник не звільняється від повернення боргу за позичкою, сплати відсотків і комісії при настанні різних обставин, у тому числі й незалежних від Позичальника.

6. Кредитний договір набуває чинності з дати його підписання Банком і Позичальником та подання Банку _____

(назва документів кредиту, зазначених у п. 2.2. цього договору) і діє до повного погашення кредиту, сплати відсотків за ним і комісії, встановлених цим договором.

7. Усі грошові кошти, належні Банку перераховуються Позичальником на рахунок _____ Приватбанку.

8. Спори сторін у ході виконання цього договору розглядаються арбітражним судом згідно з чинним законодавством. Претензії розглядаються протягом 30 днів з дня одержання претензії.

9. Зміни умов договору проводяться за додатковою угодою сторін, крім пунктів 2.8 та 3.2.

10. Цей договір складено в _____ примірниках, що мають однакову юридичну силу та зберігаються після підписання по одному примірнику у кожної із сторін.

11. Про зміну зазначених реквізитів сторони повідомляють одна одну негайно.

Додатки до примірника Банку: документи на _____ аркушах.

Реквізити позичальника: _____

Реквізити банку _____

За Банк

За Позичальника

(підпис керівника)

(підпис керівника)

М. П.

М .

П.

Вик. економіст _____
галтер _____

Головний бух-

(підпис)

(підпис)

Перевірив юрист _____

(підпис)

**ДОГОВІР № ____
на облік векселів**

м. _____ “ ____ ” _____ 200_ р.
Акціонерний комерційний банк _____ в
особі _____,
(посада, прізвище, ім'я, по батькові)
що діє на підставі _____, (далі –
Банк), з однієї _____ (найменування документа)
боку, і _____
(повне найменування організації)
в особі _____,
(посада, прізвище, ім'я, по батькові)
що діє на підставі _____, (далі – Пред'явник), з
(найменування документа)
іншої сторони уклали даний Договір про наступнє:

1. Предмет договору

1.1. Предметом даного Договору є порядок та умови придбання Банком прав за векселем шляхом оплати цього векселя до настання строку платежу за ним.

2. Права та обов'язки сторін

2.1. Пред'явник зобов'язується:

2.1.1. Здійснити іменний індосамент векселів на користь Банку не пізніше “ ____ ” _____ 200_ р.

2.1.2. Передати векселі Банку з підписанням Акта приймання-передачі векселів згідно з реєстром. Акт приймання-передачі векселів та реєстр векселів є невід'ємними частинами даного Договору.

2.1.3. Оплатити за свій рахунок суму державного мита за операції з векселями згідно з даним Договором.

2.1.4. Оплатити у випадку неплатежу в строк хоча б по одному з облікованих векселів векселедавцем (акцептантом) неоплачену суму векселя, відсотки за векселем, суму штрафних санкцій, суму витрат.

2.2. Банк зобов'язується:

2.2.1. Прийняти векселі до обліку з підписанням Акта приймання-передачі векселів.

2.2.2. Сплатити облікову вартість векселів протягом трьох банківських днів з моменту підписання Акта приймання-передачі векселів. Загальна

облікова вартість векселів складає _____ (_____) грн.
(цифрами) (прописом)

2.3. Пред'явник має право:

2.3.1. Вимагати від Банку пеню у випадку неоплати облікованого векселя.

2.4. Банк має право:

2.4.1. Безакцептно списати з поточного рахунка Пред'явника у випадку неплатежу (часткового платежу) в строк хоча б по одному з облікованих векселів векселедавцем (акцептантом) неоплачену суму векселя, відсотки за векселем, суму штрафних санкцій, суму витрат.

3. Порядок розрахунків

3.1. Протягом трьох банківських днів після підписання Акта приймання-передачі векселів Банк перераховує суму, вказану в п. 2.2.2, на поточний рахунок Пред'явника.

4. Відповідальність сторін

4.1. Відповідальність Пред'явника:

4.1.1. За нездійснення в строк індосації векселів, вказаних у п. 2.1.1 та 2.1.2., сплачує 1 (один) % від загальної вексельної суми за кожний день прострочки платежу щоденно з “___” _____ 200_р.

4.1.2. Пред'явник несе відповідальність за юридичну дійсність векселів у відповідності з вимогами чинного законодавства і не може відмовитися від вексельних зобов'язань навіть у випадку визнання векселедавця (акцептанта) цих векселів неекселездатним.

4.2. Відповідальність Банку:

4.2.1. За неоплату (неповну оплату) облікової вартості векселів сплачує пеню з розрахунку 1 (один) % від неоплаченої суми за кожний день прострочки платежу з “___” _____ 200_р.

5. Особливі умови

5.1. Зміни умов даного Договору можливі тільки за обопільної згоди сторін.

5.2. Непередбачені даним Договором правові відносини між сторонами, що впливають з предмета та умов договору, регулюються чинним законодавством України.

5.3. Усі суперечки та розбіжності з даного Договору, не врегульовані шляхом переговорів, вирішуються в судовому порядку.

5.4. Даний Договір складений у двох примірниках, що мають однакову юридичну силу. Перший примірник залишається в розпорядженні Банку, другий зберігається у Пред'явника.

6. Строк дії Договору

6.1. Даний Договір вступає в силу з моменту підписання.

6.2. Даний Договір діє до повного виконання сторонами своїх зобов'язань за ним.

7. Юридичні адреси та реквізити сторін

Банк
Адреса _____

п/р _____

МФО _____

тел.: _____

факс: _____

М.П. _____

(підпис)

Пред'явник
Адреса _____

п/р _____

МФО _____

тел.: _____

факс: _____

М.П. _____

(підпис)

Додаток 8
до Договору № _____ на облік векселів
від “ _____ ” _____ 200_р.

РЕЄСТР ПРЕД’ЯВЛЕНИХ ДО ОБЛІКУ ВЕКСЕЛІВ

(повне найменування Пред’явника)

(банківські реквізити, адреса Пред’явника)

(дата пред’явлення)

№ з/п	Номер, вид векселя	Дата і місце		Найменування, юридична адреса, реквізити					Відсотки річних за векселем (з якої дати)	Вартість, за якою облікований вексель (тис. грн)	Дата		Примітки	
		складання векселя	плата за векселем	акцептанта (дата акцепта)	векселедателя	індосантів (без під’явника)	авалістів	посередників			відсилання векселя на інкасо	пред’явлення векселя до платежу		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15

Недоліків при складанні, індосанції, акцепті векселів не виявлено.

Пред’явник є законним власником векселя.

Осіб, чії векселі опротестовувалися, серед відповідальних за пред’явленими векселями не виявлено.

(посада, прізвище, ім’я, по батькові працівника банку) _____ (підпис)

Загальна номінальна вартість векселів складає _____ (сума прописом)

Загальна облікова вартість векселів складає _____ (сума прописом)

За Банк

М.П. _____
(підпис)

За Пред’явника

М.П. _____
(підпис)

**ДОГОВІР № ____
про надання авалю**

м. _____ “ ____ ” _____ 200_р.

Акціонерний комерційний банк _____
в особі _____

(посада, прізвище, ім'я, по батькові)

що діє на підставі _____

(найменування документів)

(далі – Аваліст), з однієї сторони, і _____

(повне найменування організації)

в особі _____

(посада, прізвище, ім'я, по батькові)

що діє на підставі _____

(найменування документів)

(далі – Векселетримач), з іншої сторони, уклали даний Договір про наступ-
че:

1. Предмет договору

1.1. Предметом даного Договору є порядок і умови надання Банком доручення за вексельним зобов'язанням.

2. Права та обов'язки сторін

2.1. Векселедавець зобов'язується:

2.1.1. Оплатити комісійну винагороду за надання авалю в розмірі

_____ (_____) грн протягом трьох бан-

(цифрами) (прописом)

ківських днів після укладання Договору.

2.1.2. Не закривати розрахунковий рахунок у закладі Аваліста до мо-
менту виконання вексельних зобов'язань.

2.1.3. Безумовно оплатити в потрібний термін авальований банком век-
сель.

2.1.4. Інформувати Аваліста про здійснення протесту за авальованими
їм векселями.

2.2. Аваліст зобов'язаний:

2.2.1. Оформити вексельне доручення.

2.2.2. Нести відповідальність за платіж за векселем нарівні з особою, за
яку він поручився.

2.3. Векселедавець має право:

2.3.1. Відновити витратні операції на розрахунковому рахунку на випадок ненадання авальованого векселя до платежу протягом трьох календарних днів, включаючи день, коли він повинен бути оплаченим.

2.4. Аваліст має право:

2.4.1. Обмежити витратні операції на розрахунковому рахунку Векселедавця за два тижні до настання оговореного в векселі терміну платежу.

2.4.2. Списати засоби з розрахункового рахунку Векселедавця для оплати векселів.

2.4.3. Вступити в права Векселетримача на випадок оплати опротестованого векселя.

2.4.4. Стягнути з Векселедавця на випадок оплати опротестованого векселя неоплачену суму векселя, відсотки за векселем, суму штрафних санкцій і суму витрат.

3. Відповідальність сторін

3.1. Відповідальність Векселедавця:

3.1.1. За неоплату (неповну оплату) комісійної винагороди платить пеню в розмірі 1 (одного) % від неоплаченої суми за кожен день прострочки платежу.

3.1.2. За неінформування Аваліста в строк Векселедавець не втрачає права за векселем, не несе відповідальність за збиток, який може виникнути з його недбалості.

3.2. Відповідальність Аваліста:

3.2.1. За здійснення платежу за заперечним векселем у відповідності з чинним законодавством України.

4. Особливі умови

4.1. На випадок нездійснення протесту в неплатежу за векселем, авальованому банком, протягом двох робочих днів, наступних за днем оплати векселя:

Векселедавець втрачає свої права проти Аваліста;

Даний Договір втрачає юридичну силу.

4.2. Зміна умов даного Договору можлива тільки за обопільної згоди двох сторін.

4.3. Непередбачені даним Договором правові відносини між сторонами, що впливають з предмета і умов Договору, регулюються чинним законодавством України.

4.4. Усі суперечки і розбіжності сторін з даного Договору, не врегульовані шляхом переговорів, вирішуються в судовому порядку.

4.5. Даний Договір складений у двох примірниках, що мають однакову юридичну силу. Перший примірник залишається в розпорядженні Аваліста, другий зберігається у Векселедавця.

5. Термін дії Договору

5.1. Даний Договір вступає в силу з моменту оплати комісійної винагороди, що передбачена п.2.1.1.

5.2. Договір діє до повного виконання сторонами своїх зобов'язань за ним.

6. Юридичні адреси і реквізити сторін

Аваліст

Адреса: _____

п/р _____

в _____

МФО _____

тел: _____

факс: _____

М.П. _____

(підпис)

Векселедавець

Адреса: _____

п/р _____

в _____

МФО _____

тел: _____

факс: _____

М.П. _____

(підпис)

**ДОГОВІР-ДОРУЧЕННЯ № ____
про прийняття векселів на інкасо**

м. _____ “__” _____ 200__ р.

Акціонерний комерційний банк _____
в особі _____, що діє на підставі _____
(посада, прізвище, ім'я, по батькові) (найменування документів)
(далі Банк), з одного боку і _____

(повне найменування організації)
в особі _____ що діє на підставі _____
(посада, прізвище, ім'я, по батькові) (найменування документів)
(далі – Векселетримач), з іншої сторони, уклали даний Договір-доручення про наступнє:

1. Предмет договору-доручення

1.1. Предметом даного Договору-доручення є порядок і умови прийняття Банком доручення Векселетримача надати векселі до платежу і отримати відповідну суму за ним у певний час на користь векселетримача.

1.2. Загальна номінальна сума векселів складає
_____ (_____) грн.
(цифрами) (прописом)

1.3. Сума комісійної винагороди Банку складає
_____ (_____) грн.
(цифрами) (прописом)

2. Права та обов'язки сторін

2.1. Векселетримач зобов'язується:

2.1.1. Здійснити передоручений індосамент на користь Банку, що надає останньому право пред'явити від його імені до платежу векселі, згідно з реєстром, у термін і в сумі, виходячи з умов самих векселів.

2.1.2. Передати Банку векселі на інкасування з підписанням Акта прийому-передачі векселів.

2.1.3. Оплатити Банку комісійну винагороду в день здійснення платежу за векселями.

2.1.4. Відшкодувати Банку затрати на випадок здійснення протесту.

2.2. Банк зобов'язаний:

2.2.1. Прийняти векселі до інкасування з підписанням Акта прийому-передачі векселів.

2.2.2. Пред'явити до платежу векселі, згідно з реєстром, у термін і в сумі, виходячи з умов самих векселів.

2.2.3. Перерахувати суму платежу, що надійшов, за векселями, в повному об'ємі на розрахунковий рахунок Векселетримача.

2.2.4. У встановленому порядку здійснити протест на випадок неплатежу (часткового платежу) за інкасованими векселями.

2.3. Векселетримач має право:

2.3.1. Відмовитись від сплати Банку комісійної винагороди, якщо протест у неплатежі за векселями не був здійснений або був здійснений не в назначений термін.

2.4. Банк має право:

2.4.1. Пред'явити від імені Векселетримача векселі до платежу.

2.4.2. Відшкодувати затрати, що пов'язані з опротестуванням векселів.

3. Порядок розрахунків

3.1. Векселетримач, зобов'язаний у день здійснення платежу за векселями сплатити Банку комісійну винагороду за інкасування векселів у розмірі, який вказаний у п. 1.3 даного Договору-доручення, незалежно від повноти оплати векселедавцем векселів.

3.2. На випадок невиконання Банком п. 2.2.4 даного Договору-доручення Векселетримач звільняється від сплати комісійної винагороди Банку.

4. Відповідальність сторін

4.1. Відповідальність Векселетримача:

4.1.1. За неоплату (неповну оплату) комісійної винагороди сплачує пеню 1 (один) % за кожен день прострочки платежу від неоплаченої суми.

4.2. Відповідальність Банку:

4.2.1. За неперерахування (неповне перерахування) суми платежу за векселями сплачує пеню 1 (один) % за кожен день прострочки платежу від неоплаченої суми.

4.2.2. За нездійснення протесту на випадок неплатежу за інкасованими векселями втрачає комісійну винагороду.

4.2.3. Банк не несе відповідальності за неплатоспроможність векселедавця.

5. Особливі умови

5.1. Зміна умов даного Договору-доручення можлива тільки при узгодженні обох сторін.

5.2. Непередбачені даним Договором-дорученням правові відносини між сторонами, які впливають з предмета і умов Договору, регулюються чинним законодавством України.

5.3. Усі суперечки та розходження по справжньому Договору-доручення, не врегульовані шляхом переговорів, вирішуються в судовому порядку.

5.4. Реєстр, що наведений у додатку 1, є невід'ємною частиною даного Договору-доручення.

Даний Договір-доручення складений в двох екземплярах, які мають однакову юридичну силу. Перший примірник залишається в розпорядженні Банку, другий зберігається у Векселетримача.

6. Термін дії Договору-доручення

6.1. Справжній Договір-доручення вступає в силу з моменту його підписання.

6.2. Договір-доручення діє до повного виконання сторонами своїх зобов'язань за ним.

7. Юридичні адреси і реквізити сторін

Банк
Адреса: _____

п/р _____
в _____

тел: _____
факс: _____
М.П. _____

(підпис)

Векседавець
Адреса: _____

п/р _____
в _____

тел: _____
факс: _____
М.П. _____

(підпис)

ДОГОВІР ПРО ЛІЗИНГ

м. _____ “_____” _____ 200_ р.

Акціонерний комерційний банк “Економбанк” (далі — Лізингодавець)
в особі _____
(прізвище, ім’я, по батькові, посада)

який діє на підставі _____
та довіреності № _____ від “_____” _____ 200_ р., з однієї сторони,
та _____ (далі — Ко-
ристувач) в особі _____,
(прізвище, ім’я, по батькові фізичної особи) який діє на підставі _____,

з другої сторони, уклали цей Договір про наступнє.

1. Лізингодавець передає Користувачу в оренду обладнання (майно), зазначене у специфікації (додається до Договору). Балансова вартість обладнання (майно) становить _____ на момент укладення договору.

2. Обладнання (майно), яке передається в оренду, є власністю Лізингодавця. Продукт, який буде одержаний Користувачем у результаті використання обладнання (майно), є власністю Користувача.

3. Обладнання (майно) передається Користувачу Лізингодавцем згідно з актом його приймання-передачі.

4. Лізингодавець зобов’язаний передати Користувачу обладнання (майно) “_____” _____ 200_ р.

5. Користувач зобов’язаний:

— використовувати одержане обладнання (майно) за прямим призначенням виключно в своїх інтересах і цілях;

— утримувати обладнання (майно) у технічно справному стані відповідно до стандартів і технічних умов; належним чином турбуватися про обладнання (майно), нести всі витрати щодо експлуатації, технічного обслуговування і ремонту обладнання (майно);

— страхувати обладнання (майно), яким користується, в обсязі його вартості за власний рахунок і у власних інтересах;

— не здійснювати ніяких конструктивних змін обладнання, які можуть погіршити його технічні характеристики;

— не передавати обладнання (майно) іншим особам у суборенду або в тимчасове безкоштовне користування без письмової згоди Лізингодавця;

— у разі припинення Договору про лізинг, якщо Користувач не реалізує свого права на придбання або подовження користування, він повинен повернути обладнання (майно) Лізингодавцю або передати іншій особі за вказівкою Лізингодавця у технічно справному стані з урахуванням нормального зносу.

6. Строк дії Договору – з “___” _____ 200_ р. до “___” _____ 200_ р.

Після закінчення строку дії Договору Користувач у разі добросовісного виконання своїх обов’язків має право на поновлення Договору.

7. У разі повного погашення вартості обладнання (майно) орендними платежами обладнання (майно) переходить у власність Користувача шляхом передачі його з балансу Лізингодавця на баланс Користувача.

8. Лізингодавець має право на дострокове припинення дії Договору з вилученням лізингового майна у таких випадках:

– при використанні обладнання (майна) з порушенням умов цього Договору, в тому числі не за призначенням;

– у разі погіршення стану обладнання (майна) з вини Користувача;

– якщо протягом одного місяця Користувач прострочив внесення орендної плати;

– у випадку порушення Користувачем інших зобов’язань за цим Договором.

9. Користувач вправі вимагати дострокового розірвання договору, якщо обладнання (майно) в силу обставин, за які Користувач не відповідає, виявляється у стані, який не дає змоги ним користуватися.

10. Користувач зобов’язується вносити Лізингодавцю орендну плату за використання обладнання щомісяця в розмірі _____ гривень.

11. Орендна плата перераховується Користувачем на розрахунковий рахунок Лізингодавця платіжним дорученням не пізніше _____ числа кожного місяця. Зобов’язання щодо внесення орендної плати вважається виконаним у строк у разі списання відповідної суми з рахунка Користувача до настання строку (включно), зазначеного в цьому пункті Договору. За прострочення внесення орендної плати Користувач сплачує Лізингодавцю пеню в розмірі _____ суми орендної плати за кожний день прострочки.

12. Спори сторін за цим Договором вирішуються і розглядаються у порядку, встановленому чинним законодавством України.

13. Цей Договір складено у двох примірниках, по одному для кожної сторони, які мають однакову юридичну силу.

14. Юридичні адреси та реквізити сторін:

Лізингодавець:

(підпис)
М.П.

Користувач:

(підпис)
М.П.

СПЕЦИФІКАЦІЯ
ДО ДОГОВОРУ ПРО ЛІЗИНГ № _____
від "___" _____ 200_ р.

№ п/п	Найменування обладнання	Кількість	Ціна	Вартість
1				
2				
3				
4				

Лізингодавець

Користувач

(підпис)

(підпис)

М. П.

М. П.

**ДОГОВІР № _____
НА ПРОВЕДЕННЯ ФАКТОРИНГОВИХ ОПЕРАЦІЙ**

м. _____ « ____ » _____ 200_ р.

Акціонерний комерційний банк «Економбанк» (далі – Банк) в особі керівника _____

(прізвище, ім'я, по батькові, посада)

який діє на підставі Статуту банку та довіреності № _____ від _____ 200_ р., з однієї сторони, та _____

(назва підприємства)

(далі – Підприємство) в особі керівника _____

(прізвище, ім'я, по батькові, посада)

який діє на підставі _____,
з другої сторони, уклали цей Договір про наступнє.

I. ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ

1.1. Банк придбає у Підприємства право вимоги боргів за поставки товарів та надані послуги, строки сплати за які минули (прострочена дебіторська заборгованість), та за поточними розрахунками у сумі _____ гривень.

1.2. Договір набуває чинності з « ____ » _____ 200_ р. і діє до « ____ » _____ 200_ р.

II. ПРАВА БАНКУ

2.1. На прохання Підприємства (постачальника) незалежно від місця відкритого йому розрахункового рахунка приймати на себе право на одержання від його покупців прострочених платежів за відвантажену продукцію та надані послуги за плату _____% річних від суми, зазначеної в п. 3.1.

2.2. Приймати на себе право на одержання платежів за відвантажену Підприємством продукцію та надані ним послуги за поточними розрахунками за плату _____% від суми платежу.

III. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ БАНКУ

3.1. Перераховувати Підприємству кошти при наданні йому послуг за рахунок коштів факторингу в розмірі _____ гривень до « ____ » _____ 200_ р.

3.2. Своєчасно інформувати Підприємство про стан розрахунків із платниками та про виникнення або можливості виникнення ускладнень у відносинах з окремими платниками.

3.3. Самостійно надалі закінчувати розрахунки з покупцями за продукцію, відвантажену Підприємством, та надані ним послуги.

3.4. Своєчасно перераховувати Підприємству кошти, отримані від покупців, після погашення заборгованості Підприємства перед Банком.

IV. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

4.1. Надати Банку всі документи на поставку товарів або надання послуг, у тому числі документи, що підтверджують відвантаження продукції, її якість і кількість.

4.2. Надати Банку дані щодо негативних змін у відносинах з платниками, які можуть вплинути на ступінь ризику факторингових операцій банку.

4.3. При одержанні на свій рахунок коштів від покупців, рахунки яких були продані банку, в одноденний строк перерахувати Банку всю суму та нараховану пеню за весь період простроченого боргу.

4.4. Викупити рахунки-фактури, за якими покупці відмовилися від сплати боргів за отримані товари та послуги.

4.5. Своєчасно і в повному обсязі врегулювати всі спірні питання з платниками, покупцями продукції постачальника.

V. ОСОБЛИВІ УМОВИ

5.1. Банк не несе відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за поставками між постачальником і покупцем.

5.2. Дія договору може бути припинена _____

5.3. _____

VI. ЮРИДИЧНІ АДРЕСИ ТА РЕКВІЗИТИ СТОРІН

Банк:

(підпис)

М. П.

Підприємство:

(підпис)

М. П.

Наукове видання

**Стрельбицька Лілія Миколаївна
Стрельбицький Микола Павлович**

**ОСНОВИ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ
ТА БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Монографія

Редактор *Вдовиченко Валентина Миколаївна*
Коректор *Асташева Марія Василівна*
Комп'ютерна верстка *Полончук Микола Андрійович*
Дизайн обкладинки *Ястребов Андрій Олександрович*

Підписано до друку 18.04.2004.

Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура
Newton. Умовн. друк. аркушів — 37,5. Обл.-вид. аркушів — 36.

Наклад 1 000 примір.

Замовлення № _____

Видавництво «Кондор»
Свідоцтво ДК № 1157 від 17.12.2002 р.
03057, м. Київ, пров. Польовий, 6,
тел./факс (044) 456-60-82, 241-83-47

Книги видавництва «Кондор» завжди можна придбати у наших регіональних партнерів:

- м. Київ, «Наукова думка», вул. Грушевського, 4, тел. (044) 228-06-96;
- м. Київ, «Знання», вул. Хрещатик, 44, тел. (044) 229-10-45;
- м. Київ, маг. «Буква» Будинку книги, вул. Л. Толстого, 11/61, тел. (044) 230-25-74;
- м. Київ, ДчП Книгарня №52, вул. Ю. Гагаріна, 13, тел. (044) 552-22-41;
- м. Київ, «Академкнига» № 7, вул. Стрітенська, 17, тел. (044) 212-34-72;
- м. Київ, ТОВ «Книгарня «Сяйво», вул. Велика Васильківська, 6, тел. (044) 235-43-66
- м. Вінниця, «Кобзар», вул. Привокзальна, 2/1, тел. (0432) 21-67-44;
- м. Дніпропетровськ, «Бібколектор», пр. Кірова, 22, тел. (0567) 78-38-39;
- м. Донецьк, «Будинок книги», вул. Артема, 147а, тел. (0622) 55-44-76, 90-58-88;
- м. Житомир, «ЦНТЕІ», вул. Велика Бердичівська, 31, тел. (0412) 37-22-56;
- м. Житомир, ТОВ «Житомиркнига», вул. Черняхівського, 12а, тел. (0412) 37-27-74, 37-41-45;
- м. Запоріжжя, ТОВ «Сучасник ЛТД», просп. Леніна, 151, тел. (0612) 33-12-27;
- м. Запоріжжя, фірма «Константа-», пр. Леніна, 142, (0612) 62-50-70, 13-75-05;
- м. Івано-Франківськ, «Сучасна українська книга», Вічовий майдан, 3, тел. (03422) 3-04-60;
- м. Івано-Франківськ, КП «Букініст», Незалежності, 19, (03422) 2-38-28;
- м. Кіровоград, ОКП «Бібколектор», вул. Гайдара, 44, тел. (0522) 27-74-78
- м. Кіровоград, «Книжковий світ», вул. Набережна, 13, тел. (0522) 24-94-64;
- м. Кривий Ріг, «Букініст», пл. Визволення, 1, тел. (0564) 92-37-32;
- м. Львів, Бібколектор, вул. Лисенка, 21, тел. (0322) 75-79-86;
- м. Львів, ТОВ «Ноти», просп. Шевченка, 16, тел. (0322) 72-67-96;
- м. Львів, «Еней», вул. Тургенева, 52/7, тел. (0322) 35-12-93К
- м. Луганськ, «Глобус-книга», вул. Радянська, 58, (0642) 53-62-30;
- м. Луцьк, «Освіта», просп. Волі, 8, тел. (0332) 72-46-14;
- м. Луцьк, «Планета», просп. Волі, 8, тел. (0332) 22-39-58;
- м. Одеса, «Епос», вул. Троїцька, 28, тел. (0482) 25-85-69;
- м. Полтава, «Планета», вул. Жовтнева, 60а, тел. (05322) 7-20-19;
- м. Рівне, «Іскра», вул. Бандери, 36а, тел. (0362) 23-63-16;
- м. Рівне, «ДККП Рівнекнига», вул. Островського, 16, тел. (0362) 22-41-05;
- м. Тернопіль, ТОВ «Дар», вул. Б. Хмельницького, 17, тел. (0352) 22-24-33;
- м. Тернопіль, «ДП Кооп-книга», Майдан Волі, 4/1, тел. (0352) 22-25-40;
- м. Ужгород, «Кобзар», площа Корятовича, 1, тел. (03122) 3-35-16;
- м. Харків, «Авіоніка», вул. Сумська, 51, тел. (0572) 14-04-70;
- м. Харків, «Вища школа», вул. Петровського, 6/8, тел. (0572), 47-80-20;
- м. Херсон, ЗАТ «Херсонкнига», просп. 40-річчя Жовтня, 31а, тел. (0552) 22-57-76;
- м. Хмельницький, ТОВ «Проскурівкнига», вул. Володимирська, 63, тел. (0382) 76-29-36;
- м. Черкаси, «Будинок книги», вул. Хрещатик, 200, тел. (0472) 45-99-20;
- м. Черкаси, ТОВ «Фірма «Світloch», вул. Б. Вишневецького, тел. (0472) 47-92-20;
- м. Чернівці, ДКТП «Наука», вул. Заньковецької, 4, тел. (03722) 2-59-35;
- м. Чернівці, ОРТП «Чернівцікнига», вул. Шептицького, 23, тел. (03722) 2-23-13.

Книготорговельним організаціям та оптовим покупцям звертатися за тел./факсом: (044) 241-66-07, 241-83-47.

E-mail: condor@kiev ldc.net, condor@public.ua.net.

<http://www.condor-books.com>